

nepostavená

Kniha vznikla jako výstup projektu *Architektura osmdesátých let v České republice - Osobitost, identita a paralelní úvahy na pozadí normalizace* (DG18P02OVV013) v programu aplikovaného výzkumu a vývoje Ministerstva kultury České republiky Národní a kulturní identita - NAKI II (hl. řeš. Petr Vorlík).

Recenze Eva Špačková, Richard Biegel

© Klára Brůhová, Jana Bukačová, Kateřina Čechová, Lenka Kužvartová, Tereza Poláčková, Martin Pospíšil, Veronika Vicherková, Petr Vorlík

© grafika Jan Forejt

© 2020 ČVUT v Praze, Fakulta architektury

ISBN 978-80-01-06734-5

80^a

MINISTERSTVO
KULTURY

nepostavená

Petr Vorlík (ed.)

Klára Brůhová (ed.)

Jana Bukačová

Kateřina Čechová

Lenka Kuřvartová

Tereza Poláčková

Martin Pospíšil

Veronika Vicherková

**architektura
osmdesátých let**

předmluva	7
Na sklonku epochy	
— Praha v zasetí autostrád	16
Roztrhané město	
— rehabilitace bloku a veřejného prostoru	42
Věčné úkoly	
— reprezentativní jádro hlavního města	60
Za obytnější každodennost	
— městský parter a drobné úkoly	82
Trochu jiná sídliště	
— experimentální projekty VÚVA	94
Proti panelovému hegemonu	
— sloupový systém s deskovými stropy	110
Odlehčit prefabrikaci	
— mobilní a modulární architektura	120
Únik z reality	
— projekty „do šuplíku“, utopie a výstavy	134
Slunce svítí a hřeje	
— počátky ekologické architektury	152
Městský land art	
— stoka K a hlava V	168
summary	186
rejstřík	190

80^a

Každá doba má své nepostavené projekty, bohužel a mnohdy naštěstí nerealizované úvahy. Za jejich neuskutečněním většinou stojí společenské změny, ekonomické podmínky, ztráta klienta nebo samotná vizionářská podstata návrhu. I osmdesátá léta mají samozřejmě své návrhy „do šuplíku“. A není jich málo. Zpravidla chyběla politická vůle, čas, finance nebo kapacita stavebního průmyslu. Tato kniha se však věnuje především projektům experimentálním a alternativním, které mnohdy vzešly z odporu vůči zploštění humánního konceptu modernismu pod neúprosným tlakem socialistických hospodářských plánů a normalizace. Projekty pokrývají širokou škálu poloh, v rozsahu od vážně míněných dlouhodobých vizí moderního města (dopravní řešení Prahy, alternativy pro Žižkov, modernizace bytového fondu) přes odvážné experimenty k prověření nových, často ze zahraničí importovaných myšlenek (obytné soubory, městský parter, modulární nebo solární architektura) až po laškovně cimrmanovské „okopávání kotníků“ slábnoucího režimu (Urbanity, Malovaná architektura, výtvarná díla). Všechny spojuje vůle překračovat opevněné hranice normalizační praxe, provokovat diskusi a posouvat architekturu k lidštějšímu i environmentálně zodpovědnějšímu přístupu. Mnohé úvahy si svou svěžestí a neotřelostí zaslouží pozornost a inspirují ještě dnes.

V mapování architektury osmdesátých let jsme dosud na počátku. Náš výběr projektů se proto přes dobové politické uspořádání omezuje pouze na Českou republiku. Tehdejší společenský „kvas“ se navíc soustředil zejména do tradičních větších center, v případě vizionářských úvah spjatých také s nastupující generací tvůrců a tudíž i s akademickým prostředím. Informace o dalších podobných aktivitách ve vzdálenějších a dosud neprávem přehlížených regionech proto vděčně uvítáme a v dalších fázích rádi zpracujeme.

Kniha představuje už druhý výstup ze série připravovaných publikací projektu *Architektura osmdesátých let v České republice – Osobitost, identita a paralelní úvahy na pozadí normalizace* v programu Národní a kulturní identita II Ministerstva kultury České republiky. Volně navazuje na první knihu

(a)typ / architektura osmdesátých let (2019), která se věnovala především realizovaným projektům a vybraným příznačným fenoménům v architektuře na sklonku normalizace, a na připravovanou knihu rozhovorů s pamětníky (2020).

Proti socialistickému zploštění pozdní moderny

V inovativních a experimentálních projektech osmdesátých let se tvůrci snažili formulovat nové úhly pohledu na širokou škálu témat i měřítek. Hledání prostupovalo projekční praxi napříč formálními organizačními strukturami – v následujících kapitolách je proto možné najít studie, které vznikaly v rámci projektových nebo výzkumných ústavů coby výstupy oficiálních zadání, výsledky individuálního úsilí architektů a architektek, ale také lehce neoficiální „undergroundové“ aktivity. Kniha je koncipována s tímto ohledem a dobové dění sleduje v pomyslných třech celcích.

První blok mapuje především reakce na doznívající modernistické ideje padesátých a šedesátých let, respektive jejich zploštění v éře normalizace. V důsledku technokratického řízení státu a projekčního či stavebního procesu, ale i rostoucího tlaku na kvantitu na úkor kvality v hospodářských plánech, se totiž od počátku sedmdesátých let původní levicové myšlenky dostupné a hygienické sociální výstavby a efektivního dopravního „prokrvení“ města zredukovaly na mechanicky chápaná schémata, která obytnost městského prostředí v zásadě poškozovala. Kritické diskuse a rostoucí nespokojenost se zastaralým funkčním zónováním a preferencí automobilové dopravy vyústily už na konci sedmdesátých let a zejména v následující dekádě v řadu alternativních aktivit a návrhů, usilujících o nápravu měřítka a rozsahu devastačních vstupů dopravy do městských center (viz text *Na sklonku epochy – Praha v zajetí autostrád*). Stejně kriticky se architekti vymezovali i vůči rozkladu městotvorných prostorů – ulice, náměstí a bloku – a jejich společenské role v důsledku protežování prefabrikované solitérní zástavby a neschopnosti integrovat novostavbu do spletitého historického prostředí či dokonce zabránit demolicím a podpořit opravy historických domů

(viz texty *Roztrhané město – rehabilitace bloku a veřejného prostoru* a *Věčné úkoly – reprezentativní jádro hlavního města*). Dlužno dodat, že v oblasti zacelování městských proluk se mnohé podařilo i v reálné praxi. Stejně jako v případě parteru, jemuž v osmdesátých letech dominovalo téma pěších zón, obnovy mobiliáře nebo drobné architektury v ohniscích obytných celků. Představy architektů však šly dále, až k obnovení a podpoření malebnosti, kontextualizace veřejného prostoru, osobitosti a lidského měřítka (viz text *Za obytnější každodennost – městský parter a drobné úkoly*).

Střední pasáž knihy sleduje linii úsilí o humánnější a environmentálně zodpovědnější architekturu. Proti mašinerii a sociální plochosti všeobjímající panelové výstavby se sice samozřejmě ozývaly hlasy už v přednormalizační éře, nástup technokratické společenské kontroly na počátku sedmdesátých let však kritizované aspekty prefabrikace ještě umocnil a reakce odborné veřejnosti na sebe nenechala dlouho čekat. Výzkumná pracoviště a pokrokovější projektové ústavy zahájily metodické hledání lidštitější, městštitější podoby obytných souborů, ať už v rovině jejich urbanistického uspořádání, osazení do krajiny nebo města, nebo v důrazu na vnitřní dispozice, flexibilnější stavební technologii, měřítka domů či důslednější zhodnocení přírodních zdrojů (viz text *Trochu jiná sídliště – experimentální projekty VÚVA*). Někteří osvícenější výrobci, akademické instituce a dokonce i samotní architekti se podobně nechtěli smířit s omezenou, stagnující nabídkou stavebních technologií a ve svém hledání autentičtější syntézy moderní konstrukce a architektury dlouhodobě experimentovali, mnohdy až do úrovně ověřování prototypů nebo realizace aspoň dosti redukovaných pokrokových vizí (viz texty *Proti panelovému hegemonu – sloupový systém s deskovými stropy* a *Odlehčit prefabrikaci – mobilní a modulární architektura*).

Poslední část představuje vize, jež vědomě překračovaly dobové limity a hleděly za oponu jiné, lepší budoucnosti. I když se tak nezdálo dělo za cenu odklonu k alternativní realitě, již mohli tvůrci vtělit pouze do nehmotného světa tzv. papírové architektury – přehlídek, výstav, pamfletů a drobných intervencí

(viz text *Únik z reality – projekty „do šuplíku“, utopie a výstavy*). Překvapivě široké možnosti opatrného a režimem de facto podporovaného nového uvažování o provázanosti architektury a prostředí naopak přineslo téma ekologie a obnovitelných zdrojů energie. Byť byla péče o životní prostředí v sedmdesátých a osmdesátých letech pojmána ještě značně technokraticky, začala se stávat důležitým tématem, jež se propsalo i do zcela konkrétních a vážně míněných architektonických záměrů různých měřítek (viz text *Slunce svítí a hřeje – počátky ekologické architektury*). Podobnou, tvůrčím přístupům otevřenější niku představovaly umělecké intervence do veřejného prostoru, které coby tzv. užitý design mnohdy nabízely větší svobodu než striktně definovaná a stavební technologií svázaná oblast architektury (viz text *Městský land art – stoka K a hlava V*).

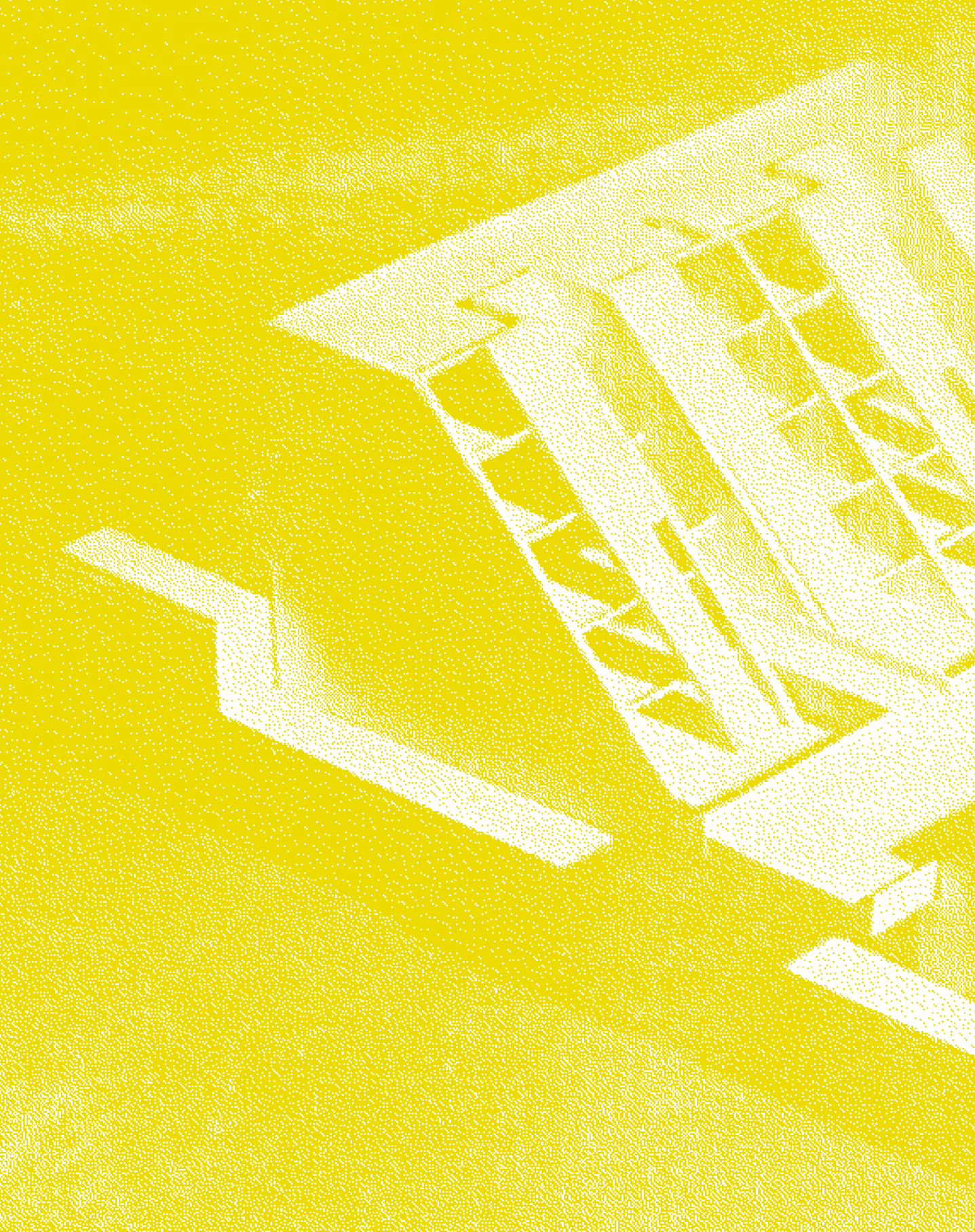
Bez jediného atypického panelu?

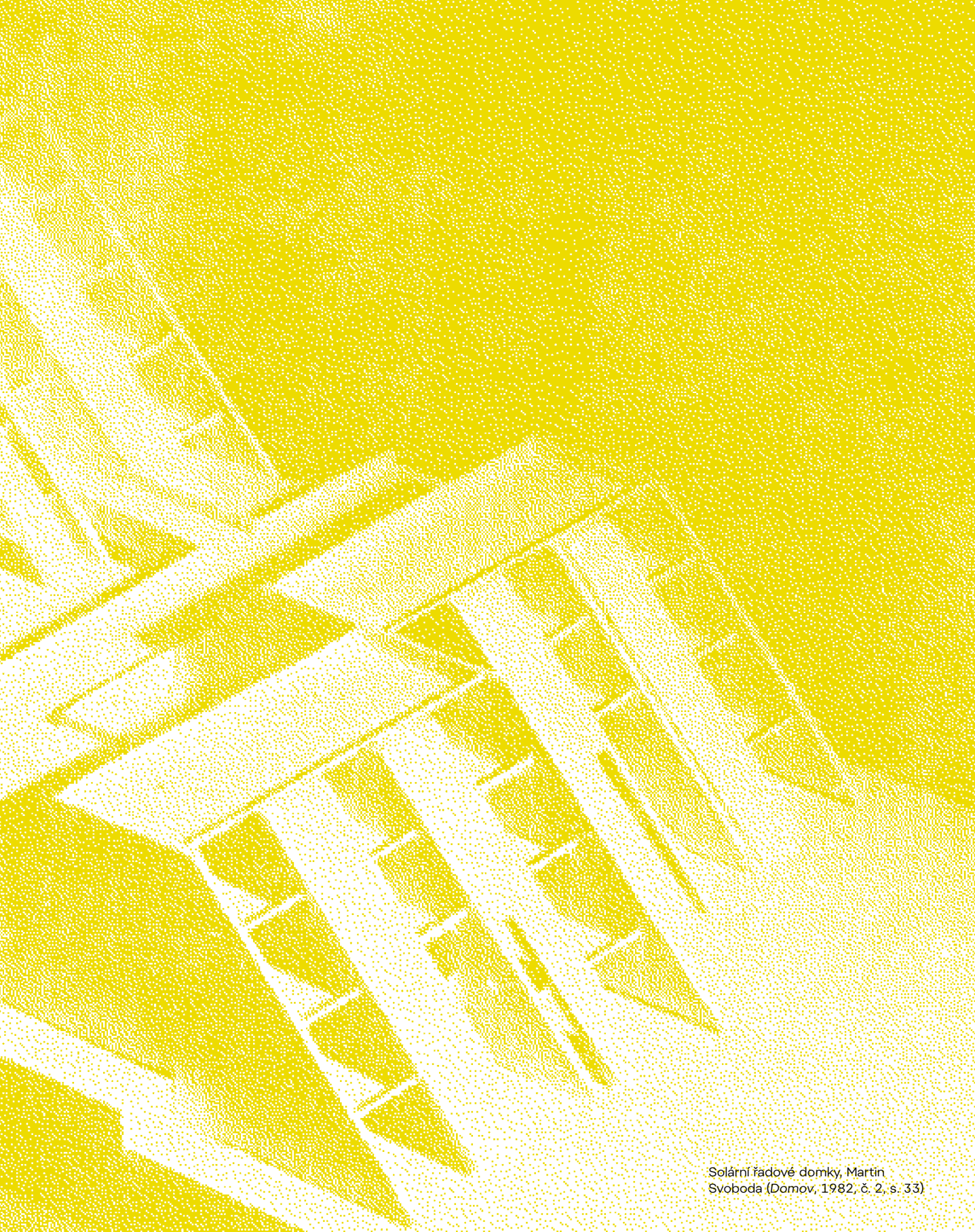
„Bez jediného atypického panelu“ hlásá titulek v časopise *Československý architekt* z roku 1982 (č. 14, s. 3). Uvozuje článek Olgy Myslivečkové o první fázi tzv. žižkovské asanace projektované od roku 1973, jež spočívala ve výstavbě několika nových čtyř- až osmipodlažních panelových domů na místě zbořené staré – nižší a drobnější – domovní struktury v okolí křižovatky ulic Táboritské a Lupáčovy. Přestože text mluví o výhodách moderních bytů první kategorie v blízkosti pražského centra, pisatelka vnímá také určitou míru kontroverznosti projektu, a to jak po stránce architektonické, tak urbanistické. Jako hlavní argument pro radikální přestavbu zmiňuje, stejně jako v případě o osmdesát let starší asanace židovského města, příčiny hygienické. „Důvody jsou už léta známé. (...) Má je na svědomí minulé století, jemuž se (...) podařilo vtěsnat až devět set lidí na hektar. (...) a i když se po druhé světové válce hustota o něco snížila (...), zůstala tato čtvrt v kvalitě bydlení a vůbec životního prostředí pod celopražským průměrem.“ Určité zvýšení standardu vybavenosti bytů jistě nelze adaptací Žižkova upřít, avšak podobně jako v případě „první“ pražské asanace vyvolala i ta žižkovská řada polemik – především s ohledem na nadměrné měřítko novostaveb vůči drobné historické struktuře i členitému

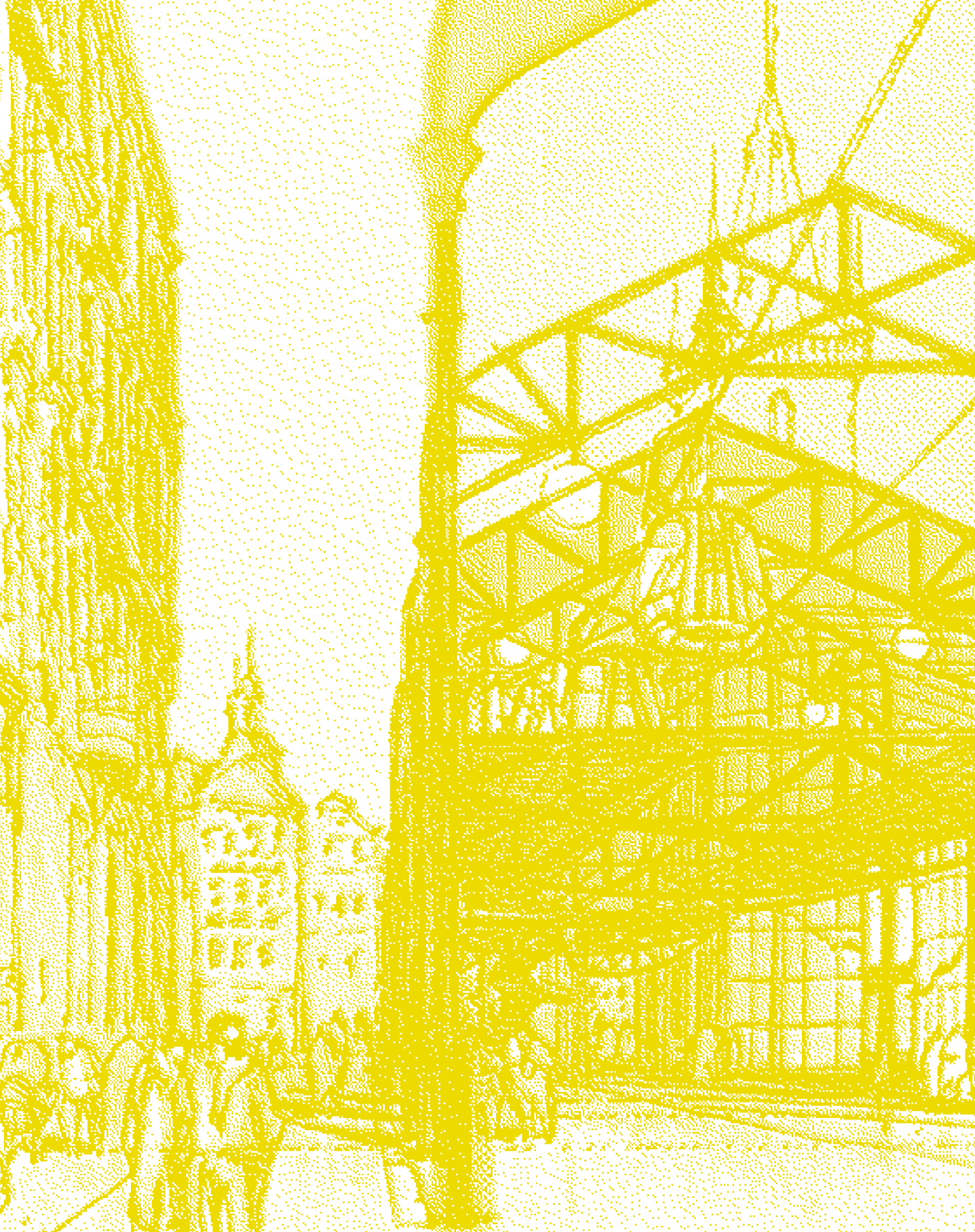
terénu, na nedostatečné zastoupení služeb v parteru panelových domů nebo značnou architektonickou monotónnost.

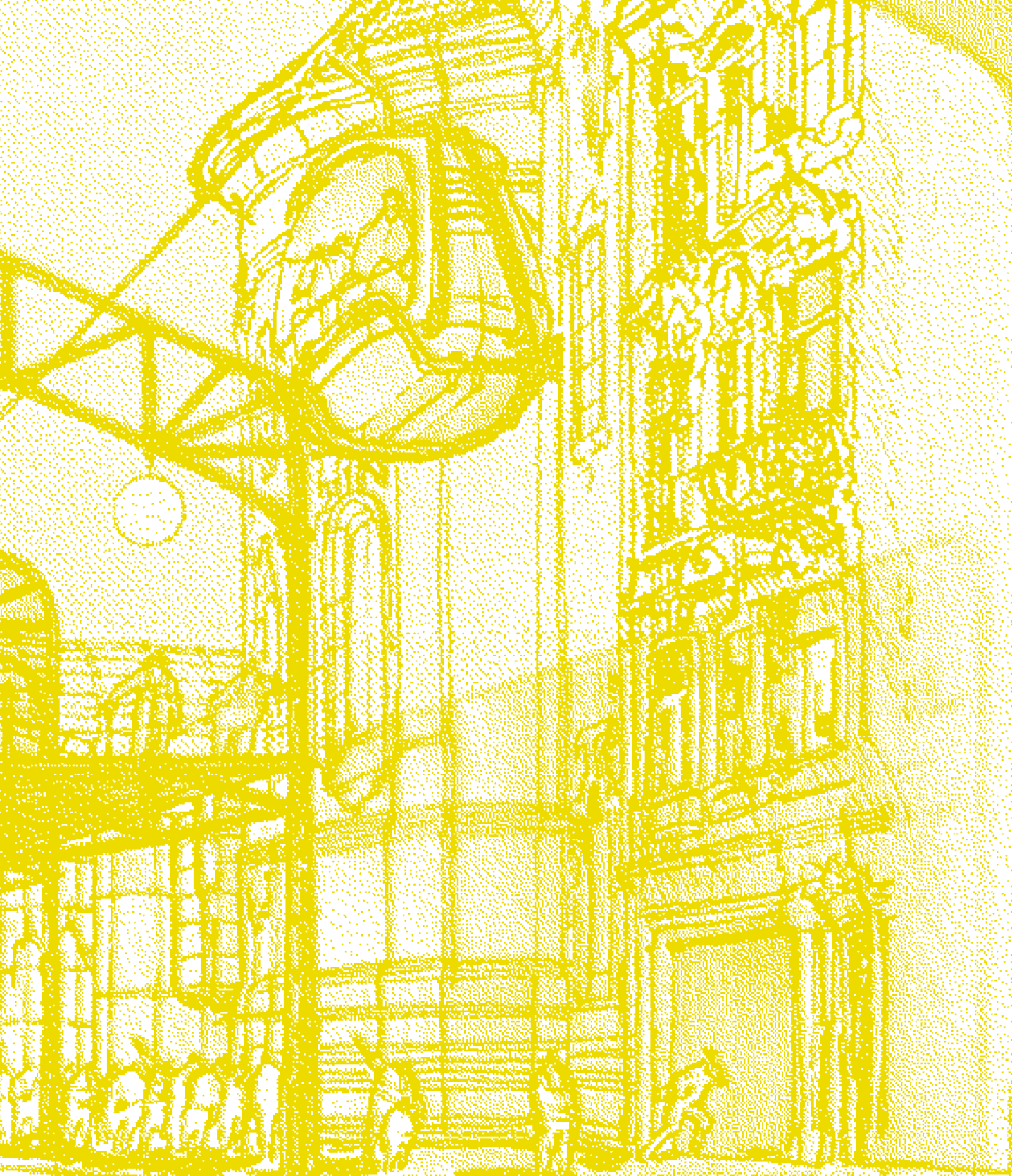
Už ve zmíněném článku z roku 1982 je přiznán fakt, že i sami architekti novostavby označují za „trochu z měřítka“ a stěžují si na nedostatečné úpravy okolí domů. Je rovněž zmíněno, že kvůli direktivně stanovené technologii VVÚ ETA ztroskotaly jakékoliv pokusy o aplikaci atypických stavebních prvků. Byť je tato skutečnost vydávána hned v nadpisu za přednost, na kterou mohou být projektanti hrdí, mezi řádky lze zároveň číst, že vlastně není nač. Lze dokonce konstatovat, že pochvalně míněný text – možná trochu bezděky – podchytil několik zásadních problémů každodenní stavební praxe, se kterými se tehdy nepotýkal pouze Žižkov. Nespokojenost mezi architekty, projektanty, ale i širokou veřejností postupně rostla. I v případě novodobé historie tak můžeme s určitou dávkou nadsázky říci, že na prahu změny stála „asanace“, byť tentokrát bez tak vášnivých a sžíravě drtivých veřejných odsudků, jaké zvolila Mrštíkova *Bestia triumphans*.

Vůle k alespoň dílčí proměně přístupů v navrhování a k vymanění se z rigidity socialistického, centrálně řízeného stavebnictví vyvstala především (ovšem nikoliv výlučně) u mladší generace architektů a architektek, pro které se stala hnacím motorem při hledání nestandardních, kreativnějších nových řešení. Jak už to bývá u experimentů a prvotního hledání, značná část takto motivovaných projektů byla dopředu odsouzena k nerealizaci (a mnohdy s ní ani autoři nepočítali) – to však nic neubírá na jejich síle. Nerealizované plány ve své čistotě nepokřivené realitou stavební výroby a banální každodenní praxe v mnoha ohledech dokonce nabízí výmluvnější výpověď o dané době než projekty postavené. Odhalují sny o lepší budoucnosti, provokují, inspirují. Chceme-li lépe porozumět naší architektuře osmdesátých let, pak nesmíme přehlížet právě nerealizované vize, které ukazují snahy nově promýšlet tvorbu prostředí a nalézt větší manévrovací prostor v rámci mašinerie centrálně řízeného stavebnictví.

Urbanita 88 – Městské lanovky, Tomáš Kulík,
Jan Louda, Zbyšek Stýblo – Lo-Tech, 1980-1986
(Technický magazín XXIX, 1988, č. 6, s. 40)

Na sklonku epochy

— Praha v zajetí autostrád

Kateřina Čechová

Vliv způsobů přepravy lidí i materiálu na rozvoj sídel není žádnou novinkou posledních dekad. Právě naopak – dopravní nároky tvořily nedílnou součást rozvoje měst od jejich samého počátku.¹ Až 20. století však v této mnohasetleté historii představuje výjimečnou cézuru, snahu o prostorové oddělení jednotlivých funkcí – bydlení a práce, dopravy a rekreace. A bylo to právě dopravní plánování, zejména to pro automobilovou infrastrukturu, které v poválečném období získalo bezprecedentní autonomii a v masivním měřítku, napříč kontinenty, si začalo nárokovat potřebu kompletní přestavby městských území ve svůj prospěch. V podmínkách pozdního socialismu dospěl vztah urbanismu a dopravního plánování do velmi specifické podoby. Zatímco paradigma v oblasti stavby měst se od šedesátých let postupně vyrovnávalo se selháním modernistických východisek a hledalo cesty k nápravě – tedy k nějaké formě renesance tradičních urbánních vzorců, dopravní plánování zpravidla trvalo na svých expanzivních požadavcích, formulovaných během optimistických šedesátých let.

Východiska obou profesních strategií se tak na sklonku socialismu ocitla v těžko řešitelném rozporu. Situaci v Praze – dopravně nejzatíženějším městě tehdejšího státu – můžeme považovat za hypertrofii problému, pro dané období typického. Místem, v němž se tento rozpor projevoval nejbolestivěji, byly obytné čtvrti vnitřního města se zástavbou z konce 19. a počátku 20. století. Územní plány je od šedesátých let předurčovaly k systematické přestavbě a nová dopravní řešení zpravidla představovala jeden z významných argumentů.

Příklad tří přestavbových lokalit vnitřní Prahy (Horní Libně, Žižkova a Smíchova) ukazuje, jakým způsobem bylo převažující urbanistické paradigma živého městského centra s pěším parterem uváděno do souladu s destruktivními dopravními plány a odhaluje třecí plochy, které v těchto konfliktních situacích vznikaly. To vše na pozadí dobové kritiky vztahu infrastruktury ke stávající zástavbě a vzniku alternativních návrhů.

Dopravní plánování

- 1 Připomeňme agresivitu, s jakou se do evropských metropolí zakousla železnice, s ní související vznik nových ohnisek metropolitního života při nádražích, ale také nádražních periferií „na špatné straně kolejí“.
- 2 ÚHA, Útvar hlavního architekta, *Návrh směrného územního plánu hl. m. Prahy*, 1961, s. 97 (přístupné ve Spisovně IPR Praha).
- 3 Josef Sadílek, Řešení sítě hlavních komunikací v územních plánech hl. m. Prahy, *Silniční obzor LIX*, 1998, č. 2, s. 38.
- 4 Formálně, v jazyce ZÁKOSu, se jednalo o úseky Pankráčské a Prosecké radiály navazující na východní část středního okruhu.
- 5 Ve stopě původního městského opevnění budovala řada měst od poloviny 19. století reprezentativní městské prostory s důležitými veřejnými budovami. Také pražské plány si historicky pohrávaly s možností zřídít v místě novoměstských hradeb jakousi „Ringstrasse“. Praha ovšem také disponovala reprezentativními náběžními prostory, které do značné míry roli „Ringstrasse“ suplovaly. Přestože na místě hradebního okruhu vznikla nakonec rychlostní silnice, tato byla paradoxně také doplněna řadou významných budov, ať už realizovaných (Federální shromáždění, Transgas, Palác kultury), nebo v návrhu (plánovaný soubor hotelu, knihovny a společenského centra na Těšnově). Mohli bychom se odkázat k historickým záměrům, pragmatické zdůvodnění by ovšem mohlo znít i jinak: Z pohledu dobových hygienických nařízení se tyto veřejné budovy nacházejí v prostoru, do kterého nebylo možné umístit obytné stavby, a tvoří tak jakési ochranné pásmo vůči okolnímu městu.
- 6 Viz např. Emanuel Hruška, poznámky k „severo-j jižní magistrále“ v Praze, *Československý architekt XI*, 1965, č. 22, s. 4.

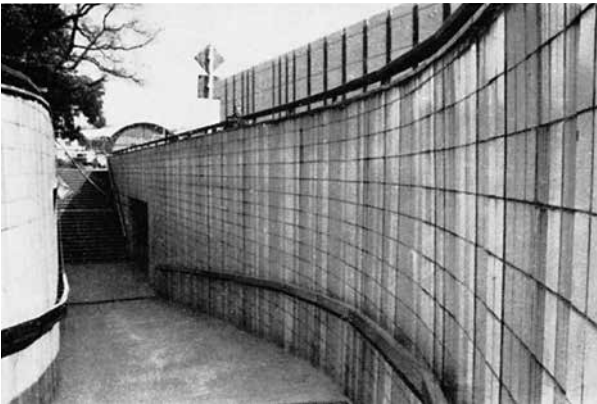
První domácí pokusy o systematické, a především institucionální řešení „dopravní otázky“ můžeme vystopovat do období první republiky, na významu však problematika nabyla až v poválečném období. Pozornost plánovacích pracovišť se zprvu soustředila zejména na nalezení vhodného řešení pro kapacitní veřejnou dopravu, v souvislosti s rostoucím automobilismem však narůstala i poptávka po komplexním řešení pro dopravu individuální.² Hlavní městské třídy, historické spojnice Prahy a okolních obcí, přenášely čím dál intenzivnější tranzitní dopravní vztahy mezi centrem a okrajovým obytným územím, rozrůstajícím se o nová sídliště. V šedesátých letech byl naplánován první koncept systému nadřazených komunikací – tzv. roštový systém sestával ze tří severojižních magistrál a dvou západovýchodních tangent, které měly v autodráhových parametrech provést dopravu z mimoměstských výpadovek přes město a ochránit tím historické jádro a mezilehlá území před průjezdnou dopravou. Tyto komunikace měly umožnit vysoké průjezdné rychlosti 80–100 km/h, jimž odpovídaly poloměry zatáček i výhradně mimoúrovňová křižení. Na ochranu před negativními vlivy dopravy byla navrhována doprovodná izolační zeď.³

Decentralizací státní správy v šedesátých letech vznikly nové instituce, jež měly dopravní plánování v popisu práce – kromě dopravního úseku v rámci Útvaru hlavního architekta (ÚHA) byl založen také Projektový ústav dopravních a inženýrských staveb (PÚDIS) jako generální projektant nové komunikační sítě. Podobu systému nadřazených komunikací zafixovalo v roce 1974 schválení tzv. ZKS nebo také ZÁKOSu – Základního komunikačního systému. Původní roštové uspořádání nahradil systém tří okruhů a devíti radiál v parametrech převzatých z předchozí koncepce. Přípravy ke stavbě byly zahájeny vzápětí. Nutno dodat, že ZÁKOS měl být jen jedním z mnoha velkorysých budovatelských projektů Prahy sedmdesátých let – kromě masivní bytové výstavby se jednalo také o budování metra či o přestavbu pražského železničního uzlu.

V roce 1978 byla uvedena do provozu část II. severojižní magistrály.⁴ Díky jejímu trasování po hraně Nového Města pražského obyvatelé i návštěvníci poprvé na vlastní kůži zakusili, co znamená ZÁKOS v prostředí intenzivní zástavby. Kromě přemostění Nuselského údolí a Masarykova nádraží magistrála přepsala podobu řady dalších míst mimoúrovňovými křižovatkami a doprovodnými asanacemi. Alarmujícím příkladem se stala demolice památkově chráněné budovy Těšnovského nádraží, k nevratnému rozrušení původní městské struktury však došlo také na náměstí Hrdinů, na křižovatce U Bulhara nebo na jižním a severním předpolí Hlávkova mostu. Dnešní průběh Severojižní magistrály v centru Prahy upomíná také na to, že představa o integraci nadřazené komunikace do stávající zástavby prodělala mezi šedesátými a sedmdesátými léty určitou změnu – přinejmenším tuto komunikaci nedoprovází ochranná pásma s izolační zelení.⁵

Severojižní magistrála byla dlouho a toužebně očekávanou stavbou,⁶ která podnítila navazující dopravní řešení. Zároveň ale také vyvolala odpor vůči podobnému typu zásahů. ZÁKOS prošel v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let řadou úprav, poslední revidovaná koncepce rozvoje do roku 2000 byla schválena v roce 1984 a do pražského Směrného územního plánu propřána v roce 1986. V této verzi zahrnovala 3 okruhy a 11 radiál,

Situace na Severojižní magistrále v Praze
(Architektura ČSR XLV, 1986, s. 65)

příčemž vnitřní dopravní okruh, vedoucí po hraně památkové rezervace, měl sloužit jen jako doplněk dvou vnějších okruhů. Radiály měly končit na středním okruhu a propojení mezi středním a vnitřním okruhem měla tvořit doplňková síť sběrných a obslužných komunikací o nižších návrhových rychlostech 60 km/h. Z plánů je patrná zejména snaha o posun tras do periferních poloh v rámci konkrétních území, k výraznějším změnám trasování oproti předchozím verzím ZÁKOSu však zpravidla nedocházelo. Liniová izolační zeleň měla být uplatňována pouze v nezastavěných územích, ochranu před hlukem měla zajišťovat jiná opatření.

Po celou svou historii ZÁKOS pracoval s předpokladem, že rychlé a vysoce atraktivní trasy na sebe soustředí co nejvíce provozu a tím odlehčí ostatní komunikační síť a zklidní obytné čtvrti a městské centrum. Ochrana od zbytečného tranzitu byla jeho základní myšlenkou. S dopravní indukci – tedy přímou úměrou mezi nabídkou kapacitní infrastruktury a objemem dopravy – žádný z předrevolučních dopravních konceptů nepočítal.⁷ Naddimenzované automobilové tepny tak měly město ochránit za každou cenu – i kdyby ho přitom měly zničit.⁸

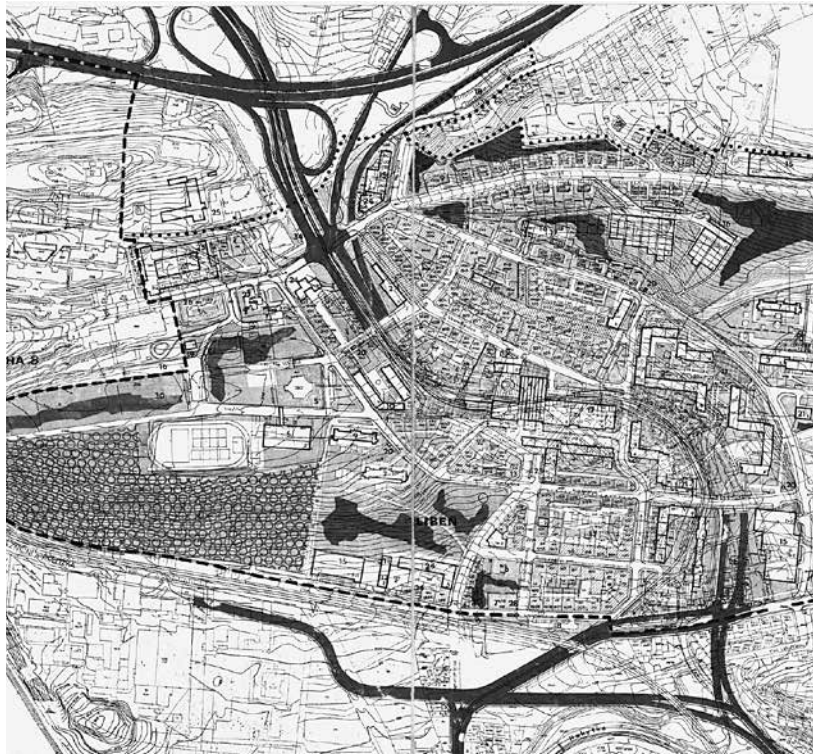
- 7 Josef Sadílek, Řešení sítě hlavních komunikací v územních plánech hl. m. Prahy, *Silniční obzor* LIX, 1998, č. 2, s. 40.
- 8 Problematice na pomezí urbanismu a dopravního plánování byl v českém prostředí věnován prostor např. v tematickém čísle: *Automobil, architektura a město, Zlatý řez*, 2012, č. 35.
- 9 Jde o poněkud pejorativní, odsuzující vyjádření Emanuela Hrušky v rozhovoru s redaktoři Československého architekta: Redakce, *Nový život v historických jádrech měst, Československý architekt* XIX, 1973, č. 1, s. 3.
- 10 Rostislav Švácha, Pozdní krásná a post-modernistická sídliště, in: Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Martina Koukalová – Eva Novotná (eds.), *Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989*, Praha 2017, s. 258.
- 11 Ibidem.
- 12 Západní postmoderní myšlení přicházelo do českého prostředí mj. skrze osobnost teoretika Jiřího Ševčíka (např. Jiří Ševčík – Ivana Bendová – Jan Benda, *Obraz Mostu, Výzkum hmotné a prostorové struktury města*, Praha 1977). Více o pronikání postmoderních myšlenek do urbanismu viz kapitola *Věčné úkoly*.

... versus městské plánování a urbanismus

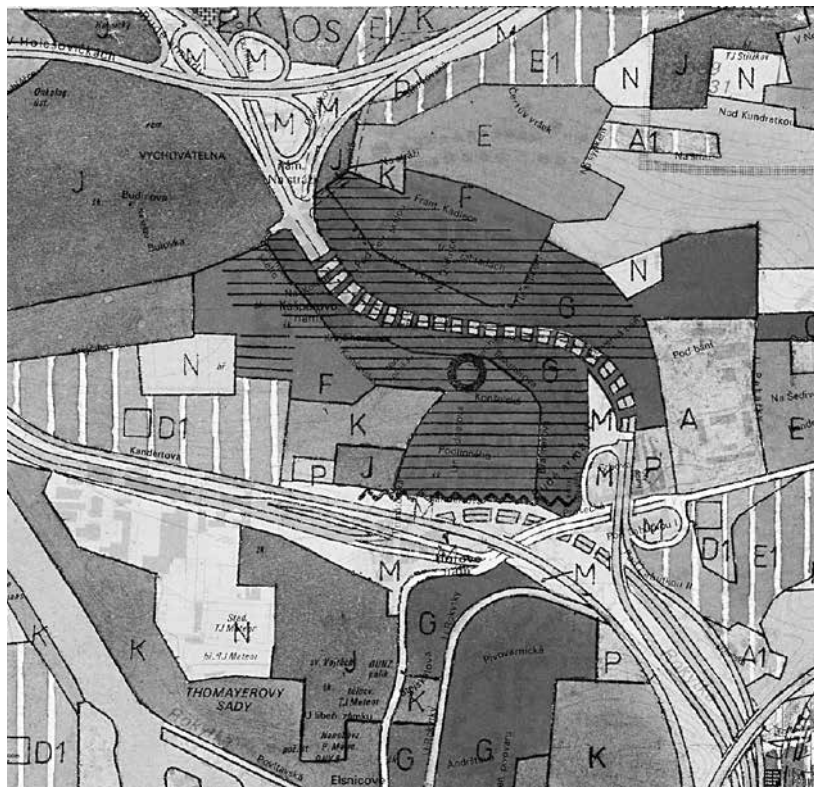
Dlužno říci, že roštový systém nadřazených komunikací byl v první polovině šedesátých let plně v souladu s představou o decentralizované, rozvolněné, a především zcela přestavěné urbanistické struktuře vnitřního blokového města. Zeleň, doprovázející nadřazené autostrády, měla tvořit součást nově definovaného systému zelených pásů, jež měly prostupovat město a oddělovat od sebe jednotlivé „funkčně vyčištěné“ přestavěné zóny. Nutnost destrukce kompaktního města byla urbanistickým konsensem nejméně do poloviny šedesátých let; rozsáhlé asanace řada architektů považovala za příležitost k „rozvolnění“ či „ozdravení“ sevřené zástavby, a to s poukazem na špatnou kvalitu tamního domovního fondu i na jeho závadný (tedy kapitalistický) původ. Dopravní a územní plánování – ač praktikované na různých platformách – mělo v začátcích jasný společný zájem.

Asanační plány se nicméně záhy musely přizpůsobit realitě, ve které byly veškeré stavební a ekonomické kapacity napřeny k řešení bytového problému budováním sídlištních bytů, v níž panovaly vážné pochybnosti o schopnostech současného stavebnictví vstoupit citlivě do prostředí vnitřního města, ale také o schopnostech soudobé praxe nahradit kvality tradiční městské struktury. Na prahu osmdesátých let byla jediným dosud zahájeným komplexním projektem první etapa přestavby Žižkova. Imperativ rozvolnění, „funkčního vyčištění“ a komponování objektů do přísných geometrických soustav ustoupil nejprve koncem šedesátých let „konglomerátům hmot“ a „antihumánním superstrukturám“⁹ – intenzivnějším kompozicím, využívajícím prostorovou segregaci a pokoušejícím se o „evokaci“ a „reminiscenci“¹⁰ tradičních prvků městské zástavby. V průběhu let sedmdesátých se kánon posunul až k jejich „citaci“¹¹ Ulice, náměstí, městský blok začaly být řadou architektů přijímány bez výhrad obvyklých u předchozích generací, referenčním bodem se staly západní trendy postmoderny a návratu k přirozenému a čitelnému prostředí.¹²

Horní Libeň, Praha, PPÚ, vedoucí projektu Jaroslav Černohorský, 1984 – změna podrobného územního plánu (Spisovna IPR Praha)

Horní Libeň, Praha, Útvar hlavního architekta hl. města Prahy, Jiří Hruža, 1986 – územní plán hlavního města Prahy, vodorovná šrafa vyznačuje oblast přestavby a modernizace (app.iprpraha.cz)

Paralelně se znovuobjevováním hodnot tradičního urbanismu probíhalo také uznání hodnot čtvrtí blokového města z konce 19. a počátku 20. století. Myšlenkové vyprázdňení normalizace neutralizovalo ideologický odpor; od počátku sedmdesátých let byla postupně diskutována také hodnota ekonomicko-materiální nebo hodnota cenných řemeslných prvků v interiérech či detaily, jichž nebylo soudobé zprůměrněné stavebnictví schopno.¹³ Z hlediska urbanistické kvality byla zprvu uznána výhoda uliční osnovy vhodné k adaptaci na obytné okrsky, postupně však začal být ceněn i samotný koncept smíšení funkcí a definovaného veřejného prostoru.¹⁴ Výstavba sídlišť odhalovala také rizika prostředí chudého na vjemy, problém formování sociálních vazeb a tvorby vztahu k obývanému místu. Názorové posuny postupně reflektovala i památková péče, nicméně s plošnou ochranou jednotlivých čtvrtí z přelomu 19. a 20. století začali počítat tvůrci nového zákona o památkové péči (1987) až na počátku osmdesátých let, a k vyhlášení ochrany do konce socialismu nedošlo.¹⁵ Uznání kvalit blokového města se bohužel většinou nepromítlo do zintenzivnění dlouhodobě zanedbané údržby či nastartování modernizací – z hlediska stavu budov tato doba znamenala pro mnohá území „za minutu dvanáct“.

Jak některé přestavbové projekty v osmdesátých letech, tak i projekty nových sídlišť či drobnější městské zásahy s urbanistickým přesahem svědčí o významném myšlenkovém posunu. Do nepoměrně abstraktnější a institucionalizovanější roviny územního plánování však pronikaly změny jen velmi pomalu. Územní plán Prahy (1986) se alespoň v rétorické rovině vztahoval k výhodám polyfunkčních městských objektů, revidoval záměry extenzivních rozvolňujících přestaveb a redukoval jejich rozsah ve prospěch modernizací stávající struktury.¹⁶ Zároveň však stále využíval nástrojů funkčního zónování, které míšení funkcí nepřálo, a umožňoval pokračování výstavby „na zelené louce“ v návaznosti na stávající sídliště. ÚHA sám disponoval dopravním oddělením, jež zpravidla drželo jednotnou názorovou linii s projektanty dopravní infrastruktury z PÚDISu. Řada překážek v naplňování tehdejších idejí o dobrém urbanismu však přesahovala kompetence územního plánování, mezi nimi na prvním místě stavební výroba, pro niž byly modernizace starších činžovních domů nepřekonatelným problémem a polyfunkční objekty integrující různé funkce stále spíše fikcí.

Z dobového tisku je patrné, že architekti si svou podřadnou roli vůči dopravnímu plánování uvědomovali, zároveň ale často kvitovali s uspokojením pozitivní posun, ke kterému došlo v osmdesátých letech oproti předchozím dekadám. Např. v textu mapujícím vývoj názorů na přestavbu Holešovic autor Stanislav Horák velmi kriticky komentoval vítězný návrh ze soutěže na Nový trojský most z roku 1968 a upozorňoval na disproportionální význam dopravní infrastruktury včetně její určující role pro podobu zástavby: „Celá střední část holešovického prostoru je rozřezána autodráhovými komunikacemi, vedenými po estakádách, které vytvářejí nové předěly a zamořují území hlukem a zplodinami.“¹⁷ Tehdejší dopravní řešení pro Holešovice nazýval „opulentním“ a kritizoval „degradaci urbanistického řešení na obestavování komunikací a využívání zbylých ostrovů mezi nimi“.¹⁸

Novým problémem, k jehož řešení se architekti přihlásili, byla ochrana před hlukem z dopravy; šlo zpravidla o řešení protihlukových stěn, bariérových domů či překrytí exponovaných úseků komunikací. Pozornost byla věnována také komplikované situaci, do které se při pohybu po městě často dostávali

- 13 Jiří Štursa, *Využití pražských obytných čtvrtí z let 1860–1960, Československý architekt XVIII, 1972, č. 2, s. 4–5.*
- 14 Jiří Voženílek, *Urbanistický vývoj Prahy od počátku industrializace do současnosti. Etapa 1800–1918. Výzkumný úkol VIII-1-7/5 f, Praha 1975.*
- 15 Karel Kibic – Aleš Vošahlík, *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice, 1945–2010, Praha 2011, s. 307.*
- 16 ÚHA, *Útvar hlavního architekta města Prahy, Územní plán hlavního města Prahy, 1986 (přístupné ve Spisovně IPR Praha).*
- 17 Stanislav Horák, *Holešovice, vývoj názorů na urbanistickou koncepci přestavby Holešovic, Architektura ČSR XLV, 1986, s. 200.*
- 18 *Ibidem, s. 202.*

pěší – „ochrana“ před automobily totiž vedla k nutnosti využívat podchody a nadchody, což v dobovém tisku komentovala mezi jinými třeba Radomíra Sedláková: „Můžeme se sice utěšovat vysokou architektonickou úrovní všech podchodů, jenomže co naplat – podzemí je podzemí a to nikdy nebylo určeno běžnému, bezpečnému životu. V něm šlo vždycky o skryš. Skryší jsou i tyto prostory – a proč se musí skrývat ten, pro nějž město vzniklo?“¹⁹

Mezi architekty-urbanisty existovaly paralelně rozmanité myšlenkové proudy, které se prosazovaly na různých úrovních návrhu; obecně lze však říci, že závěr osmdesátých let s sebou přinesl poměrně radikální proměnu urbanistického paradigmatu, stejně jako proměnu představy o hodnotách čtvrti blokového města. Dopravní plánování ovšem od šedesátých let žádným podobně silným sebereflektivním procesem neprošlo. Naopak, jak konstatoval Martin Horák, uvnitř dopravně plánovacích institucí byla vysoce ceněna především stabilita konceptů a panoval zde systém služebního postupu, jenž inovace neodměňoval.²⁰ Systém nadřazených komunikací, včetně jejich trasování a funkčního zařazení, se postupem času dostával do čím dál většího konfliktu se stávající zástavbou. Dokud měl hustý rastr tepen s doprovodnou zelení od sebe oddělovat jednotlivé rajony-sektory či menší obytné či jinak funkčně stejnorodé zóny přestavovaného území, byly dopravní a urbanistické záměry v souladu. Od plošné přestavby původní struktury se však postupně upouštělo a plánované kapacitní komunikace, trasované jádry intenzivně zastavěných území grüunderského města, musely čelit požadavkům na jejich údržbu a regeneraci. Na tuto skutečnost reagovalo právě výše zmiňované nové zařazení radiál mezi středním a vnitřním okruhem, jež deklarovalo snížení negativního vlivu na kompaktní čtvrti, přiléhající k historickému jádru. Nakolik šlo o reálný předpoklad, ukazují i následující příklady.

Horní Libeň

Území Horní Libně bylo v polovině šedesátých let popsáno pro účely přestavbových plánů jako území s „různorodou, věkově nejednotnou zástavbou“ o nízké intenzitě a nevhodné velikostní skladbě bytů. Téměř polovina staveb byla považována za objekty „vysloveně asanačního charakteru“²¹ a tento stav se s dalšími desetiletími neudržel jen zhoršoval. Horní Libeň tak vedle Žižkova od počátku představovala jednoho z horkých adeptů na zahájení přestaveb. Přípravná studie z šedesátých let nesla dokonce (neoficiální) přídomek „experimentální“ a jako taková byla podložena důkladnými průzkumy (včetně sociologického), doprovázena debatami nad vhodnými metodami přestavby a řešení prověřováno ve variantách.²² Dobové projekty navrhovaly volnou zástavbu v pravoúhlé půdorysné kompozici.²³ Po celých třicet let přestavbové plány připravoval a pravidelně aktualizoval architekt Jaroslav Černohorský se spolupracovníky z Pražského projektového ústavu (PPÚ) a v rámci profesních přehlídek za ně pravidelně sklízel vysoká ocenění.²⁴

Ve stopě zdejší hlavní ulice Zenklovy (tehdejší třídy Rudé armády), historické spojnice Dolní Libně a severovýchodního zázemí Prahy, měla podle konceptu ZÁKOSu vést tzv. Libeňská spojka, převádějící dopravu mezi Proseckou radiálou a východní částí středního okruhu. Podoba spojky se vyvíjela v čase analogicky k celému pojetí ZÁKOSu – zatímco v prvních

19 Radomíra Sedláková, Pěšák ve městě, *Architektura ČSR XLV*, 1986, s. 64.

20 Martin Horák, *Úspěch i zklamání: demokracie a veřejná politika v Praze 1990–2000*, Praha 2014, s. 109–110.

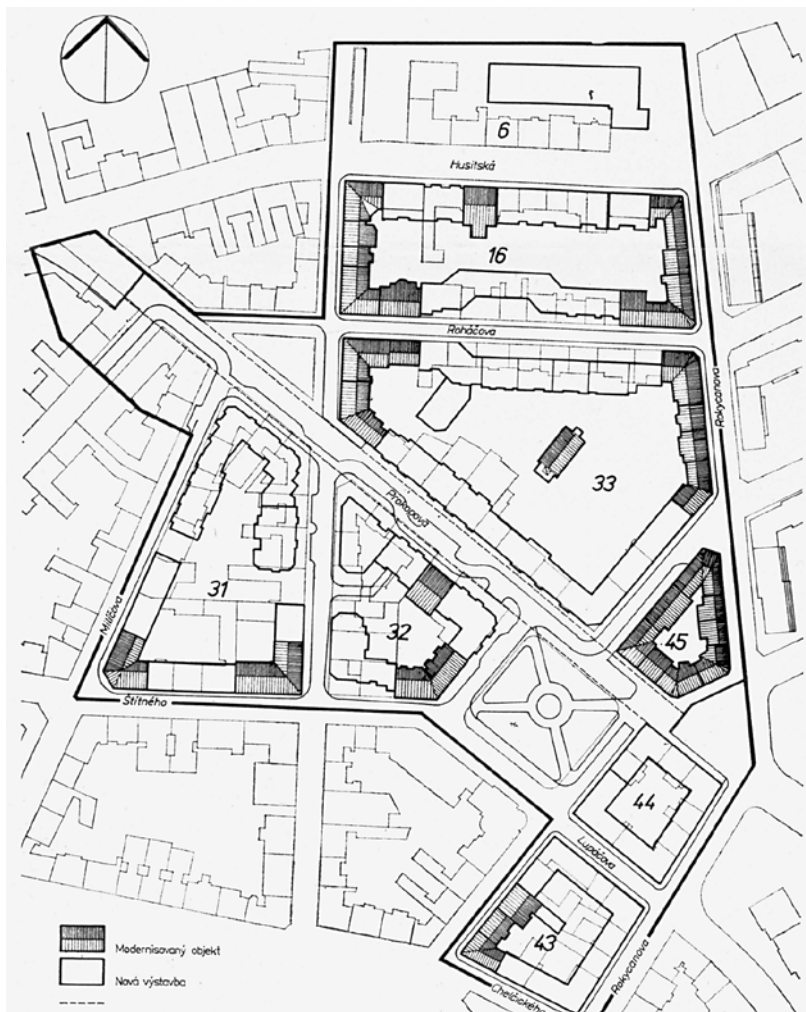
21 Jaroslav Černohorský, Studie experimentální asanace Horní Libně v Praze, *Architektura ČSSR XXV*, 1966, č. 2, s. 111–113.

22 Jaroslav Černohorský, Experimentální asanace Horní Libně, *Československý architekt XII*, 1966, č. 4–5, s. 7.

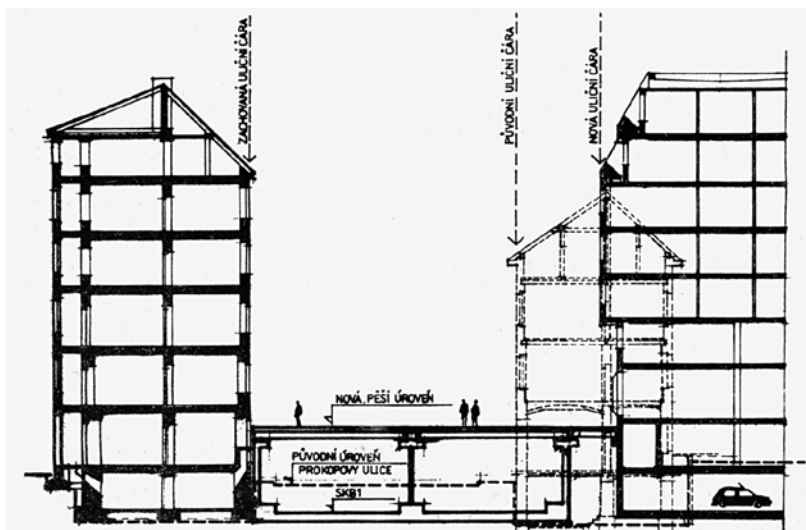
23 Jaroslav Černohorský, Studie experimentální asanace Horní Libně v Praze, *Architektura ČSSR XXV*, 1966, č. 2, s. 111–113.

24 Projekt získal např. třetí cenu v Přehlídce architektonických prací členů Svazu architektů (Československý architekt XIX, 1973, č. 17, s. 2) nebo zvítězil v soutěžní přehlídce nejlepších projektů roku 1986, vyhlášené ČK VTIR, v kategorii Územní plán a Územní plán zóny (Karel Pašek, soutěžní přehlídka nejlepších projektů roku 1986, *Architektura ČSR XLVI*, 1987, s. 400).

Prokopova ulice, Praha-Žižkov, SÚRPMO,
vedoucí projektu Marie Hubíková,
1989 - plán návrhu územního projektu
zóny, šrafa vyznačuje modernizované
objekty, bez šrafy zobrazena nová
výstavba (Československý architekt XXXV,
1989, č. 11, s. 4)

Prokopova ulice, Praha-Žižkov, SÚRPMO,
vedoucí projektu Marie Hubíková,
1989 - řez v návrhu územního projektu
zóny (Československý architekt XXXV,
1989, č. 11, s. 4)

fázích se mělo jednat o povrchovou dálnici (variantně vedenou ve stopě stávající ulice či obchvatem) a posléze autodráhu v terénním zářezu, v osmdesátých letech byla navrhována výstavba tunelu ve střední, nejvíce exponované části území. Jednalo by se o hloubený, tedy z povrchu stavěný tunel, jenž by si vyžádal demolici veškerých okolostojících objektů. Na jejich místě mělo vzniknout obchodní a společenské Centrum třídy Rudé armády s trhem a nadzemními garážemi, obytnými bloky a povrchovým vedením tramvaje. Navrhovaná výstavba měla vyrůst na nově koncipované uliční osnově, přičemž typové panelové domy by v půdorysu tvořily polouzavřené bloky. Mělo jít o centrum nižšího řádu vůči sektorovému centru celé severovýchodní části Prahy, jež by vzniklo v Dolní Libni a na jehož koncepci byla v roce 1985 vypsaná urbanistická soutěž.²⁵ Mimo samotné Centrum třídy Rudé armády měla Libeňská spojka vést po povrchu se zakončením dvěma mimoúrovňovými křižovatkami – Vychovatelna a U Kříže.

K výstavbě obou křižovatek skutečně došlo na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Jejich realizace, stejně jako o dekádu dříve stavba tzv. holešovické přeložky – železničního spojení mezi Hlavním nádražím a tratí na Kralupy, si vyžádala v Horní Libni řadu dlíčích demolíc, např. ve Střížkovské ulici a na náměstí Na Stráži. Ke komplexní přestavbě území však nedošlo a realizována nebyla ani Libeňská spojka, jež přetrvává i v současné dopravní koncepci jako součást nedokončené části souboru staveb městského okruhu.²⁶ Také porevoluční územní plán z roku 1994 zde ponechal „bílé místo“ k budoucímu dořešení. Horní Libeň tak už čtyřicet let zůstává v žalostných fragmentech zbytků po částečné asanaci, čekajíc s dalším rozvojem na finální verdikt stran dopravního řešení a na sejmutí stavební uzávěry. Horní Libeň od Dolní Libně odděluje jak těleso estakády holešovické přeložky, tak Povltavská komunikace. Kromě torza obytné zástavby převážně maloměstského charakteru se do nově vzniklého urbánního kontextu kapacitní mimoúrovňové křižovatky s Proseckou radiálou dostala i řada historických míst, jako rokokový zámeček Rokoska nebo blíže stojící Vychovatelna. Také pomník operace Anthropoid upomíná na událost, jež se stala v mezitím zaniklém prostoru – v napojení tehdejší Kirchmayerovy třídy na ulici V Holešovičkách. Téměř prorocky tak vyznívá komentář Gorazda Čelechovského k etapovému návrhu přestavby Horní Libně z roku 1966: „*Takový postup, při kterém by v první fázi došlo prakticky pouze k demolicím vynuceným z důvodů především komunikačních, není rovněž příliš výhodný – ať už z toho důvodu, že kolem hlavního dopravního tahu je rozmístěna prakticky celá obchodní síť a síť služeb, a pak i proto, že území narušené demolicemi by ztratilo charakter městských prostorů.*“²⁷

První hlasy zpochybňující některé prvky koncepce ZÁKOSu se začaly ozývat v polovině osmdesátých let. Vznik otevřené a organizované opozice lze ale datovat do druhé poloviny osmdesátých let v souvislosti s plánovaným tunelem ve Stromovce. Do protestu proti záměru hloubeného tunelu, jenž měl být součástí středního okruhu ZÁKOSu a jemuž měla padnout za oběť vzrostlá zeleň v pražské Stromovce, se ještě v průběhu roku zapojily jak oficiální ekologické organizace, tak občanská environmentalistická hnutí a veřejnost. Protestům vévodily obavy ze zhoršující se kvality životního prostředí, u odborníků také vědomí o závadách plánovaného ZÁKOSu. Nepřijatelnost rozsáhlých demolíc ve jménu dopravy byla artikulována paralelně s protesty ve Stromovce. Dílčí asanace Horní Libně ale také „hrabalovské“ Dolní Libně

25 Jiří Řehoř, Soutěž na řešení území dolní Libně a Palmovky v Praze 8, *Architektura ČSR XLV*, 1986, č. 4, s. 162-168.

26 Nutno říci, že její pojetí se až donedávna od toho z osmdesátých let lišilo jen v detailech. Výraznější změnu, zejména způsob napojení na městský okruh v křižovatce U Kříže, přineslo až přepracování konceptu městského okruhu z dílny multioborového kolektivu pod vedením architekta Jana Kasla, představeno v září 2019 v CAMPu.

27 Gorazd Čelechovský, K asanaci Libně, *Architektura ČSSR XXV*, 1966, s. 114.

však neměla možnost vyburcovat veřejnost takovým způsobem, jakým se to - ve zcela jiném kontextu - podařilo během přípravy druhé fáze přestavby Žižkova jen o několik málo let později.

Žižkov II

Žižkov, dobovým jazykem také „vřed města“²⁸ byl po 40 let komunistické diktatury symbolem vykořisťovatelství raného kapitalismu. První oficiální plány počítající s jeho radikální přestavbou však vytvořila už Státní regulační komise v meziválečném období. Úzké ulice v severním svahu, malé stísněné dvorky s pavlačemi a byty o nízkém standardu spolu s rostoucími nároky automobilové dopravy umocňovaly dojem „přehuštěnosti“ a nezdravého životního prostředí.

Alfou a omegou dopravního řešení bylo hledání vhodné trasy tzv. Hrdlořežské, potažmo Žižkovské radiály. Radiála měla vstoupit do oblasti vnitřního města při severní hranici Olšanských hřbitovů a na vnitřní okruh Severojižní magistrály se měla napojit v dnešní oblasti U Bulhara, resp. Masarykova nádraží. Po dvě desetky let zde nepanovala jednoznačná shoda na preferované stopě, jako tomu bylo v případě Horní Libně. Jedna možnost ukazovala na prodloužení Olšanské ulice ve stopě dnešní Seifertovy, druhá počítala se stopou Prokopovy a následně Husitské ulice.²⁹ Je zřejmé, že obě varianty, prověřované během sedmdesátých let četnými studiemi, ve větší či menší míře kolidovaly s žižkovskou zástavbou.

K rozpracování byla vybrána varianta ve stopě Prokopovy ulice, zatímco Seifertova měla poté - v souladu s představou o funkčním zatřídění ulic - plnit městotvornou roli.³⁰ Jižní část Prokopovy ulice, vedoucí k rohu Olšanského hřbitova, vznikla v padesátých letech a v souvislosti s první etapou žižkovské asanace byl tento úsek rozšířen pro potřeby rychlejší dopravy. Její navazující profil však zůstával ve své původní šířce 17-18 m, která nevyhovovala intenzitám dopravy plánovaným pro Žižkovskou radiálu. Během sedmdesátých let tak byly prověřovány různé varianty řešení tohoto problému - vedením po povrchu s rozšířením Prokopovy, na estakádě s mimoúrovňovým křížením s Husitskou ulicí nebo tunely.³¹

V osmdesátých letech byla Žižkovská radiála vyřazena z hlavních městských rychlostních komunikačních vymezených ZÁKOsem a s klasifikací sběrné komunikace získala návrhové rychlosti 60 km/h, čemuž odpovídala požadovaná šířka 20 m a poloměr oblouků 200 m.³² Ani komunikaci o těchto parametrech však nebylo možné do původní žižkovské zástavby vměstnat. Preferenci plánovacích orgánů nakonec získalo řešení pracující se zastropením Prokopovy ulice v úseku mezi Cimburkovou a Rokycanovou; ulice zde měla být částečně zahloubena a rozšířena a její zastropení mělo vést v úrovni 4-5 m nad stávajícím terénem. Toto řešení a související terénní úpravy vyžadovaly rozsáhlé demolice nejen podél Prokopovy, ale také v navazující uliční síti.³³

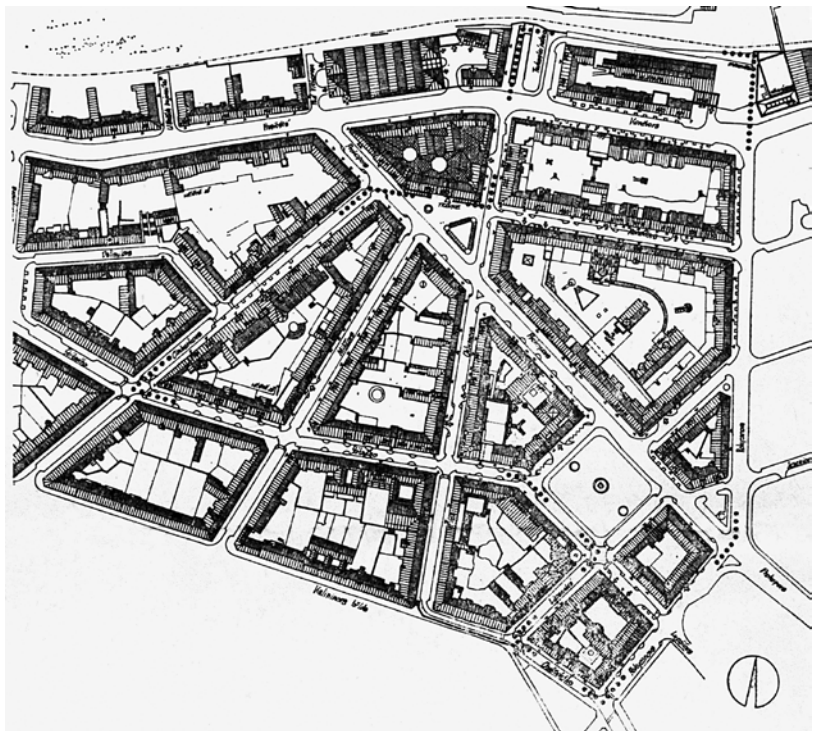
Zpracováním studie druhé etapy přestavby Žižkova, jež na západě navazovala na část dosud nedokončené etapy 1b v okolí Komenského náměstí, byl v závěru osmdesátých let pověřen tým architektky Marie Hubíkové z pražského Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRP MO).³⁴ Dle jeho návrhu z roku 1988 měla pochozí střecha tunelu dostat podobu atraktivní pěší zóny s vybaveností v živém parteru

- 28 ÚHA, Útvar hlavní architekta, *Návrh směrného územního plánu hl. m. Prahy*, 1961, s. 20 (přístupné ve Spisovně IPR Praha).
- 29 Tereza Poláčková, *Urbanistický vývoj žižkovské čtvrti ve druhé polovině 20. století* (bakalářská práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2015 (dspace.cuni.cz).
- 30 Jiří Horský reprodukuje slova Tomáše Havrdy a Pavla Švába z ÚHA aj. nebo Jana Mužika z FA ČVUT: Jiří Horský, *Zatím na neurčito, poznámky ze semináře, Československý architekt XXXV*, 1989, č. 11, s. 5.
- 31 Jednalo se mj. o projekty z dílny ateliéru 7, SIAL, Stavoprojekt Liberec (1972), PÚDIS (1972) nebo SÚRP MO (1978): Jiří Horský, *Žižkov (za) chráněný*, Praha 2010.
- 32 Plánovaná kapacita 15 000 vozidel odpovídá zhruba dnešnímu provozu na Smetanově či Rašínově nábřeží: Intenzity dopravy, podíly noci a průměrné jízdní rychlosti roku 2018, *tsk-praha.cz*, vyhledáno 21. 3. 2020.
- 33 Jiří Horský, *Žižkovem sem, Žižkovem tam I.*, Československý architekt XXXV, 1989, č. 11, s. 4.
- 34 Pracovníci SÚRP MO byli pověřeni projektováním už v první etapě přestavby Žižkova. Dle Poláčkové mělo na výběr ateliéru vliv přesvědčení hlavního pražského architekta Blahomíra Borovičky, podle nějž právě SÚRP MO bude mít pro městskou zástavbu větší pochopení než ty ateliéry, které stavěly velká sídliště: Tereza Poláčková, *Urbanistický vývoj žižkovské čtvrti ve druhé polovině 20. století* (bakalářská práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2015 (dspace.cuni.cz), s. 34.

Prokopovo náměstí, Praha-Žižkov,
SÚRPMO, vedoucí projektu Aleš Kletenský,
1989 - územní projekt zóny, perspektiva
(Spisovna IPR Praha)

Praha-Žižkov, Aleš Kletenský, Jan
Komsrka, Tomáš Kocián, Michal Vondra,
Roman Kraiczy, 1989 - alternativní studie
územního projektu zóny (Československý
architekt XXXV, 1989, č. 24, s. 4)

v okolních nově postavených domech s garážemi v suterénu. Na rozdíl od návrhů jen několik let starých projekt zachovával původní trasování ulic a do značné míry i měřítko stávající zástavby; nové objekty členil do menších hmot. Zástavba měla polyfunkční charakter s bohatým parterem, vybaveným různými pobytovými prvky.

Tým SÚRPMO pracoval s řadou neznámých, v nepřehledném terénu proměňujících se požadavků a zadání. Hlavním zdrojem narůstající nespokojenosti ve zpracovatelském týmu se však stal, slovy Marie Hubíkové, diktát dopravy.³⁵ Na stránkách dobového tisku vytýkala hlavní projektantka dopravním podkladům především přivádění dalších automobilů do centra a negativní vlivy provozu, jemuž by byla vystavena odkrytá území s křižovatkami před a za tunelovým úsekem. Kritizovala také extrémní náklady, jež by se plně zúročily až po dokončení ZÁKOSu (tedy po roce 2030).³⁶ V průběhu prací na Územním projektu zóny Prokopova (1988) projektanti předkládali Útvaru hlavního architekta (ÚHA) – bezvýsledně – alternativní studie řešení širších dopravních vztahů, např. úzký podzemní tunel při zachování celé původní zástavby v trase Prokopovy a Husitské ve variantách s odklonem k železniční trati pod Vítkovem nebo s patrovým uspořádáním. Po rezignaci hlavní projektantky odevzdal zbytek týmu návrh komplexní obnovy Prokopovy ulice (1989) jak v oficiální, tak neoficiální, neobjednané variantě. Autoři alternativního návrhu – architekti Aleš Kletenský, Tomáš Kocián, Jan Komrška, Roman Kraiczy a Michal Vondra – vedle oficiálního projektu překrytí Prokopovy ulice předložili etapové řešení dopravy, které počítalo se zjednosměrněním provozu ve stávajících profilech Prokopovy a Rokycanovy ulice při výrazné redukci navrhovaných demolic.³⁷ Jeden z autorů studie, Jan Komrška, lakonicky okomentoval oficiální dopravní řešení: „Podle mě je přestavba území obětí ZÁKOSu.“³⁸

Na podporu projektantů vystoupili také další odborníci, např. z orgánů památkové péče.³⁹ Jakkoli tvořil tým SÚRPMO do určité míry „vnitřní“ opozici vůči zadání jemu svěřeného úkolu, jako tvůrce asanačního projektu se zároveň dostal do opozice vůči části odborné veřejnosti a probouzející se občanské společnosti, pro které se asanace starých částí měst staly nepřijatelnými. Argumenty proti plánované demolici žižkovské školy – jež rezonovala možná i kvůli zbourání Těšnovského nádraží o několik let dříve – se postupně rozrostly na širší souvislosti žižkovské asanace. Nejmladší generace architektů, sdružující se v neformálních uskupeních VESPA a Obecní dům – Ivan Vavřík, Petr Krajčí, Jiří Hůrka nebo Milan Janů, na výstavě v Galerii Mladých vystavila soupis vlastních požadavků na proces a výsledek druhé etapy žižkovské přestavby a tytéž argumenty neváhala zopakovat na stránkách tehdejší *Tvorby*.⁴⁰ Architekti rozporovali zejména navrhovaný rozsah demolic a údajně špatný technický stav domů, kritizovali však také dopravní řešení: „*Tunely i rozsáhlé mimoúrovňové křižovatky uprostřed měst jsou důsledky přecenění dopravy. Město nelze podřizovat automobilům.*“⁴¹

Do odmítavých reakcí veřejnosti se propjala mimo jiné i zkušenost z první etapy přestavby Žižkova. Jakkoli byly důvody nespokojenosti s výsledkem tohoto činu různorodé, dopravně-urbanistické hledisko bylo v tomto konkrétním případě spíše potlačeno. V etapě 1b v okolí Komenského náměstí urbanisté, volně inspirovaní původní blokovou strukturou, vytvořili jakýsi „superblok“ mezi dnešními ulicemi Roháčova, Ostromečská, Jeseniova a Blahoslavova. Vedení průběžné dopravy po obvodu bloků

35 Jiří Horský, *Žižkov (za) chráněný*, Praha 2010, s. 58.

36 Jiří Horský, *Žižkovem sem, Žižkovem tam I.*, *Československý architekt* XXXV, 1989, č. 11, s. 4.

37 Zatímco oficiální územní projekt zóny počítal s demolicí 86 % všech objektů, a to z důvodů dopravních, ale také chybějícího oslunění či malé intenzity zástavby (celkem 81–82 budov), autoři v alternativní studii vytipovali 32 domů k demolici z důvodů špatného technického stavu či zajištění prostoru pro nezbytnou občanskou vybavenost: Jiří Horský, *Žižkovem sem, Žižkovem tam V.*, *Československý architekt* XXXV, 1989, č. 24, s. 4.

38 *Ibidem*.

39 Orgány památkové péče vydávaly nesouhlasná stanoviska jak k demolici žižkovské školy (závěr 1. etapy), tak k demolici památkově hodnotných domů v Prokopově ulici (příprava 2. etapy).

40 Jiří Hůrka – Milan Janů – Petr Krajčí – Ivan Vavřík, *Žižkov před zbouráním?*, *Tvorba*, 1988, č. 23, s. 6.

41 Petr Krajčí a Ivan Vavřík, text z výstavy *Zadáno pro mladé architektky v Galerii Mladých*, červen 1989, in: Tereza Poláčková, *Urbanistický vývoj žižkovské čtvrti ve druhé polovině 20. století* (bakalářská práce FF Univerzity Karlovy v Praze), Praha 2015, příloha s. 108.

a zklidnění vnitroblokových prostor zároveň naplnilo modernistickou poučku o hierarchizaci dopravy. Jedinou částí komplexně přestavěného území, zahrnujícího kapacitní komunikaci, je dnes jižní úsek Prokopovy ulice, vedený zcela v duchu modernistických zásad širokým obloukem v terénním zářezu s minimalizací úrovnových křížení jak pro automobily, tak pro pěší; dojem dezurbanizovaného a špatně čitelného území podporuje také související ochranné hygienické pásmo.

Smíchov

V případě Smíchova se sešlo několik specifických podmínek – situace úzkého vltavského údolí, průmyslové podniky organicky prorůstající strukturu obytných bloků a přítomnost neuralgického dopravního uzlu s potenciálem spádového centra. Území tak po značnou část 20. století poznamenávaly do určité míry protikladné plánovací snahy – na jedné straně o celkové pročištění území vymístěním průmyslu, ale také o ozdravení bydlení, pro něž bylo neprovětrávané zamořené údolí považováno za nevhodné; na druhé straně o vyřešení dopravního rébusu s narůstajícími prostorovými požadavky a vytvoření důstojného centra jihozápadního sektoru Prahy. Požadavky na zdravé a hygienické životní prostředí i segregaci dopravy, bydlení a výroby byly vetknuty do většiny přestavbových plánů druhé poloviny 20. století.

V oblasti Smíchova předpokládaly dopravní plány křížení dominantního severojižního směru (l. severojižní magistrála, nebo později součást vnitřního okruhu) a východo-západního spojení obou vltavských břehů. I v tomto případě se jejich plánovaná stopa i konkrétní zpracování v čase značně měnily. Původní plány ze šedesátých let počítaly s trasováním severojižního spojení v asanovaném „zeleném pásmu“ podél levého vltavského břehu, v návaznosti na zamýšlený Petřínský nebo také Malostranský tunel.⁴² Myšlenka tunelování na Malé Straně byla nicméně záhy opuštěna ve prospěch návrhu Strahovského tunelu s navazující povrchovou kapacitní komunikací vedoucí po západní hraně kolejiště Smíchovského nádraží (varianta „za nádražím“) a navazující na dnešní Barrandovský most. Konkrétní řešení se stalo během let předmětem řady projektů, konstantu normalizační éry však představovala rozsáhlá mimoúrovňová křižovatka na křížení s Plzeňskou a na ní jižním směrem navazující asanace bloků podél Radlické.

Pro nové spojení obou vltavských břehů byla hledána vhodná trasa ještě složitěji.⁴³ Během šedesátých a sedmdesátých let plány zvažovaly různé varianty spojení v trase Jiráskova mostu nebo nového podolského mostu. V osmdesátých letech došlo ke schválení konceptu nového tunelu, vedoucího v souběhu s Vyšehradským železničním mostem a pokračujícího dál podél železniční trati do Nuslí. Toto spojení by obnášelo další mimoúrovňovou křižovatku na odbočce z Radlické, zhruba v místech někdejší železniční zastávky Praha-Smíchov severní nástupiště. Střední část Smíchova by tak poznamenaly dvě rozsáhlé křižovatky a řada vyvolaných asanací.

Od šedesátých let byl Smíchov, konkrétně oblast u Anděla, koncipován jako potenciální rajonové (posléze sektorové) centrum celé jihozápadní části Prahy. Po prvotních studiích z dílny Bohumila Kříže z PPÚ⁴⁴ a následně Ivo Obersteina z PÚ VHMP⁴⁵ převzal v polovině sedmdesátých let práci na podrobnějších studiích Smíchova ateliér 3 (Gama) Karla Pragera z téže organizace. Dobové plány ukazují, že nejradikálnější asanací měla projít

42 Malostranský tunel měl vést v úseku Újezd (Vítězná třída) – Dejvice (Svatovítská).

43 V určitém smyslu nebyla nalezena doposud. Poslední soutěž na tzv. Dvorecký most, jenž by obsloužil pěší, cyklo a MHD spojení mezi Zlíchovem a Podolím, proběhla na jaře 2019.

44 Bohumil Kříž, Studie rajonového centra Smíchov U Anděla, 1967: *Historický atlas měst České republiky, Praha-Smíchov*, Praha 2013, mapový list č. 30.

45 Ivo Oberstein, Urbanistická studie přestavby Smíchova, 1971: *Historický atlas měst České republiky, Praha-Smíchov*, Praha 2013, mapový list č. 31.

právě lokalita budoucího společensko-obchodního centra mezi Kartouzskou ulicí a Smíchovským nádražím, jež byla nejvíce poznamenána ZÁKOSem a pro niž Pragerův ateliér navrhoval řadu nových funkcí v atypických monoblokových objektech (terminál veřejné dopravy, poliklinika, obchodní dům, tržnice, divadlo, hotel...). K nové výstavbě měly být využity také pozemky po vymístěném podniku ČKD Tatra Smíchov. Asanaci však měly projít také pozemky podél dnešní Štefánikovy a Nádražní třídy. Běžná a lépe zachovaná obytná struktura v severní části území a podél nábřeží měla být ve větším rozsahu modernizována, projekt počítal se zachováním Smíchovského pivovaru. V oblasti nádraží plánoval Karel Prager překrýt kolejisti středněrozponovými strukturami⁴⁶ s vloženými objekty občanského vybavení. Odclonit nové centrum od spletité křižovatky při ústí Strahovského tunelu, rušné dálnice ve stopě Radlické ulice a portálu vyšehradského tunelu měla za úkol řada tzv. bariérových domů – parkovacích, administrativních a výrobních objektů. Několik ulic v centru mělo být upraveno jako pěší zóna a projektovány byly i pěší lávky, které měly chodcům zajistit spojení s částmi Smíchova odříznutými dopravou.⁴⁷

46 Pro Karla Pragera byla středněrozponovou superstrukturou konstrukce o rozponu 18 m, na rozdíl od dobových zvyklostí, podle nichž byl střední rozpon do 6 m: Kateřina Čechová, rozhovor se Zbyškem Stýblem, Praha 20. 2. 2020.

47 Kateřina Čechová, rozhovor se Zbyškem Stýblem, Praha 20. 2. 2020.

48 Vzpomínka Ireny Fialové: Radomíra Sedláková, *Karel Prager: Lidé si na nové věci teprve musí zvyknout*, Praha 2013, s. 140.

49 Irena Fialová, *Zlatý anděl*, Praha 2001, s. 31.

50 Jaroslav Zima – Roman Koucký – Michal Kohout, *Smíchovské requiem? Opus 2, Československý architekt XXXVI*, 1990, č. 21, s. 6.

51 Hana Vrbová, *Smíchovské requiem? Opus 1, Československý architekt XXXVI*, 1990, č. 18, s. 4–5.

52 Jednalo se o několik na sebe navazujících částí: Studie regenerace Smíchova byla zadána ze strany ÚHA (prosinec 1990), další fáze – Dopravní řešení (březen 1991) a Komplexní studie regenerace Smíchova (červen 1991) – byla zadána Obvodním úřadem MČ Praha 5: Jaroslav Zima – Tomáš Prouza a kol., *Detaily (mikroúroveň)*, in: Filip Landa (ed.), *Metodika zadávání územních plánů, Analýzy vrstev a procesů*, Praha 2015, s. 222.

Na rozdíl od předchozí, veřejně publikované Obersteinovy studie, smíchovské projekty Pragerova ateliéru z let 1974–1989 byly veřejnosti prakticky neznámé. S návrhem z druhé poloviny osmdesátých let se veřejnost seznámila až na výstavě *Smíchov budoucnosti* v galerii „D“ v Portheimce v létě 1990. Pragerův projekt se doslova zjevil ve zcela novém společenském kontextu, v němž se mu zákonitě nemohlo dostat vřelého přijetí. Mladí architekti, volně sdružení v seskupení Zlatí Orli a Obecní dům – Roman Koucký, Jaroslav Zima, Petr Malinský, Ivan Kroupa, Jiří Hůrka a další, přinesli přímo na vernisáž Karlu Pragerovi pohřební věnec jako výraz nutnosti rozloučit se s destruktivním způsobem plánování města⁴⁸ a s jeho tvorbou se „rozloučili“ také zápisem v pamětní knize: „*Věřím a doufám, že to byla Vaše poslední práce – chcete-li něčemu prospět, odejděte... Za Obecní dům, Jiří Hůrka.*“⁴⁹ V následných diskusích i novinových článcích vyjádřili odpor proti způsobu, jakým se plánovaná dopravní infrastruktura „podepisuje“ na stávajícím osídlení, ale také proti řadě zbytečných demolic, jež byly plánovány nad rámec požadavků dopravy, a vůči cizorodému způsobu nově navrhované zástavby: „*Dobrého zubaře poznáte podle toho, že potřebujete-li plombu, tak vám nevertrhá deset zubů okolo. A když vám někdo vyrazí pět zubů, nedáte si tam jeden velký.*“⁵⁰

Odborná ani laická veřejnost neprojevovala žádné pochopení pro pokračování předrevolučních asanačních projektů: „*Máme po převratu, „přestavba“ čtvrti z 19. století je však dosud horkým šrapnelem, který vybuchuje ve Vysočanech, Břevnově i na Smíchově a zanechává po sobě spoušť.*“⁵¹ Během podzimu roku 1990 byla skupina nejhlasitějších kritiků Smíchovské přestavby – architekti z D. A. Studia a Zlatých orlů, tedy Martin Rajniš, Jaroslav Zima, Stanislav Fiala, Tomáš Prouza, Jana Němečková a Roman Koucký – pověřena ze strany ÚHA (pod vedením Ivo Obersteina) zpracováním Komplexní studie regenerace Smíchova.⁵² Tito autoři nemohli než se radikálně vymezit proti dosavadním Pragerovým plánům. Ve studii si kladli za cíl „*rozvíjet Smíchov ve formách a tvarech, které jsou pro Prahu přirozené. Vrátit se ke klasické prostorové struktuře ulic, městských bloků, náměstí, nábřeží, městských mostů a parků. Nevnášet do Smíchova prostorové a stavební koncepty odvozené z jiných částí světa.*“⁵³ Za kritiku předchozího přístupu

Zbyšek Stýblo k regeneraci Smíchova v kanceláři Karla Pragera (1974-1991):

„V projektu pro Smíchov jsme přišli s úplným vymístěním dopravy z nábřeží – tedy vedením z hlavní ulice jen slepými ulicemi nebo zastřešenými objíždkami uvnitř bloků – a snahou soustředit hlavní dopravu na osu Nádražní-Štefánikova. Tam měly být smíšené funkce, ulice měla být dopravně zatížená včetně tramvaje a měla být rozšířená do podoby parcelace z první republiky. Říkali jsme: dokončíme ji, ale s budovami, které budou chráněny proti hluku. Banka na Smíchově, resp. vedlejší bytovka, byla snad první budovou v Čechách, která se tenkrát zkoumala na vliv hluku z dopravy; také proto má kryty ze skel. V těch částech, kde měla být ulice oboustranně zastavěná, se počítalo s vytvořením druhé pochozí úrovně, která bude dům krýt a chránit proti hluku.

ZÁKOS byl pro nás závazný podklad, ale ve spolupráci s PÚDISem, inženýrem Krásným, jsme tehdy měli šanci ho docela zásadně modifikovat. Přišli jsme s možností táhnout trasu okruhu za nádražím a přejít mostem přes koleje až u Lihovaru, ne přes prostředek Smíchovského nádraží v návaznosti na most do Podolí, jako to musel vést architekt Oberstein v původní studii. Ale věděli jsme, že mezi Barrandovským mostem a Strahovským tunelem nás do dalších tunelů nikdo nepustí, křižovatku před Strahovským tunelem jsme také přebírali z podkladů. Hlavní problém byl v území smíchovské Tatrovky, chyběl tam asi 200m úsek Radlické ulice, kvůli kterému nešlo křižovatku z této strany jednoduše napojit. My jsme tu trasu tehdy chtěli táhnout pod stávajícími bloky; sundat je a na nich postavit nové domy. Model zastřešená dálnice v Západním Berlíně: to byly známé věci, Prager se jich rád chytal a chtěl je na Smíchov taky přinést.

Po revoluci jsme se snažili nějak zareagovat na změny, které nastaly. Tehdy už s námi několik let pracoval Petr Svoboda – to byla zajímavá osobnost. Přišel k nám z Útvaru hlavního architekta a přinášel praktický urbanismus. Prosadili jsme, že se začaly malovat bloky. Byť Prager vyžadoval, abychom je trochu natvarovali. Klasické bloky on neměl rád, respektive – neměl je rád pro občanskou vybavenost. Blok byl podle něj vhodný možná pro bydlení. Proto i banka na Smíchově má bytový dům, který se nějakým způsobem zařazuje do domovního bloku, a pak má solitér banky. Měli jsme příklady jako La Défense, to jsme považovali za fantastickou věc. Tam byly také administračky solitérní a mezi tím bylo pár bloků pro bydlení. Bloky jsou uzavřené, mají zelený dvůr, to pro bydlení funguje; a administračky jsou těmi věžemi, dominantami ve městě.

Když se u nás dělalo Národní divadlo, Prager si u tehdejšího vládního zmocněnce stěžoval, proč chtějí na Smíchově postavit jako stanici metra lehký pavilonek, že je potřeba tam pořádně založit budovu. Udělali jsme tedy studii, postavil se těžký skelet, který se poté snesl, ale základy pro pozdější stavbu tam zůstaly. Podobně když se stavěl Strahovský tunel, tak si Prager svojí autoritou vymohl, aby byla zachována možnost konstrukce staveb v okolí. Počítal s budovou, která bude překračovat Strahovský tunel; vynucoval si zkrátka tyto perspektivní přístupy k městu. Vytváření příležitostí, prorostlé, živoucí..., takhle on si představoval město. V Montrealu ho okouznil hotel Bonaventure, který je postavený nad nádražím, nad tím je autobusové nádraží, výstavní haly – víceúrovňové město s překryvy. Na výčitky, že je zastydělý konstruktivista a metabolista Prager neslyšel. A já věřím, že Smíchov – to byl záměr, kterým se Prager díval do budoucnosti, to nebyl urbanismus osmdesátých let."

(Kateřina Čechová, rozhovor se Zbyškem Stýblem, Praha 20. 2. 2020)

Dopravní inženýr Václav Malina k dopravnímu řešení Smíchova ve spolupráci s D. A. Studiem:

„Po škole jsem pracoval v PÚDISu, kde jsem dostal pod kůži takový ten tvrdý ZÁKOS. Začínal jsem u příčných řezů a podélných profilů – když už někdo dělal situaci, tak to už bylo něco! Potom jsem přešel do Metroprojektu, do Střediska komplexních studií k Antonínovi Žižkovskému. My jsme byli taková odsunutá jednotka, dělali jsme komplexní studie hromadných doprav pro řadu měst – třeba pro Plzeň, Bratislavu, Ostravu, Ústí nad Labem. Naše středisko bylo přímo založené na spolupráci. Byli tam architekti-urbanisté a architekti stanic, technologové, ekonomové, síťáři. (...) Neexistovalo, že by si tam někdo něco pekl sám, to byla opravdu komplexní práce. Měli jsme docela volnou ruku, dobré kontakty na primátory nebo na městské rady, setkávali jsme se přímo v praxi s dopravními podniky, vyjížděli jsme i do ciziny a koukali jsme se, jak se to dělá jinde. Vedle mě tam pracoval třeba Ivan Lejčar nebo Petr Preininger – to byla generační záležitost. A potom starší odborníci, které jsme velmi uznávali: Věra Langmajerová, technoložka, a další. Antonín Žižkovský byl perfektní šéf. Byli jsme takové svéhlavičky a trochu nafoukaní, mezi ostatními, kteří dělali takové ty „normálnější“ práce, nám to moc plusů nepřidalo. Neustále řešil nějaké konflikty, v té době, která nebyla úplně lehká, nás vzal pod křídla, uměl obhájit řadu věcí. Od začátku jsem vyžadoval nedělat práci po někom, být u toho od začátku. A ne snad proto, abych rozhodoval, ale abych poslouchal. Protože třeba i debata nad tím, jak má být území osázené stromy, mi může něco dát, informaci kam až můžu jít, abych neudělal nějakou škodu. Snažím se vnímat hlavní aspekty ostatních profesí a skládat si je v hlavě. A takhle nějak vypadala i naše spolupráce v rámci Metroprojektu. Skoro vždy, když byl člověk konfrontován s potřebami ostatních profesí a musel jim vyhovět, z toho vznikl daleko lepší výsledek.

Po revoluci jsem potom spolupracoval s architekty z D. A. Studia na projektu pro Smíchov. V ZÁKOSu bylo tehdy řešení, že spojnice Barrandovského mostu a Strahovského tunelu měla jít po povrchu přes střední část Smíchova – taková novodobá, tvrdá asanace. My jsme začali kreslit křížovatku Plzeňská, řešili jsme třeba, jak zachovat budovu gymnázia, a dalo nám to tehdy hodně práce. A říkali jsme si, že nejlepší by bylo jít poté znovu tunelem. Tehdy nám všichni nadávali, že je to úplně špatně. A sešel se rok s rokem, a tahle křížovatka už byla v oficiálních plánech, už jí kreslili PÚDIS, najednou to šlo. Nepodařila se nám tehdy ale jiná věc – přišlo mi zbytečné, aby (Radlická) radiála, která chce dosáhnout na městský okruh, zatahovala těžkou dopravu do špatně provětrávaného Smíchovského údolí. Dalo by se to udělat opačně – vyjet s okruhem vstříc radiále jedním tunelem a druhým se potom vrátit k Barrandovskému mostu. Zátěž by poklesla a stávající Radlická by byla příjemná městská třída s tramvají, ulevilo by se i celému Smíchovu. PÚDIS, Investor dopravních staveb i Magistrát byli tehdy nepřítel, že by to někdo „stavěl“ za ně. Vytahovali různé podpásovky: fakultu stavební a naše bývalé profesory, posudky, ve kterých se neštíteli švindlovat. Byla to taková divná doba. Tehdy se taky objevilo motto, které jsem od té doby bohužel slyšel mnohokrát: teď s tím nic nedělejte, jsme těsně před vydáním územního rozhodnutí, tak ať nám to nezamítnou, teď není čas na diskuse, musí to frčet. Člověk byl slušný, ustoupil, a pět let se nic nedělo...”

(Kateřina Čechová, rozhovor s Václavem Malinou, Praha 11. 3. 2020)

k plánování města lze považovat i řadu analýz, jež např. ukazovaly rozsah plánovaných asanací nebo otisk nově navrhovaných objektů dle Pragerovy studie. Zásadní proměnou prošlo také dopravní řešení, na němž s architektky z D. A. Studia spolupracovali dopravní inženýři Václav Malina a Ivan Lejčar. Projektanti navrhli, aby se trasa magistrály od ústí již rozestavěného Strahovského tunelu stočila do nového tunelu, jenž by ústil v horní části Radlického údolí. Jak doložili sérií výkresů, tato varianta by zachránila před demolicí nejen střední část Smíchova při Radlické a Plzeňské ulici, ale díky úspornějšímu nájezdu do tunelů také bezprostřední okolí tohoto místa (např. gymnázium Na Zatlance). Z hlediska západo-východního spojení navrhli projektanti trojici „městských“ mostů – Výtoňský, Podolský a Zlíčovský – jež by rozložily předpokládanou dopravní zátěž (z hlediska soužití města a dopravy) snesitelným způsobem.

Souběžně se studií D. A. Studia a spol. bylo zadáno vypracování studií v obdobném rozsahu také architektonické kanceláři Jeana Nouvela (z iniciativy konsorcia zahraničních bank a smíchovského pivovaru), další studie vznikala v PÚDISu a překvapivě také v ÚHA. S vlastní, nikým neobjednanou oponenturou svého předchozího projektu přišel i ateliér Gama Karla Pragera. Ten v rámci alternativního návrhu k ZÁKOSu požadoval pro území Smíchova odklon trasy z Barrandovského mostu tunelem pod Dívčími hrady na Radlickou a vedení kapacitní spojky souběžně s Radlickou v hloubeném tunelu.⁵⁴ Na změněnou společenskou situaci se snažil reagovat také požadavkem na zpracování ekonomické rozvahy revitalizace. Pro mnohé iritující architektonický jazyk objektů, vymykajících se měřítkem i typologií svému okolí, však nezměnil. Všechny studie byly v létě 1991 představeny na výstavě v Ženských domovech na Smíchově, avšak bez valné návštěvnické odezvy.⁵⁵ Přestože každý z projektů později žil vlastním životem, pozoruhodný je zejména osud návrhu z dílny PÚDISu – prvky z jejich dopravního řešení byly přejaty koncepcí tzv. HUS – hlavní uliční sítě, nástupnického konceptu k ZÁKOSu, a dnes slouží automobilistům pod názvem tunel Mrázovka.

Rozpaky nad nesourodostí studií bez jednotného zadání, nad postupem ÚHA obecně a také velká bezradnost veřejné správy tváří v tvář první plánované porevoluční revitalizaci už patří k historii nepostavených projektů let devadesátých. Do let osmdesátých a dřívějších však spadají dílčí demolice a stavby, často jen vzdáleně související s připravovanou regenerací. Ve druhé polovině sedmdesátých let byl například prolomen blok v pokračování ulice V Botanice z důvodu realizace západovýchodního průtahu Smíchovem v návaznosti na Jiráskův most. Rohovou parcelu při Štefánikově ulici, jež přitom vznikla, zaplnily domy z dílny architekta Karla Pragera (spoluautor Zbyšek Stýblo) – objekt banky ve tvaru komolého jehlanu a sousední bytový dům, ukončující porušený blok. V souvislosti s výstavbou metra došlo na konci sedmdesátých let k demolici části západní fronty Nádražní ulice poblíž Anděla a objektů někdejších Štěpánských mlýnů na území budoucího autobusového terminálu. V okolí Švédské ulice se bouralo v souvislosti s výstavbou Strahovského tunelu v osmdesátých letech, k dostavbě vzniklých proluk došlo až v poslední době.⁵⁶

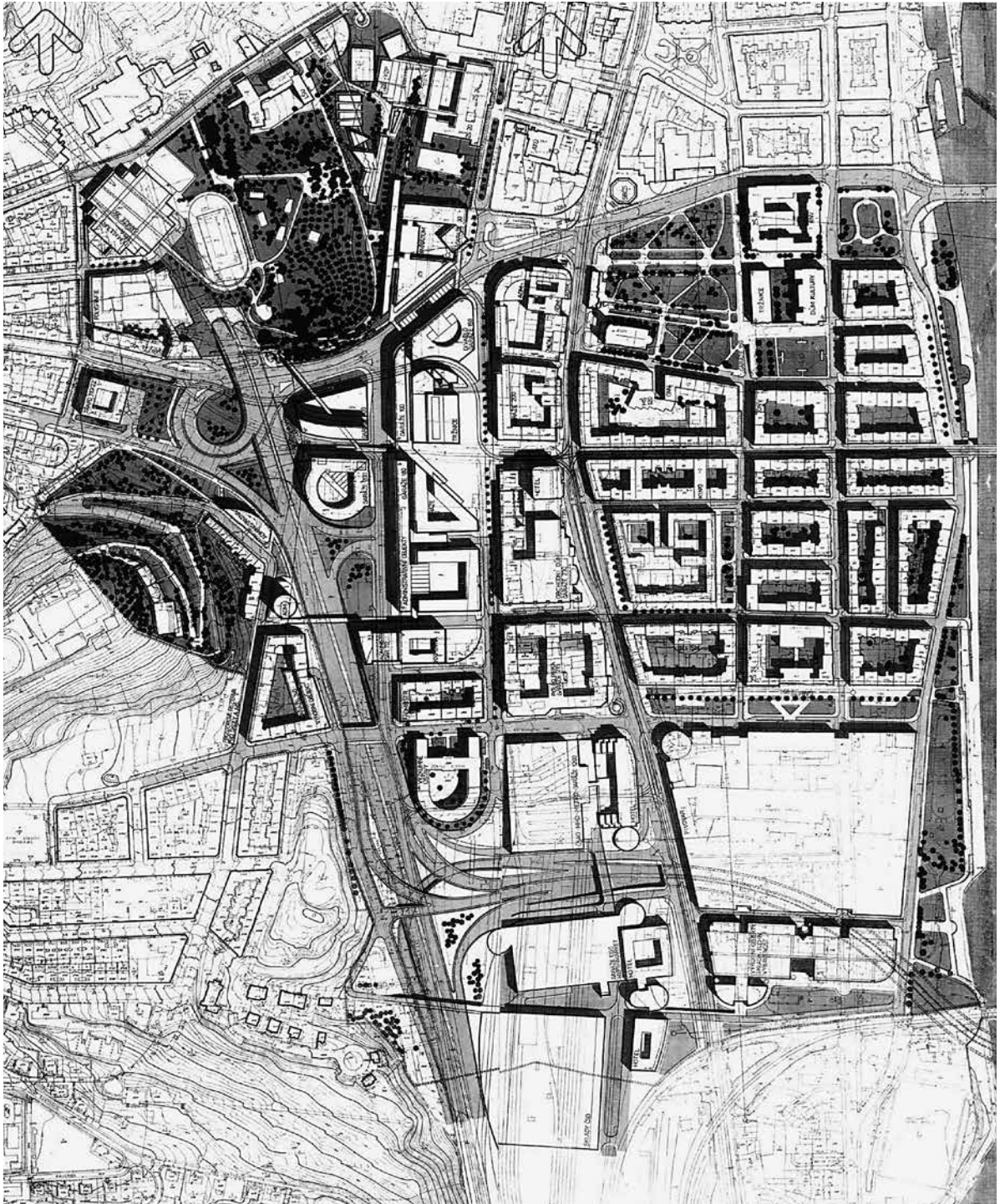
53 D. A. Studio a Zlatí orli, *Studie regenerace Smíchova, F. Základní východiska, Výchozí záměry*, č. 5, 1991 (přístupné ve Spisovně IPR Praha).

54 Kateřina Čechová, rozhovor se Zbyškem Stýblem, Praha 20. 2. 2020.

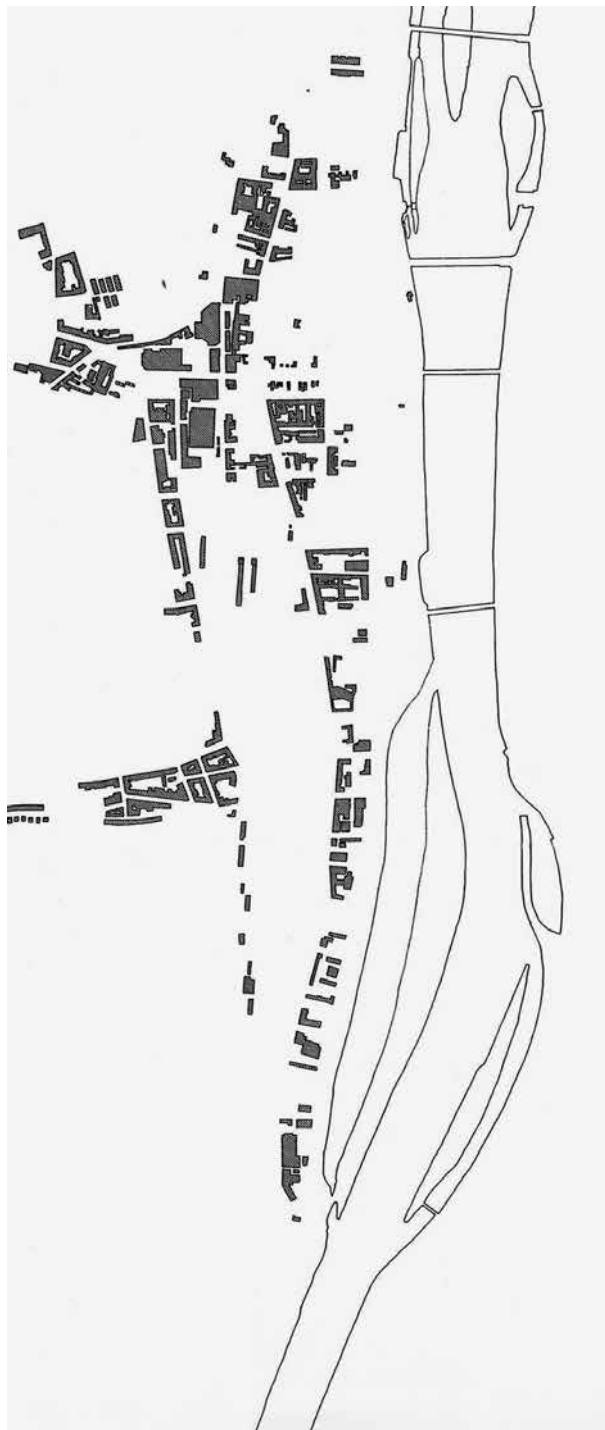
55 Všechny vystavené projekty byly následně prezentovány: *Československý architekt XXXVII*, 1991, č. 22, s. 6–9.

56 Např. zde vznikl rezidenční projekt *Sacre Coeur* z roku 2016.

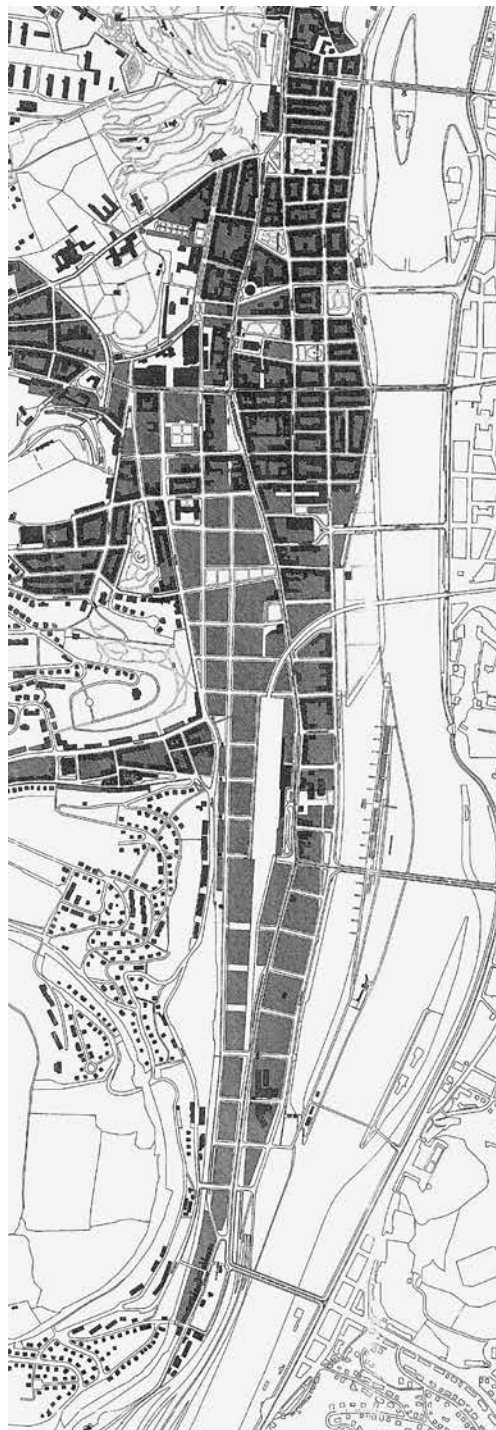
Praha-Smíchov, PÚ VHMP, vedoucí projektu Karel Prager, 1989 - urbanistická studie centrální části (Historický atlas měst České republiky, Praha-Smíchov, Praha 2013, mapový list č. 32)

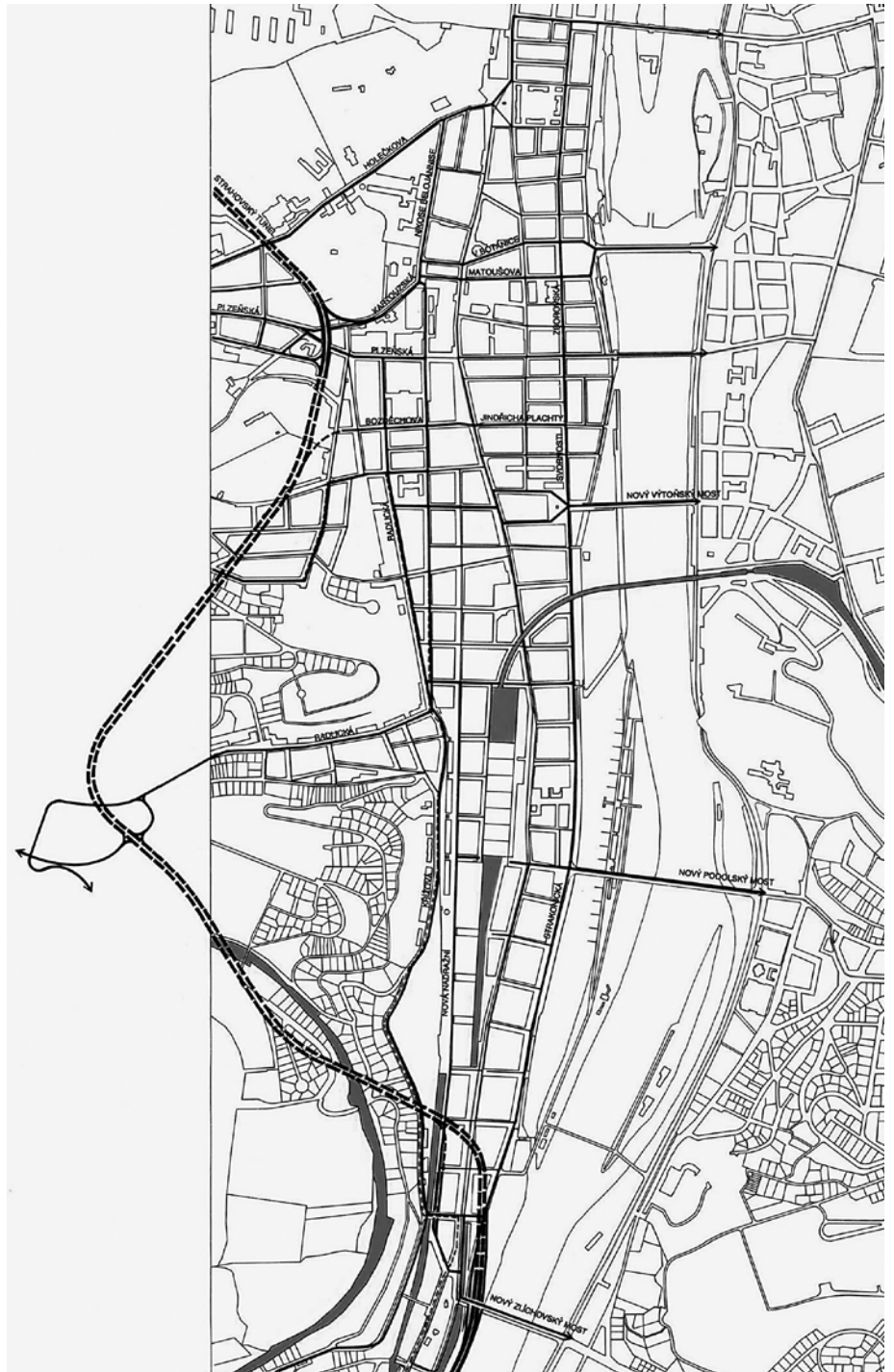
Praha-Smíchov, D. A. Studio a Zlatí orli,
1991 - studie regenerace a analýza
urbanistické studie z let 1984-1989 se
zobrazením demolic (archiv ateliéru D3A)

Praha-Smíchov, D. A. Studio a Zlatí orli,
1991 - komplexní studie regenerace
Smíchova, projektová fáze 3, celkové řešení -
stávající a nové struktury (archiv ateliéru D3A)

Praha-Smíchov, D. A. Studio a Zlatí orli,
1991 - komplexní studie regenerace
Smíchova, projektová fáze 3, celkové řešení -
dopravní řešení (archiv ateliéru D3A)

Odsouzeno k nerealizaci

Argumenty, jimiž se ještě v průběhu osmdesátých let ospravedlňovaly plánované asanace blokového města, se velmi různily, a nutnost výstavby kapacitních komunikací byla jen jedním z mnoha. Havarijní stav domů, nutnost zajistit prostory pro občanskou vybavenost, špatné oslunění a provětrání nevhodné urbánní struktury či malá intenzita zástavby, to vše zatápělo pod pomyslným kotlem rozjetého vlaku demoličních přestaveb. Je však zřejmé, že představy o negativních vlastnostech čtvrtí blokového města na jedné straně a trasování kapacitních komunikací na straně druhé se vzájemně podmiňovaly. Viděno v podobném duchu, ani kritika asanací se nerekrutovala výlučně z „protidopravních“ pozic; jednu z extrémních poloh shrnul např. architekt Ivan Vavřík: „Říkám to rovnou: z našeho pohledu nám nešlo o žádnou záchranu Žižkova, šlo o to nasrat bolševiky!“⁵⁷ Pohled prizmatem dopravního plánování tak v sobě nese nevyhnutelné zjednodušení komplexního (nejen) urbanistického tématu. Z provázanosti dopravního plánování a urbanismu v kontextu pozdně socialistické Prahy však vyvstává typická škála problémů a způsobů, jakými se k nim tehdejší aktéři vztahovali:

Architekti, kteří se snažili smířit urbanistické požadavky s těmi dopravními, se navraceli ke koncepcím, jež měly koexistenci města a dopravních tepen bez kompromisů ve své DNA – k víceúrovňovým městům vrcholné moderny. Jejich strategie nabývaly různých podob – mohlo jít o překrytí kapacitní komunikace v nejméně exponovaném místě deskou, jež by tvořila pochozí pěší úroveň (jako v případě Horní Libně a Žižkova II, oficiální studie), nebo o systém pěších cest, který by ve druhé úrovni propojil území s dopravně „odříznutými“ částmi (Smíchov, částečně také Žižkov II, oficiální studie). V případě Karla Pragera, ale i jiných architektů silné generace šedesátých let, pracujících v historickém prostředí s kontrastem, šlo o přiznanou zahraniční inspiraci, jejíž myšlenkový základ pocházel z padesátých a šedesátých let.⁵⁸ Obdobné návrhy na víceúrovňová intenzivní města ale vznikaly zejména ve druhé polovině šedesátých let i v českém prostředí.⁵⁹ Tento urbanistický návrat ke dvacet let starým myšlenkám byl jistě v některých situacích vynucen zastaralým dopravním konceptem: v případě oficiální studie pro Žižkov II tak vznikl projekt halící víceúrovňové město do postmoderního hávu. Jeho autoři si nicméně s plnou tíhou uvědomovali nemožnost vyhovět dopravním požadavkům a zároveň zachovat původní městskou strukturu. Na druhé straně ovšem vznikly také projekty, v nichž nebyly dopravní a urbanistické – vrcholně modernistické – myšlenky v žádném zjevném rozporu; Karel Prager jako autor projektu smíchovské přestavby bezpochyby věřil v aktuálnost svého řešení.⁶⁰

Nesmířit se s dopravním diktátem a deklarovanou nutností rozsáhlých demolic (ale ani s omezeními stavební výroby) znamenalo opuštění víceúrovňového města, jak ukazují alternativní studie „do šuplíku“ pro Žižkov (SÚRPMO) i porevoluční projekt pro Smíchov (D. A. Studio). Možná méně zjevnou, ale o to podstatnější revoltou bylo odmítnutí jakéhosi kvalitativního zónování – rozdělení území na nákladně přestavované, „chráněné“ centrum a periferní oblasti, stížené „externalitami“ – hlukem, prachem a bariérou dopravní tepny. Jak ukazují oba žižkovské projekty, formální stránku postmoderního jazyka (měřítka, členění, živý parter) šlo s dopravními požadavky sladit; požadavek na ukončení segregace – funkční i prostorové – byl ale s dobovými dopravními plány neslučitelný.

- 57 Kateřina Čechová, rozhovor s Ivanem Vavříkem, Praha 12. 3. 2019.
- 58 Mimo jiné šlo o brutalistní komplexy jako Place Bonaventure v Montrealu, jehož návrh pochází z počátku šedesátých let, Barbican Centre v Londýně z padesátých let nebo další velké komplexy – La Défense, jehož první etapa také pochází z šedesátých let: Kateřina Čechová, rozhovor se Zbyškem Stýblem, Praha 20. 2. 2020.
- 59 Jen v kontextu přestavbových území se jednalo např. o již zmiňovanou studii rajónového centra Smíchov U Anděla od Bohumila Kříže (1967) nebo soutěžní návrhy ze šedesátých let na zástavbu Holešovic: Stanislav Horák, Holešovice, Vývoj názorů na urbanistickou koncepci přestavby Holešovic, *Architektura ČSR* XLV, 1986, s. 199–203.
- 60 O postoji architekta Karla Pragera vypovídá řada zdrojů, mj. záznam z besedy v galerii „D“, na níž svůj projekt obhajoval před veřejností – Hana Vrbová, Smíchovské requiem? *Opus 1, Československý architekt XXXVI*, 1990, č. 18, s. 4–5; Kateřina Čechová, rozhovor se Zbyškem Stýblem, Praha 20. 2. 2020; Radomíra Sedláková, *Karel Prager: Lidé si na nové věci teprve musí zvyknout*, Praha 2013, s. 140.

Pražský hrad v obklíčení dopravy, Jaroslav Zima, 1989 (Filip Landa (ed.), Metodika zadávání územních plánů, Analýzy vrstev a procesů, Praha 2015, s. 299)

Není náhodou, že opoziční návrhy vznikaly v prostředí nejmladší generace architektů, požadující návrat k přirozeným a čitelným městským prostorům a respekt k původní zástavbě. Zatímco starší generace hledala – dle svého profesního zázemí a schopností – nejlepší možnou odpověď v mantinelech vymezených (nejen) dopravním zadáním, pro nejmladší generaci architektů už stávající dopravní plány nebyly relevantním podkladem do diskuse. To platilo bez ohledu na společenský kontext vzniku jednotlivých projektů, jak pro kritiky uvnitř systému (tým SÚRP MO), tak později pro ty vzešlé z protestního hnutí (D. A. Studio). Zejména pozice architektů ze SÚRP MO velmi příhodně ilustrovala erozi pozdní normalizace, v níž státní moc nebyla schopna plnit svůj základní příslib vůči expertům – aplikovat odborné znalosti při rozhodování.⁶¹ Frustrace expertů z nemožnosti uplatnit vlastní odbornost vedla až do schizofrenní krajnosti dvou diametrálně odlišných projektů regenerace Žižkova.

Navzdory nedokončenosti velkorysých přestavbových plánů častokrát k realizaci dílčích demolic přeci jen došlo. Komplexní regenerace, které měly demolice následovat, byly skutečně v několika málo případech zahájeny (viz jižní část Prokopovy ulice na Žižkově nebo nároží ulice V Botanice na Smíchově), většina oblastí se však ocitla v situaci dlouhodobého provizoria, jež spolu s dalším chátráním domovního fondu přispělo k ještě hlubší degradaci území. Některé letité jizvy, zejména v měřítku jednotlivých proluk, se dále v porevoluční době postupně zacelovat (viz okolí portálu Strahovského tunelu na Smíchově), jiné, jako např. Horní Libeň či nedokončená část první etapy přestavby Žižkova čekají na své rozuzlení dodnes. I dílčím asanacím se tak podařilo vymazat vrstvy důležité pro paměť místa, aniž by je nahradily novou kvalitou.

Některé z představených projektů měly z logiky výběru to pochybné privilegium, že byly už svými současníky odmítány jako nepřípustná destrukce hodnot „gründerského“ města. Další byly přímým požadavkem na jinou – citlivější, kontextuálnější, městštější – kvalitu domácího urbanismu. Představené projekty se tak nachází na pomyslné škále mezi urbánní utopií a dystopií reálného socialismu. Navzdory značně individualizované snaze jejich protagonistů sblížit plány s realitou byly odsouzeny zůstat z větší části na papíře. Protože se jedná o projekty rozkročené mezi dvěma různými politickými zřízeními, populární vysvětlení, hovořící o myšlenkovém i hmotném vyčerpání socialistického režimu, lze vnímat jen jako značně zjednodušující a snad i nesprávné. Urbanismus jako disciplína je nesmírně náchylný k věčné „nedokončenosti“, nekompletnosti, vinou řady komplexních faktorů, jež se nedaří plně „odfiltrovat“ ani v nejvyspělejších a nejeфекtivnějších demokraciích světa, ani v despotických diktaturách. Nakonec je příznačné, že nejmonumentálnějším nedokončeným projektem osmdesátých let zůstává samotný ZÁKOS.⁶²

61 Matěj Spurný – Jakub Rákosník, 1989, krize a rozklad socialistické modernity, in: Matěj Spurný – Jiří Štaif – Jakub Rákosník, *Milníky moderních českých dějin*, Praha 2018.

62 V roce 1990 byla hotová asi jedna třetina plánované délky kapacitních komunikací v rámci ZÁKOSu: Martin Horák, *Úspěch i zklamání: demokracie a veřejná politika v Praze 1990–2000*, Praha 2014, s. 131.

ZDROJE:

- Jaroslav Černohorský, Experimentální asanace Horní Libně. *Československý architekt* XII, 1966, č. 4–5, s. 7;
- Jaroslav Černohorský, Studie experimentální asanace Horní Libně v Praze, *Architektura ČSSR* XXV, 1966, č. 2, s. 111–113;
- Jiří Štursa, Využití pražských obytných čtvrtí z let 1860–1960. *Československý architekt* XVIII, 1972, č. 2, s. 4–5;
- Jiří Voženílek, *Urbanistický vývoj Prahy od počátku industrializace do současnosti. Etapa 1800–1918. Výzkumný úkol VIII-1-7/5 f*, Praha 1975;
- Jiří Kohout – Jiří Vančura, *Praha 19. a 20. století, Technické proměny*, Praha 1986;
- Marie Benešová, *Magistrála, Architektura ČSR* XLV, 1986, s. 62–63;
- Stanislav Horák, Holešovice, Vývoj názorů na urbanistickou koncepci přestavby Holešovic, *Architektura ČSR* XLV, 1986, s. 199–203;
- Radomíra Sedláková, Pěšák ve městě, *Architektura ČSR* XLV, 1986, s. 64–65;
- Jiří Řehoř, Soutěž na řešení území dolní Libně a Palmovky v Praze 8, *Architektura ČSR* XLV, 1986, č. 4, s. 162–168;
- Jiří Horský, Žižkovem sem, Žižkovem tam I., *Československý architekt* XXXV, 1989, č. 11, s. 1, 4–5;
- Jiří Horský, Zatím na neurčito, poznámky ze semináře, *Československý architekt* XXXV, 1989, č. 11, s. 5;
- Jiří Horský, Žižkovem sem, Žižkovem tam V., *Československý architekt* XXXV, 1989, č. 24, s. 1, 4–5;
- Smíchovské requiem? Opus 1, připravila Hana Vrbová, *Československý architekt* XXXVI, 1990, č. 18, s. 4–5;
- Jaroslav Zima – Roman Koucký – Michal Kohout, Smíchovské requiem? Opus 2, *Československý architekt* XXXVI, 1990, č. 21, s. 6;
- Představení projektů pro Smíchov, *Československý architekt* XXXVII, 1991, č. 22, s. 6–9;
- Josef Sadílek, Řešení sítě hlavních komunikací v územních plánech hl. m. Prahy, *Silniční obzor* LIX, 1998, č. 2, s. 37–43;
- Jiří Horský, *Žižkov (za)chráněný*, Praha 2010;
- Karel Kibic – Aleš Vošahlík, *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice, 1945–2010*, Praha 2011;
- Zlatý řez, *Automobil, architektura a město*, 2012, č. 35;
- Historický atlas měst České republiky. Praha–Smíchov*, Praha 2013;
- Radomíra Sedláková, *Karel Prager: Lidé si na nové věci teprve musí zvyknout*, Praha 2013;
- Martin Horák, *Úspěch i zklamání: demokracie a veřejná politika v Praze 1990–2000*, Praha 2014;
- Tereza Poláčková, *Urbanistický vývoj žižkovské čtvrti ve druhé polovině 20. století (bakalářská práce)*, FF Univerzity Karlovy v Praze, 2015 (dspace.cuni.cz);
- Jaroslav Zima – Tomáš Prouza a kol., *Detaily (Mikroúroveň)*, in: Filip Landa (ed.), *Metodika zadávání územních plánů. Analýzy vrstev a procesů*, Praha 2015;
- Rostislav Švácha, *Pozdní krásná a postmodernistická sídliště*, in: Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Martina Koukalová – Eva Novotná (eds.), *Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989*, Praha 2017;
- Matěj Spurný – Jiří Štaif – Jakub Rákosník, *Milníky moderních českých dějin*, Praha 2018;
- Irena Fialová – Kateřina Čechová, *rozhovor s Ivanem Plickou*, Praha 26. 2. 2018;
- Kateřina Čechová, *rozhovor s Ivo Obersteinem*, Praha 13. 3. 2019;
- Kateřina Čechová, *rozhovor s Ivanem Vavříkem*, Praha 12. 3. 2019;
- Kateřina Čechová, *rozhovor se Zbyškem Stýblem*, Praha 20. 2. 2020;
- Kateřina Čechová, *rozhovor s Václavem Malinou*, Praha 11. 3. 2020;
- Spisovna IPR Praha;
- Archiv ateliéru D3A.

Roztrhané město

— rehabilitace bloku a veřejného prostoru

Petr Vorlík

Architektura osmdesátých let samozřejmě v mnoha ohledech navazovala na předchozí vývoj i normalizační útlum v experimentování. Na druhou stranu kritika mnoha stránek socialistické, centrálně řízené stavební produkce výrazně sílila, zejména ve druhé polovině osmdesátých let. A s ní narůstalo i množství projektů, které šly „proti proudu“. Je přímo symptomatické, že tyto alternativní a zpravidla nerealizované návrhy se v časopise *Československý architekt* objevovaly pod titulky *Úkolová akce pro mladé architektky*, *Důvod k improvizaci*, *Léčit město*.¹

Ústředním tématem většiny úvah se stalo obnovení městského prostoru a jeho lidského měřítka i srozumitelného, jasně vymezeného charakteru. Jiné naladění neznamená, že projekty mohly ignorovat typizační snahy předchozích dekád a výstavbu sídlišť. Mezi nerealizovanými návrhy zlepšení stávající situace stále přetrvávaly snahy o vyvinutí nových, flexibilnějších typových soustav. Pozornost se však zásadně soustředila i na „městskou“ urbanistickou skladbu nově vznikajících obytných souborů.

Ve druhé, paralelní linii se ale rozvíjí také odvážnější myšlenky. Výzva k soustředění pozornosti architektů do poničených, zanedbaných městských center. Velmi náročná, ale při všeobecné a neskrývané nespokojenosti se sídlišti už neodkladná výzva, která znamenala narušení mnoha nedotknutelných tabu. Předně, staré, „nehygienické“ domy už neměly být (všechny) zbořeny a nahrazeny novou, vzdušnější architekturou moderních solitérních novostaveb nebo staré, spleť ulice rozšířeny a napřímeny pro masivnější zásobování města automobilovou dopravou. Historické konstrukce nemusely být jako „neopravitelné“ demolovány, ale měly být spíše náročně, z nemalé části rukodělně rehabilitovány. To vše při nedostatku pracovních sil, stavebního materiálu, financí i času. Tento postoj vyžadoval individuální přístup, dosud v podmínkách centrálně řízeného hospodářství a kolektivního vlastnictví odmítaný jako neefektivní.

Dlužno dodat, že ne všechna historická centra měst stála po celou poválečnou éru mimo pozornost soustředěné stavební péče. Už od konce druhé světové války měla jedna z cest ke zvýšení nabídky a kvality bytového fondu vést také přes rehabilitace celých souborů historických domů. A stranou nezůstala ani snaha cizelovat městský prostor nebo zaplňovat prázdné proluky (srov. Hotel Jalta, Dům módy a Dům potravin na Václavském náměstí v Praze). Významnou úlohu zde sehrála etabloující se, odborně vysoce erudovaná památková péče (podepřená politickým důrazem na národní identitu), zejména systematické mapování historických měst a posilování jejich ochrany.² Postupně však tyto úvahy a snahy ztrácely svou pozici pod neúprosným tlakem plnění hospodářských plánů a v neposlední řadě i realizací modernistického snu univerzální, sociálně zodpovědné a do značné míry zprůmyslněné architektury. V šedesátých letech se tak původní záměr rehabilitace celých souborů historických domů zredukoval pouze na obnovu vybraných mimořádně cenných objektů či exponovaných uličních front a náměstí. Často se navíc jednalo o renovace komplikované a z památkového pohledu kontroverzní, mnohdy šlo jen o zkrášlení několika průčelí a vyzdvižení kulturního dědictví vybraných segmentů národní minulosti. Životní standard obyvatel tyto zásahy zpravidla příliš nezvyšovaly. Nehledě na skutečnost, že investiční mašinérie kladla důraz spíše na razantní, snáze obhajitelné přestavby pro veřejné účely (restaurace, výstavní prostory, administrativa, služby) než na bydlení, které se mělo od šedesátých let realizovat už prakticky jen zhuštěnou, kvantitativně chápanou výstavbou nových panelových domů a sídlišť. Nemalá část nejvíce zanedbaných historických budov a přehlížených dvorních traktů v důsledku padla při demolicích, navíc často bez náhrady, a jádra měst postupně charakterizovaly především loupající se omítky, trvale dočasná lešení a prázdnem zející proluky. V osmdesátých letech už se situace vyhotila natolik, že na potřebě nápravy panovala všeobecná shoda.

Hybné síly, jež také rapidně akcelerovaly množství modernizačních projektů, shrnuje Martin Krise: *„Před několika lety byly znovu objeveny hodnoty zemědělské půdy, byl vyhlášen zákaz výstavby na nejlepších dvou bonitách a zavedeno zatím nevyzkoušené pravidlo náhrady rekultivacemi. Investiční výstavba dříve realizovaná na okrajích se může přestěhovat do středu měst. Zároveň však vstoupil v platnost zákaz demolice. Důsledkem bude znemožnění plošné přestavby center, pokud se prokáže, že alespoň některé domy mají ještě hodnotu. Zatím se cena města stanovuje ze zůstatkové hodnoty domů (téměř vždy nula) a z ceny náhradních bytů a z nákladů na demolici a odvoz sutin. Rovnováha mezi ochranou půdy a ochranou domů bude znamenat, že se modernizace může stát hlavní stavební činností ve středu měst.“³*

Pádný argument představovala jistě i skutečnost, že se bytová výstavba v posledních desetiletích soustředila především na sídliště a panelové domy, ale většina obyvatel (přibližně 2/3) stále žila v neutěšených podmínkách zanedbané a hygienicky neuspokojivé historické zástavby. Už nemohli být dále přehlíženi.

- 1 Jiří Ševčík, Důvod k improvizaci, *Československý architekt* XXX, 1984, č. 1, s. 4–5; Petr Starčevič, Úkolová akce pro mladé architektky, *Československý architekt* XXXIV, 1988, č. 7, s. 1, 4–5 (dotvoření jádra Lysé nad Labem a České Lípy, konverze průmyslového areálu v Praze-Lochotíně a skiservis do Krkonoš).
- 2 Petr Ulrich – Petr Vorlík – Katarína Andrášiová – Lenka Popelová – Beryl Filsaková, *Šedesátá léta v architektuře očima pamětníků*, Praha 2006, s. 110–131.
- 3 Martin Krise, Léčit město, *Československý architekt* XXVIII, 1982, č. 22, s. 1 a 4.

Spojování celku

Vůli ke změně zrcadlily desítky článků a v časopisech *Architektura ČSR* a *Československý architekt* publikovaných návrhů na revitalizace celých historických souborů, nejčastěji vybraných ulic či bloků. Nikoliv pouze cenných renesančních a barokních domů, ale především historizující nebo raně moderní architektury konce 19. a počátku 20. století.

Na první pohled se mnoho nezměnilo, ústředním motivem návrhů stále zůstávala užitná kvalita historického stavebního fondu, hygiena a tabulkové standardy. A v jejich zájmu se mělo i nadále modernizovat a masivně bořit. Jenže novostavby, navrhované na místě demolice, měly citlivě dotvářet okolní zachované městské bloky, navazovat na jejich drobnější měřítko, dostaly jemněji členěná průčelí (zpravidla postmoderně nebo neofunkcionalisticky), šikmé střechy, obchodní parter, scelené a zušlechtnuté vnitrobloky, podzemní garáže. A nemalá část původních domů měla zůstat zachována, byť za cenu rozsáhlých stavebních úprav a modernizací. Duch a lidské měřítko čtvrti měly přetrvat. Zajímavé a v mnoha ohledech nové je, že návrhy citlivě vyplňovaly existující nebo nově plánované proluky s cílem zacelit městské prostory, ulice a náměstí a rehabilitovat historickou osnovu i vzhled a drobné měřítko města. Solitéry nebo zásadní narušení linie existujících domů už byly v této idealistické, o nápravu usilující vlně nepřijatelné.⁴

Změnu obecné atmosféry ilustruje i množství studentských návrhů a zakořenění tématu ve výuce budoucí generace tvůrců. Nový étos působivě vystihuje popis oceněného projektu na regeneraci bloku domů při kostele Nanebevzetí Panny Marie v centru Brna: *„Je potěšitelné, že se poprvé, a hned ve značné míře, objevily návrhy s tématem rehabilitace a přestavby degradovaných obytných částí měst. Jde o citlivou a rychlou reakci na naléhavou společenskou potřebu vyjádřenou jak vládními usneseními, tak připravovanými rozsáhlými akcemi v 7. pětiletce. (...) Studenti chtěli zachovat městskost prostoru, lidské měřítko, jednotu celkového výrazu a neopakovatelnost jednotlivých článků. Snažili se docílit těsného sepětí oblasti pracovních příležitostí v centru s bydlením a rekreací. V řešení je důsledně odstraněna vnitrobloková zástavba, čímž se zlepšil oslunění a provětrávání. V přízemí a prvním patře, tam kde i přes tyto změny nepronikne sluneční paprsek, se vybuduje občanské vybavení. Je navrženo zlepšení kvality bydlení změnou dispozic bytů a vytvořením obytných teras, zvětšuje se procento bytů nižších velikostních kategorií. Přibudou osobní výtahy. (...) Přestavba byla ekonomicky hodnocena pomocí počítače MSP 2A metodou ing. Jaška. Cena navrhované úpravy dosahuje 72 % nákladů na postavení nového bloku na téměř místě.“⁵ V Brně se tématu věnovali dlouhodobě a pevně zakořenilo i na ČVUT a VŠUP v Praze.⁶*

Mnozí mladí architekti ani po příchodu do praxe nerezignovali na tento idealismus a našli si vlastní cesty, jak vyjádřit novější, normalizační méně svázané myšlenky. Například cestou alternativních, nevyžádaných projektů, jež ukazují, že ničení existující zástavby a charakteru historického prostředí lze důvtipnějším návrhem zabránit – např. vestavbou vysílače do Petřínské rozhledny (Ivan Plicka)⁷ místo vztýčení věže na Žižkově (Václav Aulický, Jiří Kozák, Alex Bém, 1985–1992) nebo poetickým návrhem kulturního domu inspirovaného historickými stodolami (Vlado Milunić)⁸ místo plánovaného standardního kvádry v Sedlci-Prčicích (Miroslav Cihelka).

- 4 Nové dveře ke starým domům, *Československý architekt* XXVI, 1980, č. 3, s. 7; monotematická čísla *Architektura ČSR* XXXIX, 1980, č. 10 a *Architektura ČSR* XLII, 1983, č. 2; Forum – Návraty z nichž vycházíme, *Československý architekt* XXVIII, 1982, č. 13; Ať se města zelenají, *Československý architekt* XXIX, 1983, č. 2, s. 4; Historie má budoucnost (více obchodů v centru Prahy), *Československý architekt* XXIX, 1983, č. 25, s. 4; seriál Bohuslava Blažka s názvem Jak číst město, *Československý architekt* XXX, 1984; Eva Vokalová, *Bibliografie k problematice regenerace sídel (VÚVA)*, Praha 1987; Monotematické číslo *Architektura ČSR* XLVII, 1988, č. 3.
- 5 Rehabilitace obytných bloků v centru Brna, *Československý architekt* XXVII, 1981, č. 13, s. 1 a 5.
- 6 Miloslav Konvička, Strukturální přestavba Brna, *Československý architekt* XXIX, 1983, č. 14, s. 1 a 4; Miloslav Konvička, Ulice a náměstí uprostřed města, *Československý architekt* XXX, 1984, č. 16, s. 4; Irena Lérová, Pouto starého a nového, druhá cena pro brněnského studenta v mezinárodní soutěži, *Československý architekt* XXXIV, 1988, č. 25, s. 1 a 7; Ve městě jsou hlavní lidé, nikoliv automobily, *Československý architekt* XXX, 1984, č. 4, s. 1 a 6; Tvůrčí seminář v Karlových Varech, *Československý architekt* XXXII, 1986, č. 16, s. 1 a 5; Obytné stavby městotvorného typu, *Architektura ČSR* XLVII, 1988, č. 4, s. 7.
- 7 Variantní studie televizního vysílače Praha-město, *Československý architekt* XXXV, 1989, č. 10, s. 4.
- 8 Vlado Milunić, Kauzální léčba, anebo amputace s protézou?, *Československý architekt* XXXV, 1989, č. 12, s. 3; *Středotlačí*, Praha 1989, nestr.

Modernizace bloku 31, Olomouc –
fotodokumentace hlavní třídy (archiv
Ústavu teorie a dějin architektury FA
ČVUT v Praze, foto Petr Čehovský 1982)

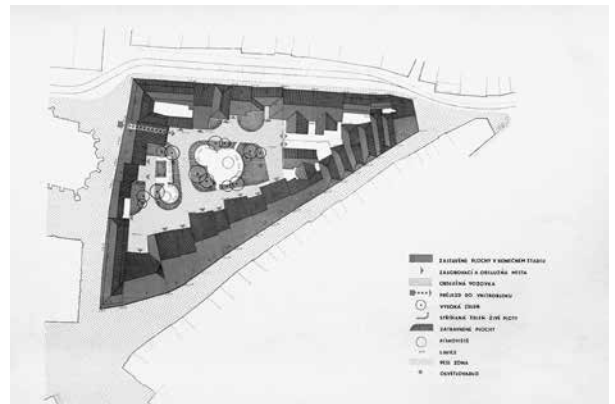
Modernizace bloku 31, Olomouc –
fotodokumentace vnitrobloku
s demolicemi z předchozích let (archiv
Ústavu teorie a dějin architektury FA
ČVUT v Praze, foto Petr Čehovský 1982)

Modernizace bloku 31, Olomouc,
SÚRPMO, Antonín Škamrada, 1982 – návrh
etapovitosti (archiv Ústavu teorie a dějin
architektury FA ČVUT v Praze)

Modernizace bloku 31, Olomouc,
SÚRPMO, Antonín Škamrada, 1982 – návrh
výsledného stavu (archiv Ústavu teorie a dějin
architektury FA ČVUT v Praze)

Revitalizace centra Teplic, koordinace
 Útvar hlavního architekta a ateliér 2
 Stavoprojektu Liberec, od 1977
 (Architektura ČSR XLVII, 1988, č. 3,
 s. 44-45)

Nová stavební soustava P 2.11 pro Prahu,
 koordinace Projektový ústav výstavby
 hlavního města Prahy - varianty řešení
 pláště s použitím panelů a tradičního zdiva
 (Architektura ČSR XLV, 1986, s. 19)

Nová stavební soustava P 2.11 pro Prahu,
 koordinace Projektový ústav výstavby
 hlavního města Prahy - osazení do nárožní
 polohy v historické zástavbě (Architektura
 ČSR XLV, 1986, s. 13)

Návrhy rehabilitací celých městských bloků samozřejmě vznikaly i v běžné projekční praxi. Spojovalo je však postupné ořezávání ušlechtilého záměru až na nezbytné, improvizované minimum. Zpravidla pouze na úpravu obchodního parteru či dílčí modernizace bytů s uplatněním standardizovaných a pro panelové domy vyvinutých vestavěných skříní, kuchyňských linek a umakartových jader WC a koupelen (např. blok mezi ulicemi Vítězná a Koptova v Karlových Varech, František Vondráček, Alexander Mikoláš; Kamenická ulice a Palackého ulice v Děčíně).⁹ Na navrhovaný vyšší standard, jako např. na terasy, zelené vnitrobloky, podzemní garáže nebo zušlechtění chodníků, nezbývala v komplikovaném prostředí pozdní normalizace energie a patrně ani vůle. Nereálnými pětiletými plány a politickými preferencemi sešňorované stavební firmy navíc obvykle neprojeví příliš pochopení pro přesný historický detail a řemeslo, vymykající se z jejich běžné, omezené typizované produkce. A úředníci i plánovači zase vůči starousedlíkům, které bylo nutno masově stěhovat mezi bloky, a mnohdy dokonce doslova vykořenit přesunutím do nově vystavěných sídlišť. Podstatná je ale skutečnost, že plošné asanace už po předchozích zkušenostech a ve světle aktuálních úvah představovaly jen krajní a v podstatě nepřijatelné řešení.

Jedním z nejcitovanějších realizovaných projektů se stala revitalizace bloků mezi ulicemi Šafaříkova a Londýnská v Praze-Vinohradech (Vladimír Krátký, Jan Alinče, Hana Münzová ad.).¹⁰ V tisku sice občas (neprávem) kritizovaná, ale oficiálně označovaná za experiment, přinášející především poučení pro budoucnost. Zejména ve srovnání s prvními tristními zkušenostmi z počáteční fáze přestavby Žižkova, která od počátku vyvolávala značné kontroverze pro obrovskou míru asanací a výstavbu panelových domů (což vyvolalo změnu projektu, vznik alternativních návrhů, ale i občanské a odborné protesty a diskuse).¹¹ Vinohrady, se zodpovědně opravenými a v interiérech modernizovanými činžovními domy, v tomto světle musely působit jako procesně náročná, ale zároveň překvapivě efektivní alternativa, která by po drobných úpravách mohla uspět.

Nakonec vždy rozhodoval pragmatický, ekonomický dobový pohled, který výstižně vykresluje komentář Zdeňka Hornieckého z Výzkumného ústavu výstavby a architektury: „Modernizace se zde u nás připravovala kromě Prahy pro dvacet osm vybraných měst v rámci republiky. A to měst velkých, pro která je charakteristická vícepodlažní zástavba. Je pochopitelné, že tam, kde jsou v převaze dvoupodlažní domy, začíná mít celá záležitost naprosto jiné dimenze. Obávám se, že tady se mnohdy vůbec nevyplatí modernizovat – je jasné, že čím nižší zástavba, tím náročnější investice na bytovou jednotku. Jenže někdy je to i zároveň problém historického jádra města. Otázka, zdali a nakolik je zachovat. (...) V současné době je modernizace aktuální především pro Vinohrady a Žižkov. V nejbližších letech pro Vršovice, Břevnov, Horní Libeň. V dalším období pro oblast Holešovic, Jánského vršku, Karlína a Letné. S přestavbou se stále počítá v období 12. pětiletky“ (tj. v období 2006–2010).¹² Kámen úrazu tedy představovaly náklady a čas.

Osmdesátá léta se tak nesla na vlně soutěží a studií na modernizace čtvrtí a rehabilitaci rozložené městské tkáně. Jejich cílem už nebylo, jako u starších směrných plánů, vytvořit prostor pro moderní typizovanou výstavbu, ale spíše léčit jizvy a citlivě dotvářet. Dlužno dodat, že klíčovým

- 9 Modernizace 50 domů Karlovy Vary Čertův ostrov, Československý architekt XXVIII, 1982, č. 7, s. 1 a 3; Eva Hejdrová, Modernizace s rozumem, Československý architekt XXVIII, 1982, č. 18, s. 1 a 4; Údržba a modernizácia bytového a domovného fondu (sborník z konference), Košice 19. 11. – 21. 11. 1985 / Košice 24. 10. – 26. 10. 1989 / Otrokovice 22. 9. – 24. 9. 1982; Ján Zeman – Imrich Jankovic, Modernizácia bytového fondu, Bratislava 1983.
- 10 Otazníky nad modernizací, Československý architekt XXX, 1984, č. 8, s. 1 a 6; Pět variant do starých Vinohrad, Architektura ČSR XLVIII, 1989, s. 38–39; „Škoda jen, že nebylo se stejnou péčí nakládáno i s lidmi, kteří zde původně žili. Je to však v moci architekta?“. Hana Münzová, Modernizace domu na Vinohradech, Československý architekt XXXIII, 1988, č. 8, s. 3.
- 11 Monotematické číslo Architektura ČSR XXXVIII, 1979, č. 10; Olga Myslivečková, Bez jediného atypického panelu, Československý architekt XXVIII, 1982, č. 13, s. 3; Jiří Jiroutek, Modernizace bytového fondu na Žižkově, Architektura ČSR XLV, 1986, s. 20–31; Další panely do našich center, Československý architekt XXXV, 1989, č. 9, s. 1 a 4; Seriál Žižkovem sem, Žižkovem tam I–V, Československý architekt XXXV, 1989; Tereza Poláčková, Urbanistický vývoj Žižkova ve druhé polovině 20. století (bakalářská práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2015 (dspace.cuni.cz).
- 12 Forum – Návrhy z nichž vycházíme, Československý architekt XXVIII, 1982, č. 13.

Vladimír Krátký o regeneraci Vinohrad:

„Komunisti pochopili, že takhle to dál nejde a nastartovali program modernizace bytového fondu. A řeklo se, že jako pilotní projekt se začne s pražskými Vinohrady. Dostal to náš ateliér a Ivo Oberstein pověřil mne, Honzu Alinče a inženýra Pavla Čajku. V úvodu vznikl územní plán starých Vinohrad. Komplexní práce, včetně prvotních průzkumů, dopravy, zeleně. (...) A zároveň s tím jsme začínali pracovat na prvním bloku. Bruselská – Londýnská – Záhřebská – Šafaříkova. Komunismus přinesl jednu výhodu, která spočívala v tom, že celý blok patřil státu, reprezentovanému OPBH. Tím pádem, co si projektant vymyslel a stát schválil, to bylo možné. Vnitroblok byl zanesený, stejně jako všechny ostatní, různými garážemi, kůlnami atd. A my, nesení ideou nového, zdravého prostředí, jsme měli možnost celý vnitroblok vybělřit. Jediná věc, která zůstala, bylo hřiště mateřské školky. Takže tam vznikl zelený dvůr ve formě parku, přístupný pro všechny.“

(Petr Vorlík, rozhovor s Vladimírem Krátkým, Praha 9. 3. 2020)

Hana Seho k regeneraci činžovních domů na Vinohradech:

„Začalo to tak, že ateliér 7 architekta Obersteina zpracovával studii na rekonstrukci jednoho Vinohradského bloku (i když se hlavně soustředil na výstavbu Jihozápadního Města). Pracovali na tom architekti Krátký a Alinče. Ateliér 7 asi nestíhal všech zhruba 20 domů a z nějakého důvodu se zakázka přesunula částečně do ateliéru 1, kde jsem rohák dostala na stůl. Městský výbor KSČ si vymyslel, že ukáže, jak umí hezky spravit činžáky. Což byl relativně záslužný čin, protože už se například nevybouraly dvoukřídlé vchodové dveře s deštěním futer a bylo možné je zachovat. Protože se jednalo o složitý rohák, dispoziční zásahy byly docela razantní. Některé byty neměly pořádně ani koupelnu. Chodilo se v nich strašně složitě, průchozími pokoji a chodbami. Byty se proto

rozdělily jiným způsobem. Ale manévrovací prostor byl omezený, protože rytmus oken na fasádě byl jasný. Šlo také o details. Bylo tam třeba vymlácené litinové zábradlí u schodiště. Rozhodla jsem se, že ho nechci nahradit standardním trubkovým zábradlím a že tam chci nechat tyhle litinové figury. Nechala jsem vymontovat jednu tu figuru a šla za panem Machoninem, že jsem si vytelefonovala spolupráci slévárny v Pečkách u Kolína a ať mě pustí, že jedu. On se napřed divně zatvářil a pak že jo. Tak jsem jela vlakem s kusem zábradlí do slévárny. Tam udělali formu a vyrobili asi 20 nových figur, které v roháku dodnes jsou. (...) Na fotografiích jsou hezky vidět zbytky bývalé linkrusty. Vytahovaný plastický olejový nátěr, zelený nebo béžový, který se tehdy dělal úplně všude, včetně paneláků a blokových činžáků. Měl ochránit stěny, aby se daly umývat schody. Nechala jsem zbytky linkrust oškrábat a udělat olejový nátěr nový a hladký. Nechtělo se jim, ale nakonec to udělali. Nejdříve podklad, který se napustil fermeží, a na to olejový nátěr. Udělala jsem kolem lemování šedou barvou, rameno a podestu vždycky zvlášť. Mělo to borduru. Dvoukřídlé dveře do bytů taky nebyly v té době úplně běžné. Ale normalizace ztrácela dech, takže to šlo zachovat. Oni by klidně dveře vybourali a vrazili tam ocelové zárubně 197 × 90 a nazdar (smích). Byl to pilotní projekt, odlišný od standardních případů. (...) Ti, co nahoře rozhodovali, byli otevřenější. Ale i realizační firma. (...) Dvoukřídlé kazetové dveře navíc nevyhoví požárně. Na základě výpočtů jsme dostali výjimky, protože to byla rekonstrukce. Křídla jsem navíc natřela růžovou barvou a futra černou. (...) Opravoval se celý blok. Dělal na něm různé ateliéry. Zkultivovaly se také dvorky. Vystěhovali tehdy celý blok, nikdo nezůstal. A po rekonstrukci se nastěhovali jiní, protekční lidé..."

(Markéta Kašparová – Matěj Kováčik – Rudolf Minka, rozhovor s Hanou Seho, Praha 24. 3. 2017)

faktorem se stala nejen městotvornost, měřítko a autentický historický nebo postmoderní výraz, ale i jistá snaha zachytit a umocnit ducha místa, posílit obytné kvality. Že jde přesto stále ještě o přechodné období hledání, dokládá komentář k veřejné soutěži na řešení Dolní Libně a Palmovky: „Poměrně široká škála názorů se objevuje i u formování zástavby a její hustoty. Na jedné straně to jsou pravoúhlá schémata křížového nebo řádkového zastavení, převážně cizí danému prostředí, podobně se jeví i schéma opakujících se skupin narůstajících jen velikostí. Na druhé straně to jsou formově bohaté, nápaditě utvářené prostory, měřítkem i způsobem zastavení sledující vnitroměstskou zástavbu Libně a celého vnitřního města. (...) Poměrně shodné jsou návrhy na výškové zónování. Prakticky všechny respektují dnešní hladinu, a pokud ji převyšují, tak většinou několika akcenty tvarově i výškově úměrnými.“¹³

Tyto posuny výmluvně ilustrují také našťěstí (!) nerealizované návrhy na revitalizaci Břevnova (Aleš Bořkovec, Ludmila Machová, Petr Brzobohatý, Pavel Stiborek, Jaroslav Knotek), s uchováním jedné strany ulice a rozsáhlými demolicemi a novostavbami na druhé,¹⁴ nebo centra Kladna (Tomáš Smrž, Milan Brzák, Michal Sborwitz, 1986), s masivní demolicí několika bloků malebné, ale nevyhovující starší zástavby a výstavbou polootevřených nových bloků technologií T 08 B s obchodním parterem a mansardovými střechami.¹⁵

Opačnou cestou se vydaly návrhy pro Teplice, jejichž snahou je mnoha lety rozkladu poznamenané centrum opět spíše akupunktálně scelit, a to zejména prostřednictvím veřejných budov a razantních modernizací stávajících bytových domů. Z návrhů přímo čiší znalost postmoderních revitalizací městských center v západní Evropě a snaha převést tyto inspirace do našeho prostředí, spolu s jejich smíšením se stále silnou tradicí českého funkcionalismu. Dlužno dodat, že několik objektů dlouhodobé regenerace jádra Teplic se skutečně realizovalo (z této poslední fáze např. Státní banka Československá, Tomáš Bezpalec, 1988).¹⁶

Zkulturnění veřejného prostoru a urychlení oprav činžovních domů mělo napomoci také zklidnění vybraných ulic a jejich převedení do režimu pěší zóny s doplněním o městský mobiliář a oživení obchodního parteru – např. v projektech pro Prahu-Smíchov (Miroslav Baše, Olga Kantová) či pro Poděbrady (Josef Matyáš).¹⁷ Zjitřená atmosféra přinesla i celou řadu tzv. studijních úkolů, jež se soustředily na opravy historizujících průčelí – např. na náměstí v Příboře (Václav Filandr, 1979) či na Dimitrovově (dnešní Nádražní) třídě v Ostravě (Petr Májek, Renata Májková, 1981).¹⁸ Opravy už neměly probíhat obvyklou cestou „očesání“ historických prvků a překrytím podivně prázdnými plochami omítek či obkladů, nebo v lepším případě zjednodušenými reminiscencemi na původní tvarosloví, ale skutečně formou opravy a rehabilitace celých uličních řad, včetně řešení komplexní barevnosti a detailů oken i dveří. A to mnohdy u domů z 19. a 20. století, jež moderna dlouhá desetiletí jako umělecky méněcenné spíše přehlížela.

Náprava domem

Podobné rysy a myšlenkový posun přinášely i projekty na výplně proluk. Samozřejmě se nejedná o úplnou novinku, navzdory všem úskalím socialistického stavebnictví představovaly realizace těchto domů relativně běžné téma – už od padesátých let jako rehabilitace výstavných prostorů

- 13 Jiří Řehoř, Soutěž na řešení Dolní Libně a Palmovky v Praze 8, *Architektura ČSR* XLV, 1986, s. 162–168; Tomáš Havrd, Přestavba Dolní Libně, *Československý architekt* XXXII, 1986, č. 5, s. 4–5.
- 14 Přestavba Břevnova, *Architektura ČSR* XLVI, 1987, s. 58–63.
- 15 Kladno – přestavba centra města, *Architektura ČSR* XLVI, 1987, s. 37–41; *Architektonická konfrontace, 40. let KPÚ Praha, Praha 1988*, nestr.; *Středotlačí, Praha 1989*, nestr.; *Archiv ústavu teorie a dějin architektury FA ČVUT, složka Kladno – Centrum / Územní plán zóny, prosinec 1986*.
- 16 Teplický kaleidoskop, *Architektura ČSR* XLVII, 1988, č. 3, s. 44–54.
- 17 Olga Kantová, Pouze pro chodce a tramvaje, studie úprav a vybavení ulic v Praze na Smíchově, *Československý architekt* XXVII, 1981, č. 11, s. 3; Alena Mansfeldová, Poděbrady, regenerace centrální části lázeňského města, *Československý architekt* XXXIV, 1988, č. 24, s. 5.
- 18 Archiv NTM, fond Architektonická služba, složka Barevné řešení fasád na náměstí v Příboře; Archiv NTM, fond Architektonická služba, složka Modernizace a estetizace Dimitrovovy třídy v Ostravě.

- 19 Lucie Mlynčková – Kateřina Novosádová, Konzum na malém městě, in: Petr Vorlík (ed.), *(a)typ / architektura osmdesátých let*, Praha 2019, s. 121–125; Petr Vorlík, Překročit metro, in: *Ibidem*, s. 95–103.
- 20 *Středotlaci*, Praha 1989, nestr.
- 21 Alexandr Skalický, Syntéza – odklon od postmodernismu?, *Architektura ČSR XLVIII*, 1989, č. 4, s. 68–71.
- 22 Bariérový dům v Krnově, *Československý architekt XXXV*, 1989, č. 1, s. 3.
- 23 České Budějovice U Věže 3, *Československý architekt XXXV*, 1989, č. 17, s. 3.
- 24 *Československý architekt XXIX*, 1983, č. 4, s. 4.
- 25 Další banka Na Příkopě, *Československý architekt XXXV*, 1989, č. 4, s. 6; Prostor naplněný stavbou, *Architektura ČSR XLVIII*, 1989, č. 2, s. 62–69.
- 26 Monotematická čísla *Architektura ČSR XLII*, 1983, č. 8 a č. 1; Nová stavební soustava pro Prahu, *Architektura ČSR XLV*, 1986, s. 13–20; Experiment východní Čechy a malorozponová soustava P1.31, *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 1, s. 48–49.
- 27 Integrovaný obytný dům v Táboře, *Architektura ČSR XLVI*, 1987, s. 536–537.
- 28 Modernizace prvních typů obytných panelových domů, *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 6, s. 42–43; Regenerace panelových budov, *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 6, s. 56–59; Monotematické číslo *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 6; Archiv NTM, fond Architektonická služba, složka Návrh úprav na sídlišti V. I. Lenina v Jindřichově Hradci.
- 29 Městský bytový dům v představách architektů libereckého Stavoprojektu, *Československý architekt XXXIII*, 1987, č. 12, s. 4.
- 30 Dům pro deset bytů, *Architektura ČSR XLVIII*, 1989, č. 5–6, s. 88–89.

(např. Dům módy, Dům potravin a Hotel Jalta v Praze na Václavském náměstí), jako kontextuální náhrada „nevyužitelných“ domů kapacitnějším novostavbou ve strategicky cenných lokalitách města (např. restaurace Dubina v Domažlicích, Unicoop, Omnipol a Teplotechna v Praze, pojišťovny v Liberci a Uherském Brodě, obchodní střediska v centrech malých měst) i jako náprava škod způsobených trasováním dopravních staveb (např. Metrostav, ČKD či Ministerstvo elektropřemyslu v Praze).¹⁹ Jednalo se však spíše o zřídka, náročné a výtvarně i politicky exponované úlohy, s důrazem na nepokrytou modernitu a aktuálnost.

Nerealizované projekty osmdesátých let, publikované v dobovém tisku, však ukazují i jinou ambici – úsilí o výstavbu běžných městských domů, které mají zpravidla integrovat více funkcí (obchod, kanceláře, byty) a svým výrazem do okolního historického kontextu spíše nenápadně zapadat než vyčnívat. Zcela zřetelně se zde projevuje vůle (převážně mladých) autorů k vybočení z protežované masové produkce, zejména monofunkčních panelových solitérů. Snaha o nalezení „městštější“ alternativy, kontextuálnější náplní i zvolenou formou, často oscilovala mezi ze zahraničí prosakujícím postmoderním tvaroslovím a dosud obdivovanou (jaksi národní) meziválečnou funkcionalistickou tradicí (teoretik Jiří Ševčík tento jev popsal jako důsledek pozdního příchodu postmoderny do Československa, a tudíž jejího mírného zastarání).²⁰ Pro mladé tvůrce však daná úloha jistě v mnoha ohledech představovala i prubířský kámen, jímž se mohli identifikovat s jinou tvůrčí a společenskou érou a na kterém sobě i okolí mohli dokazovat své schopnosti, skutečně architektonické, nikoliv „jen stavařské“ a ekonomické myšlení.²¹

Z řady publikovaných projektů lze jmenovat např. bariérový dům v Krnově s malometrážními byty a tělocvičnou v přízemí (Jan Kovář),²² postmoderní dům U Černé věže v Českých Budějovicích (Libor Erban),²³ národní dům na Jiráskově náměstí v Praze (Karel Koutský a Jan Kozel, v místě kde později vznikl Tančící dům Franka Gehryho a Vlada Miluniće)²⁴ nebo výsledky vnitroústavní soutěže Pražského projektového ústavu na proluku Myslbek v Praze (v níž zvítězili Zdeněk Hölzel a Jan Kerel, pozdější spoluautoři realizace z devadesátých let).²⁵ Postmoderní rysy dostaly rovněž některé alternativy vyvíjeného flexibilního panelového systému P2.11 (resp. UNI 90 nebo P1.31), uvažovaného mimo jiné právě pro výplň proluk v historickém prostředí (koordinace Projektový ústav výstavby hlavního města Prahy),²⁶ či modifikace jiných systémů, např. v návrhu na integrovaný obytný dům v Táboře (Antonín Dvořák, Naděžda Dvořáková, Jaromír Kročák).²⁷ A touto cestou se vydaly také prvotní úvahy o humanizaci a modernizace pomalu zastarávajících raných panelových domů.²⁸

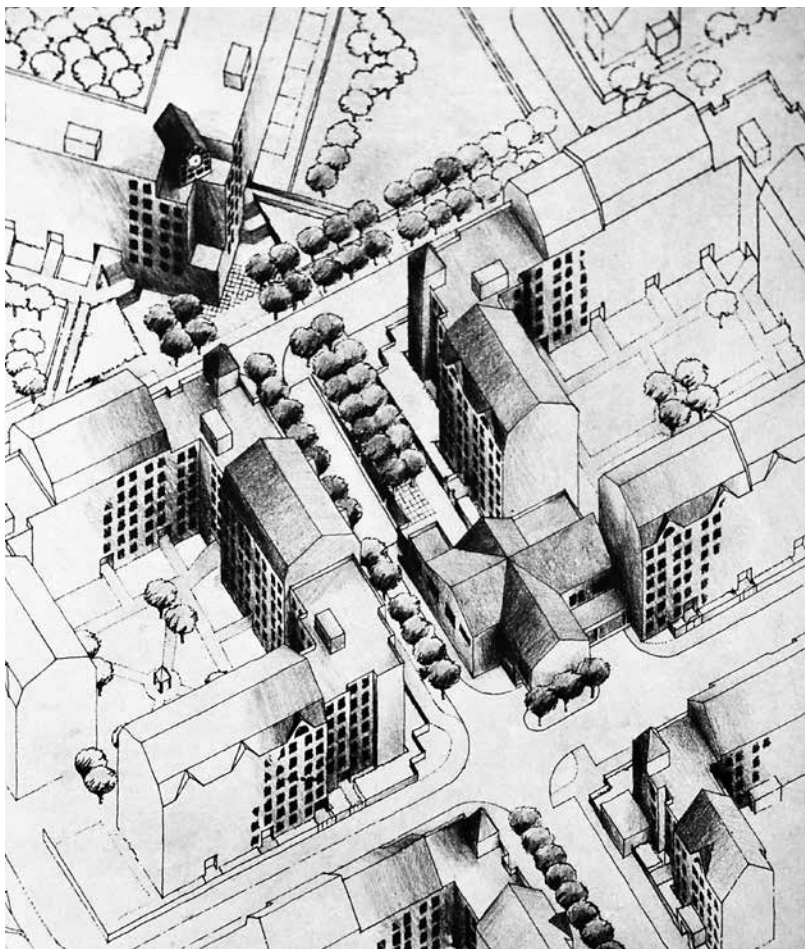
Jakkoliv většina projektů pro proluky skončila nezdarem, nakonec se podařilo některé zajímavé městotvorné výplně tohoto typu realizovat. Za zmínku stojí zejména malebná sestava domů při ulicích Frýdlantská a Tovařšský vrch „zklidňující“ roztříštěné centrum Liberce (Pavel Vaněček, Jiří Hubka, Václav Poštolka, 1988, 1994, 1996–2008)²⁹ nebo bezmála puristický dům na křižovatce Fráni Šrámka a Kostelní v Českých Budějovicích (Petr Heteša, Jiří Střítecký, Karel Veverka, 1989).³⁰

Spřízněným tématem se stala i náprava městské tkáně, tedy fyzické podoby a možností jejího čtení, veřejnými budovami. Úloha, která mohla v mnoha ohledech nabízet i větší šanci na úspěch (bytová výstavba tehdy

Integrovaný obytný dům, Tábor, Antonín Dvořák, Naděžda Dvořáková, Jaromír Kročák - kombinace monolitu a systémů MS 71 a PS 69, realizováno 1993 (Architektura ČSR XLVI, 1987, s. 536)

Zóna Fauna, sídliště Horní Roztyly v rámci Jižního Města, Praha, Vítězslava Rothbauerová, Petr Brzobohatý, Jaroslav Schneider, 1986-1988 (soukromý archiv Vítězslavy Rothbauerové)

jako by byla navždy odsouzena jen k variování prefabrikovaných systémů). Některé nerealizované návrhy veřejných budov v sobě totiž už nesly důraz na individuální (!) zohlednění kontextu, tj. zejména geometrie okolní zástavby a terénu (místo hmotově i technologicky předurčeného systémového řešení zavedených typizovaných veřejných staveb). Návrhy přinášely také neobyčejný důraz na (postmoderní) srozumitelnost. Neformální, emotivní linie moderny měly být nahrazeny spíše tradiční symetrií, gradací, zdůrazněnými vstupy, střechami a čitelnými znaky „institucí“.

Jednalo se zejména o kulturní domy a obchodní střediska pro menší a středně velká města, u nichž se autoři sice nevyhnuli uplatnění standardizovaného prefabrikovaného systému, ale díky širší nabídce železobetonových skeletů sedmdesátých a osmdesátých let mohli volněji formovat aspoň průčelí. Kontextuální úpravu staršího, mechanicky pojatého projektu pro Dům služeb v Šumperku takto popisuje architekt Josef Borkovec: *„Architektonické řešení uliční fasády vychází ze snahy přizpůsobit poměrně velkou hmotu nového objektu drobnějšímu měřítku okolní zástavby historického centra jak naznačením původní parcelace, tak odlišným měřítkem parteru a vyšších podlaží. Vnější podoba atypického modulu v nároží ulic je motivována snahou o sdělení, že v těchto místech kdysi stály městské hradby a jedna z městských bran (i když autora všichni přesvědčují, že to dnes nikoho nezajímá).“*³¹

Z dalších podobných nerealizovaných návrhů lze jmenovat kulturní střediska v Českém Dubu (Josef Patrný)³² a v Brtnici (Jan Vančura, Václav Pína),³³ jídelnu a provozní zázemí v Mohelnici (Milan Obenaus, 1986),³⁴ postmoderní centrum volného času Šutka v Praze (Martin Pračka, 1984),³⁵ přístavbu staršího kulturního domu v Příbrami (František Doležel)³⁶ nebo gigantickou a v návrhu pečlivě, postmoderně „rozdobenou“ budovu Skloexportu v Liberci (Radim Kousal).³⁷

Zajímavé je sledovat, jak se proměňoval navrhovaný výraz dle lokality – zcela jiné rysy dostala novostavba instituce v centru většího města a na jeho předměstí, v malém městě nebo na venkově. Jako by už neplatilo, že se venkov má svými standardy přiblížit městu. Stále však šlo o zvyšování úrovně služeb a poměšťování životní úrovně i trávení volného času obyvatel (viz systém tzv. střediskových obcí a masivní výstavba obchodních a kulturních středisek v malých městech v osmdesátých letech). Změna nastala v požadovaném výrazu a měřítku. Novostavba už nemusela být obrazem prosperující a nivelizující globální modernity, měla spíše zohledňovat charakter obce či města, místního historického dědictví i krajiny.

Polidštěná výstavba na zelené louce

Na tuto notu vytváření nikoliv futuristicky, jaksí nereálně moderního abstraktního prostředí, ale spíše důvěrně známého, intimnějšího místa, navazovaly i některé úvahy o výstavbě sídlišť. Ta už neměla představovat gigantický vzdušný park s rafinovaně rozmístěnými solitery cenově dostupných obytných domů a společně vybavenosti. Úvahy o sídlišťích blízké budoucnosti šly dále. Předně, panelové soustavy měly umožňovat integraci jiných než obytných funkcí, např. obchodů a garáží.³⁸ Stejně systémy měly nabízet širší možnosti zvoleného výrazu a prvků – od tradiční strohé panelové geometrie, až po postmoderní hříčky s lodžii, okny, vstupy

- 31 Studie domu služeb v Šumperku, *Československý architekt XXX*, 1985, č. 23, s. 6.
- 32 Kulturní středisko v Českém Dubu, *Československý architekt XXX*, 1984, č. 6, s. 6.
- 33 Eva Matějková, Sdružený klub pracujících Brtnice u Jihlavy, *Československý architekt XXXII*, 1986, č. 10, s. 5.
- 34 Stravovací a provozní zařízení JZD Mohelnice, *Československý architekt XXXV*, 1989, č. 16, s. 7.
- 35 Centrum volného času Šutka v Praze, *Architektura ČSR XLV*, 1986, s. 76.
- 36 Přístavba kulturního domu v Příbrami, *Architektura ČSR XLV*, 1986, s. 256–257.
- 37 Skloexport v Liberci, *Československý architekt XXXIV*, 1988, č. 18, s. 3.
- 38 Karel Runštuk, Bydlení zítřka, *Československý architekt XXX*, 1984, č. 16, s. 5; Jan Fibiger – Jiří Vasiluk, K přípravě nového zahradního města v Praze, *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 4, s. 64–67; Archiv NTM, fond Architektonická služba, složka Integrace bytových domů a občanské vybavenosti v konstrukční soustavě VVÚ ETA, 1981.

nebo střechami. Měly poskytovat větší dispoziční i objemovou variabilitu, bohatší možnosti vzájemných vztahů a vytváření veřejných či poloveřejných prostorů mezi domy. Podstatný prvek měla přinést i důslednější, bohatší práce s „obytnějším“ parterem, navozujícím zdání skutečného města (spíše zoufale v této souvislosti vynívají snahy kultivovat sídliště prostřednictvím zatravnovacích dlažby nebo popínavé zeleně).³⁹ Jako celek se tedy měla sídliště svou novou vlněnější obytnou kvalitou přiblížit historickému centru města a mnozí autoři s touto inspirací přímo cíleně operovali.

I když většina návrhů zůstala pouze v rovině „studijního úkolu“, některé úvahy padly na úrodnou půdu a koncem osmdesátých let došlo i na skutečnou realizaci kultivovanějších sídlištních celků (např. Nový Barrandov, Zdeněk Hölzel, Jan Kerel, 1979–1992, a Jihozápadní Město v Praze, Ivo Oberstein ad., 1967–1991) nebo obytných souborů (např. při ulici Ke Dvoru v Praze-Vokovicích, Jaroslav Nebeský, Milan Jansa, 1984–1988; Schwaigerově ulici v Praze-Bubenči, Jan Nováček, Zdeněk Veselý, 1982–1986; či Amerika v Písku, Stanislav Hanzal, Josef Hermoch).⁴⁰ Přesto se však stále jednalo o izolované, nové, satelitní obytné soubory, vznikající bez užších vazeb na tradiční centra měst.

To hlavní, co mělo sídliště rozhybat k novému životu a učinit z nich opravdové město, totiž představovaly úvahy o doplnění komplementárních funkcí, kromě drobné výroby (dříve už např. v návrhu Lesné v Brně) také vytvoření bulvárů či náměstí s budovami institucí a veřejné vybavenosti. Sídliště už neměla nadále sloužit pouze jako provizorní satelitní ubytovna pro přespání mezi prací ve skutečném městě a víkendem na chatě v přírodě. Asi nepřekvapí, že i za těmito projekty stáli zejména mladí architekti, byť podporovaní staršími, zkušenějšími kolegy.

Na projektu Jihozápadního Města tak pod vedením Ivo Obersteina spolupracovali od poloviny sedmdesátých let mimo jiné také Tomáš Brix, Martin Kotík a Václav Králíček, autoři projektů drobné vybavenosti. Zatímco solitérní objekty v rámci souboru Luka a Stodůlky došly až do fáze úspěšné a odborným tiskem pozitivně vnímané realizace (sběrna surovin, tělocvična, pošta Stodůlky, restaurace Branka, obchodní centrum Luka, kulturní centrum Luka),⁴¹ větší veřejné a kancelářské budovy, jež měly tvořit skutečně městskou osu Nových Butovic bohužel nikoliv (např. knihovna, kulturní dům, obchodní centrum Východ, tzv. Slunečné domy).⁴² Vše v umírněně postmoderních, srozumitelných, polidštěných, individualizovaných formách; dokonce i při uplatnění prefabrikovaných stavebních dílců, doplněných o atypy.

Postoje tohoto ražení v osmdesátých letech vyvstávaly i u jiných projektů, zpravidla však došlo k jejich absolutní degradaci a většinou se pak vlastně ani nedá hovořit o „realizovaném záměru“. Typický příklad představuje návrh zóny Fauna (dnešní křižovatka Hrdličkova – Kloboukova) na sídlišti Horní Roztyly v Praze, kde architekti předložili humanizovaný návrh ohniska sídliště se šikmými střechami, obchodním parterem, postmoderními fasádami a preferencí pěších (Vítězslava Rothbauerová, Petr Brzobohatý, Jaroslav Schneider, projekt 1986–1988),⁴³ jenž nakonec nahradily běžné panelové domy (realizace 1986–1990). Na rozhraní Roztyl a Krčského lesa (při dnešní ulici Hrdličkova) měla také proběhnout citlivá konverze zanedbaných, památkově chráněných historických hospodářských budov na středisko volného času mládeže Ovčárna (Jan Zelený, Josef Klika, Miroslav Mikula),⁴⁴ i v tomto případě došlo na škrty a stopy venkovské minulosti místa následně po sametové revoluci zcela zanikly.

39 „Třebaže zásadním řešením je výstavba etážových parkovacích a odstavných garáží, je dílčím přínosem k řešení problému úprava rozlehlých parkovišť na povrchu terénu pomocí zatravnovacích tvárníc.“: Ivo Oberstein, Parter základní prvek městské krajiny, *Architektura ČSR*, 1981, s. 266–267; Popínavé dřeviny, nedocenený prvek městské zeleně, *Československý architekt XXXI*, 1985, č. 20, s. 6; Jana Bukačová, Město na sídlišti, in: Petr Vorlík (ed.), *(a)typ / architektura osmdesátých let*, Praha 2019, s. 61–67.

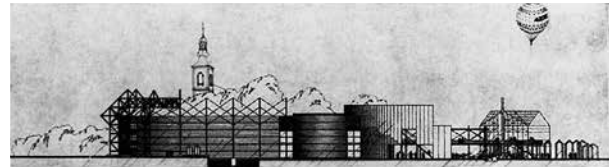
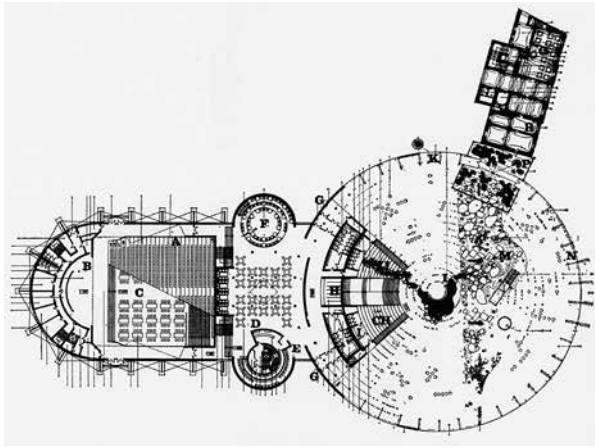
40 Družstevní byty v Praze-Vokovicích, *Československý architekt XXIX*, 1983, č. 23, s. 1 a 4; *Architektonická konfrontace, 40. let KPÚ Praha*, Praha 1988, nestr.; Osmdesát bytových jednotek pro obchodní zastupitelství SSSR v ČSSR v Praze 6 – Bubenči, *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 4, s. 59–61; Naděžda Dvořáková, Obytná skupina Písek-Amerika, *Československý architekt XXXI*, 1985, č. 12, s. 3.

41 Pavel Směták, Drobné služby na sídlišti, in: Petr Vorlík (ed.), *(a)typ / architektura osmdesátých let*, Praha 2019, s. 198–204; Kulturní centrum Luka, *Československý architekt XXXV*, 1989, č. 21, s. 5; Realizace parteru stavby O6 – Lužiny – Jihozápadní Město v Praze, *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 6, s. 33–37.

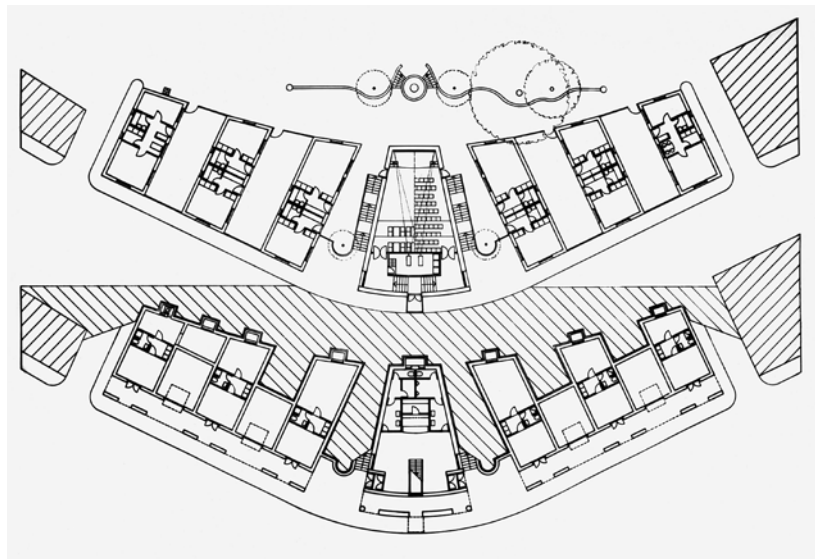
42 Jiří Ševčík, Důvod k improvizaci, *Československý architekt XXX*, 1984, č. 1, s. 4–5; monotematické číslo *Architektura ČSR XLI*, 1982, č. 6; *Architektura ČSR XLIII*, 1984, s. 424; Redakční beseda na téma: Výstavba a přestavba městských center, *Architektura ČSR XLV*, 1986, s. 296–306.

43 Vítězslava Rothbauerová, Obytná zóna Fauna v Praze – Horních Roztylech, *Československý architekt XXXIII*, 1987, č. 21, s. 6.

Kulturní dům, Opava, Jan Kovář, Petr Šmarda, Erhard Jarosch (Československý architekt XXXII, 1986, č. 16, s. 3)

Kino a domy pro seniory, Zvoleněves, Karel Doubner, Ján Stempel (soukromý archiv Jána Stempela)

Snaha obohatit sídliště o nové vrstvy a dodat jim městotvornější jádra se nicméně netýkala pouze Prahy. Pozoruhodný a bohužel nerealizovaný projekt vznikl také pro sídliště v Opavě. Kulturní dům (Jan Kovář, Petr Šmarda, Erhard Jarosch) ve formách důvtipně mísících kontextuální postmodernu a hravý futuristický konstruktivismus v sobě měl integrovat moderní velký sál, upravený původní hostinec, subtropický skleník a reklamní poutač v podobě balónu. Návrh jako by chtěl především ukázat, že architektura může být zároveň zodpovědně uchopenou veřejnou službou a úlohou, ale i lidsky hravým, radostným tvůrčím dílem: *„Při komplexním řešení kulturního centra jsme se pokusili v anonymním prostoru sídliště vytvořit trochu netradiční architekturu plnou napětí a prostorových zážitků. Současně jsme se snažili obohatit sídliště o chybějící městotvorné prvky, jako je ulice a náměstí, a vytvořit harmonii přírody a kultury.“*⁴⁵ (Stejný přístup zvolili autoři u rovněž nerealizovaného návrhu vícečetného zaplnění proluk na Krnovské ulici v Opavě.)⁴⁶

Neméně pozoruhodný podnět přinesl návrh rozšíření centra Lysé nad Labem (Blanka a Stanislav Heidlerovi) s uplatněním poeticky postmoderních činžovních vil, které sami autoři označili za *„zatím neexistující meziformu, která by vyplnila propastný rozdíl mezi klasickým rodinným domkem a současným bytovým domem“*, tedy typologický druh obzvláště vhodný pro česká maloměsta a do běžné praxe znovu přivedený v podstatě až v 21. století.⁴⁷

Myšlenky, v nichž se mísila mladická svěžest a snaha vymanit se z klisé a limitů socialistického stavebnictví se zodpovědností při utváření skutečně městských jader sídlišť, výstižně popisuje teoretik Jiří Ševčík, duchovní vůdce nejmladší generace architektů: *„Jisté zklamání z odosobněnosti moderní architektury, nedostatečného vzestupu technologie a citelně doléhající omezenosti zdrojů a ekonomických problémů nutí k nové strategii. Pokud spontánně vzniká, není pouhou reakcí na vnější podmínky, ale je živým postojem, nově použitým vztahem k prostředí, a má své důsledky ve všech oblastech života. Otevřeně přijímá situaci, všechny použitelné zdroje, heterogenní materiály, konvenční, tradiční a historické prvky s jejich lokálním zabarvením a obrovskou náloží mnoha vrstev významů. Známe je dobře z překrývajících se fragmentů minulosti v našich historických městech, z banálních, ale živých a výmluvných konfrontací periférie a z celé tradiční architektury. Nejde tedy o vypracování polemického a alternativního stylu, který ve své netolerantnosti a svárlosti prosazovaly puristické návrhy. Nejde o definitivní, univerzální harmonii a nedosažitelné ideály, ale o užití toho, co je k dispozici.“*⁴⁸

Návrat krajinné poetiky

Téma zvýšené citlivosti vůči lokálnímu kontextu se přirozeně promítlo i do chápání socialismem těžce poznamenané krajiny a venkova. Stále pochopitelně pokračovala výstavba monstrprojektů zemědělské velkovýroby, vybavenosti a občasné nesmyslné realizace panelových domů ve střediskových obcích. Kvantita stále vítězila nad kvalitou a ohleduplností. Paralelně se však cizelovaly i myšlenky, jak tuto normalizační ničivou vlnu opustit a navrátit se k menšímu měřítku a rázovité, útulné regionální architektuře. Úvahy směřovaly samozřejmě především do nejslabších míst a spočívaly v hledání venkovštější alternativy, zejména obchodních středisek

44 Ovčárna, Československý architekt XXXV, 1989, č. 9, s. 3; Juniorhotel CKM Vltava, Architektura ČSR XLVI, 1986, s. 72-75; Architektura ČSR XLVIII, 1989, č. 3, s. 42.

45 Kulturní centrum, Sdružený klub pracujících v Opavě, Československý architekt XXXII, 1986, č. 16, s. 3.

46 Krnovská ulice v Opavě, Československý architekt XXXIV, 1988, č. 8, s. 6.

47 Lysá nad Labem – centrum, Architektura ČSR XLVII, 1988, č. 4, s. 68-69.

48 Jiří Ševčík, Důvod k improvizaci, Československý architekt XXX, 1984, č. 1, s. 4-5.

(dřevo, šikmé střechy) a rodinných domů (řadové nebo atriové domy a především solitery menšího měřítka se šikmou střechou a průjezdy).⁴⁹ Zároveň ale nelze přehlédnout i prvotní snahy o obnovení vesnic v jejich charakteristické urbánní sestavě, jako souboru menších stavení soustředěných okolo společného ohniska, tj. s návsi a záhumenky – zmínit lze např. studii řešení individuální rekreace v oblasti Prkenný Důl – Žacléř (František Dvořák, Miloslav Štěpánek, Ivan Mrňák, Josef Koblre, 1979), diplomní projekt obnovené venkovské obce na VŠUP (Aleš Brotánek)⁵⁰ nebo návrh pro náměstí ve Zvoleněvsi (Karel Doubner, Ján Stempel): „*Jednotlivé domy po obou stranách kina tvoří byty pro staré občany. Cílem bylo vytvořit komfortní samostatné byty se zajištěním pečovatelské služby, aby staří lidé nebyli umístěni v běžných ústavech sociální péče mimo domovskou obec. (...) Jak již bylo řečeno, domy svým měřítkem i tváří odpovídají okolní zástavbě. Budou vyzděny a omítnuty vápennou omítkou. Na tradiční konstrukci krovu bude položena keramická krytina. Navržená technologie může být plně zajištěna místními silami v akci Z.*“⁵¹

Stejný vzor centralizovanému, masovému přístupu k výstavbě můžeme vysledovat i v horských oblastech, pro které architekti také hledali měkčí regionálněji alternativy; v praxi bohužel obvykle realizované v nešťastných hybridních formách velkých objemů, určených pro masovou rekreaci, aspoň trochu kultivovaných obrovitými šikmými střechami a obklady z přírodních materiálů.⁵² Symptomatickým střetem paušalizace a ohleduplnosti se stala také normalizační snaha vytvářet typizované a zároveň regionálně specifické projekty, jako např. u návrhu služeb lyžařům pro Pec pod Sněžkou (Libor Rydlo): „*Návrh opakovatelného objektu na Skiservis v Peci pod Sněžkou a v dalších horských oblastech sledoval záměr přispět ke zlepšení zimní turistiky. (...) K rozčlenění poměrně velkého objemu do čtyř základních křídel s koncepcí šikmých střech vedla snaha citlivě se vyrovnat s náročností se zapojením objektu do daného přírodního prostředí. Silueta budovy tak lépe přimyká k horskému reliéfu a umožňuje výraznější uplatnění budovy ve většině pohledů s oběma průčelími obrácenými do údolí.*“⁵³

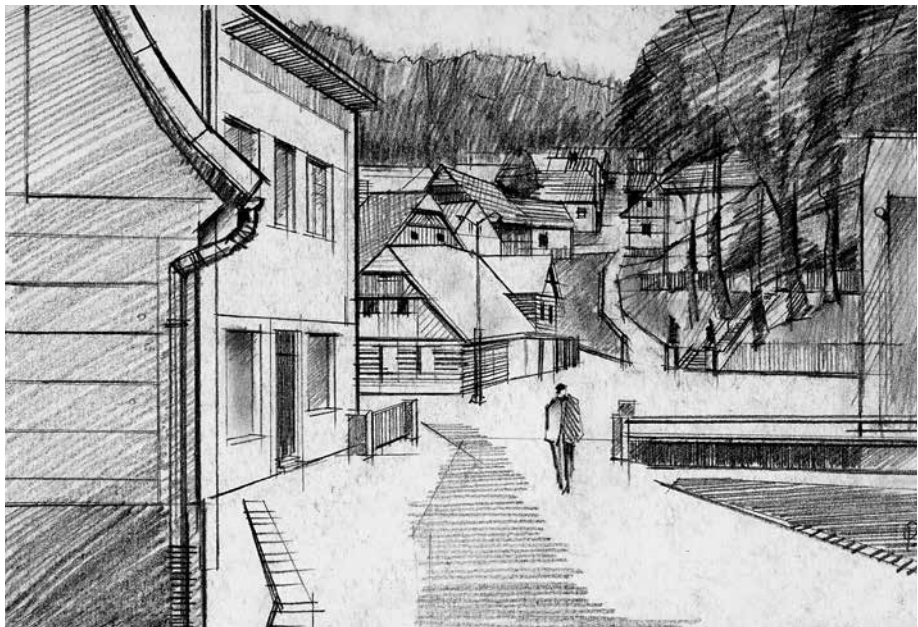
Velké měřítko socialistického života v krajině s drobným místním nebo přírodním kontextem propojovaly novým způsobem také návrhy pionýrských táborů, tzv. areálů zdraví nebo areálů mládeže, motorestů a dálničních odpočívadel.⁵⁴ Úskalí realizace postmoderní estetiky u těchto z podstaty menších a složitě do krajiny osazených staveb půvabně ilustruje popis návrhu z interní soutěže na motorest Beroun: „*Optimálním konstrukčním systémem pro objekt by byl monolitický železobetonový skelet o modulu 5,4 × 5,4 m. Vzhledem k nepochopitelné neschopnosti stavební výroby jej běžně realizovat se variantně počítá s tradiční technologií vyzdívaných pilířů a stěn. Montáž se v daných terénních podmínkách jeví jako neefektivní. (...) V barevném a materiálovém řešení bude hrát zásadní roli druh a barva dostupné střešní krytiny, podle níž budou dořešeny barvy omítek a detailů.*“⁵⁵ Asi nepřekvapí, že většina těchto individuálněji a kontextuálněji navržených menších staveb nebyla realizována.

- 49 Kamila Matoušková, Rodinné bydlení, Československý architekt XXXIV, 1988, č. 26, s. 4.
- 50 Archiv NTM, fond Architektonická služba, složka Studie řešení individuální rekreace Prkenný Důl – Žacléř; Nový domov na vesnici, Československý architekt XXX, 1984, č. 23, s. 4.
- 51 Jan Sapák, Náměstí Zvoleněves, Československý architekt XXX, 1985, č. 24, s. 5; Ján Stempel – Projekty a realizace, Praha 2014, s. 27.
- 52 Vladimíra Paterová, Masová rekreace v krajině, in: Petr Vorlík (ed.), (a)typ / architektura osmdesátých let, Praha 2019, s. 210–216.
- 53 Skiservis v Peci pod Sněžkou, Architektura ČSR XLVI, 1987, s. 392–393.
- 54 Klára Brůhová, Výuka na zdravém vzduchu, in: Petr Vorlík (ed.), (a)typ / architektura osmdesátých let, Praha 2019, s. 217–222; Archiv NTM, fond Architektonická služba, složka Areál mládeže na Městské hoře – Beroun; ibidem, složka Areál zdraví Opava-Kylešovice; ibidem, složka Autokamping Morava – Mohelnice; ibidem, složka Koncepce příměstské rekreace města Brna; Veronika Vicherková, Česká highway, in: Petr Vorlík (ed.), (a)typ / architektura osmdesátých let, Praha 2019, s. 223–227; Rekreční areál Ždichovec na Prachaticku s využitím staré cihelny, Československý architekt XXXV, 1989, č. 17, s. 6; Využití dřevostaveb v systému Českého svazu spotřebních družstev, Architektura ČSR XLV, 1986, s. 454.
- 55 Motorest Beroun, Architektura ČSR XLV, 1986, s. 316–317.

Železný Brod - Trávníky, Josef Pleskot, studentský projekt na Fakultě architektury ČVUT v Praze, 1978 - fotografie stavu (archiv Ústavu teorie a dějin architektury FA ČVUT v Praze)

Železný Brod - Trávníky, Josef Pleskot, studentský projekt na Fakultě architektury ČVUT v Praze, 1978 - návrh (archiv Ústavu teorie a dějin architektury FA ČVUT v Praze)

Myšlenka zapustila kořeny

Výše zmíněné úvahy a projekty samozřejmě nepředstavují jedinou názorovou polohu v architektuře osmdesátých let. Hlavní proud se stále ubíral prošlapanými cestami pozdního modernismu, transformovaného pro účely kvantifikovaného, centralizovaného socialistického hospodářství. Popisovaný myšlenkový posun zpravidla nedošel smysluplného naplnění a ověření v praxi. Naprostá většina projektů skončila pouze v rovině prvotních, idealistických úvah o lepší blízké budoucnosti. Na druhou stranu ale nelze přehlédnout jejich iniciační roli, snahu o vyprovokování diskuse, nabídnutí alternativy a osvěžujících odpovědí na sílící kritiku vrcholně zprůmyslněného, zpolitizovaného stavebnictví a normalizační rezignaci. Dané úsilí nepřišlo vniveč. Obecné úvahy, projekty pro konkrétní místa a především nastavení mladých architektů, kteří se v těchto aktivitách angažovali, doznaly širokého uplatnění v devadesátých a nultých letech a zhmotnily se v celé řadě výtečných realizací. Ty už sice nesou odlišné rysy a náplň, otázka ale zní, jak by vypadaly bez této zdánlivě bezúspěšné předejhy o desetiletí dříve.

ZDROJE:

Regenerace centrálních částí velkých měst (materiály z pracovního semináře), Praha 1975;
Stavby družstevního obchodu 1981-1985, Jihlava 1986;
Modelová řešení obytných souborů (VÚVA), Praha 1987;
Architektonické řešení panelových budov (STÚ), Praha 1988;
Architektonická konfrontace, 40. let KPÚ Praha, Praha 1988;
Středotlaci, Praha 1989;

Jiří Ševčík – Soňa Ryndová (ed.), *Alena Šrámková*, Praha 1996;
Architekt Ladislav Lábus, Praha 2004;
 Jana Ševčíková – Jiří Ševčík, *Texty*, Praha 2010;
 Rostislav Švácha (ed.), *Sial*, Praha – Olomouc 2010;
 Lenka Kalinová, *Konec nadějí a nová očekávání / K dějinám české společnosti 1969-1993*, Praha 2012;
 Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Eva Novotná – Karolína Jirkalová (eds.), *Paneláci 1*, Praha 2016, s. 382-435;

Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Martina Koukalová – Eva Novotná (eds.), *Paneláci 2*, Praha 2017, s. 233-301;
 Radomíra Sedláková, *Nereálný socialismus / Praha 1948-1989*, Praha 2018.
 Archiv NTM, fond Architektonická služba;
 Archiv Ústavu teorie a dějin architektury FA ČVUT v Praze;
 Petr Vorlík, rozhovor s Vladimírem Krátkým, Praha 9. 3. 2020.

Věčné úkoly

— reprezentativní jádro hlavního města

Klára Brůhová

Architektonické a urbanistické dějiny Prahy sestávají nejenom z realizovaných prostranství, komplexů, budov a dominant, nýbrž také z vizí a záměrů, které se do struktury města nakonec nepropsaly – a z různých důvodů skončily ve fázi plánů, skic a diskusí. I tyto neuskutečněné projekty však tvoří nedílnou součást pražského milieu a velmi často dávají nahlédnout hlouběji pod povrch debat o stavebním a územním vývoji města. Odmysleme si ale nyní návrhy, které se neuskutečnily pouze z důvodů omezených kapacit, nedostatku peněz nebo kvůli administrativním obstrukcím – tedy vize, jež od realizace dělily jen poměrně profánní příčiny – a zaměřme se na opačný konec spektra nepostavené architektury.

Řeč bude o ideových projektech, soutěžních návrzích a velkorysých myšlenkách vzniklých z touhy přinést do hlavního města novou kvalitu, reprezentativní vrstvu či novodobou dominantu. Půjde o návrhy, které často vznikaly z vnitřní potřeby svých tvůrců, občas i bez konkrétního oficiálního zadání – coby podněty k širšímu zamyšlení a diskusím. Prostřednictvím těchto ideových projektů a debat, které se kolem nich rozpředly, lze totiž o něco lépe porozumět specifickým dobovým tendencím a hnacím silám různých epoch, i konkrétním myšlenkovým přístupům jednotlivých architektů a urbanistů – a to mimo jiné právě díky jisté akademičnosti návrhů v jejich do značné míry ryzí podobě, nerozmnělné rigidními podmínkami stavební praxe.

Praha má v tomto ohledu zvláštní kouzlo, neboť k podobným architektonickým exkursům a fantaziím vábí více než jakékoli jiné město naší země. Důvodem bude jistě fakt, že je městem hlavním, leč nepopíratelnou roli bude hrát také její topografie, malebné panorama nad Vltavou a sugestivní prolínání historických struktur s novodobými momenty – to vše lákající k novým zásahům a tvorbě nových dominant. Několik pražských lokalit se pak v tomto ohledu do hledáčku architektů dostává opakovaně – už od dob první republiky, či dokonce sklonku 19. století. Jako by celé generace architektů považovaly jisté části obrazu města za nedokončené a cítily nutkání zanechat v nich svůj otisk. I přes veškeré snahy, architektonické soutěže i samostatné projekty však řada těchto neuralgických oblastí, mezi něž patří například

Letná, úseky pražských nábřeží, náměstí Republiky anebo Staroměstské náměstí s torzem radnice, zůstává dodnes „nedořešena“. Skoro jako kdyby se nějaká vnitřní síla Prahy sama vzpouzela proti zaplnění či přetvoření těchto míst, jejichž „nedodělanost“ se už stala téměř ikonickou. I přesto (a snad také proto) ale prostory dál lákají k dalším vizím a stávají se tak „věčnými úkoly“ pražských plánovačů.

Náměstí Republiky: podoby (nenaplněného) reprezentativního potenciálu místa

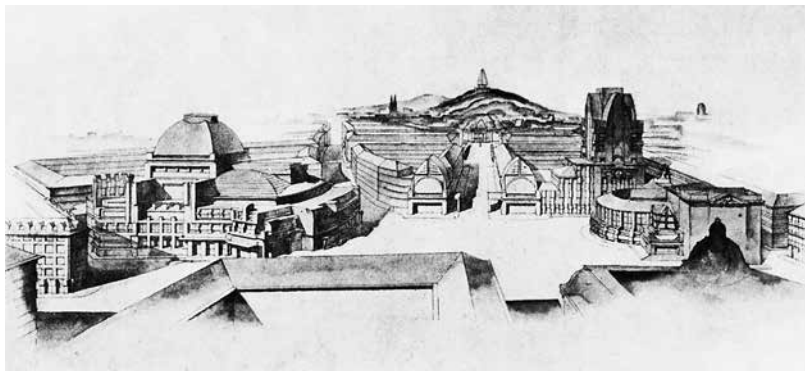
Jedním z periodicky se vracejících „věčných úkolů“ je bezesporu lokalita dnešního náměstí Republiky, dříve náměstí Josefského, na rozhraní Starého a Nového Města pražského. Historie prostoru sahá hluboko do dějin Prahy, respektive celé naší země. Svého času zde stával takzvaný Králův dvůr, kam král Václav IV. přemístil své sídlo z Pražského hradu. Coby rezidence českých králů sloužil prostor více než sto let.¹ Později sice lokalita přišla o své výsadní postavení, nicméně i nadále byla považována za historicky a symbolicky nesmírně důležitou oblast s městotvorným i reprezentativním potenciálem. Její význam ostatně dokládá i výstavba Pražského reprezentačního domu, pro který byla na počátku 20. století vybrána právě lokalita bývalého sídla českých panovníků v blízkosti historické Prašné brány. V roce 1919 bylo náměstí na počest nově vzniklé samostatné republiky dokonce přejmenováno a v souvislosti s jeho historickým i symbolickým významem se očekávala přeměna (tehdy spíše zanedbaného) místa na jedno z nejdůležitějších prostranství Velké Prahy. Podle prvorepublikových vizí zde mohla stát druhá scéna Národního divadla² nebo reprezentativní soubor s pomníkem prezidenta Masaryka.³ Výsledné projekty navrhující většinou velkorysá prostranství s komponovanými průhledovými osami na Vítkov a Letnou však zůstaly jen na papíře.⁴

Reprezentativní potenciál a městotvorná energie místa však nemizely a snahy o dotvoření náměstí Republiky pokračovaly i po válce. Důkazem mohou být například poněkud bizarní výstupy ze soutěže na vytvoření nového ústředního prostoru Prahy z roku 1953⁵ nebo o něco střízlivější „soutěž na ideové a architektonicko-urbanistické řešení prostoru náměstí Republiky a koncertního domu v Praze“ z let 1966–1968.⁶ Především z druhé jmenované konkurence je jasně patrné přesvědčení, že řešení náměstí Republiky představuje úlohu, která „přesahuje svým významem a případnými důsledky urbanisticko-architektonického počínu otázky řešení jedné lokality hlavního města“ a hraje klíčovou roli „jak v soustavě prostorů centra, tak (v) rozvíjení nového kulturně společenského areálu vzhledem k Památníku revolučních bojů (na Vítkově)“.⁷ De facto tak byl potvrzen prvorepublikový scénář náměstí coby vrcholně reprezentativního prostoru Prahy se symbolickým i vizuálním vztahem k Vítkovu.

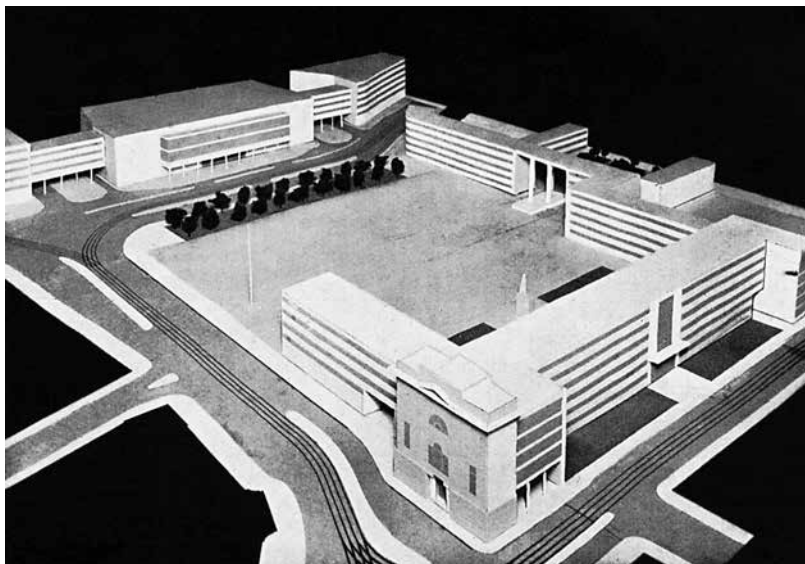
Jak vyplývá z publikovaných projektů z druhé fáze soutěže, nová regulace náměstí si měla vyžádat řadu demolic. Zachován měl být de facto jen Obecní dům a Hybernie s navazující budovou NV Praha.⁸ Náměstí Republiky by tak výrazně zvětšilo svou plochu a na své západní straně dostalo zcela novou podobu – s centrálním objektem koncertního domu coby dominantním solitérem. Oživení se dočkala i myšlenka široké průhledové třídy

- 1 Milan Kreuzzieger, *Obecní dům v Praze*, Praha 1997, s. 9.
- 2 Ideová soutěž na umístění a náčrtky nového českého divadla v Praze, *Styl VIII*, 1922–23, s. 134.
- 3 Redakce, K soutěži na vyhledání místa pro pomník presidenta Osvoboditele, *Architekt SIA XXXVI*, 1937, s. 113.
- 4 Klára Brůhová, *Praha nepostavená. Vltavské břehy jako urbanistické téma moderní metropole*, Praha 2017, s. 316–319; Klára Brůhová, *Pražské vize. Fantastické stavby, které nikdy nevznikly*, Praha 2018, s. 47–55.
- 5 Útvar rozvoje hlavního města, *Praha v plánech a projektech. Od středověku po současnost*, Praha 1999, s. 81–83.
- 6 Luděk Todl, Druhá fáze omezené, neanonymní soutěže na ideové architektonicko-urbanistické řešení prostoru náměstí Republiky s koncertním domem v Praze, *Architektura ČSSR XXVIII*, 1969, s. 138–145; Soutěž na ideové a architektonicko-urbanistické řešení prostoru náměstí Republiky a koncertního domu v Praze, *Československý architekt XV*, 1969, č. 9, s. 1–2.
- 7 Luděk Todl, Druhá fáze omezené, neanonymní soutěže na ideové architektonicko-urbanistické řešení prostoru náměstí Republiky s koncertním domem v Praze, *Architektura ČSSR XXVIII*, 1969, s. 139.
- 8 Bývalé finanční ředitelství.

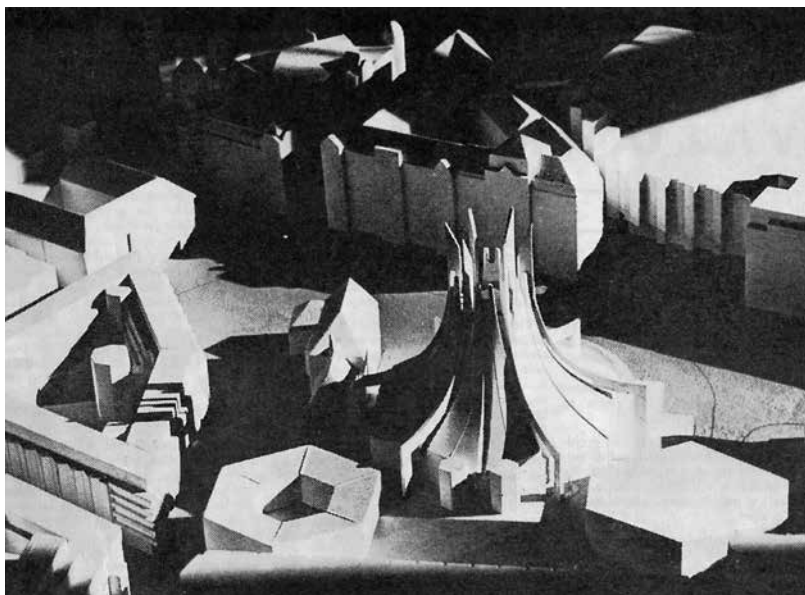
Soutěž na druhé divadlo pražské, náměstí Republiky, Praha, Jiří Kroha, Eduard Hnilička, 1922 (Styl VIII, 1922-23, s. 124)

Soutěž na vyhledání místa pro pomník prezidenta Masaryka, náměstí Republiky, Praha, Stanislav Semrád, Pavel Bareš, Eduard Skřivan, 1936 (Architekt SIA XXXVI, 1937, s. 120)

Soutěž na ideové architektonicko-urbanistické řešení prostoru náměstí Republiky s koncertním domem, Praha, Jindřich Malátek, Ivo Loos, 1966-1968 (Československý architekt XXXVI, 1990, č. 11, s. 6)

směřující k Vítkovu. Podle dobového textu měla daná prostorová koncepce nahradit „dosavadní chaotický stav zástavby“ a stát se „cílevědomým řešením úměrné soustavy prostorů“.⁹ Ani z dnešního pohledu jistě projektům nelze upřít cílevědomost, s úměrností by se však již dalo polemizovat. Nejlepší hodnocení se nakonec dostalo dvěma projektům (dvě druhé ceny ve druhé fázi soutěže) – návrhu Gustava Šindelky a vizi z pera autorského dua Ivo Loos – Jindřich Malátek.¹⁰ Za pozornost stojí především druhý zmíněný projekt, který náměstí doplnil o nepřehlédnutelnou a sebevědomou dominantu až niemeyerovského tvarování. Smělost a svébytnost byla ostatně pro šedesátá léta příznačná, jak dokazuje například i nedaleký obchodní dům Kotva, který vzešel ze samostatné architektonické soutěže, na rozdíl od koncertní haly byl realizován¹¹ a dodnes představuje jednu z architektonických dominant celého prostoru.

Komplex koncertní haly na náměstí Republiky se objevil ještě v roce 1976 ve studii územního plánu dolního Nového Města vypracované Pavlem Švábem a Janem Linhou z Útvaru hlavního architekta.¹² Ani tato studie nakonec nevedla k výstavbě, její radikální velikášství a nesmlouvavý asanační charakter (především v oblastech Petrské čtvrti a západního Karlína) však i přesto vyvolaly důležitou reakci, která přišla na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let.

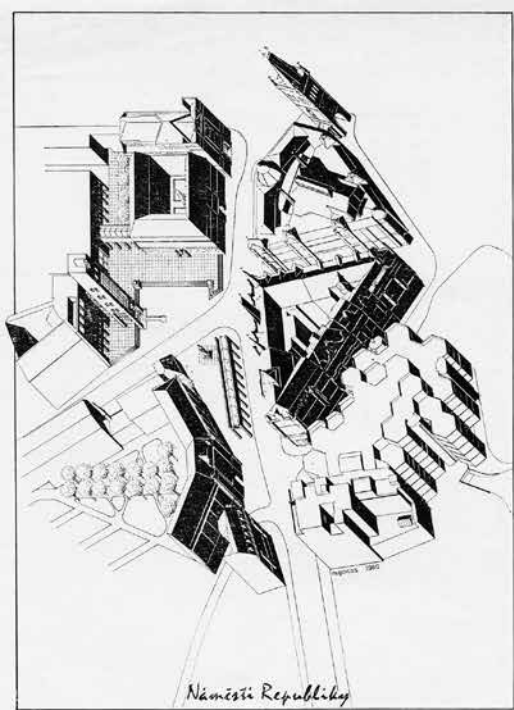
Náměstí Republiky osmdesátých let: k obrodě tradičních forem

Návrh pro dolní Nové Město a jemu podobné radikální projekty (např. asanace Žižkova etc.) byly jedněmi z iniciačních momentů pro diskuse, setkávání a také řadu ideových projektů skupiny mladých architektů, kteří úkoly a cíle městského plánování začali vnímat odlišným způsobem. Jedna z důležitých „architektonických konfrontací“, jimiž tvůrci chtěli deklarovat své názory na utváření městského veřejného prostoru, se pak týkala právě náměstí Republiky.¹³

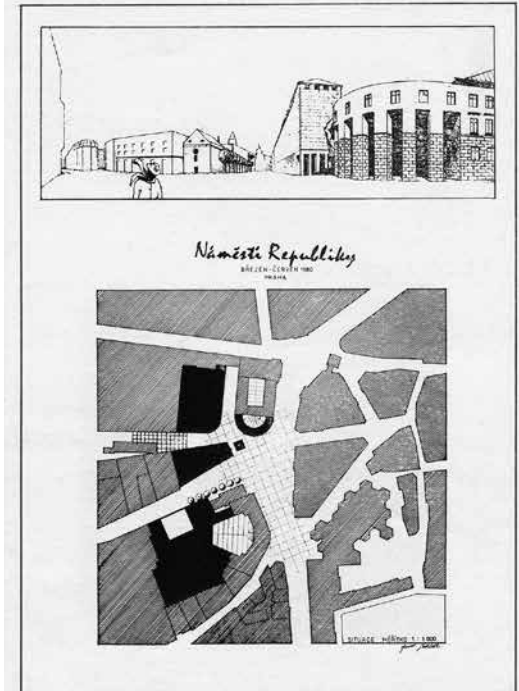
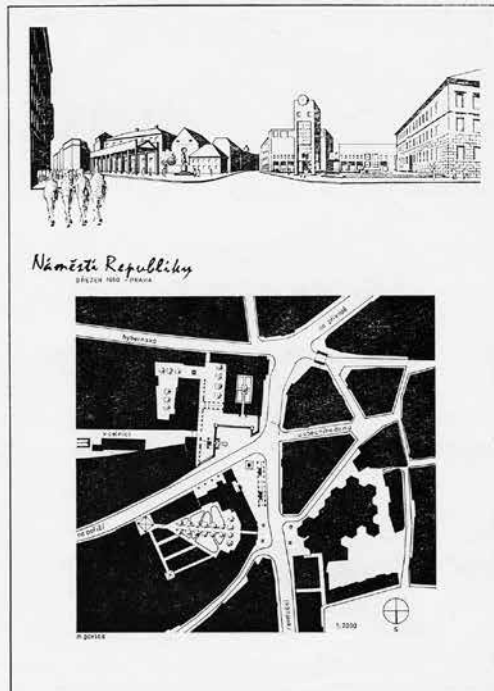
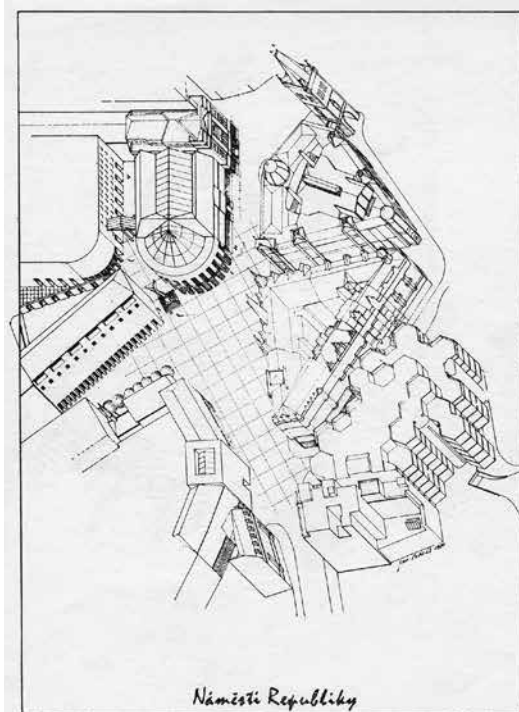
„Konfrontace“ se uskutečnila v březnu roku 1980 a účastnil se jí Michal Gavlas, Ivan Hnízdil, Jiří Kučera, Jaroslav Ouřecký, Jan a Martin Sedláková a Kamil Schwarz. Jak vystihl Jan Sedlák, šlo o okruh lidí se společnou touhou vymezit se proti dominantně prosazovanému modernistickému pojetí města a necitlivosti k jeho historii; o architektky, kteří se nesmířili s tím, že by se měli nudit, a snažili se najít lék na sdílenou frustraci z projekční praxe i neuspokojivé práce ve státních institucích.¹⁴ Tento lék spočíval především ve společných debatách a vzájemných projekčních konfrontacích (jakýchsi soukromých soutěžích řešících palčivá témata, pro něž si sami vytvořili zadání), k nimž se architekti scházeli od roku 1977, kdy většina z nich promovala. Čerství absolventi tak de facto navázali na akademické (sebe)vzdělávání, přičemž mezi důležité inspirační zdroje skupiny patřily především práce a texty Roberta Venturiho a Denise Scott Brown, Leona a Roba Krierových či Alda Rossiho (tedy nové myšlenky v pojetí urbanismu zahrnuté později do pojmu „postmoderna“), ale také například už starší statě Camilla Sitteho. Vlastní vnitřní přesvědčení podepřené vizemi a texty (nejen) zahraničních architektů a teoretiků pak architektky navedlo na cestu směřující mimo jiné k obrodě „tradičního“ města pomocí „tradičních“ postupů.¹⁵ Součástí tohoto procesu, kterému byl vlastní jednak zájem

- 9 Luděk Todl, Druhá fáze omezené, neanonymní soutěže na ideové architektonicko-urbanistické řešení prostoru náměstí Republiky s koncertním domem v Praze, *Architektura ČSSR XXVIII*, 1969, s. 139.
- 10 Ibidem, s. 138–145; Soutěž na ideové a architektonicko-urbanistické řešení prostoru náměstí Republiky a koncertního domu v Praze, *Československý architekt XV*, 1969, č. 9, s. 1–2; Václav Aulický, Jindřich Malátek 1931–1990, *Československý architekt XXXVI*, 1990, č. 11, s. 6.
- 11 I na obchodní dům Kotva proběhla architektonická soutěž (1969). Vítězný projekt Věry a Vladimíra Machoninových byl následně realizován mezi lety 1970–1975.
- 12 Pavel Šváb, Praha Dolní Nové Město, *Architektura ČSR XXXVII*, 1978, s. 274–277.
- 13 M. S., Studie náměstí Republiky v Praze, *Architektura ČSR XLI*, 1982, s. 306.
- 14 Klára Brůhová, rozhovor s Janem Sedlákem a Ivanem Hnízdilem, Praha 2. 7. 2019.
- 15 Ibidem.

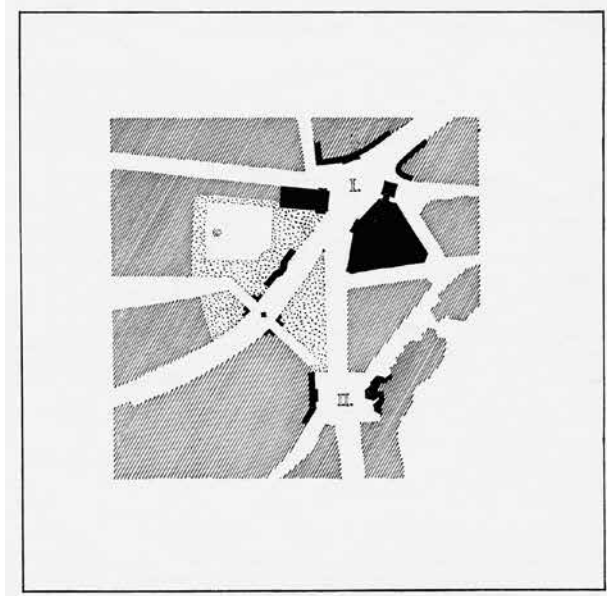
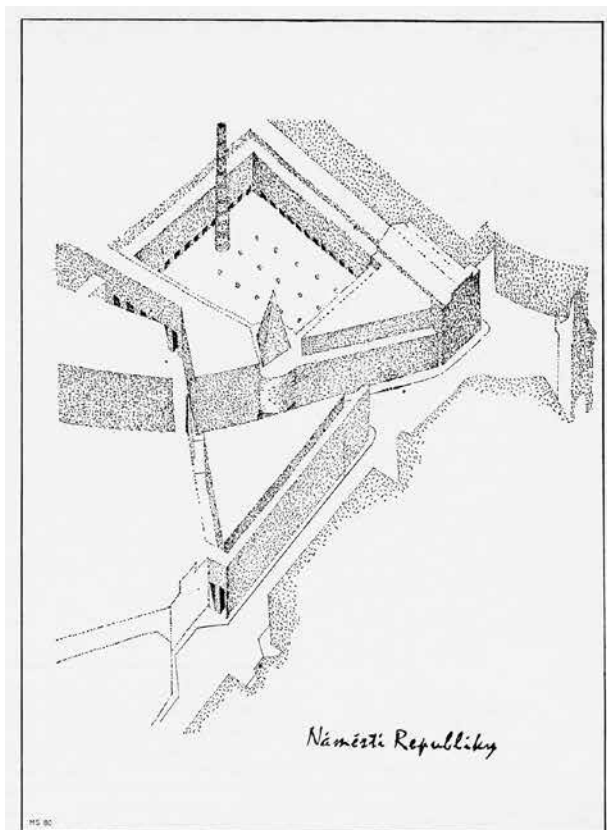
Konfrontace, Michal Gavlas, březen 1980
 (Architektura ČSR XLVIII, 1982, s. 307)

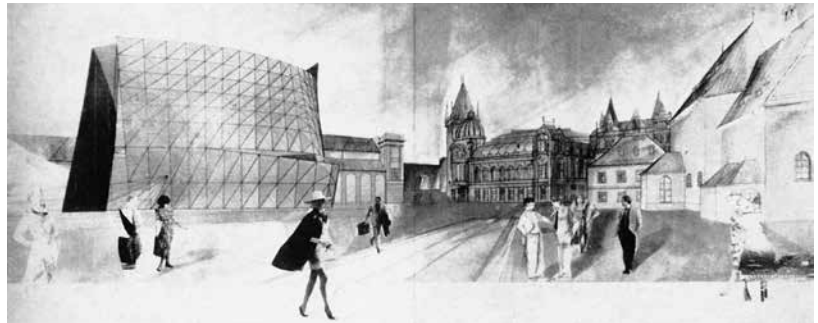
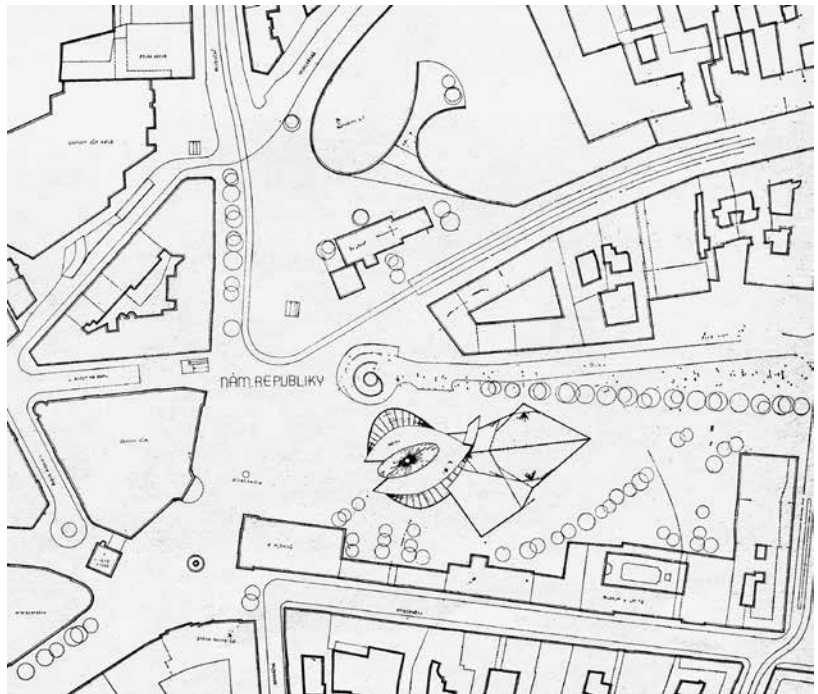
Konfrontace, Jan Sedlák, březen 1980
 (Architektura ČSR XLVIII, 1982, s. 308)

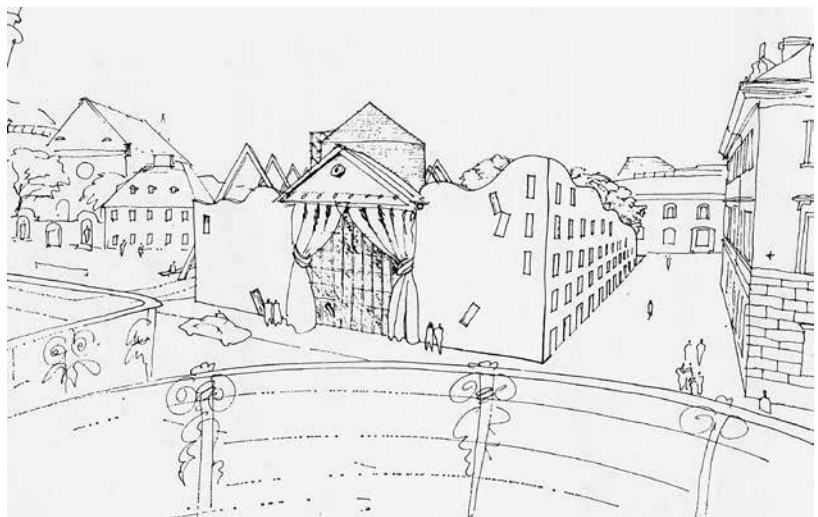
Konfrontace, Martin Sedlák, březen 1980
(Architektura ČSR XLVIII, 1982, s. 309)

Hotel na náměstí Republiky, Praha, Pavlína Ryvolová, 1989 (Architektura ČSR XLVIII, 1989, č. 5, s. 6 a 7)

Urbanita 90, náměstí Republiky: Divadlo, cirkus, hala... trh? ...náměstí!!!, Šimon Caban, 1990 - pohled z balkonu Obecního domu (Architektura XLIX, 1990, č. 5-6, s. 132-133)

o Prahu a jednak snaha reflektovat nové tendence v architektuře a navázat na historické principy utváření města, byla kromě „soukromých“ soutěží a studií také účast několika architektů z okruhu v oficiálně vypsané soutěži na Staroměstskou radnici (1987-1988), kde lze sledovat přesně tytéž tendence – fungující do jisté míry jako opozice k „hlavnímu proudu“ návrhů.

Témata pro soukromé soutěže a „konfrontace“, mezi něž patřil i soubor studií na náměstí Republiky, nebyla vybírána nahodile, nýbrž většinou reagovala na problémy a aktuální otázky, jejichž otevřením a snahou o alternativní rozřešení měly být zpochybněny převládající urbanistické tendence a nastolena potřebná debata. Jak ve svém textu uvedl Martin Sedlák, „architektonicky nedotvořený prostor náměstí Republiky“ byl zúčastněnými architekty vnímán jako jedinečná příležitost „k otevření nové diskuse o současné architektuře, o městě, jeho centru, o Praze“. *„Vlastní (návrhy) lze chápat jako mezičlánek následující diskuse o obecných otázkách řádu města, fenoménu ad hoc ve městě a specifčnosti pražského prostředí,“* psal dále Martin Sedlák.¹⁶

Jan Sedlák a Ivan Hnízdil pak připomínají ještě jednu důležitou souvislost architektonické „konfrontace“ náměstí Republiky – totiž její přímou vazbu na přípravy tzv. „postmoderního symposia“ (s názvem *Historická/moderní Praha*), jež se mělo uskutečnit v Praze v červnu roku 1980. Mezi účastníky mezinárodního symposia měly figurovat kromě českých architektů a teoretiků také zahraniční osobnosti oslovené prostřednictvím Charlese Jenckse, s nímž byli čeští tvůrci v kontaktu. Skloňovala se jména jako Charles Moore, Christian Norberg-Schulz, Paolo Portoghesi, Kisho Kurokawa, Hans Hollein, Robert Venturi, Michael Graves či Leon Krier.¹⁷ Všichni společně pak měli v rámci setkání prozkoumat možnosti architektonicko-urbanistického řešení vybraného konkrétního prostoru v historickém centru Prahy. Během příprav přitom vykristalizovaly dvě varianty zadání týkající se problémů všeobecně vnímaných jako palčivé. Prvními byla přestavba Staroměstské radnice, druhým vize prostoru náměstí Republiky, kterou prosazovala skupina kolem Jana Sedláka, Michala Gavlyse a Ivana Hnízdila.¹⁸ A být k samotnému sympoziu nakonec vůbec nedošlo, jeho přípravná fáze dala vzniknout dvěma hmatatelným výstupům: samizdatové publikaci zabývající se problémem Staroměstské radnice¹⁹ a právě zmiňované „konfrontaci“ pro náměstí Republiky z března 1980, jež byla publikována o dvě léta později v časopise *Architektura ČSR*.²⁰

Konvolut studií pro náměstí Republiky čítá sedm projektů od sedmi autorů – a jak vystihnul Martin Sedlák, „i když práce vykazují mnohdy až protichůdný přístup, jejich pojítkem je práce s tradiční strukturou města, s tradiční pražskou strukturou, s jejím formálním a obsahovým bohatstvím“.²¹ Projekty si také na rozdíl od svých předchůdců vystačily s naprostým minimem demolic. Práce architektů totiž spočívala daleko více v dotváření a tříbení stávající rozmanitosti než v přehlušování historických struktur. Odmítli jak vize nových sebestředných dominant, tak koncept nového velkého bulváru směřujícího k Vítkovu. „Dosavadní chaotický stav zástavby“²² začal být jednoduše vnímán jako malebná devíza a nositel „genia loci“, nikoliv jako něco, co musí být nahrazeno novodobou velkorysostí a racionalitou. Totéž pak platilo i pro odvěký úkol „reprezentace“ – ne, že by náměstí Republiky svého reprezentativního a symbolického potenciálu pozbylo, avšak jeho zmotnění už nebylo spatřováno v koncepci nového velkorysého

16 M. S., Studie náměstí Republiky v Praze, *Architektura ČSR* XLI, 1982, s. 306.

17 Tereza Poláčková, *Neoficiální československá architektonická scéna v 80. letech 20. století* (diplomová práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2018 (dspace.cuni.cz), s. 38–39.

18 Klára Brůhová, rozhovor s Janem Sedlákem a Ivanem Hnízdilem, Praha 2. 7. 2019.

19 Jiří Ševčík a kol., *Pražská Staroměstská radnice*, Praha 1979, samizdat.

20 M. S., Studie náměstí Republiky v Praze, *Architektura ČSR* XLI, 1982, s. 306–309.

21 *Ibidem*, s. 306.

22 Luděk Todl, Druhá fáze omezené, neanonymní soutěže na ideové architektonicko-urbanistické řešení prostoru náměstí Republiky s koncertním domem v Praze, *Architektura ČSSR* XXVIII, 1969, s. 139.

prostoru s olbřímími dominantami, nýbrž v podtržení a dotvoření historického charakteru a pitoreskní různorodosti dané struktury. Jak z projektů vysvítá, jedním z důležitých momentů prostoru byla již i budova obchodního domu Kotva, s níž měl blízkou zkušenost především Ivan Hnízdil, který od konce studií působil v ateliéru manželů Machoninových. Navzdory této své pracovní náplni však architekt nevzpomíná, že by jej dobový „brutalismus“ nějak zvláště zaujal. Kotva pro něj naopak představovala velice tvrdou formu kontrastu k okolní zástavbě²³ a on i jeho kolegové s ní zdá se pracovali spíše jako s daností a dalším článkem ve struktuře města a architektonické evoluci. Svými vlastními vizemi však už pokročili k jiným architektonickým a urbanistickým principům, které onu „tvrdoost kontrastu“ nevyznávaly a spíše mitigovaly.

Co se týče konkrétní práce s městskou strukturou, projekty lze rozdělit de facto na dva přístupy – jedni lokalitu chápali jako náměstí, druzí jej utvářeli coby křižovatku. Cestou náměstí se vydal například Jiří Kučera se zřejmě nejmarkantnějším vstupem do stávající zástavby prostřednictvím půlkruhové budovy uzavírající prostranství na jihovýchodě nebo Jan Sedlák, v jehož vizi však náměstí nevytváří žádnou rozlehlou shromažďovací plochu, nýbrž se skládá z řady malebných zákoutí a otevírá se do skrytějších a intimněji laděných prostor ve druhém plánu. Sedlák umocňuje svým návrhem paradox, že náměstí je sice obklopeno veřejnými budovami, ale ve svém jádru a prvním plánu žádnou nemá. *„Okolní veřejné budovy ale mohou být z náměstí spatřeny. Tento prostor je vakuum, které umožňuje pohled do ‚opravdového‘ města. Jedná se tedy o princip Schinkelovy předsíně ve Starém muzeu v Berlíně. Řešení nehledá novou dominantu pro tento prostor, ale vytváří nové prostory, do kterých by bylo možno nahlížet.“*²⁴ Podobným způsobem si s místem „hraje“ také Michal Gavlas, který chápe náměstí Republiky jako řadu prostorových fragmentů posazených na rušnou křižovatku. Pracuje s několika uzavřenými veřejnými prostranstvími (mimo jiné i v rámci vnitrobloků) a vytváří tak jakousi analogii ke koncepci Jungmannova náměstí. V lomech Staroměstského okruhu tak vznikají obdobné situace. Z analogie se situací Jungmannova náměstí vychází také návrh Jaroslava Ouřeckého. Zřejmě nejradikálnější projekt představil Martin Sedlák, který doplňuje blokovou zástavbu a plochu náměstí tak prakticky neguje (to se stává de facto křižovatkou). Veřejný prostor pak přenáší dovnitř dostavovaného bloku (*„městského paláce, jednorázové stavební intervence, ne nepodobné Valdštejnskému paláci na Malé Straně“*²⁵), kde vytváří „rajský“ dvůr s až de Chiricovskou atmosférou.²⁶

Bytostně postmoderním faktorem, jenž pracuje s tzv. dvojitým čtením, je rovněž architektonicko-výtvarná prezentace jednotlivých projektů. Jak upozornil Jan Sedlák, v jejich grafickém zpracování lze totiž vystopovat některé inspirační zdroje, kterými se architekti nechali vést. Axometrie Martina Sedláka tak odkazuje ke kresbám Alda Rossiho, zatímco situace nápadně připomíná rukopis Camilla Sitteho. Jan Sedlák prozrazuje inspiraci u Leona Kriera, Michal Gavlas pak svým „švarcplánem“ odkazuje na mapu města Říma od Giambattisty Nolliho, vypracovanou v polovině 18. století.²⁷

Z projektů je nicméně patrná inspirace nejen v architektonickém „vizuálu“, projektech a pracích činných architektů, ale také v teoretických textech. Zmínit lze především knihy *Obraz města* Kevina Lynche, *Genius Loci* Christiana Norberga Schulze nebo již starší publikaci *Stavba měst*

23 Klára Brůhová, rozhovor s Janem Sedlákem a Ivanem Hnízdilem, Praha 2. 7. 2019.

24 M. S., Studie náměstí Republiky v Praze, *Architektura ČSR* XLI, 1982, s. 309.

25 Ibidem.

26 Ibidem, s. 306–309; Klára Brůhová, rozhovor s Janem Sedlákem a Ivanem Hnízdilem, Praha 2. 7. 2019.

27 Klára Brůhová, rozhovor s Janem Sedlákem a Ivanem Hnízdilem, Praha 2. 7. 2019.

podle uměleckých zásad Camilla Sitteho. V souvislosti s projekty představenými v rámci „konfrontace“ vystane například Sitteho přirovnání náměstí k pokojům, jejichž nezbytnou vlastností je uzavřenost a „vnitřní“ zařízení v podobě tradičních architektonických prvků, jako jsou arkády, sochy nebo obelisky. Sitteho zásadám rovněž odpovídá přístup postavený na doplňování stávající struktury, a nikoliv na stavbě nových budov v centrálních polohách jako „dortů na podnosech“,²⁸ které byly začasť k vidění v projektech předchozích dekád. Prostor v podání architektů kolem Jana Sedláka a Ivana Hnízdila naopak odpovídá klasické Vitruviově představě, že „střed veřejného prostranství nepatří sochám (budovám či čemukoliv pevnému), ale gladiátorům“.²⁹ Patří sem rovněž opuštění dogmatického naplňování zásad symetrie, a naopak zvýšená citlivost k malebným nepravidlostem. Tvůrci si stejně jako Sitte dobře uvědomovali, že prostory „nebyly koncipovány na rýsovacím prkně, ale vznikaly postupně přirozeným vývojem“,³⁰ který se rozhodli nepotlačovat, nepřehlušovat, ale podpořit jej a navázat na něj. Tím se zásadně odlišili od svých předchůdců, kteří se vždy snažili o vytvoření nové dominanty a urbanistického řešení více či méně zastihujícího či devastujícího své historické okolí. Nutno však zároveň dodat, že téměř všichni architekti, kteří do té doby přišli se svými vizemi náměstí Republiky, reagovali na poměrně opulentní zadání vyžadující výstavbu nové reprezentativní instituce, která si jistou dávkou dominance a asanačního přístupu k okolí vynucovala. Teprve soukromá „konfrontace“ z března 1980 byla natolik akademickou aktivitou, že architektům dala zcela volnou ruku a zprostila je oné nutnosti využít „reprezentačního potenciálu místa“ ke stavbě velkolepé architektury nové doby, která se do té doby jevila nevyhnutelnou.

I v případě náměstí Republiky se tak potvrdila teze o postmoderně, již se podařilo „zbořit absolutní dominanci kánonu moderní architektury“³¹ a nastolit cestu k přehodnocení dosavadních přístupů. Nutno však samozřejmě dodat, že žádná ze studií vzniklých během „konfrontace“ nedošla realizace – což ovšem ani nebylo v plánu. Cílem vzájemné konfrontace bylo nastolení diskuse a otevření nových možností v přístupu k utváření města. To, že byla snaha (minimálně pro své iniciátory) úspěšná, dokládá i následující zhodnocení Martina Sedláka: „Tato rozsahem drobná práce, kterou lze chápat jen jako začátek cesty, nám umožnila znovu si uvědomit, jaké možnosti skýtá město pro znovuobjevování Architektury.“³² Nečekaným úspěchem, který členové skupiny (vzhledem k dobové situaci) označují za dokonce „malý zázrak“, byla publikace výstupů „konfrontace“ v oficiálním odborném tisku – na stránkách časopisu *Architektura ČSR*. Jak připomíná Jan Sedlák, na začátku osmdesátých let nebylo běžné, aby se tento typ iniciativ a pojetí architektury zveřejňoval. Díky publikaci projektů a průvodního textu se tak podařilo dostat teze skupiny do širšího povědomí a posílit směřování (zejména mladší generace architektů) ke změně pojetí architektury a k postmoderněji laděným úvahám.

Na závěr je však potřeba dodat ještě drobnou relativizaci. Ačkoliv v architektuře a urbanismu jistě lze vysledovat jistou linii postupné proměny názorů, nelze ji chápat dogmaticky. Tendence totiž většinou nějakou dobu existovaly vedle sebe, prolínaly se, vracely a potkávaly. Nelze tedy říci, že s nástupem osmdesátých let došlo k všeobjímajícímu zlomu, jenž by popřel veškeré dřívější teorie. A tak nezmišiel ani sebevědomý solitér z náměstí

28 Camillo Sitte, *Stavba měst podle uměleckých zásad*, Praha 1995, s. 29.

29 Ibidem, s. 24.

30 Ibidem, s. 42.

31 Klára Brůhová, rozhovor s Janem Sedlákem a Ivanem Hnízdilem, Praha 2. 7. 2019.

32 M. S., *Studie náměstí Republiky v Praze, Architektura ČSR XLI*, 1982, s. 306.

Republiky. Můžeme se o tom přesvědčit například v diplomním projektu Pavlíny Ryvolové, který zpracovávala v roce 1989 v ateliéru Vratislava Růžičky na Akademii výtvarných umění v Praze³³ a který se do velké míry navrácí k vizím oněch „*dortů na podnose*“ zpracovávaným jak za první republiky, tak v šedesátých letech. V návrhu Pavlíny Ryvolové šlo opět o reprezentativní pojetí celého prostoru a o jeho doplnění o novou (velkou) městskou funkci – tentokrátě budovou mezinárodního hotelu a kongresového sálu. Podobně jako její kolegové dříve se budoucí architektka nerozpakovala přistoupit k demolicím několika starších objektů – v tomto případě budovy bývalého finančního ředitelství (později NV Praha), a jak napovídá situace, tak také jiřských kasáren. Dominantním prvkem prostoru měl zůstat Obecní dům, kostel sv. Josefa a Celnice U Hybernů, jež měla sloužit jako výstavní síň a uzavírat přístup od Příkopů jako „*novodobý triumfální oblouk*“³⁴ Novostavba hotelu ve formě osmipodlažního „*eliptického kubusu*“³⁵ s navazujícím kongresovým sálem coby lanovou konstrukcí na mohutném obloukovém žebříku, byla navržena do prostoru po budově NV Praha. Svým tvarem, konstrukčním řešením i exteriérovým pojetím založeným na kontrastu transparentních a metalizovaných fasádních skel měla do náměstí vnést novou, progresivní a sebevědomou vrstvu, která však mohla působit (stejně jako některé prvorepublikové návrhy či projekty ze soutěže na koncertní síň) do jisté míry sebestředně. Autorka se rozhodla rovněž pro návrat k otevření volného průhledu na Vítězství, čímž opět odkázala na dřívější modernistické vize. Devízou návrhu nicméně bylo oproštění náměstí od motorové dopravy (kterého se lokalita nakonec dočkala až v novém tisíciletí). Poměrně explicitně vyvstává také povědomí důležitosti prostoru pro reprezentaci města i státu: „*Hotel je vizitkou města a pro cizince měřítkem vyspělosti celého národa,*“ píše architektka. „*Tomu bylo podřízeno i řešení konkrétního zadání, jeho ekonomická a estetická úroveň.*“³⁶ Jsme tedy opět svědky přístupu, který požadavek reprezentace naplňuje velkým gestem, a nikoliv jemnými sofistikovaně filigránskými vstupy podtrhujícími historickou strukturu, které prosazovala „*postmodernější*“ zaměřená skupina kolem Jana Sedláka a Ivana Hnízdila.

Bytostně akademický (koneckonců šlo o diplomovou práci) návrh Pavlíny Ryvolové pochopitelně nedošel svého naplnění, a tak i osmdesátá léta přežilo náměstí Republiky bez větších změn. Úpravy se sice plánovaly také v souvislosti s výstavbou stanice a linky metra, avšak ani tato poměrně umírněná vize z pera architekta Stanislava Hubičky a sochaře Jana Hány³⁷ nebyla cele realizována. I na osmou dekádu dvacátého století a její vliv na prostor náměstí Republiky tak lze vztáhnout konstatování Jana Sedláka, že „*historické části Prahy zatím nedopadly zle (...), neboť je) konjunktura „šťastně minula“*“³⁸ „Šťastné míjení“ pak také dovolilo zařadit náměstí Republiky mezi pražské „*věčné projekty*“, ke kterým se architekti dodnes čas od času vrací a jejichž potenciál se snaží zúročit. Otázkou však zůstává (při pohledu na nedávnou „*rekonstrukci*“ jiřských kasáren do podoby nákupního centra se pak tato myšlenka ozývá obzvláště palčivě), zda ono „*míjení*“ nakonec opravdu nebývá tím nejšťastnějším řešením.

33 P. R., Hotel na náměstí Republiky v Praze, *Architektura ČSR XLVIII*, 1989, č. 5, s. 6–9.

34 *Ibidem*, s. 6.

35 *Ibidem*.

36 *Ibidem*, s. 7.

37 Evžen Kyllar, Stanice náměstí Republiky pražského metra, *Architektura ČSR XLII*, 1983, s. 403–405.

38 Jan Sedlák, Praha – město... magické?, *Architektura*, 1990, č. 5–6, s. 20.

Úryvky z dobového textu Jana Sedláka (nejen) o Praze:

„Řešení problému ‚útekem‘ vpřed není vždy tou cestou nejsprávnější, ba ani nejjistější.“

„Vždy v minulosti existovaly novostavby. Již méně často však tolik na úkor svého okolí, jak to přivodila moderní doba. Tvůrčí čin byl naopak většinou podmíněn dotvořením něčeho, co tu již bylo.“

„Architektura trvá v čase našimi životy neměřitelném. My žijeme pouze její malé posuny, v tom čase, který nám byl dán. Je však mezi námi příliš netrpělivosti, chceme hned vidět dílo, které může krystalizovat jen velmi pomalu. To platí hlavně pro město. Sem můžeme vstupovat pouze s vědomím sounáležitosti, s trpělivostí a vůlí po harmonii, jejíž pravidla jsou již dána, i když proto svůj vývoj nekončí.“

„Dnešní doba, v duchu představ o vývoji vpřed, je často více nakloněna plynoucí čas pojmát pouze jako znehodnocující faktor vedoucí k morálnímu a fyzickému opotřebením. Čas striktně dělí na ‚muzeální‘ minulost a budoucnost, která je, nebo bychom chtěli, aby byla, ‚ideální‘. To spoluvytváří často iracionální představy o tom, že není možné opakovat něco, co tu již bylo (‚nevstoupíš dvakrát do téže řeky‘). Může to diskvalifikovat věci právě jen proto, že jsou ‚dépà vu‘, protože tu již byly. Provázanost všech časů společnou myšlenkou je opomíjena. A přesto, domnívám se, je právě zde ten nejzajímavější pohled na město.“

„Čas spojený s opotřebením dává někdy neuvěřitelnou kvalitu věcem kolem nás. Je v tom kus jistoty, trvajících idea proti času podléhající hmotě, prověření skutečné kvality...“

„Věřme tedy, že pokrok znamená více rozvíjet to dobré z tradic, vycházet z nich, pokud je známe, nežli vymýšlet stále a za každou cenu něco nového, co často popírá předešlé. Je to jistý pohled na svět, kde na jedné straně nelze a na druhé lze ‚vstoupit dvakrát do téže řeky‘, nekonečná proměna a při tom nekonečná jednota a kontinuita. Důležitá jsou dobrá rozhodnutí.“

(Jan Sedlák, Praha – město... magické?, Architektura XLIX, 1990, č. 5–6, s. 21)

Letná

Klíčovým prostorem pražského centra, na jehož vývoji a (neuskutečněných) projektech lze pozorovat genezi architektonických a urbanistických teorií i konkrétní představy o podobě a reprezentaci města, je také Letenská pláň. Od sklonku 19. století do dvacátých let století dvacátého se projednávala vize tzv. „letenské komunikace“, která měla stráň protnout v ose Čechova mostu a vytvořit nové dopravní spojení severu města s historickým centrem. V návaznosti na komunikaci se pak řešila i zástavba pláň, většinou značně reprezentativní, která by zároveň doplnila letenskou zeleň o architektonickou dominantu při pohledu od Vltavy. Své projekty v průběhu let vypracovali mimo jiné Jan Koula, Antonín Balšánek, Jan Vejrych, Antonín Wiehl, Antonín Engel nebo také stavební úřad prostřednictvím Vlastislava Hofmana. Na Letné se při tom uvažovalo o výstavbě univerzity, muzeí, uměleckých galerií nebo třeba velké opery. Po vzniku samostatného Československa se pak představy proměnily a pláň se měla stát prostorem pro komplex nového parlamentu. Budova parlamentu byla zamýšlena coby nová dominanta celé Prahy tyčící se dle většiny návrhů v ose Čechova či Štefánikova mostu. Dvě soutěže, které na toto téma proběhly, nicméně skončily bez realizace.³⁹ Téma Letné se několikrát vrátilo ještě po válce. Už v roce 1947 byla například vypsána další soutěž na budovu parlamentu, respektive Národního shromáždění, a i když měli soutěžící možnost zvolit její umístění, pouze minimum zúčastněných navrhovalo jinou lokalitu než na Letné.⁴⁰ Po demolici Stalinova pomníku, který se nakrátko zhmotnil coby dominanta nad Vltavou, následovalo několik studií úpravy prostoru a v roce 1964 další soutěž – na ideové architektonické i urbanistické řešení Letenské pláň. I když proponované zástavby oproti prvorepublikovým vizím ubývalo, stále se jednalo o projekty poměrně radikální přestavby s ambicí naplnit reprezentativní potenciál místa. Architekti sem umísťovali sjezdový palác, novou budovu Národní galerie nebo tzv. „Alej socialismu“ směřující k Hradu.⁴¹ Sedmdesátá léta přinesla například architektonicko-sochařskou soutěž na Památník osvobození (1977) nad Čechovským mostem.⁴² Od vybudování dalšího pomníku však bylo nakonec upuštěno.

K akcentaci point de vue Čechova mostu se pak vrátila i léta osmdesátá, a to jak formou bytostně reprezentativního komplexu křísícího touhy první republiky a šedesátých let, tak formou komornější a spirituálnější. Prve zmíněný přístup zvolil například Zdeněk Deyl ve svém studentském návrhu z roku 1984, který rozpracoval v ateliéru Zdeňka Kuny na pražské UMPRUM. Deyl na Letnou situoval hned tři důležité budovy – Federální shromáždění, Památník osvobození a Národní galerii, které zpracoval patřičně velkolepě a reprezentativně.⁴³

Poněkud umírněnější a sofistikovanější přístup přineslo pár projektů vzniklých na samém sklonku osmdesátých let, respektive zraje roku 1990. V souvislosti s kanonizací Anežky České v listopadu 1989 a proměnou společenské situace po Sametové revoluci vznikly pro Letnou nezávisle na sobě hned dvě vize sakrálních staveb, se kterými přišli architekti Michal Brix a Jaroslav Kosek. Architektonickým výrazem se projekty sice liší, avšak myšlenkově jsou si velice blízké. Oba architekti si byli vědomi urbanistické „neukončenosti“ tzv. asanační třídy a uvažovali, jakým způsobem by bylo možné situaci dořešit. Michal Brix se dle vlastních slov problémem zabýval

39 Klára Brůhová, *Praha nepostavená. Vltavské běhy jako urbanistické téma moderní metropole*, Praha 2017, s. 90–108, 120–144 a 171–187; Klára Brůhová, *Pražské vize. Fantastické stavby, které nikdy nevznikly*, Praha 2018, s. 182–215.

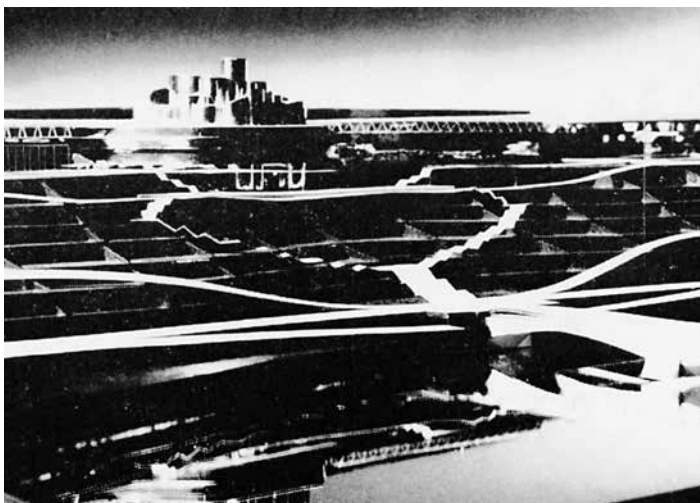
40 Klára Brůhová, *Cesta k parlamentu*, in: Roman Brychta – Elena Fialková, *Architektura demokracie*, Praha 2018, s. 126–137.

41 Bohuslav Fuchs, *Poznámky k soutěžím na řešení Letenské pláň*, *Architektura ČSSR XXIV*, 1965, s. 501–516.

42 Útvar rozvoje hlavního města, *Letná. Historie a vývoj prostoru*, Praha 2007, s. 112.

43 Hej, *Dominanta uprostřed zeleně, Československý architekt XXX*, 1984, č. 5, s. 5.

Komplex na Letné, studentský projekt,
Zdeněk Deyl, 1984 (Československý
architekt XXX, 1984, č. 5, s. 5)

Kaple sv. Anežky na Letné, Jaroslav Kosek,
1990 (soukromý archiv Jaroslava Koska)

Kostel sv. Anežky na Letné, Michal Brix,
1990 (soukromý archiv Michala Brix)

už od roku 1988, kdy poprvé slyšel o připravovaném svatořečení Anežky Přemyslovny,⁴⁴ a úvahy nakonec vyústily v návrh vypointování osy Pařížské třídy stavbou kostela s dedikací této svěťci. „Místo Stalina sv. Anežka, místo sochy, která obhlížela válečnou kořist, kostel svěťci žehnající městu. Anežka, úplný opak generalissima, člověk, který se vědomě vzdal moci a obětoval se službě lidem, a oproti tomu člověk, který vyžadoval, aby lidé obětovali jemu,“ napsal Brix. Podobně svou vizi uvedl i Jaroslav Koska: „Konec války, moru a podobných krutostí oslavovali lidé i okázalými činy. Stavěly se kostely, kaple, morové sloupy. (...) Představa, že z míst, odkud shlížel na Prahu kamenný golem ateismu – požehná městu a zemi sv. Otec, že zde na troskách totality bude vystavěna kaple s nadací sv. Anežky mě fascinuje a naplňuje energii.“⁴⁵ Podle vize Jaroslava Koska měla být kaple doplněna vertikálou zvonice situovanou přímo v ose Čechova mostu. Celý letenský komplex by se pak svým stylem zařazoval do lehce futuristické linie architektury – především díky estetice zavěšených střech a fullerovských kopulí. Michal Brix se oproti tomu obrátil k příkladům z historie, na něž se snažil poučeně navázat. „Pokud jde o formu, volil střechu, která je běžná u tohoto druhu staveb v české pozdní gotice (Kutná Hora, Louny). Půdorys vychází z barokního ornamentu, je kombinací podélného kostela s centrálním, což je problém českého baroka, rovněž tak příčná osa, obrácená k městu. Podélná orientace s hlavním portálem na jih je opakováním dispozičního principu sv. Víta.“⁴⁶ Jako možné rozšíření své vize navrhoval Brix kolem kostela vystavět komplex sociálních staveb – starobinců a nemocnic – po vzoru životní náplně svaté Anežky. Poměrně zajímavý, avšak v atmosféře přelomu osmdesátých a devadesátých let vcelku logický, je také apel na jistou formu národní hrdosti, která se ve spojitosti s architektonickými projekty velmi často objevovala už v 19. století a hojně i za první republiky: kostel sv. Anežky neměl být podle Michala Brixie vnímán jen jako „vysloveně náboženská záležitost“, nýbrž jako „věc národní, protože sv. Anežka byla historickou osobností našich dějin“.⁴⁷

Staroměstská radnice

Snad nejdiskutovanějším z pražských „věčných úkolů“ je řešení dostavby či přestavby Staroměstské radnice, které se opakovaně stává předmětem architektonických soutěží i samostatných návrhů. Téma opět sahá do 19. století a v pravidelných intervalech se v různých intenzitách vynořovalo také v průběhu celého století dvacátého. První soutěž na přestavbu a dostavbu Staroměstské radnice byla vypsána roku 1899,⁴⁸ nepřinesla však uspokojivý výsledek a proto byla už v roce 1904 ohlášena soutěž nová – rovněž bez hmatatelného výstupu. Třetí soutěž na Staroměstskou radnici se uskutečnila v letech 1908–1909 a na rozdíl od předešlých klání, jež charakterizoval především historismus, přinesla řadu moderních a progresivně řešených projektů. Ačkoliv byla třetí soutěž hodnocena daleko pozitivněji než konkurence předchozí a byla také obelána větším množstvím návrhů, realizace se nedočkal ani jeden. Do doby první republiky tak nakonec radnice vstoupila bez větších změn. Proměn však doznal prostor náměstí. Kromě asanačních zásahů přelomu 19. a 20. století (nejmarkantnější je zřejmě demolice Krennova domu) lze zmínit novostavbu Husova pomníku odhaleného roku 1915 a stržení barokního Mariánského sloupu v revolučních dnech roku 1918.⁴⁹ Pozornost se k radnici opět stočila až roku 1938, kdy objekt

44 Eva Poláčková, Kostel sv. Anežky na Letenské pláni v Praze, *Architektura* XLIX, 1990, č. 5–6, s. 82.

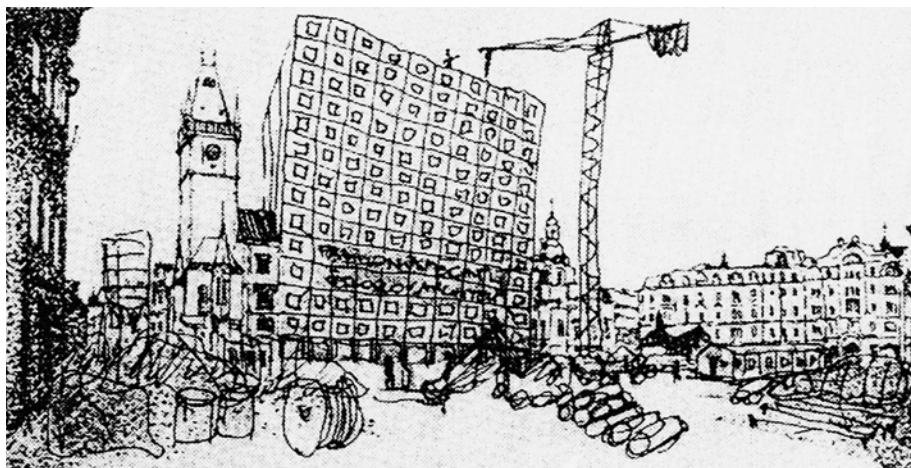
45 Nepublikovaný rukopis Jaroslava Koska, soukromý archiv Jaroslava Koska.

46 Eva Poláčková, Kostel sv. Anežky na Letenské pláni v Praze, *Architektura* XLIX, 1990, č. 5–6, s. 82.

47 *Ibidem*.

48 Max Urban, *Dějiny plánování a výstavby hlavního města Prahy, II/7* (nepublikovaný strojopis, přístupný ve spisovně IPR), Praha 1949, s. 7.

Pavilon úspěchů
československé architektury -
náměstí jako permanentní
staveniště..., Petr Keil,
1979 (soukromý archiv
Vladimíra Šlapety)

Soutěž na dostavbu
Staroměstské radnice,
Michal Brix, 1987 (soukromý
archiv Michala Brixeho)

Soutěž na dostavbu
Staroměstské radnice, anonym,
1987 (Architektura ČSR XLVII,
1988, č. 5, s. 69)

slavil šestisté jubileum od svého založení, a u této příležitosti byla vypsána další – již čtvrtá – soutěž. Ani ta však neskončila realizací.⁵⁰ Dějinné události pak zasáhly ještě zásadněji v roce 1945, kdy bylo během Pražského povstání fatálně poničeno neogotické křídlo radnice, z něhož zůstalo jen torzo. Další soutěže a návrhy tak vycházely ze zcela změněné situace.

První poválečná soutěž se uskutečnila roku 1946 a účastnilo se jí úctyhodných 125 architektů s 92 návrhy. Ještě o šest návrhů více pak bylo odevzdáno v roce 1963, kdy se konala v pořadí již šestá konkurence. Sedmá přišla na řadu v roce 1966, přičemž nejvýše oceněný projekt architektů Jaroslava Šusty a Ladislava Vrátníka, jakož i řada jiných, s sebou přinesly inspiraci mezinárodním brutalismem.⁵¹ Dvojice Šusta – Vrátník následně na základě přání poroty vypracovala podrobnější studii, avšak k detailnějšímu projektu, natož k realizaci už nedošlo – částečně vlivem historických událostí, konkrétně nástupu normalizace.⁵² Husarským kouskem doby po soutěži roku 1967 byla soukromá iniciativa architektů Michala Brixeho a Jana Součka, kteří s žádostí o návrh radnice neváhali oslovit Louise Isadora Kahna. Dne 19. června 1970 pak architekt odeslal odpověď, kde oba tazatele ujistil o svém zájmu se úkolu zhostit.⁵³

Se jménem Michala Brixeho je spojena také bezprostřední předzvěst let osmdesátých v podobě příprav mezinárodního „postmoderního symposia“, zmíněného již v oddíle pojednávajícím o náměstí Republiky. Ačkoliv se mezinárodní účast nakonec realizovat nepodařilo, architekti kolem Michala Brixeho, Zdeňka Hölzela, teoretika Jiřího Ševčíka nebo historika Vladimíra Šlapety iniciovali v roce 1979 vlastní neoficiální akci, jejímž tématem byla právě dostavba Staroměstské radnice. „Sešli jsme se před Vánoci – u příležitosti 150. výročí prvního c. k. konkurzu mezi stavebním adjunktem Schöblem a inženýrem Eschem – ve sklepních prostorách restaurace U Prince na Staroměstském náměstí a každý z nás přinesl skicu, jak by si návrh dostavby radnice představoval,“⁵⁴ píše Vladimír Šlapeta. Dále uvádí, že vítězem této improvizované soutěže byl vyhlášen Jiří Ševčík, jenž navrhl upravit volný pozemek po Nobileho radničním křídle jako rozptylovou loučku popela českých architektů. Konceptuální až politicko-satirický nádech iniciativy, jež měla fungovat zároveň jako jakási reakce na bezúspěšné podmínky architektonické práce v době normalizace,⁵⁵ dokládají také návrhy dalších zúčastněných – Pleskotův *Upoutaný balón, který „sděluje veřejnosti, že radnice v ideálním smyslu slova je nerealizovatelná, a tak provokuje k dalším soutěžím“*, nebo *Pavilon úspěchů československé architektury* v podobě rozestavěného panelového domu od Petra Keila.⁵⁶ Naopak zcela vážně míněný – a bravurně zpracovaný – je další výstup skupiny vycházející ze zájmu o daný problém, totiž obsáhlá samizdatová publikace s názvem *Pražská Staroměstská radnice*. Kniha na více než sto stranách popisuje vývoj radničního komplexu i proměny Staroměstského náměstí a pomocí pečlivě zpracovaných skic představuje vybrané projekty všech předchozích soutěží. Výsledkem je zevrubná analýza staveb a prostoru, která pomáhá odkrýt řadu netušených souvislostí. Když pak byla v roce 1987 vypsána další oficiální a otevřená architektonická soutěž, měla už skupina díky publikaci v ruce vynikající historicko-analytický podklad.

Konkurence z roku 1987 se těšila obrovskému zájmu – mimo jiné také proto, že od začátku sedmdesátých let byl v Československu institut veřejné soutěže využíván jen sporadicky. Odevzdáno bylo 227 návrhů, které přinesly

49 Mariánský sloup byl před několika týdny (v červnu 2020) v podobě jakési pseudorepliky znovu vztyčen.

50 Klára Brůhová, *Pražské víze. Fantastické stavby, které nikdy nevznikly*, Praha 2018, s. 34–47.

51 Sběrka architektury Národní galerie Praha, neinventarizované plány.

52 Vladimír Šlapeta, Appendix / Pohřebiště české architektury – historie soutěží na dostavbu Staroměstské radnice s výběrem nejzajímavějších návrhů, in: Pavel Vlček (ed.), *Staroměstská radnice*, Praha 2018, s. 186.

53 Dopis Louise I. Kahna ze dne 19. 6. 1970, soukromý archiv Michala Brixeho; Klára Brůhová, rozhovor s Michalem Brixem, Praha 3. 9. 2019.

54 Vladimír Šlapeta, Appendix / Pohřebiště české architektury – historie soutěží na dostavbu Staroměstské radnice s výběrem nejzajímavějších návrhů, in: Pavel Vlček (ed.), *Staroměstská radnice*, Praha 2018, s. 165.

55 Ibidem, s. 187.

56 Ibidem, s. 183.

ohromnou pluralitu architektonického a urbanistického pojetí daného úkolu. Soutěž se stala jakousi architektonickou „událostí roku“, bylo jí věnováno celé číslo *Architektury* ČSR, časopisu *Umění* a alespoň krátce o ní referovala snad všechna periodika. Po skončení soutěže probíhala také výstava projektů – ty oceněné, převážně v intencích již etablovaného pozdního modernismu a racionalismu, byly vystavovány v přízemí Staroměstské radnice; ostatní, mezi něž patřila i většina vizí mladé generace inspirující se v dobové postmoderně nebo high-tech, pak návštěvníci našli v podkroví. Dle slov Jana Sedláka s Ivanem Hnízdilem šlo o tzv. „salon odmítnutých“, či „plevelné návrhy“, jak prý projekty označil Blahomír Borovička.⁵⁷ Rostislav Švácha v této souvislosti zase referuje o „vrcholovém mužstvu“, kterýžto pojem měl odkazovat jak k umístění plánů, tak k „opravdu dobrým architektonickým výkonům“.⁵⁸ K vrcholovému mužstvu patřily také některé návrhy skupiny mladých postmodernistů kolem Jiřího Ševčíka, jež charakterizoval „odklon od dosavadního převažujícího racionalismu a technicismu a zvýraznění fantaskní složky architektonické tvorby“ a do nichž se vrátil „přelud, vidina, snivost, kouzlo, obrazotvornost, nadsutečnost“.⁵⁹ I když se žádný z nich neumístil na stupních vítězů, právě těmito „vrcholovými“ návrhy se nakonec soutěž zařadila do aktuálního dění na poli světové architektury, což dokládá například i ohlas v italském časopise *Casabella* z roku 1988. Jelikož žádný z „vrcholových“ ani jiných projektů nakonec nedošel naplnění, Staroměstská radnice zůstává i třicet let po poslední soutěži jedním z velkých „věčných úkolů“ Prahy. Úkolem, který se periodicky vrací formou velkých soutěží, jejichž opakovaným výsledkem je status quo. I přesto ale vždy láká architektky k novým vizím a k účasti, za kterou bývá dle slov Emila Příkryla „veliká příležitost a trošku povinnost“.⁶⁰

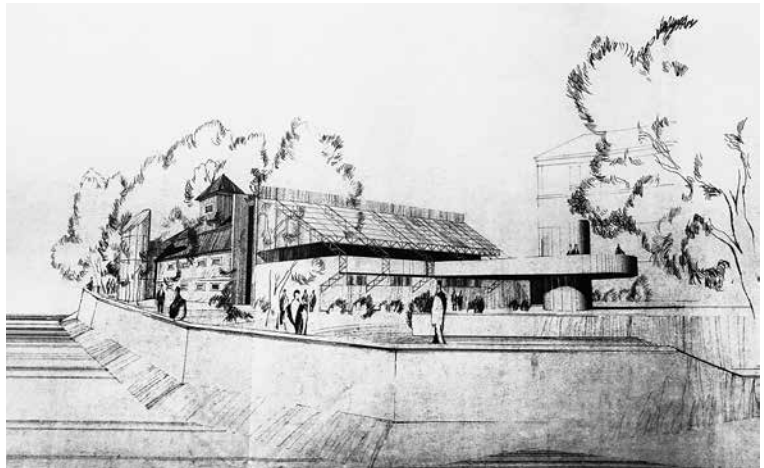
- 57 Klára Brůhová, rozhovor s Janem Sedlákem a Ivanem Hnízdilem, Praha 2. 7. 2019.
- 58 Tereza Poláčková, *Neoficiální československá architektonická scéna v 80. letech 20. století* (diplomová práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2018 (dspace.cuni.cz), s. 70.
- 59 Celostátní anonymní soutěž 1987/1988: architektonické řešení Staroměstského náměstí a dostavby Staroměstské radnice, *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 5, s. 69.
- 60 Tereza Poláčková, *Neoficiální československá architektonická scéna v 80. letech 20. století* (diplomová práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2018 (dspace.cuni.cz), s. 70.
- 61 Michal Hexner, Město na řece a město u řeky, in: *Pražské krajiny a jejich ochrana* (sborník příspěvků přednesených na semináři OZP MHMP dne 23. září 2014), s. 52–62.
- 62 Klára Brůhová, *Praha nepostavená. Vltavské břehy jako urbanistické téma moderní metropole*, Praha 2017, s. 65–82 a 197–233; Klára Brůhová, *Pražské vize. Fantastické stavby, které nikdy nevznikly*, Praha 2018, s. 68–101.

Vltavská nábřeží v centru města

Ohnisky neuskutečněných a do velké míry také „věčných“ projektů jsou rovněž centrální pražská nábřeží a pražské ostrovy. Debaty na téma architektonické úpravy pražských břehů byly opět velmi živé už od 19. století, kdy docházelo k regulaci Vltavy a výstavbě mostů i nábřeží, jež se měla stát výstavními bulváry moderní Prahy. Žhavým tématem nepřestala být řeka ve městě ani za první republiky, která do její bezprostřední blízkosti chtěla situovat ty nejreprezentativnější budovy nového státu a pokračovala ve vizi nábřeží jako velkolepé pražské „Ringstrasse“. Na nábřeží vzniklo několik ministerských komplexů a univerzitních budov, na exponovaném místě u Vltavy byl postaven Mánes.⁶¹ Řada dalších vizí pak skončila jen na papíře – včetně projektu státní galerie na Kampě, městské galerie na Klárově, parlamentu na Klárově, u Národního divadla či Hlávkova mostu, nového divadla vedle Anežského kláštera a mnoha dalších.⁶² Prázdné prostory v rytmu pražských nábřeží pak nepřestaly lákat ani v letech poválečných. Projekty lze rozdělit de facto do dvou rovin – jedna (spíše architektonická) se zabírá konkrétními místy při řece, pro které navrhuje novou zástavbu; druhá (spíše urbanistická) Vltavu vnímá jako jakousi osu Prahy a snaží se ji adaptovat coby longitudinální veřejný a komunikační prostor s pobytovými kvalitami.

S osmdesátými roky jsou pak spojeny oba dva přístupy, přičemž v řadě případů je v rámci projektů architektura s širším urbanistickým konceptem pochopitelně provázána. Jako příklad snahy o doplnění

Rekonstrukce a dostavba
Hergetovy cihelny, Praha,
Vladimír Štulc, Jan Vrana, 1979
(Spisovna IPR Praha)

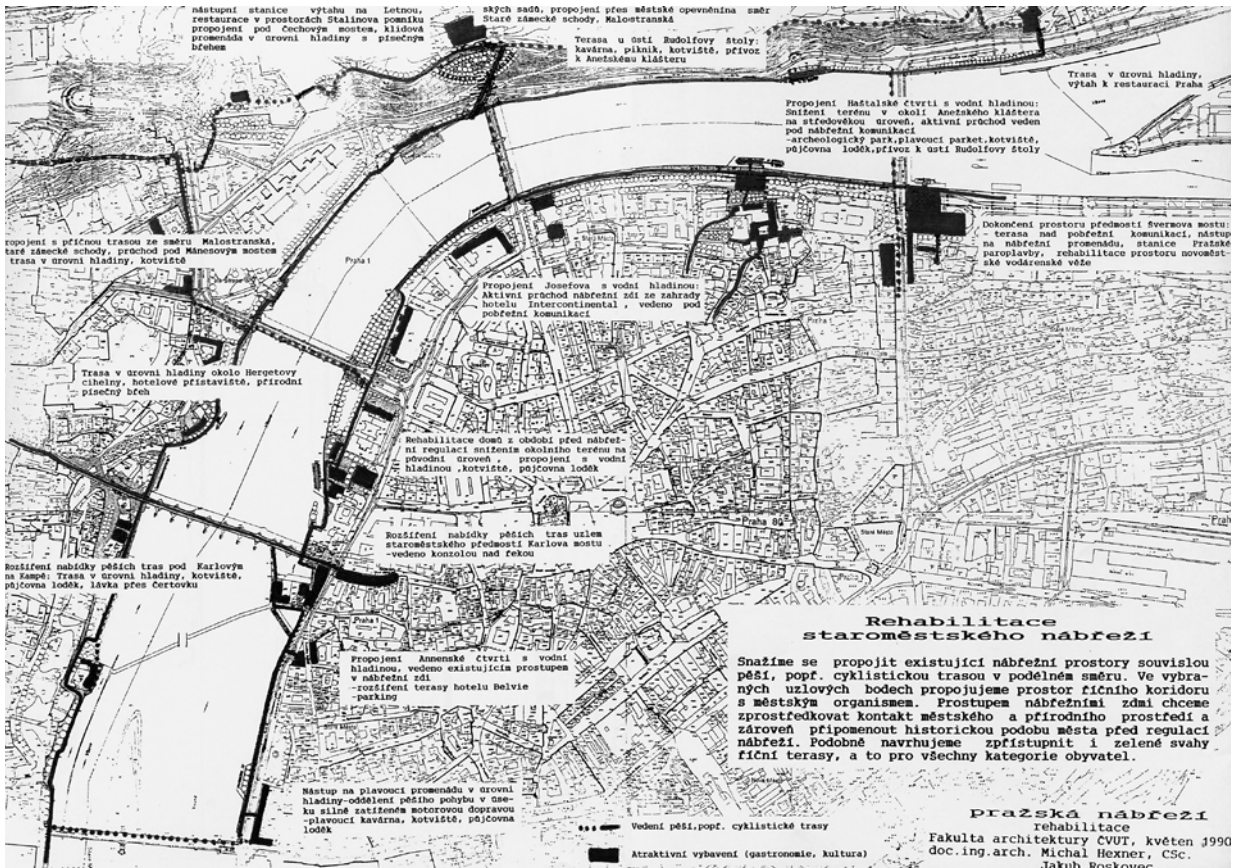
Úpravy Smetanova nábřeží,
Praha, kolektiv PÚDIS, 1983
(Spisovna IPR Praha)

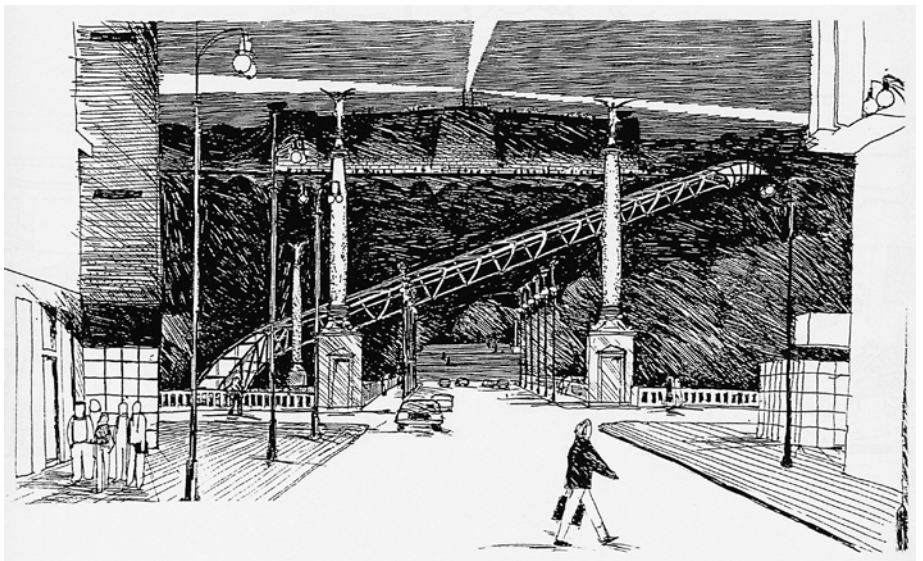
Úpravy Smetanova nábřeží,
Praha, kolektiv ÚHA, 1983
(Spisovna IPR Praha)

Rehabilitace pražských nábřeží,
Jakub Roskovec, 1990 – situace
(soukromý archiv Jakuba Roskovce)

Rehabilitace pražských nábřeží,
Jakub Roskovec, 1990 – výtah
na Letnou (soukromý archiv
Jakuba Roskovce)

konkrétního volného prostoru lze zmínit projekty pro hotel Sigma u Novomlýnské vodárenské věže,⁶³ kde se ostatně o výstavbě hotelu uvažovalo už od roku 1965. Návrh hotelu Sigma architektů Aleny Šrámkové a Ladislava Lábuse, který byl vypracován v několika alternativách, měl patřit k drobnějším a civilnějším zásahům do pražské struktury nábřeží, avšak i přesto v sobě nesl důraz na reprezentativnost a eleganci, již si vltavský bulvár žádal – v podání Šrámkové a Lábuse v intencích přísné architektury lapidárních hmot, poučené teorií postmoderny.

Projektem fungujícím jako doplnění stávající struktury nábřeží o novodobý prvek měla být například také vize rekonstrukce a dostavby malostranské Hergetovy cihelny. Bylo vypracováno více alternativ řešení, mimo jiné dvojicí Jan Línek – Vlado Milunić⁶⁴ nebo Vladimír Štulc – Jan Vrana. Druzí jmenovaní odevzdali své návrhy na samém sklonku roku 1979, a to hned v několika variantách. Všechny pracovaly s demolicemi užitkových objektů při řece a myšlenkou nového „nábřežního plató“ napojeného na náplavku u Mánesova mostu. Na jižní straně pak bylo navrhováno nové přemostění Čertovky a nábřežní trasa vedoucí na Kampu a pod pilíři Karlova mostu. Mělo tak de facto dojít k promenádnímu propojení celého malostranského nábřeží od Mánesova mostu až po most Legií. Je vidět, že se projekt zabýval jak konkrétní architekturou, tak širším urbanistickým kontextem. Do prostoru měly být vneseny primárně nové územní a komunikační kvality, doplněné moderní dostavbou samotné cihelny, jež měla sloužit jako kavárna a restaurace. Ta byla řešena prostřednictvím architektury výrazných tvarů a relativně směělých statických řešení za použití oceli a skla.⁶⁵

Vizí zaměřenou do značné míry na zlepšení hodnoty veřejného prostoru byl také studijní úkol SČA z roku 1983 věnující se nové koncepci Smetanova nábřeží.⁶⁶ Úkolu se zúčastnilo na deset autorských kolektivů s rozličnými návrhy. Většinou šlo o vytvoření kontinuální pěší promenády, zprostředkování užšího vztahu mezi městem a řekou a doplnění prostoru o nové kvality – ať už formou vyhlídek, odpočinkových platforem, integrací uměleckých děl, nebo nabízených služeb. Jak lakonicky shrnul kolektiv SÚRPMO, hlavní náhou bylo „dostat na nábřeží život“.⁶⁷ Projekty se proto zabývaly také odkloněním automobilové dopravy, čímž do velké míry navázaly už na prvorepublikové snahy tunelových a podjezdových řešení představené například v rámci soutěže na dopravní program Velké Prahy v roce 1930. Výrazově šlo většinou o hravá, postmodernou inspirovaná řešení pracující s architekturou pavilonků, teras a pobytových náplavek. Nutno dodat, že i z dnešního pohledu, především vinou hustého provozu, působí projekty značně aktuálně. „Věčnost“ úkolu dokazují například také návrhy intervencí z roku 2010 vzniklé v rámci iniciativy Městské zásahy Praha, jež vychází z týchž myšlenek separace dopravy. K samému konci osmdesátých let se pak váže také studie rehabilitace pražských nábřeží, která pracuje s obdobnými motivy (kvalitní veřejný prostor, kontinuální promenády, vhodná architektonická řešení drobného i většího měřítka). Autorem studie je Jakub Roskovec, jenž projekt vypracoval coby školní práci v ateliéru Michala Hexnera na Fakultě architektury ČVUT. Jde v zásadě o totéž téma jako u studijního úkolu SČA, avšak ve větším měřítku přesahujícím centrální Prahu. I Roskovec si kladi za cíl urbanisticky rehabilitovat pražská nábřeží – tak, aby „pro život města a aktivní vztah člověka a prostoru Vltavy přestala být mrtvými monumenty“.⁶⁸ Na obou březích Vltavy vytvořil souvislé pěší tahy s uzly

63 Alena Šrámková, Hotel Sigma, *Československý architekt* XXXIII, 1987, č. 15, s. 1 a 5.

64 STL středotlaci, *Architektura* XLIX, 1990, č. 1, s. 58.

65 Spisovna IPR Praha, Vladimír Štulc – Jan Vrana, Průvodní zpráva k projektu rekonstrukce Hergetovy cihelny, nepublikovaný strojepis z roku 1979.

66 Spisovna IPR Praha.

67 Spisovna IPR, Kolektiv SÚRPMO, Průvodní zpráva ke studii úprav Smetanova nábřeží, nepublikovaný strojepis z roku 1983.

68 Michal Hexner, O pražském urbanismu aktuálně, *Architektura* XLIX, 1990, č. 5–6, s. 36.

a liniemi aktivit, v místech zatížených automobilovou dopravou pak navrhoval alternativní plovoucí či visuté trasy. Tak, jak je „věčným“ úkolům vlastní, ani tento projekt nebyl uskutečněn. Vzhledem k současné oblibě „oživené náplavky“ při Rašínově nábřeží, a naopak k úskalím, jež skýtají oblasti kolem Karlova mostu nebo pobřeží Malé Strany, lze ale konstatovat, že je to právě veřejný prostor a komunikační systém, který by si v rámci vltavských nábřeží zasloužil revizi, jež by vedla k reálným urbanistickým změnám, a tedy vyřazení úkolu z kategorie „věčných“.

ZDROJE:

- Výpis ze zprávy o jednání poroty v soutěži návrhů nového českého divadla v Praze, *Architekt SIA XXI*, 1922, s. 249–265;
- Ideová soutěž na umístění a náčrtky nového českého divadla v Praze, *Styl VIII*, 1922–23, s. 134–140;
- Redakce, K soutěži na vyhledání místa pro pomník presidenta Osvoboditele, *Architekt SIA XXXVI*, 1937, s. 113–123;
- Max Urban, *Dějiny plánování a výstavby hlavního města Prahy*, II/7 a III/7 (nepublikovaný strojopis, přístupný ve spisovně IPR), Praha 1949;
- Bohuslav Fuchs, Poznámky k soutěžím na řešení Letenské pláně, *Architektura ČSSR XXIV*, 1965, s. 501–516;
- Soutěž na ideové a architektonicko-urbanistické řešení prostoru náměstí Republiky a koncertního domu v Praze, *Československý architekt XV*, 1969, č. 9, s. 1–2;
- Luděk Todl, Druhá fáze omezené, neanonymní soutěže na ideové architektonicko-urbanistické řešení prostoru náměstí Republiky s koncertním domem v Praze, *Architektura ČSSR XXVIII*, 1969, s. 138–145;
- Pavel Šváb, Praha Dolní Nové Město, *Architektura ČSR XXXVII*, 1978, s. 274–277;
- Jiří Ševčík a kol., *Pražská Staroměstská radnice*, Praha 1979, samizdat;
- Michal Gavlas – Jan Sedlák, Hledání cesty v čase a místě, *Architektura ČSR XLI*, 1982, s. 305–306;
- M. S., Studie náměstí Republiky v Praze, *Architektura ČSR XLI*, 1982, s. 306–309;
- Evžen Kyllar, Stanice Náměstí Republiky pražského metra, *Architektura ČSR XLII*, 1983, s. 402–406;
- Hej, Dominanta uprostřed zeleně, *Československý architekt XXX*, 1984, č. 5, s. 5;
- Alena Šrámková, Hotel Sigma, *Československý architekt XXXIII*, 1987, č. 15, s. 1 a 5;
- Celostátní anonymní soutěž 1987/1988: architektonické řešení Staroměstského náměstí a dostavby Staroměstské radnice, *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 5, s. 15–103;
- P. R., Hotel na náměstí Republiky v Praze, *Architektura ČSR XLVIII*, 1989, č. 5, s. 6–9;
- Petr Starčevič, Praha nepostavená, *Československý architekt XXXV*, 1989, č. 3, s. 7;
- Václav Aulický, Jindřich Malátek 1931–1990, *Československý architekt XXXVI*, 1990, č. 11, s. 6;
- Michal Hexner, O pražském urbanismu aktuálně, *Architektura XLIX*, 1990, č. 5–6, s. 35–37;
- Eva Poláčková, Kostel sv. Anežky na Letenské pláni v Praze, *Architektura XLIX*, 1990, č. 5–6, s. 82–83;
- Jan Sedlák, Praha – město... magické?, *Architektura XLIX*, 1990, č. 5–6, s. 18–21;
- Petr Starčevič, O Praze a architektech, *Architektura XLIX*, 1990, č. 5–6, s. 22–25;
- STL středotlaci, *Architektura XLIX*, 1990, č. 1, s. 58;
- Camillo Sitte, *Stavba měst podle uměleckých zásad*, Praha 1995;
- Milan Kreuzzieger, *Obecní dům v Praze*, Praha 1997;
- Útvar rozvoje hlavního města, *Praha v plánech a projektech. Od středověku po současnost*, Praha 1999;
- Útvar rozvoje hlavního města, *Letná. Historie a vývoj prostoru*, Praha 2007;
- Michal Hexner, Město na řece a město u řeky, in: *Pražské krajiny a jejich ochrana* (sborník příspěvků přednesených na semináři OZP MHMP dne 23. září 2014), s. 52–62;
- Klára Brůhová, *Praha nepostavená. Vltavské břehy jako urbanistické téma moderní metropole*, Praha 2017;
- Klára Brůhová, Cesta k parlamentu, in: Roman Brychta – Elena Fialková, *Architektura demokracie*, Praha 2018, s. 126–137;
- Klára Brůhová, *Pražské vize. Fantastické stavby, které nikdy nevznikly*, Praha 2018;
- Tereza Poláčková, *Neoficiální československá architektonická scéna v 80. letech 20. století* (diplomová práce), 2018;
- Vladimír Šlapeta, *Apendix / Pohřebiště české architektury – historie soutěží na dostavbu Staroměstské radnice s výběrem nejzajímavějších návrhů*, in: Pavel Vlček (ed.), *Staroměstská radnice*, Praha 2018, s. 164–189;
- Klára Brůhová, rozhovor s Jaroslavem Koskem, Praha 26. 3. 2019 a 23. 5. 2019;
- Klára Brůhová, rozhovor s Jakubem Roskovcem, Praha 20. 6. 2019;
- Klára Brůhová, rozhovor s Janem Sedlákem a Ivanem Hnízdilem, Praha 2. 7. 2019;
- Klára Brůhová, rozhovor s Michalem Hexnerem, Praha 31. 7. 2019;
- Klára Brůhová, rozhovor s Michalem Brixem, Praha 3. 9. 2019;
- Spisovna IPR;
- Soukromý archiv Jaroslava Koska;
- Soukromý archiv Jakuba Roskovce;
- Soukromý archiv Ivana Hnízdila;
- Soukromý archiv Michala Hexnera;
- Soukromý archiv Michala Brixu.

Za obytnější každodennost

— městský parter a drobné úkoly

Jana Bukačová

Vytvoření funkčního parteru, se všemi prvky, které k němu náleží, se vzhledem k často neuspokojivému stavu městských interiérů ukázalo koncem sedmdesátých a převážně v osmdesátých letech jako jedno z neaktuálnějších témat. Tendence k obratu v péči o parter byly vyvolané nejen jeho podceňováním a tím i nevalnými výsledky v předešlých desetiletích, ale především snahou vytvářet sevřenější, městsky vyhlížející prostory.¹ Tvorba parteru je záležitostí interdisciplinární, v ideálním případě by se na něm krom architektů měli podílet designéři, výtvarníci, ale i sociologové, psychologové a v neposlední řadě také laická veřejnost. Na problémy nejasných prostorových vztahů, uniformity, přemíry volného prostranství, nedostatku zeleně a nezačlenění do městského prostředí reagovala postmodernistická sídliště osmdesátých let. Hlavní cíl představovalo obnovení městotvorných motivů a uzavřenějších forem, znovuoživení tradiční městské zástavby a hierarchie prostorů.

Starší sídla rostla zpravidla postupně, sídliště pouze několik let. To samo o sobě přinášelo nové výzvy a úsilí o skutečně jednotný, koncentrovaný návrh jejich parterů, kde byla rozhodující okamžitá komplexní výstavba a ideálně jednorázové vybavení uceleným systémem a prvky. S tím souvisela potřeba většího množství dostupných typizovaných drobných architektur a městského mobiliáře a pomalu se zaváděly nové prefabrikáty pro terénní úpravy a drobnou architekturu. Objekty, sloužící v osmdesátých letech v městských interiérech historických čtvrtí, většinou tvořily variace typových prvků z předcházejících dvou desetiletí, nicméně nově vznikající městské prostory přímo vybízely k vytvoření drobných moderních detailů bez nutnosti přizpůsobovat se historickým objektům. „Právě v nově vznikajících sídlištích by bylo možné zcela popustit uzdu fantazii a vytvořit drobnou architekturu uměřenou a decentní nebo naopak zcela podléhající výstředkům módy.“²

Typizované zastávky

Typizovanou podobu,³ povětšinou vázanou na konkrétní obec či místo, mají zastávky městské hromadné dopravy, u nichž je žádoucí specifický místní charakter, který vizuálně sjednocuje městský parter. Úroveň jednotlivých objektů byla však v různých městech velmi kolísavá a jejich podoba často nejednotná.

Jednotný vzhled pražských sloupků i přístřešků však vznikl již od sedmdesátých let 20. století. „V příloze Pravidel technického provozu městských drah vydaných Dopravním podnikem v roce 1971 bylo určeno, jak přesně má vypadat označnická zastávka. Obrázek vytvořený pod vlivem této normy definoval přesný charakter sloupku a ten se následně začal užívat.“⁴ Právě v tuto dobu se zaváděly nové bílé tabulky ze smaltovaného plechu bez textu, pouze s výraznými modrými rámečky, na kterých černý piktogram označoval druh dopravního prostředku. Upravilo se i používání barevných kruhových terčů s čísly linek podle toho, zda konkrétní linka jezdila zastávkou v celodenním, či nočním provozu.⁵ „Šlo o piktogram příslušného dopravního prostředku, případně pokud byla zastávka společná pro autobusy i tramvaje, a takových případů v Praze bychom našli celou řadu, tak v obdélníčku byly piktogramy obou dvou dopravních prostředků. Původně byly schematické, dál se piktogram měnil pouze v detailech, charakteristická pro Prahu byla konkrétní podoba tramvaje typu T3 a autobusu typu ŠM 11, a to i v době, kdy tyto autobusy už dávno nejezdily. Až v pozdější době se začala objevovat schematická znázornění ne konkrétních vozidel.“⁶ Podoba zastávkových sloupků se pak měnila až v devadesátých letech, ale symbol příslušného dopravního prostředku zůstal v nezměněné podobě až do dnešních dnů.

Ojedinelý pokus o zavedení zcela jiného systému označování pražských zastávek se objevil v roce 1981 – výrobně jednoduššího a integrovaného principu pro všechny složky dopravních podniků,⁷ který však nikdy nebyl realizován. Jeho základní myšlenka spočívala ve snazší a rychlejší orientaci uživatele a přinesla zvětšení tabulek i zjednodušení symbolů na nich zobrazených, lepší čitelnost na delší vzdálenosti, zrušení piktogramů dopravních prostředků i modrých rámečků a jejich nahrazení jednoduchými texty (BUS, TRAM, případně TAXI, SHIP). Staniční sloupek byl navržen v nesvětelné variantě i s integrovanými zdroji světla přímo do tabulek. Totožnou podobu s novým označením příslušných dopravních prostředků měl získat i označnický sloupek (upozornění na stanici MHD pro řidiče motorových vozidel). Velikost nosné desky měla zůstat stejná, ale úprava by zvýšila čitelnost. Návrh navíc počítal i s využitím zadních šedých stran tabulky, které v ulicích nepůsobí nijak vábně, například pro příležitostnou propagaci. Popsané změny navazovaly na pokus o jednotné řešení grafiky Dopravního podniku hlavního města Prahy. Úvahy o řešení komunikace a orientace však souvisí i s širší potřebou systémového vybavení pro každý nově navrhovaný sídelní útvar.

Grafický designér a typograf Jiří Rathouský apeloval za zavedení pojmu „komplexní orientační, tvarový, barevný a grafický design“, což mělo ve velké míře umožnit integraci výroby potřebných unifikovaných prvků (modulů) i základních nosných konstrukcí, a tudíž zvýhodnění v sériové výrobě nebo při skladování náhradních dílů.⁸

- 1 Milan Klíma, Od koncepce k detailu aneb jak je to vlastně s parterem? *Architektura ČSR XLIII*, 1984, s. 273.
- 2 Yvonne Janková, *Kiosky, Domov*, 1984, č. 3, s. 50.
- 3 Jana Bukačová, Mušle, velbloudi a létající talíře, in: Petr Vorlík (ed.), *(a)typ / architektura osmdesátých let*, Praha 2019.
- 4 Jana Bukačová, rozhovor s Pavlem Fojtíkem, Praha 5. 4. 2019.
- 5 *Zastávkový řád*, 1971, s. 5–6.
- 6 Jana Bukačová, rozhovor s Pavlem Fojtíkem, Praha 5. 4. 2019.
- 7 Jiří Rathouský, *Orientační design v sídlech*, *Architektura ČSR XL*, 1981, s. 270–271.
- 8 *Ibidem*, s. 272.

Autobusový staniční sloupek,
Jiří Rathouský, 1981 (Architektura ČSR XL,
1981, s. 270)

Tramvajový staniční sloupek,
Jiří Rathouský, 1981 (Architektura ČSR XL,
1981, s. 270)

Telefonní budka, Pavol Kosnáč, Vladimír
Bánský, Peter Havaš, 1984 - prototyp
(soukromý archiv Pavla Kosnáče)

Novinový stánek, Pavol Kosnáč, Vladimír
Bánský, Peter Havaš - prototyp (soukromý
archiv Pavla Kosnáče)

Typizované telefonní budky a trafiky

V polovině osmdesátých let se začal v ulicích objevovat nový typ telefonní budky, objektu pro celostátní užití. Tou dobou v parterech stále převládaly četné varianty hovorny, jejíž návrh pocházel už z roku 1946. Jednalo se o nejrozšířenější typ budky u nás, postupně se ale v sedmdesátých letech začaly instalovat také telefonní automaty chráněné polokabinou z plexiskla (tzv. mušlí) a různé dřevěné varianty samostatně stojících budek či dvoukabin. Až rok 1984 přinesl nové řešení, které se z větší části realizovalo. Akademický architekt Pavel Kosnáč, sochař Vladimír Bánský a architekt Peter Havaš na základě soutěže vypsané Technickou ústřednou spojů v Bratislavě vytvořili první návrh. „S ním nás ovšem vyhodili, projekt byl až moc tradiční, vlastně ani nám se nelíbil, nebyl estetický. Hlavní slovo při jeho kreslení měl Peter Havaš. Tak jsme vytvořili nový návrh s oblémi tvary budek a šli do komise znovu, tentokrát úspěšně.“⁹ Autoři vypracovali čtyři základní typy telefonních automatů: univerzální telefonní deska, univerzální telefonní deska se stojanem, polokabina a telefonní kabina. Základním prvkem navrženého stavebnicového systému telefonní kabiny byl přístrojový panel na umístění mincovního telefonního automatu. Ten patřil dle typu buď přímo na stěnu interiéru kabiny, nebo na stojan. Šlo o kovovou kostru opláštěnou laminátem s výplní z polyuretanové pěny.¹⁰ V návrhu byla původně i varianta budky složené ze dvou modulů. Mohla sloužit jako plná kabina nebo po odebrání spodních modulů a vstupních dveří jako polokabina chránící volajícího pouze v horní části, jejíž výhodou byla mimo jiné i dobrá přístupnost pro osoby na invalidním vozíku. Hmotné prostředí, jeho stavební a konstrukční překážky představující vážnou či nepřekonatelnou bariéru pro tělesně postižené osoby bylo jedno z tehdy aktuálně probíraných témat¹¹ a vhodné řešení splňující požadavky na bezbariérovost kabiny se objevilo i přímo v zadání soutěže.

S novými telefonními budkami však souvisí i nezrealizovaný návrh modulárních novinových stánků pocházející od stejných autorů. Po úspěšném projektu telefonních budek je oslovena Technická ústředna spojů s požadavkem na návrh nového typu stánku Poštovní novinové služby a kiosku vycházející ze stejného principu. „Telekomunikacím se systém budek stavěný jako lego tak líbil, že nám zadaly i design stánků. Navrhli jsme několik alternativ – laminátů, různě poskládaných, rozličných půdorysů a rozměrů. V Čechách byl vyroben jeden prototyp, ale z neznámého důvodu se nikdy nerealizovaly.“¹² Stánky měly být provedeny v oranžové barvě, stejně jako telefonní budky, a to nejen kvůli dobré orientaci v městském interiéru, ale především proto, že jde o jednu z barev Československých spojů.

Kvůli neuskutečněné realizaci stánků nedošlo k původně plánovanému tvarovému a barevnému sjednocení alespoň části typizovaného mobiliáře určeného pro celostátní užití. V ulicích zůstávalo během osmdesátých let tedy celkem šest variant stánků PNS, které se vyráběly z dřevotřískových desek již od let šedesátých,¹³ k nimž roku 1987 přibyl poslední celodřevěný realizovaný typ.¹⁴ Kromě nich se objevovaly různé varianty kiosků z plechu, sádrokartonu, dřeva či umělé hmoty. Přitom v osmdesátých letech často ze strany architektů i laické veřejnosti zazníval požadavek na větší množství estetičtějších i funkčnějších variant, lépe se hodících do různorodých prostředí městských i vesnických interiérů; požadavky provozovatelů však poháněla především potřeba rychlé instalace stánků bez ohledu na jejich estetické kvality.

9 Jana Bukačová, rozhovor s Pavlem Kosnáčem, Bratislava 18. 10. 2019.

10 Pavel Kosnáč, Nové telefonní kabiny, *Architektura ČSR XLVI*, 1987, s. 461.

11 Michal Brzák, *Architektura pro tělesně postižené*, *Architektura ČSR XL*, 1981, s. 391.

12 Jana Bukačová, rozhovor s Pavlem Kosnáčem, Bratislava 18. 10. 2019.

13 *Pošta PNS IV*, 1966, č. 23.

14 Ivana Kokrdová, Nový typ stánku pro Poštovní novinovou službu, *Pošta PNS XXV*, 1987, č. 2, s. 19.

Po roce 1989 začali soukromí podnikatelé na sídlištích doplňovat již existující centra dalšími službami a rozvíjet samostatně stojící drobné architektury trafik, kiosků a stánků na exponovaných místech hlavních toků obyvatel.¹⁵ Jejich kvalita byla ovšem velmi různorodá a tyto zásahy nevedly ani ke sjednocení parterů sídlišť, ani ke zlepšení jejich estetické úrovně.

Lineární nosič

Kromě typové drobné architektury se dochovaly také návrhy a fantazie originálních objektů menšího měřítka, které se vesměs snažily o prosazení určitého nového pohledu na život v městských interiérech. Ještě před osmdesátým rokem vznikl soutěžní návrh systémového lineárního nosiče, během osmdesátých let se pak fantaskní a utopické vize parteru a drobné architektury staly nezbytnou součástí několika výstav. Konceptuální návrhy často sloužily spíše jako určitý podnět k zamýšlení nad tehdejší běžnou situací či jako upozornění na palčivé místo v parteru především nově vznikajících sídlišť a povětšinou nebyly zamýšlené jako podklad k realizaci.

Zcela nový pohled na využití ulice otevřel proslulý nerealizovaný projekt lineárního nosiče od Michala Brixeho a Martina Rajniše. Šlo o univerzální systémový prvek, který lze využít v historické i nově vznikající zástavbě. Autoři se pokusili o zásadní změnu celkové koncepce městského mobiliáře a o vytvoření zcela nového prvku, lineárního, horizontálního nosníku, integrujícího v sobě všechny prvky drobné architektury i zeleně.

Roku 1974 vyzval italský časopis *Bassano Artistic Tiles* architektky, umělce i ostatní zájemce k účasti v soutěži *International Man Size Prize*. Podmínky vypsal organizátoři velmi volně a jako téma určili hledání lidského měřítka s cílem harmonizovat vztahy člověka k okolnímu prostředí. První cenu získali již jmenovaní čeští architekti. Ve svém návrhu se nezabývali pouze formálním designem, jejich cílem bylo vytvoření univerzálního systémového řešení umožňujícího koexistenci mezi chodcem, dopravou a ostatními systémy v ulici. Autoři se zaměřili na prostor, který je ve frekventovaných ulicích přeplněn řadou nezávislých a nekoordinovaných konstrukcí s dopravními značkami, uličním osvětlením, semaforů a reklamami. „Nahradme tento nesouvislý řetěz zařízení, konstrukcí a sítí jedinou integrovanou konstrukcí, nahradme řadu nosných vertikál jedinou nosnou horizontálou, vytvořme v lineárním prostoru ulice lineární nosič.“¹⁶ Umístění nosiče nad hranou chodníku definovalo fyzickou hranici mezi chodci a automobily, aniž by se porušila komunikace mezi oběma hladinami ulice. Autoři přinesli elegantní a skutečně komplexní řešení, místo radikálních způsobů oddělení pěších od dopravy pomocí nejrůznějších ramp, podchodů či úplného vyloučení dopravy.¹⁷

Lineární nosič měl integrovat sítě, osvětlení, zeleň a uliční mobiliář. Jeho potenciál měl inspirovat k dalším, dosud neznámým možnostem využití ulice a nevyklučoval souběžnou existenci dosavadního uličního uspořádání. Systém byl zamýšlen především na hlavní třídy velkých měst, kde velká frekvence dopravy vyvolává největší potíže při koordinaci uličního zařízení.¹⁸ Lineární nosič umožňoval zavěšení předmětů a zařízení nutných k provozu a jeho regulaci, mohl vést rozvody v rámci bloku, odstraňoval překážky na hraně chodníku a umožňoval hydroponické pěstování rostlin, čímž zlepšoval klima a snižoval hluk v ulici. Popínavá zeleň prorůstající otvory v nosníku měla časem konstrukci zcela obalit.

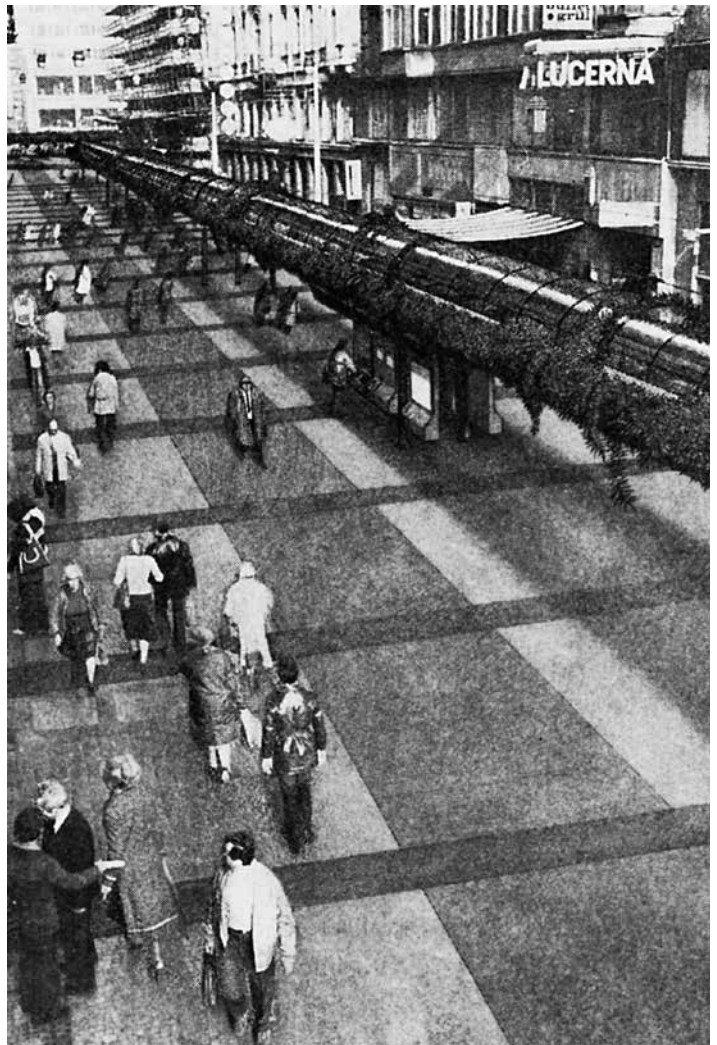
15 Jaroslav Sedlák, *Občanská vybavenost*, in: Rostislav Koryčánek (ed.), *Paneland. Největší československý experiment*, Brno 2017, s. 200.

16 Soutěž „International man size prize 1974“, *Bat Miláno, Itálie, Architektura ČSR XXXV*, 1976, s. 167.

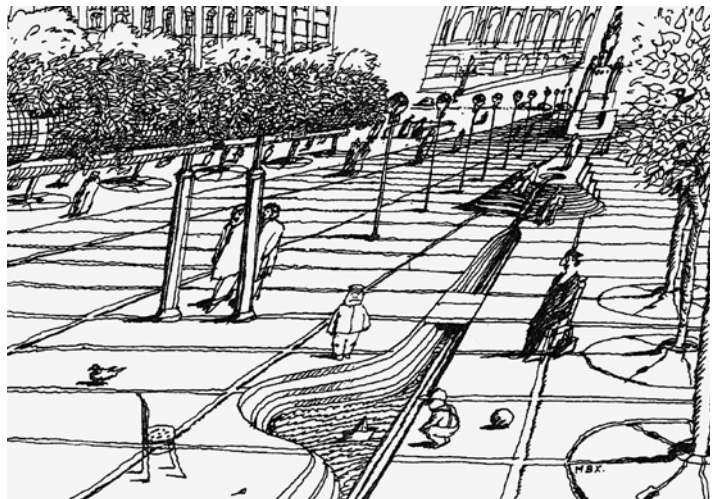
17 Jan Zikmund, *Lineární nosič*, in: Rostislav Švácha (ed.), *Sial*, Olomouc 2010, s. 135.

18 Soutěž „International man size prize 1974“, *Bat Miláno, Itálie, Architektura ČSR XXXV*, 1976, s. 167.

Lineární nosič, Michal Brix, Martin Rajniš,
1974 (Architektura ČSR XL, 1981, s. 264)

Lineární nosič pro Václavské náměstí,
Michal Brix, Martin Rajniš, 1978 (soukromý
archiv Michala Brix)

Dobové poznámky k městskému parteru:

„Parter přestává být jen zelení, obsahuje víc stavebních prvků a víc úkolů pro architekty. Musí se pečlivěji vážit vedení cest, rozmístění a náplň hřišť, musí se hledat způsoby kam a jak umístit různá zákoutí s lavičkami a jak naopak vytvářet frekventovaná prostranství vybavená telefonními budkami a jinými objekty.“

(Milan Klíma, *Od koncepce k detailu aneb jak je to vlastně s parterem?* Architektura ČSR XLIII, 1984, s. 273)

„Často šlo o práce, které jsou kdesi na pomezí volného výtvarného díla a architektury, pomáhají tvarovat území, krajinu, přinášejí do sídlištního prostředí novou aktivitu, pohyb, mění jeho náladu, někdy bezprostředně souvisejí s novou funkcí určitého objektu.“

(Yvonne Janková, *Kiosky, Domov*, 1984, č. 3, s. 56)

„Pozornost byla věnována prostředí v okolí domů, oživení parteru, zásahům do půdorysného uspořádání, zdůraznění ulic a náměstí, hledání kompozičních vztahů mezi novou a starou zástavbou, pozorujeme pokusy vtisknout symbolický význam dosud bezprizorným prostorům a přilehlým panelovým objektům.“

(Benjamin Fragner, *Urbanita 86, Technický magazín XXIX*, 1986, č. 9, s. 39)

„Vrátíme-li se do historie, bylo zařizování veřejných prostorů vždycky spojeno s architekturou a uměním a jejich vytváření bylo důležitou manifestací doby. V něm se zrcadlily společenské a hospodářské podmínky každé epochy. Proto musí být architektura i umění samozřejmou součástí parteru a zařízení prostorů, kudy se chodec pohybuje.“

(Jiří Lasovský, *Městský parter*, Architektura ČSR XL, 1981, s. 249–250)

„Touha obyvatel měst (a tedy i sídlišť) po humánním, obyvatelném prostředí přináší úkoly, jejichž cílem je vytvořit nejen fyzické, ale i psychické prostředí širšího domova člověka současné civilizace.“

(Jiří Lasovský, *Městský parter*, Architektura ČSR XL, 1981, s. 249–250)

Základ tvořil dutý laminátový nosič čtvercového profilu se zaoblenými rohy, připevněný nakoso ke stěnám domů ve výšce asi čtyř metrů podporou ze svařovaných trubek. Nosič umožňoval přizpůsobení se různým reliéfům ulic vodorovným natáčením a svislým posouváním. V místech, kde nešlo kotvit nosič na budovy, podpíraly jej litinové sloupy. Konstrukce obsahovala podélné osvětlovací těleso a umožňovala snadnou instalaci mechanicky či pneumaticky ovládaného zastřešení chodníku a připojení jakéhokoliv prvku městského mobiliáře systémem univerzálních adaptérů z ocelových trubek.¹⁹ Pro soutěž architekti nosič vizuálně zakomponovali do ulice Na Příkopě v Praze.

O čtyři roky později Ústav dopravního inženýrství v rámci výzkumného úkolu *Pěší komunikace* požádal liberecký Stavoprojekt o vypracování studie, která měla pomoci najít řešení pro pěší zóny Václavského náměstí a jeho přímého okolí s výhledem do následujících pěti let.²⁰ Michal Brix a Martin Rajniš navrhli omezení automobilové dopravy, vznik pěší zóny a vrátili do místa zeleň. Základní prvek projektu tvořil samozřejmě nosič, který od soutěžního návrhu prošel menší proměnou – místo původního čtvercového profilu navrhli autoři půlkruhový. Společenskou zónu kromě restaurací a kaváren měly doplňovat kamenné lavičky, mobilní prodejní stánky a automaty, otočné plakátovací sloupy s integrovanými telefonními budkami, audiovizuální informační systém a další prvky, některé jako přímá součást nosiče.

Studii na úpravu Václavského náměstí autoři předvedli na Útvary hlavního architekta hlavního města Prahy, kde však zmizela v šuplíku, a nakonec se roku 1982 realizoval projekt Stanislava Hubičky. Asi nejpopulárnějším znakem této nepříliš zdařilé přestavby se staly takzvané Štrougalovy sady, jak se přezdívalo pásu betonových květináčů ve středu bulváru. Martin Rajniš se o znovuoživení nosiče pokusil ještě jednou, tentokrát roku 1979 ve spolupráci s Vítkovickými železárnami, nicméně realizaci zabránily finanční důvody.²¹

Výstavy

Veřejný prostor se stal jedním z ústředních témat i na několika architektonických výstavách,²² jež inicioval Benjamin Fragner, člen redakce a editor periodika *Technický magazín*, vycházejícího již od roku 1958 pod hlavičkou Státního nakladatelství technické literatury.

Roku 1985 se ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy uskutečnila výstava *Malovaná architektura*,²³ která soustředila projekty připravené k realizaci a především sny, fantaskní vize, ideální návrhy a díla architektů, balancující na hranici volné umělecké tvorby. „*Je zde svět míněný nesmírně vážně v sousedství hříček braných s lehkou nadsázkou. Pro malovanou architekturu bývá charakteristický rétorický tón, schopnost upozornit na typické rysy a závažné otázky tím, že je umístí do explicitních vztahů a konkrétním pojmům propůjčuje sílu znaku.*“²⁴ Formou kreslené, malované, dvojrozměrné či, chceme-li, papírové architektury se představily fantazie téměř třech desítek tvůrců.

O rok později následovala další výstava s názvem *Urbanita 86*, které se s plány a vizemi zúčastnilo už na osmdesát autorů. Různorodé projekty spojovala snaha postihnout problémy nových obytných souborů a sídlišť, reakce na současný neutěšený stav výstavby, její utilitárnost

19 Jan Zikmund, *Lineální nosič*, in: Rostislav Švácha (ed.), *Sial*, Olomouc 2010, s. 135.

20 *Ibidem*.

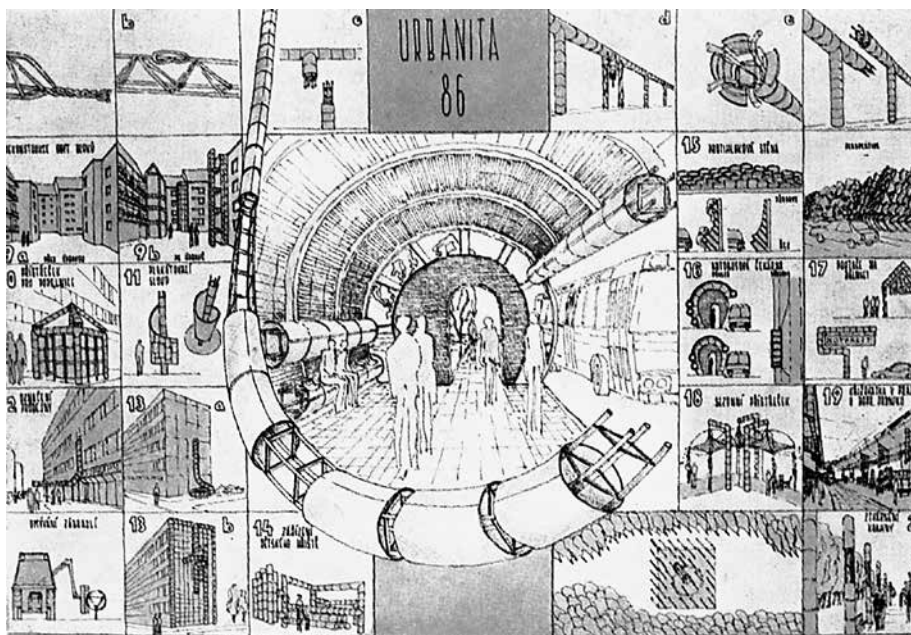
21 *Ibidem*.

22 Více informací o výstavách *Malovaná architektura*, *Urbanita 86* a *Urbanita 88* v kapitole Terezy Poláčkové *Únik z reality – projekty „do šuplíku“, utopie a výstavy*.

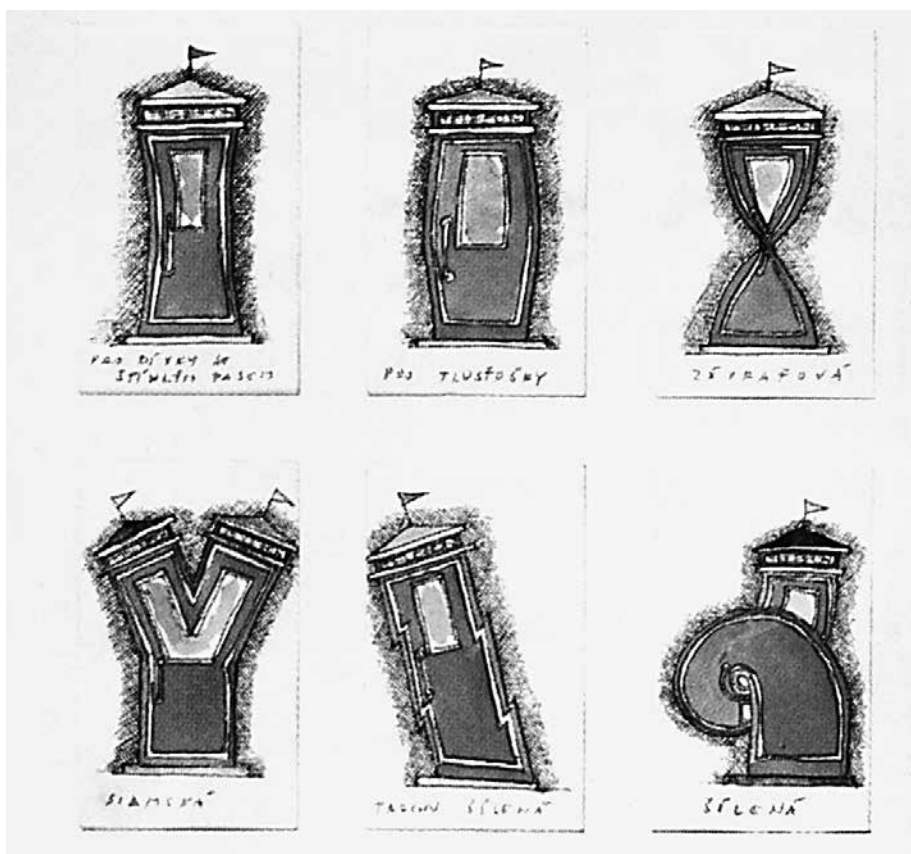
23 Ta volně navázala na neoficiální výstavu z roku 1982 v Ústavu makromolekulární chemie v Praze nazvanou *Architekti, malíři, sochaři v Ústavu makromolekulární chemie* a na výstavu *Prostor, architektura, výtvarné umění*, která měla být uskutečněna o rok později v Ostravě.

24 Benjamin Fragner, *Malovaná architektura*, *Technický magazín* XXVIII, 1985, č. 9, s. 34, 39.

Potrubnice, Luboš Sekal, 1988
 (Architektura ČSR XLVII, 1988,
 č. 6, s. 29)

Telefonní budky, Zdeněk Lukeš,
 1988 (Technický magazín
 XXIX, 1988, č. 6, s. 40)

a uniformitu. Často šlo o podněty reagující na určitý problematický detail, ale řešil se i parter jako celek a jeho možné vymanění se z šedi panelové zástavby. Nejvyšší symbolickou cenu – pálenou cihlu získali architekti Jan Kerel a Zdeněk Hölzel ve spolupráci s Petrem Kordovským a Petrem Drexlerem za příspěvek *Krajina Nového Barrandova*, prostřednictvím kterého se pokusili shrnout své představy, jak rozestavěnému sídlišti vtisknout městský charakter.

Snahy o nové, neotřelé zpestření prostoru sídliště na výstavě výstižně reprezentovala například vize architekta Luboše Sekala, který navrhl různá začlenění motivu potrubí do interiéru nových částí měst.²⁵ Návrh nazvaný *Potrubnice* pracuje s principem moderních technologií vyhocených do krajnosti, prefabrikovaného prostředí dotvářeného a individualizovaného prefabrikovanými doplňky. Motiv potrubí použil autor pro nový design vybavení sídlištního parteru a jako ilustraci jeho univerzálního použití jej začlenil například do návrhu čekárny autobusové stanice, různých přístřešků, protihlukových stěn, plakátovacích sloupů či dětských hřišť.

Michal a Zdenka Janků na výstavě představili návrh, ve kterém podobně úspornými prostředky potlačují základní problém architektury sídliště. K zušlechtnění veřejného prostoru využívají popínavé rostliny, keře a stromy a v éře pozdní normalizace problematický architektonický a řemeslný detail připomínají, jako v lapidáriu, novým využitím fragmentů z asanovaných domů.²⁶

Následná výstava *Urbanita 88* se již nezaměřovala pouze na sídliště, ale téma rozšířila i na vztah panelových novostaveb ke starší městské zástavbě. Klíčovou se stala otázka, jak propojit vzdálené časové vrstvy, zda je to nutné a je-li to vůbec možné.²⁷ Jeden ze zásadních prostředků měl tvořit právě městský interiér. Jako velmi podnětné se ukázaly i výsledky ankety návštěvníků, kterou připravil a následně zpracoval Martin Matějů z Filozofické fakulty UK. Ta ukazuje živý zájem veřejnosti o humanizaci sídliště. Na vystavených projektech lidé nejvíce oceňovali to, co v reálném městském prostředí postrádají, co se jich bezprostředně dotýká. Především drobnou architekturu a mobiliář, který napomáhá rehabilitaci městských prostorů. Představy o urbanisticky hodnotném prostředí v podstatě slučovaly dva protipóly, které lze formulovat jako „volání po renesanci“ starých městských prostorů, ale také po nápravě chyb na sídlištích.²⁸

Mapou staré zástavby schematicky odlišující hmoty budov zakreslené černou barvou od bílých ploch cest a náměstí se architekt Jan Sedlák pokusil navrátit město pozorovateli a uživateli prostřednictvím jeho hlubšího poznání.²⁹ Zdeněk Lukeš se *Urbanity 88* zúčastnil s fantaskní studií telefonních budek pro pražská sídliště. Na první pohled je patrná inspirace vizuální podobou klasického britského modelu. Nejde však o funkční varianty, ale o různě překroucené či zdeformované tvary nazvané dle výsledné formy například: *pro dívku se štíhlým pasem*, *pro tlustošku* či budka nazvaná *šilená*. Ke svému návrhu autor dodává: „Možná, že jsou některé budky absurdní, ale není celý systém sídliště – obřích nocleháren bez lidského měřítka – také absurdní? Jeho absurdita je však jiného typu. Na dotaz, jak se otevírá překroucená budka, odpovídám: nijak.“³⁰

Výše popsané výstavy a na nich soustředěné projekty pojmenovávaly palčivé problémy tehdejšího stavu městského interiéru a životního prostředí, pomohly definovat představy o dalším vývoji měst a pokoušely se různými cestami nalézt a zformulovat představy o nápravě.

25 Benjamin Fragner, *Urbanita 86, Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 6, s. 29.

26 *Ibidem*.

27 Benjamin Fragner, *Urbanita 88, Technický magazín XXIX*, 1988, č. 6, s. 36.

28 Benjamin Fragner, *Druhá zpráva o Urbanitě, Technický Magazín XXX*, 1989, č. 1, s. 6.

29 Jiří Horský, *Urbanita 88, Československý architekt XXXIV*, 1988, č. 12, s. 7.

30 Benjamin Fragner, *Urbanita 88, Technický magazín XXIX*, 1988, č. 6, s. 40.

Melancholie v parku

Výjimečný záměr, jehož přínosem mělo být podpoření identity sídlištního parteru, představuje originální vyhlídkový altán navržený pro Jihozápadní Město, konkrétně pro exponované místo tehdy budované čtvrti Nové Butovice. Projekt vytvořil roku 1988 architekt Jiří Mojžíš, autor velmi zdařilého realizovaného cihelného altánu z roku 1986 ve Stodůlkách, který měl ovšem zcela odlišnou podobu – drobná otevřená stavba se stanovou střechou působila jako zprostředkující článek mezi prostorem sídliště a původní vesnicí Stodůlky. Architekt se k hlavní myšlence druhého altánu vyjádřil takto: „Snažil jsem se vytvořit další objekt pro lidi, v lidském měřítku a v kontaktu s konkrétním člověkem.“³¹ Základem návrhu bylo samonosné vřetenové schodiště s vyhlídkovou plošinou ve výšce šesti metrů, která nese prostorový útvar odvozený z pravidelného dvacetistěnu. Celá konstrukce měla být velmi subtilní a lehká, vyrobená z tenkých nerezových trubek bez výplně. Vyhlídková koule o průměru 8 metrů měla do budoucna umožnit výhled přes Butovice a parkovou sídlištní krajinu s jezery.

Výčet neuskutečněných záměrů pro městský parter je nejlépe zakončit jednou už zapomenutou, ale přesto pozoruhodnou realizovanou stavbou – postmoderním poetickým kioskem na pražské Letné. Architekt Jaroslav Kosek ve spolupráci s architektkou Hanou Beránkovou a inženýrem Josefem Fukem zde vytvořili drobnou, utilitární dřevěnou stavbu, jež nahradila dřívější plechový stánek. Základ kiosku s centrální osmiúhelnou dispozicí tvořila předsazená hrázděná dřevěná konstrukce, jejíž romantické vzezření navíc umocňovala vrcholová lucerna s vlaječkou. Současně s kioskem vznikly také rustikální stoly pod širým nebem, s vyhlídkou na řeku a druhý břeh Vltavy. Tato „etuda na monumentální motivy“, kterou sám autor nazval *Chrámeček banality*, byla postavena v rámci akce Z mezi lety 1987 a 1988 a zanikla o deset let později.³²

31 Vyhlídkový altán v Jihozápadním Městě – Nových Butovicích, *Architektura ČSR XLVIII*, 1989, č. 4, s. 66.

32 Jaroslav Kosek, *Chrámeček banality aneb kiosky na Letné, Československý architekt*, 1989, č. 5, s. 5.

ZDROJE:

- Zastávkový řád, 1971;
- Soutěž „International Man Size Prize 1974“,
Bat Miláno, Itálie, *Architektura ČSR XXXV*, 1976, č. 4, s. 167-169;
- Jiří Lasovský, Městský parter, *Architektura ČSR XL*, 1981, s. 248-255;
- Jak dál s parterem obytných souborů,
Architektura ČSR XL, 1981, s. 246-247;
- Ivo Oberstein, Parter, základní prvek městské krajiny, *Architektura ČSR XL*, 1981, s. 266-267;
- Viktor Tuček, Parter sídliště Ďáblice v Praze, *Architektura ČSR XL*, 1981, s. 256-259;
- Vítězslav Procházka, Problematika urbanistického parteru, *Architektura ČSR XL*, 1981, s. 381-382;
- Jiří Rathouský, Orientační design v sídlech, *Architektura ČSR XL*, 1981, s. 268-272;
- Věkoslav Pardyl, Úvahy o městském parteru, *Architektura ČSR XL*, 1981, s. 277-278;
- Vítězslav Procházka - Lenka Žižková, *Urbanistický parter*, Praha 1981;
- Milan Brzák, *Architektura pro tělesně postižené*, *Architektura ČSR XL*, 1981, s. 391-393.
- Yvonne Janková, Kiosky, *Domov*, 1984, č. 3, s. 50-54;
- Milan Klíma, Od koncepce k detailu aneb jak je to vlastně s parterem? *Architektura ČSR XLIII*, 1984, s. 273-275;
- Miloslav Štefan, Zřizování a umístování veřejných telefonních automatů, *PTT REVUE XV*, 1984, č. 1, s. 22-24;
- Benjamin Fragner, Malovaná architektura, *Technický magazín XXVIII*, 1985, č. 9, s. 34-39;
- Benjamin Fragner, *Urbanita 86*, *Technický magazín XXIX*, 1986, č. 9, s. 34-39;
- IV. celostátní symposium *Urbanistický parter*, Hradec Králové 1986;
- Miloslav Klivar, Přínos městskému designu, *Architektura ČSR XLVI*, 1987, s. 76;
- Hledání města, *Urbanita 86, Domov*, 1987, č. 3, s. 54-56;
- Pavel Kosnač, Nové telefonní kabíny, *Architektura ČSR XLVI*, 1987, s. 461;
- Miloslav Štefan, Kvalita služby veřejných telefonních automatů, *PTT REVUE XVIII*, 1987, č. 5, s. 140-143;
- Michal Hexner - Jaroslav Novák, Vybrané aspekty čtyřicetiletého vývoje prostorového utváření obytných souborů českých měst, *Architektura ČSR XXXIX*, 1988, č. 2, s. 27-41;
- Jiří Hrůza, Humanizace sídlišť, *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 6, s. 24;
- Benjamin Fragner, *Urbanita 86*, *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 6, s. 28-29;
- Jiří Horský, *Urbanita 88*, *Československý architekt XXXIV*, 1988, č. 12, s. 7;
- Jaroslav Kosek, Chrámeček banality aneb kiosky na Letné, *Československý architekt XXXIV*, 1988, č. 24, s. 5;
- Benjamin Fragner, *Urbanita 88*, *Technický magazín XXIX*, 1988, č. 6, s. 36-41;
- Benjamin Fragner, Druhá zpráva o Urbanitě, *Technický Magazín XXX*, 1989, č. 1, s. 6-11;
- Vyhlídkový altán v Jihozápadním Městě - Nových Butovicích, *Architektura ČSR XLVIII*, 1989, č. 4, s. 66-67;
- Pavel Fojtík, Jak nejlépe označit zastávku, *Fakta a legendy o pražské městské hromadné dopravě*, Praha 2010;
- Jan Zikmund, Lineální nosič, in: Rostislav Švácha (ed.), *Sial*, Olomouc 2010, s. 134-139;
- Jana Bukačová, rozhovor s Pavlem Fojtíkem, Praha 5. 4. 2019;
- Jana Bukačová, rozhovor s Pavlem Kosnáčem, Bratislava 18. 10. 2019.

Trochu jiná sídliště

— experimentální projekty

VÚVA

Lenka Kužvartová

Na počátku osmdesátých let podrobuje Jiří Hrůza kritice nehospodárnost nové výstavby. Ve svém článku nazvaném *Města, stavby, zdroje*¹ si všimá, že se při nové výstavbě mrhá lidskou prací, energiemi a že se přírodní prostředí bere jako nevyčerpatelné, seberegenerující, jako něco, na co není třeba brát zřetel. Z jeho pohledu je třeba o životní prostředí pečovat, protože je předpokladem dobré kvality života. Architektura má směřovat ke komplexnějšímu promýšlení projektů a využívání nových technologií, což povede k úsporám zdrojů a snižování nákladů na provoz a údržbu nových budov. Do životního prostředí zahrnuje i podmínky života městského člověka, například hluk, v němž musí žít.

Široké chápání ekologie se v osmdesátých letech objevuje častěji. Mísí se v něm pojetí životního prostředí ve smyslu nově budovaného umělého prostředí a úvahy orientované na ochranu přírody. Průnik těchto dvou perspektiv lze sledovat již od sloučení Kabinetu teorie architektury a tvorby životního prostředí² a Ústavu pro ochranu a tvorbu krajiny³ Československé akademie věd (ČSAV) v roce 1971 do nově zřízeného Ústavu krajinné ekologie ČSAV. V něm působili vedle sebe přírodovědci, sociologové, psychologové, odborníci na právo a ekonomii, architekti a urbanisté, agronomové, lesníci, hygienici, což „byl případ ojedinělý nejen v rámci Československé akademie věd, ale pravděpodobně ve světovém měřítku“.⁴

Podle Blahomíra Borovičky a Ladislava Maška byl komplexní zájem o životní prostředí dán „intenzivní investiční výstavbou, prudkým rozvojem osobní motorové dopravy a varovnými signály znečišťujícího se ovzduší, narůstající hlučnosti a celkově se zostřujících problémů životního prostředí“.⁵ Interdisciplinárním pojetím ekologie se zabýval během sedmdesátých a osmdesátých let také Výzkumný ústav výstavby a architektury (VÚVA). Jeho odborníci zpracovali ekologické analýzy bydlení městského člověka se zaměřením na fyzikální vlastnosti prostředí, ale také na estetický

- 1 Jiří Hrůza, Města, stavby, zdroje, *Architektura ČSR XLI*, 1982, č. 2, s. 51.
- 2 Založen roku 1964, vedený architektem Zdeňkem Lakomým. Kabinet měl navazovat na myšlenky Karla Honzíka, Ladislava Žáka a Karla Teigeho o životním prostředí, jeho tvorbě a ochraně. Dominovali v něm architekti-urbanisté. Zaměřoval se na urbanistické a společenskovední přístupy k tvorbě životního prostředí a ekologii městské i venkovské krajiny. Měl také dokumentační a informační oddělení. Hlavním výzkumným tématem bylo zpracování *Problematiky ochrany a tvorby životního prostředí*, na kterém se podílely i kolektivy dalších ústavů a vědeckých pracovišť (VÚVA, ČVUT, Terplán aj.). Kabinet připravoval výstavu *Architektura a životní prostředí v Jízdárně Pražského hradu u příležitosti IX. kongresu UIA v Praze v roce 1967*, ke které vyšla stejnojmenná publikace přeložená do pěti světových jazyků.
- 3 Založen roku 1962. Byly zde formulovány základy k přírodovědeckému studiu krajiny a jejího životního prostředí. Součástí byla také teoretická a praktická ochranná práce.
- 4 *Deset let Ústavu krajinné ekologie ČSAV*, Praha 1982, s. 4. Za upozornění na sloučení těchto institucí děkuji Matěji Spurnému.
- 5 Blahomír Borovička – Ladislav Mašek, *Životní prostředí Prahy, Architektura ČSR XXXVIII*, 1979, č. 7, s. 298.
- 6 Už v roce 1974 byly mezi regiony s velmi znečištěným prostředím uváděny také Praha, Ostravsko-karvinská pánev, Sokolovsko-karvinská oblast, Plzeň a aglomerace Hradec Králové – Pardubice: Miroslav Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, Praha 1996, s. 28. Za upozornění na tuto publikaci děkuji Matěji Spurnému.

a psychologický účinek sídlišť na jejich obyvatele. Mnoho analýz VÚVA se týkalo způsobů, jak redukovat nepříznivé vlivy na životní prostředí způsobené těžbou a spalováním uhlí v Severočeské hnědouhelné pánvi. Šlo o závažnou otázku vzhledem ke zdravotním problémům populace, které vedly k neochotě žít v regionu.⁶ Ekologická situace v Československu byla alarmující a stále se zhoršovala⁷ kvůli orientaci státu na využívání těžkého průmyslu a „špinavých“ energií. Politici si tento stav uvědomovali, ale vyhýbali se opatřením, která by mohla brzdit ekonomiku. Hospodářská situace už tak nebyla příliš uspokojivá. Následkem dvou ropných šoků a technologického zaostávání za Západem se ve druhé polovině sedmdesátých let ekonomický růst zpomaloval a na začátku následující dekády začal stagnovat. Jak píše Bedřich Moldan, od počátku sedmdesátých let bylo „*udržování přijatelné životní úrovně (možné jen) za cenu rozsáhlé devastace životního prostředí a nadměrné exploatace přírodní zdrojů*“⁸

Jeden z důležitých faktorů životní úrovně představovalo v socialistickém Československu bydlení. Ve druhé polovině sedmé dekády nastal stavební boom s dosažením maxima dokončených bytů – 648 tisíc jednotek do roku 1980.⁹ Zároveň se už naplno projevily nedostatky socialistické výstavby sídlišť, jako bylo zdoluhavé dokončování parteru a občanského vybavení, uniformita a monotónnost. Noví obyvatelé si stěžovali na malý počet místností v bytech, jejich malou rozlohu a nedostatek skladovacích prostor.¹⁰ Irena Lérová z VÚVA konstatovala, že „*praktické výsledky v řešení bytového problému v ČSSR dosud neodpovídají plně úsilí, které se těmito otázkám již 20 let věnuje*“. „*Rezervy, které ještě máme v bytové politice,*“ psala dále Lérová, „*snížují příznivé účinky vysokých počtů nově stavěných bytů*.“¹¹

VÚVA v roce 1977 zpracoval rozsáhlý průzkum sídlišť a jako „*vedoucí pracoviště vědeckotechnického rozvoje*“¹² se od následujícího roku zabýval prognózou bydlení do roku 2010. Vzhledem k dokončení potřebného počtu bytů v dohledné době se po roce 1990 předpokládal přesun důrazu z kvantity na kvalitu bydlení. Zlepšení standardu bydlení souviselo s budoucím zvýšením životní úrovně a nemohlo se obejít bez finanční spoluúčasti samotných zájemců. Neustále rostoucí náklady na bytovou výstavbu totiž nevedly k úměrnému nárůstu kvality bydlení.¹³ V budoucnu se očekávala větší diferenciací bytového fondu v závislosti na poptávce a právě ochotě do vlastního bydlení investovat.¹⁴

Podle studií VÚVA se měla průměrná rozloha bytu zvětšit na 76 m², tedy o 20 % oproti tehdejšímu stavu. Cílem bylo dosáhnout jedné místnosti navíc oproti počtu členů domácnosti v každé bytové kategorii. Na každého obyvatele mělo připadnout 16,4 m² užitné plochy. Vzhledem k výhledové změně struktury domácností s převahou těch menších a k proměně počtu členů rodiny během životního cyklu byla důležitým principem variabilita, tedy možnost rozčlenění bytů na další pokoje instalací stěnových a nábytkových příček, nebo naopak zvětšení místností redukcí jejich počtu.

Na architektech a dalších specialistech ležel úkol vyvážit rostoucí požadavky na standard bydlení a omezené zdroje, zejména investiční prostředky, energie a pozemky. V roce 1978 vznikl Architektonický ateliér experimentálního projektování VÚVA (AAEP VÚVA), který zpracoval varianty dispozičních řešení nové generace bytů. Po sérii ověřovacích studií vytvořil standard P1 a P2, přičemž P1 představoval už vylepšenou úroveň bydlení

a P2 měl díky velkorysému koncipování konkurovat rodinným domkům. Ve standardu P1 architekti vyčlenili více prostoru pro předsíně s komorami, stolování přesunuli z kuchyně do jídelny, zvětšili obývací pokoj a přizpůsobili ho zájmovým nebo studijním činnostem, které by se v něm obyvatelé rozhodli vykonávat. Rovněž hygienické zařízení bytu se mělo rozšířit a ve větších bytech navazovat na tzv. hospodářské centrum, tedy prostor na praní a sušení prádla. Typ bytu P2 měl mít průměrnou velikost 110 m² a kontakt s venkovní zelení.¹⁵ Důraz se kladl také na zajímavější ztvárnění průčelí obytných domů a použití balkónů nebo lodžii jako rekreačních prostor. Za prvek, od něhož se odvíjela koncepce domu, nově sloužil byt, a nikoli bytové sekce, jak bylo zvykem. Vedlo to k intenzivnějšímu využití pozemku promyšlenou skladbou jednotek a také k odstranění monotónnosti staveb vytvářením různých netypických uspořádání a domovních řad.

VÚVA a někteří projektanti kritizovali stavební konstrukce o malých rozponech, které vedly k monotónnosti, neumožňovaly variabilitu bytů, předurčovaly jejich podobu limitováním velikosti místností a zapříčiňovaly mnohdy složité vnitřní provozní vztahy. Nemohly „uspokojivě plnit dynamicky se vyvíjející společensko-uživatelské požadavky na bydlení (...) a požadavek rozmanitosti urbanisticko-architektonické“.¹⁶ Architektonicky i dispozičně tak znemožňovaly další vývoj bydlení. Architekti z AAEP VÚVA ve spolupráci s Výzkumným ústavem pozemních staveb Gottwaldov tedy zkoušeli možnosti konstrukcí o středních rozponech (6 až 9 m), které byly stavebně jednodušší než malé rozpory. Nejvhodnější se ukázal rozměr 7,2 m, který vyžadoval méně dílců na bytovou jednotku a tím zrychlil montáž a snížil pracnost při realizaci. Zároveň mohl pojmut v jednom poli dvě místnosti. Konstrukce založené na příčných nosných stěnách („krabicový systém“) měly být v budoucnu opuštěny a nahrazeny pilířovými bezprůvlakovými skelety s větší volností vnitřního členění.

S pružností vnitřního uspořádání souvisela dobově diskutovaná otázka propojování funkcí. Integrované domy měly kombinovat služby, občanské vybavení, bydlení a případně i pracovní příležitosti. Jejich nespornou výhodou bylo využití parteru pro obchody a služby, a tedy návrat k tradiční městské ulici, místo striktního oddělení funkcí a vzniku sídlištních „nocleháren“. Tyto stavby zároveň zvyšovaly intenzitu zastavění, což odpovídalo požadavku šetřit půdou. Vyšší hustotou zástavby se architekti zabývali i v rámci celých čtvrtí pro docílení kratšího vedení technických sítí a poklesu energetických nároků při provozu.

Dosavadní sídliště vzhledem ke způsobu výstavby vznikala převážně na rovinatém terénu, tedy na polích kolem měst. V Československu se roční zábor půdy kvůli novým bytům rovnal 1300 ha¹⁷ a u velkých měst už byly vhodné plochy téměř vyčerpány. Šetření zemědělskou půdou představovalo vedle úspor energií vládní prioritu pro budoucí výstavbu.¹⁸ Zvyšování hustoty zastavění se však nemělo dít na úkor zelených ploch uvnitř sídliště nebo zvýšením domů o další patra. Projektanti spatřovali cestu v použití speciálně tvarovaných sekcí, ve větší hloubce traktů, integraci školských a dalších zařízení a v umístění parkování pod zem.¹⁹

- 7 Viz vývoj znečištění ovzduší oxidem siřičitým: Miroslav Vaněk, *Nedalo se tady dýchat*, Praha 1996, s. 45.
- 8 Bedřich Moldan, *Životní prostředí České republiky. Vývoj a stav do konce roku 1989*, Praha 1990, s. 10.
- 9 Václav Průcha et al., *Hospodářské a sociální dějiny Československa II*, Brno 2009, s. 674.
- 10 Libuše Macková, *Bydlení v nových obytných souborech, Architektura ČSR XLI*, 1982, č. 4, s. 165–166.
- 11 Irena Lérová, *Koncepce výzkumné činnosti VÚVA v 7. pětiletce*, Praha 1979, s. 23.
- 12 VÚVA se jím stala v roce 1974: Jiřina Loudová, *Bydlení a bytová výstavba v dosavadním výzkumu a nástin tvorby programu rozvoje bydlení a bytové výstavby v období po roce 1980*, Praha 1978, s. 3.
- 13 Eliška Součková – Milan Barvík (eds.), *Perspektivní vývoj a diferenciacie standardů bytů a regulace vývoje investičních nákladů v bytové výstavbě. Výsledky panelové diskuze*, Praha 1984, s. 22.
- 14 *Studie k dlouhodobému výhledu bydlení. Úvod, shrnutí výsledků a závěry I*, Praha 1978, s. 7.
- 15 Gorazd Čelechovský et al., *Architektonická koncepce nových forem bydlení I a II*, Praha 1981.
- 16 *Studie k dlouhodobému výhledu bydlení. Úvod, shrnutí výsledků a závěry I*, Praha 1978, s. 32.
- 17 *Ibidem*, s. 40.
- 18 Vláda postupně zpřísňovala legislativu spojenou se zabíráním zemědělské půdy pro investiční výstavbu. Jedním z cílů byl totiž rozvoj zemědělství směřující k dosažení potravinové soběstačnosti země.
- 19 Jan Fibinger – Jiří Vasiluk, *K otázkám hektarových hustot v současné výstavbě, Architektura ČSR XLI*, 1982, č. 2, s. 71–76.

Experimentální projekt pro Kladno-Ostrovec

Všechny tyto teoretické úvahy se promítly do experimentálních projektů, které navrhoval AAEP VÚVA jako součást výzkumného úkolu *Rozvoj bydlení do roku 2010*. Návrh čtvrti Kladno-Ostrovec, vypracovaný na popud městského národního výboru Kladno v roce 1979 architektky Michalem Flašarem a Alešem Vyjídákem, se zaměřoval především na odstranění nebo minimalizaci dopadů „městské agrese“ na obyvatele a na co nejmenší závislost na centrálních zdrojích energie. Autoři ověřovali i nové bytové standardy, urbanistický rozvrh a konstrukční systém. Šlo o malou čtvrt o 130 bytech, jejíž výstavba se plánovala od roku 1985 a kde se měly hypotézy ověřit užíváním, nakonec se však nikdy nerealizovala.

Soubor má sevřený půdorys se společným vybavením v centru a dvěma obloukovými řadami bytových domů na krajích. Ty jsou pojaty jako bariérové domy určené k minimalizaci hluku, exhalací ze silnic a také nežádoucího ochlazování. Urbanistický rozvrh „*předpokládá určité symbolické rozšíření bytové dispozice do prostorového řešení skupiny*“.²⁰ Architekti odstupňovali prostory sídliště na veřejné (nástup do čtvrti ze zastávky MHD), poloveřejné (obchod a pasáž se službami) a soukromé obytné uvnitř skupiny („*obývací pokoj*“).

Automobily neměly do čtvrti samotné přístup. Vícepatrová podzemní garáž stojí v projektu při hranicích souboru. Cesty pro pěší autoři navrhli tak, aby většina pochůzek mezi bydlením a občanským vybavením probíhala pohodlně bez nutnosti využívat dopravu. Zásobování obchodů, služeb a restaurace probíhalo v suterénu budov. Městská hromadná doprava obsluhovala celý soubor a měla být pojata tak, aby ji obyvatelé volili raději než vlastní automobil.

Projekt si kladl za cíl maximálně využívat nekonvenční zdroje energie. Dokonce i forma obytných domů odpovídala co nejvýhodnějšímu umístění solárních panelů. Soubor využíval i větrnou energii (v centru souboru měla být kinetická plastika poháněná větrem), užitková voda pocházela z čištěné dešťové a teplo se čerpalo z odpadních vod.

Novinkou se mělo stát odstraňování směšného odpadu z domácností pneumatickým potrubím podle švédského patentu. Dalšími ekologickými aspekty čtvrti bylo použití „*přirozených stavebních materiálů*“, tedy cihel a keramických obkladů, a budování skleníků pro pěstování zeleniny na střeších obytných domů. Celý projekt doprovodily technické analýzy dopravní problematiky, technického vybavení a způsobu využití solární energie.

Celostátní soutěž na novou generaci obytných domů a projekty AAEP

Součástí experimentálního ověřování byla i *Celostátní soutěž na novou generaci obytných domů a kompletujících objektů občanského vybavení určených k výstavbě po roce 1990* vyhlášená v roce 1981 ministerstvem výstavby a techniky spolu se Svazem architektů. Soutěž cílila na projektové ústavy. Měla vyvolat výraznější tvůrčí aktivitu a „*přinést řadu nových podnětů, které v rutinní práci typizačních ústavů bývají často přehlíženy*“.²¹

20 Gorazd Čelechovský et al., Komplexní ověření směrů hromadné bytové výstavby formou experimentální studie Kladno-Ostrovec, in: *Architektonická koncepce nových forem bydlení III*, Praha 1982, s. 17.

21 Gorazd Čelechovský, *Zhodnocení výsledků celostátní soutěže na novou generaci bytů a obytných souborů pro výstavbu po roce 1990*, Praha 1982, s. 3.

Přepokládalo se, že své návrhy včetně změn a inovací v konstrukčních soustavách budou potom architekti prosazovat v lokálních podmínkách. Kromě nových obytných souborů bylo možné navrhovat také přestavbu nebo dostavbu historického města. Řešení bytové otázky se totiž do budoucna spojovalo v rostoucí míře s modernizací bytového fondu a postupnou regenerací celých zón a měst.²² Zadavatelé soutěže uznávali, že nové soubory leckde nedokázaly navázat na historickou zástavbu a účastníci soutěže se na to proto měli zaměřit.

V mnoha soutěžních návrzích zaznívala kritika vůči dosavadní sídlištní výstavbě. Autoři pracovali s návratem ke starším zastavovacím schémátům, především k uzavřeným a polouzavřeným blokům nebo s „*obnovení(m) ulice jako architektonického prostoru, kde náměstí je určeno jako společenský bod styku*“.²³

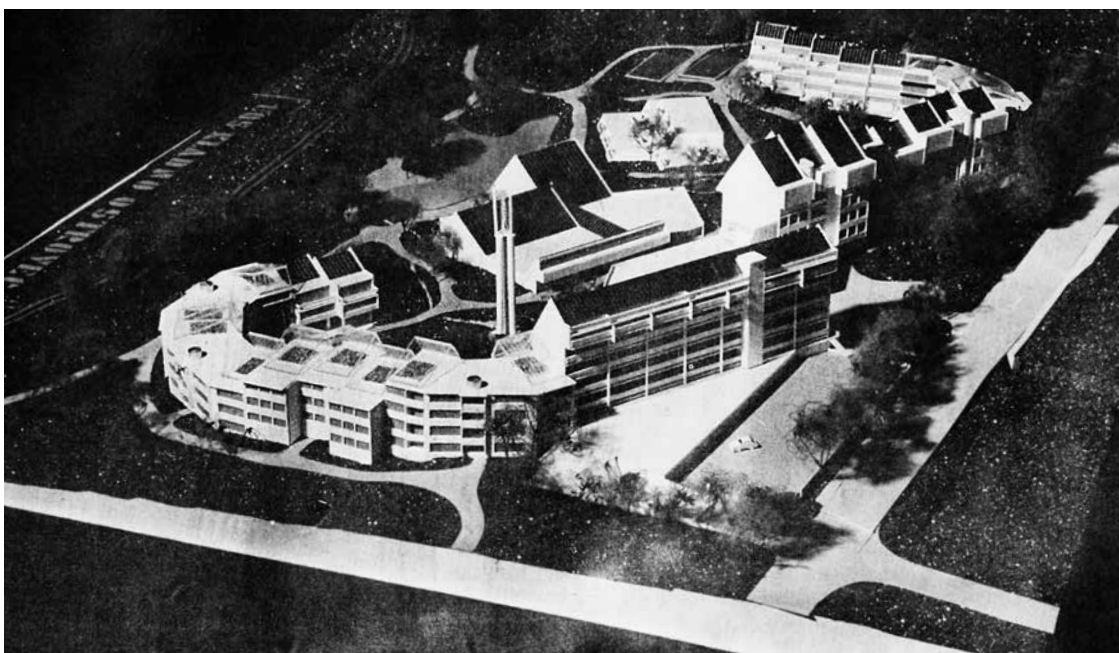
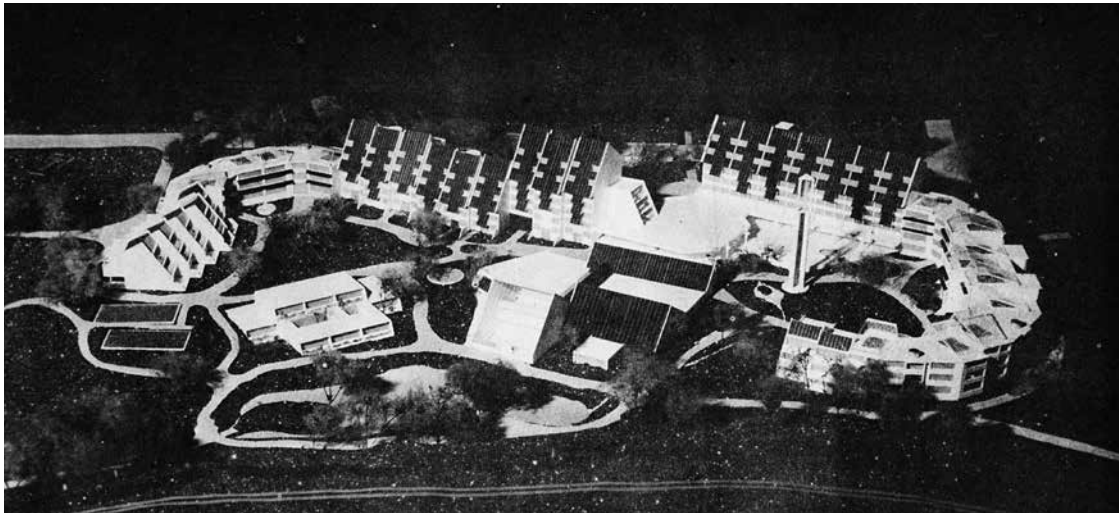
Vyhodnocení soutěžních příspěvků provedl AAEP VÚVA, konkrétně Gorazd Čelechovský, který jej vedl. Soutěžní projekty měly být představeny veřejnosti, která by se k nim mohla vyjádřit.²⁴ Nakonec se s nimi seznámila jen architektonická obec, když v roce 1983 projekty otiskla i s hodnocením *Architektura ČSR*. VÚVA měl následně na jejich základě zpracovat „*zásady pro tvorbu technicko-ekonomických a materiálně výrobních podmínek pro přípravu komplexní bytové výstavby po roce 1990*“.²⁵

Náměty, kterým se v soutěži dostalo ocenění, jako byla nižší podlažnost obytných domů, obchodní pasáže a odstupňování veřejných prostorů, dále rozpracovával samotný AAEP VÚVA.²⁶ Mezi lety 1982 a 1984 tak vznikly experimentální projekty pro čtveřici lokalit: pro pražské Jižní Město II, Olomouc-Křelov, Slaný-Kvíček a Březno-Střezov. Šlo o syntézu dosavadních poznatků a nastínění vývojových trendů bydlení do roku 2010, neplánovalo se tedy návrhy nutně realizovat. Důraz se kladl spíše na porovnatelnost soudobé a výhledové výstavby a propracování návrhů vzhledem k úspoře energií a pozemků. Autoři zároveň podtrhovali potřebu přehodnotit některé principy dosavadní stavební produkce.

U Jižního Města II šlo o porovnání soudobého, podle zpracovatelů kvalitního návrhu, který se právě začínal stavět, s předpokládaným budoucím standardem. Olomoucký soubor obdobné velikosti měl ověřit možnosti nové čtvrti ve středně velkém městě. V projektu pro Slaný-Kvíček se porovnávala zástavba klasickými rodinnými domky v menším městě s intenzivním zastavovacím způsobem. Návrh pro soustředěnou výstavbu v Březno-Střezově ukazoval možnosti moderního venkovského bydlení. Už v roce 1979 konstatovala Irena Lérová, že se vesnickému bydlení věnuje nedostatečná pozornost a neřeší se jeho architektonická forma, dosahování vyšších koncentrací, úspornost a strategické rozmisťování bytů.²⁷ Vedle středních, případně větších souborů se totiž do budoucna předpokládala také „*potřeba výstavby menších obytných skupin a rozvoj specifických druhů obytných budov pro okrajové polohy měst, aglomerací, pro menší města a venkovské obce, zejména střediska obvodního významu*“.²⁸

- 22 Jiřina Loudová, *Bydlení a bytová výstavba v dosavadním výzkumu a nástin tvorby programu rozvoje bydlení a bytové výstavby v období po roce 1980*, Praha 1978, s. 5.
- 23 Návrh „C“ Krajského projektového ústavu Praha pro Brno-Bílovice a Hradec Králové – Roudničku. Soutěže se účastnilo celkem třináct týmů – z Prahy (SA ČSR, Krajský projektový ústav, Pražský projektový ústav, Útvar hlavního architekta – tým arch. Hýska, tým arch. Havrdy), Bratislavy, Brna, Českých Budějovic, Plzně a Hradce Králové.
- 24 Gorazd Čelechovský, *Zhodnocení výsledků celostátní soutěže na novou generaci bytů a obytných souborů pro výstavbu po roce 1990*, Praha 1982, s. 2-3: *Mladší generace neměla možnost se vyjádřit k bytové výstavbě a nebyla informována „o reálných možnostech a předpokladech jejich realizace, přičemž by měla být současně mobilizována k účasti na realizaci nové koncepce komplexního bydlení“.*
- 25 Gorazd Čelechovský – Vladimír Langr, *Bydlení po roce 1990*, *Architektura ČSR XLII*, 1983, č. 1, s. 2-24.
- 26 Gorazd Čelechovský, *Ověření koncepce výstavby pro bydlení formou experimentálních projektových studií. Podklad pro kritickou diskuzi k návrhu dílčích úkolů Rozvoj komplexního bydlení v ČSR do roku 2010*, Praha 1981, s. 18.
- 27 Irena Lérová, *Koncepce výzkumné činnosti VÚVA v 7. pětiletce*, Praha 1979, s. 23.
- 28 *Studie k dlouhodobému výhledu bydlení. Úvod, shrnutí výsledků a závěry I*, Praha 1978, s. 14.

Experimentální obytný soubor pro Kladno-Ostrovec,
Michal Flašar, Aleš Vyjídák, 1979 – model (Gorazd
Čelechovský et al., *Architektonická koncepce nových
forem bydlení III. Komplexní ověření hromadné bytové
výstavby formou experimentální studie Kladno-
-Ostrovec, Praha 1982*)

Tři experimentální projekty pro Olomouc-Křelov

Pro pozemek na okraji Olomouce sousedící s rekreační zónou vznikly tři varianty návrhů: rozvolněná, sevřená a integrovaná. Všechny měly pojmut osm tisíc obyvatel v 2 700 bytech. Důležitá byla jejich vzájemná porovnatelnost, aby se prokázalo, která řešení vychází podle různých ukazatelů nejlépe. Žádný z nich se nerealizoval. Jak už je uvedeno výše, sloužily k porovnání různých druhů zástavby.

Rozvolněný návrh odpovídal hustotou zástavby a urbanistickým rozvrhem soudobým sídlištím. Ve středu souboru při hlavní silnici se mělo nacházet obchodní centrum a kolem něj měly být seskupeny řady obytných domů s bytovým standardem P1, menším podílem standardu P2 a roztroušené občanské vybavení. Na rozdíl od dřívějších sídlišť zde byl důsledněji řešen problém parkování automobilů. Počítalo se s poměrem motorizace 1:3 vzhledem k počtu obyvatel. Větší část automobilových stání pokryly parkovací domy na okraji čtvrti a zbytek povrchová parkoviště při komunikacích. Na ušetřených pozemcích měla vzniknout zahrádkářská kolonie o 120 parcelách a cvičiště kynologie a Svazarmu. Novinku představovaly technické sítě vedené chodbami v suterénech domů a soustředění trafostanic, výměňkových a boilerových stanic do tzv. převodových uzlů, což mělo umožnit „preventivní kontrolu a údržbu sítí, přičemž nezbytné opravy lze provádět bez narušení povrchu území, a tudíž bez negativního dopadu na životní prostředí obyvatel“.²⁹

Ve druhém projektu se sevřeným zastavovacím způsobem procházela diagonální komunikace od celoměstsky významné tangenty do středu čtvrti a dělila ji na dvě části. Většina občanského vybavení se měla soustředit do obchodního a společenského centra,³⁰ které přemosťovalo hlavní třídu a umožňovalo tak spojení obou stran souboru. Bytové domy se díky rohovým sekcím s 90° a 45° úhlem zalamovaly dovnitř a vytvářely oválné polouzavřené dvory určené hrám dětí, komunikaci dospělých a každodenní rekreaci. Opět se tu setkáváme s odstupňováním veřejných prostorů, přičemž jako nejintimnější prostor se zamýšlely právě tyto dvory, které měly přispívat k odbourání anonymity. Do přízemí obytných domů s byty P1 a P2, které se táhly v dlouhých řadách podél komunikací, umístili projektanti nebytové funkce, ať už šlo o mikrojesle, nebo společenské prostory spravované občanskými výbory a Socialistickým svazem mládeže. Chtěli tak oživit prostor dopravně zklidněných ulic. Pro další vybavení navrhli integrované objekty, které spojovaly mateřské školy s prvním stupněm základních škol a druhý stupeň ZŠ a učiliště s veřejnými tělovýchovnými zařízeními.

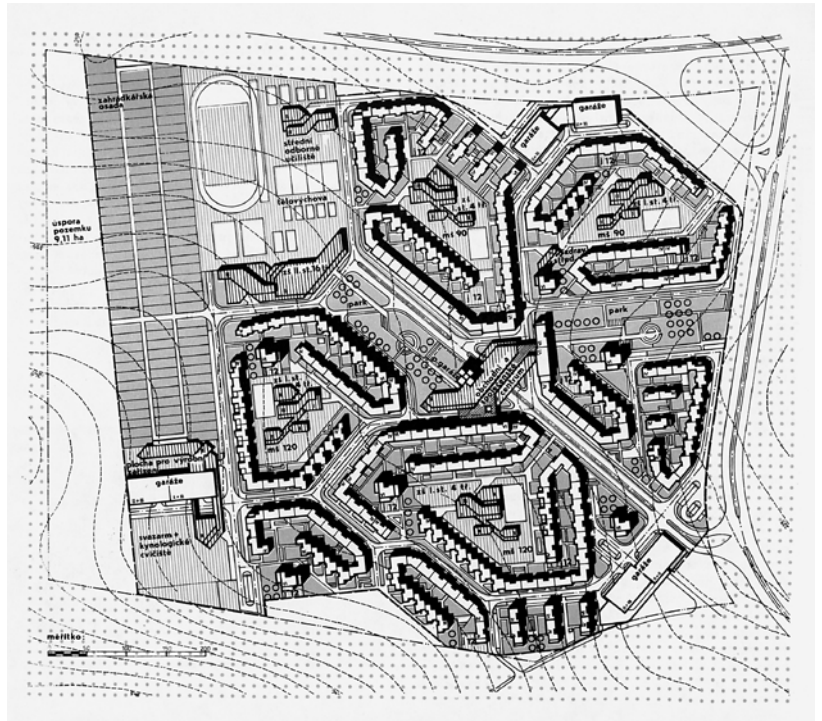
Integrovaný projekt pro Olomouc rozvíjel dále tendence sevřené varianty. Pracoval s koncepcí křížících se hlavních silnic napojených na celoměstskou komunikaci, které rozdělovaly čtvrt na čtyři celky. Tři byly zamýšleny pro bydlení, čtvrtý pro školy a sport. Ve středu stál víceúrovňový obchodně-společenský objekt. Na úrovni silnice se řešila jeho obsluha (zastávka MHD, parkování, zásobování). Odtud bylo možné se dostat na výše umístěnou pěší úroveň, kde obchodně-společenské centrum dostalo podobu atriového náměstí s pasážemi obklopenými občanským vybavením.

Ke zvýšení hustoty obytné zástavby byly použity „T“ sekce, které vytvářely domovní řady ve tvaru hřebíků, což umožnilo bezprostřední kontakt bytů s venkovní zelení, vytváření malých zahrádek pro obyvatele a snadnější

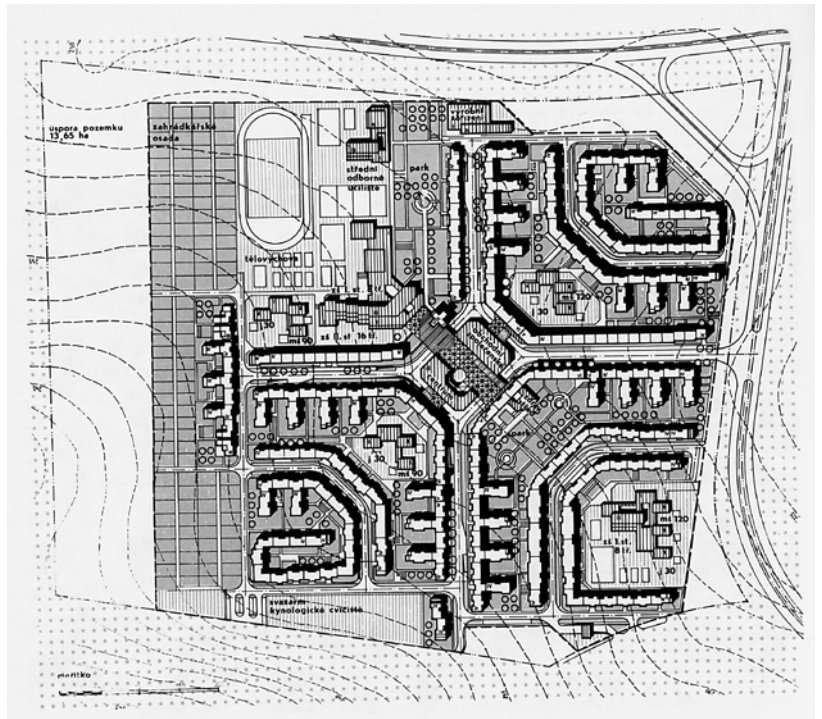
29 Ludmila Englichová – Vladimír Sýkora et al., *Modelová řešení obytných souborů*, Praha 1987, s. 41.

30 Obchodně-společenské centrum zahrnovalo prodejny potravin a dalšího zboží, restaurace a další stravovací provozy, kulturní společenská zařízení, služby, spořitelnu, pojišťovnu a poštu.

Projekt pro Olomouc-Křelov, sevřená varianta, Architektonický ateliér experimentálního projektování, 1982-1984 - urbanistický návrh (Ludmila Englichová - Vladimír Sýkora et al., *Modelová řešení obytných souborů*, Praha 1987, s. 46)

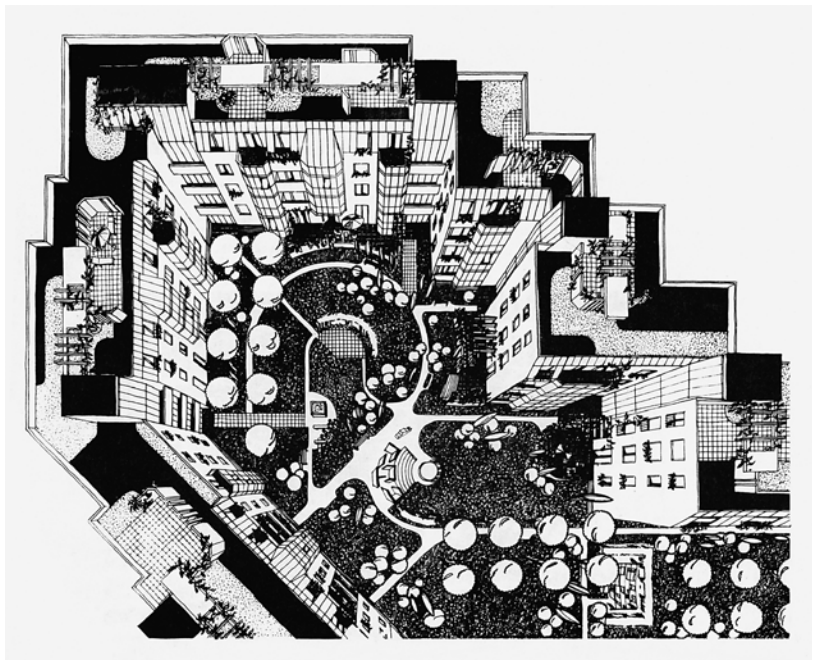
Projekt pro Olomouc-Křelov, integrovaná varianta, Architektonický ateliér experimentálního projektování, 1982-1984 - urbanistický návrh (Ludmila Englichová - Vladimír Sýkora et al., *Modelová řešení obytných souborů*, Praha 1987, s. 56)

Projekt pro Olomouc-Křelov,
integrovaná varianta Architektonický
atelier experimentálního projektování,
1982-1984 - model obytných domů
(Ludmila Englichová - Vladimír Sýkora
et al., *Modelová řešení obytných souborů*,
Praha 1987, s. 59)

Projekt pro Olomouc-Křelov, integrovaná
varianta, Architektonický atelier
experimentálního projektování,
1982-1984 - axonometrie vnitrobloku
(Ludmila Englichová - Vladimír Sýkora
et al., *Modelová řešení obytných souborů*,
Praha 1987, s. 61)

O posuzování experimentálních projektů:

„V předcházejícím období se však péče o životní prostředí omezovala především na připravované a realizované stavby a měla převážně lokální význam, aniž byly zkoumány širší jevy a závislosti. Teprve počátkem sedmdesátých let se začaly objevovat první pokusy o cílevědomou ochranu a tvorbu životního prostředí v komplexním pojetí. Byly vyvolány intenzivní investiční výstavbou, prudkým rozvojem osobní motorové dopravy a varovnými signály znečišťujícího se ovzduší, narůstající hlučnosti a celkově se zostřujících problémů životního prostředí.“

(Blahomír Borovička – Ladislav Mašek, Životní prostředí Prahy, Architektura ČSR XXXVIII, 1979, č. 7, s. 298)

„Nově bude nutno posuzovat i ekonomickou efektivnost, která stále ještě bývá až příliš často omezována na pořizovací cenu s malým ohledem na provozní a údržbové nároky, které přitom za dobu životnosti sídel a zařízení několikanásobně převyšují vlastní stavební náklady. Je nezbytné chápat efektivnost v mnohem širších společenských pohledech, v nichž se ekologické a biologické aspekty zřejmě stanou stejně vážným kritériem hodnocení všech rozvojových záměrů.“

(Jiří Hrůza, Města, stavby, zdroje, Architektura ČSR XLI, č. 2, 1982, s. 51)

„Závažný poznatek z vyhodnocení experimentálních projektových studií je ten, že rezervy nelze odhalit a mobilizovat, pokud neopustíme hledisko investičního nákladu připadajícího na byt jako jediné a nenahradíme jej hlediskem efektivnosti – tj. hlediskem užitkové hodnoty, připadající na jednotku prostředků a zdrojů.“

(Ludmila Englichová – Vladimír Sýkora et al., Modelová řešení obytných souborů, Praha 1987, s. 106)

dohled na děti na hřištích. Ke zvětšení plochy zeleně měly do velké míry přispět podzemní garáže umístěné pod hlavními ulicemi. Na povrchu zůstalo jen 10 % stání, která byla pojata jako pohotovostní, pro krátkodobé zastavení. Z vnitřního území obytných částí čtvrti byla doprava úplně vyloučena. Potřebu cestovat za prací měly redukovat pracovní příležitosti budované na severní straně okrsku, kde pro ně byly rezervovány pozemky.

Díky opatřením pro úsporu půdy, tedy integrování vybavení do společných budov, garážování pod zemí a výhodné skladbě bytů v bytových domech, ušetřila integrovaná zástavba oproti rozvolněné variantě 12,15 ha. U všech popsaných projektů šlo o varianty o průměrné podlažnosti 4,5, tedy s převahou čtyřpodlažních domů doplněných pěti- a šestipodlažními. Pro rozvolněnou, sevřenou i integrovanou čtvrť vypracoval tým AAEP VÚVA dodatečně i varianty o podlažnosti 7,5. Nicméně v hodnocení souborů se uvádí, že i když u vyšší zástavby dochází k výraznější úspoře pozemků i nákladů na výstavbu a provoz, nízkopodlažní zástavba ji jednoznačně překonává „v ekologické kvalitě i celkové užité hodnotě“.³¹

Experimentální projekt pro Slaný-Kvíček

U projektu pro Slaný-Kvíček šlo o řešení dostavby menšího města na volných plochách na jeho okraji, a to nízkopodlažní zástavbou a rodinnými domky pro 1 500 obyvatel. Díky dvěma variantám pro stejnou lokalitu bylo možné porovnat ekonomii a užitnost klasické zástavby běžnými rodinnými domky vůči experimentální soustředěné zástavbě koncipované pro maximální úspornost při vysokém standardu bydlení. Ani jedna z variant nebyla postavena, opět šlo spíše o ideový projekt.

Varianta soustředěné zástavby respektovala přírodní lehce svažité terén. Dlouhá řada bariérových domů kopírovala tvar rušné silnice za pásem zeleně. Naproti bariérovým domům měly stát nižší bytové domy a na ně navazovala kobercová zástavba rodinných domků buď klasických, nebo atriiových, podle zvolené subvarianty. Středem souboru procházela hlavní třída s promenádou, která měla vést k nejvzdálenějším domům čtvrti.

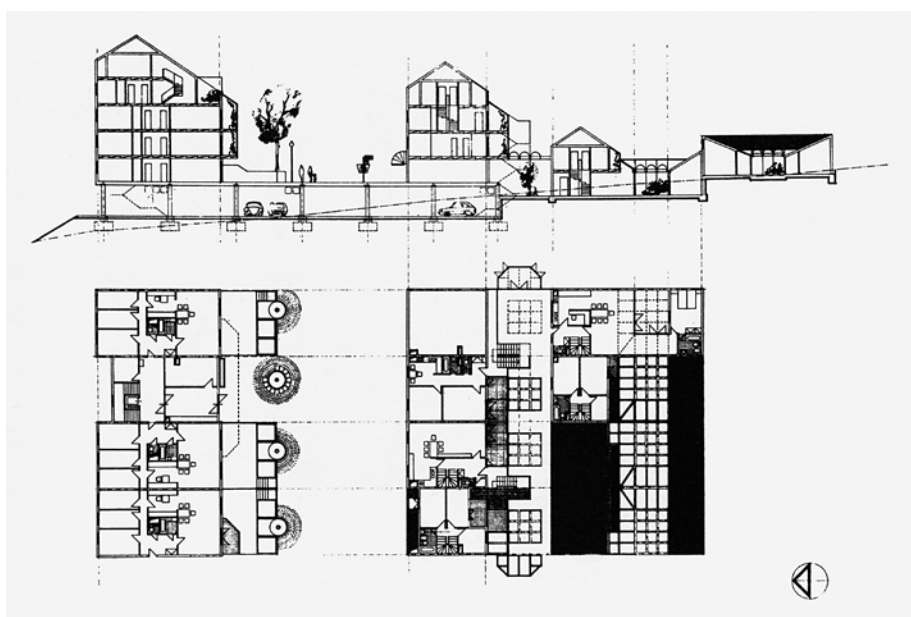
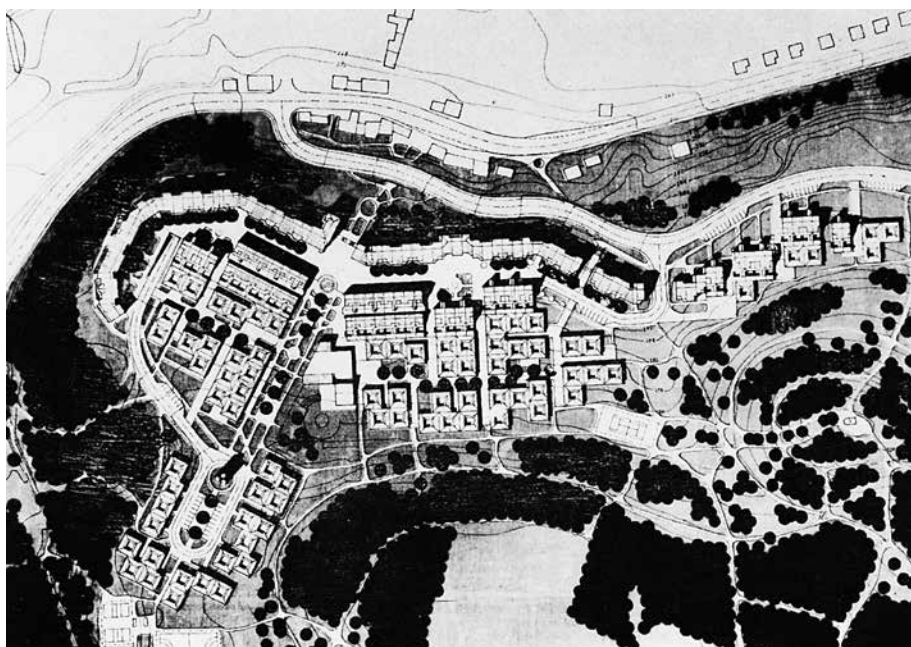
V přízemí pětipatrových bariérových domů zapuštěném do terénu se nacházely sklady, hromadné garáže³² a technická zařízení. Po střeších garáží procházela pěší ulice, kterou na druhé straně lemovaly třípatrové bytové domy, v jejichž přízemí byla umístěna vybavenost čtvrti zahrnující obchody, stravovací zařízení a služby. Tyto domy o velké hloubce traktu přecházely krytými pasážemi v zástavbu rodinných domů. Bytové domy obsahovaly pestrou skladbu bytů pro různě velké domácnosti, pro kategorie IV a VI v mezonetové dispozici. Každý byt měl samostatný vstup. Hybridní konstrukce kombinovala železobetonový montovaný skelet a dřevěný sendvičový obvodový plášť i střešní konstrukci.

Rodinné domky autoři zamýšleli jako celodřevěné. Atriové vykazovaly minimální energetickou náročnost. Pod atriem rodinných domků, kolem něhož byly uspořádány obytné místnosti, se nacházelo akumulární jádro, které mělo v zimě pasivně využívat sluneční energii a v létě udržovat chlad. Po odstranění zimního zastřešení poskytovalo atrium možnost rekreačního využití a zkvalitňovalo bydlení. V projektu se zmiňuje, že by bylo třeba ověřit zájem o tento druh bydlení sociologickým průzkumem.

31 Ludmila Englishová – Vladimír Sýkora et al., *Modelová řešení obytných souborů*, Praha 1987, s. 71. Citace pokračuje: „Jestliže podle koeficientu souhrnné efektivity je stále ještě mírná převaha na straně 7,5podlažních variant, pak je to dáno tím, že závažnost řady užitečných vlastností obytných souborů je v našich hodnoceních nedoceněna proto, že se zdráháme přiznat jim jejich skutečnou důležitost.“

32 Podzemní garáže by saturovaly celkovou potřebu stání ze 73 %. Zbytek byl ponechán na terénu.

Projekt pro Slaný-Kvíček,
varianta s atriovými domky,
Architektonický ateliér
experimentálního projektování,
1982-1984 (Ludmila
Englichová - Vladimír Sýkora
et al., *Modelová řešení
obytných souborů*, Praha 1987,
s. 82 a 84)

Celý soubor měl být zásobován jednocestně, tedy pouze elektřinou, která by se využívala i k vytápění. Střechy a fasády orientované na jih měly využívat solární energii. Modely intenzifikační i tradiční varianty čtvrti se prozkoušely testem ofukování pískem ve větrném tunelu Technické univerzity v Drážďanech kvůli zjištění pronikání vzduchu do budov. Běžné zastavovací schéma rodinných domků se nakonec ukázalo jako energeticky nevýhodné. U intenzivní zástavby, která šetřila polovinu nákladů na vytápění, vedly výsledky testů k doporučení vysázet na severu a severovýchodě stromy, které by zlepšily klimatické podmínky uvnitř souboru.

Experimentální studie pro Slaný-Kvíček vykazovala dobré předpoklady pro čistotu ovzduší a zmírnila dopravní hluk díky podzemním garážím, které omezily zajištění až k domům. Podle autorů respektovala stávající biocenózu, tedy faunu a floru v lokalitě, a krajinný reliéf.³³ Řešilo se také vsakování srážek do půdy, které usnadňovaly zatravněné tvárnice, jimiž měly být vydlážděny komunikace.

Projekt poskytl příklad úspornějšího a promyšlenějšího zastavovacího způsobu, než představovaly klasické rodinné domky, o něž byl v té době stále velký zájem. Sedmdesát až osmdesát procent dotázaných v průzkumech mínění totiž stabilně projevovalo přání vlastního domu.³⁴ Ovšem v tomto projektu se nepočítalo s tím, že by se novostavby dostaly do vlastnictví svých obyvatel: „V otázce užité hodnoty nelze opominout, že řešení kobercové zástavby vylučuje vlastnictví pozemku, jako je tomu u tradičních rodinných domků, což je z hlediska uživatele v současné době považováno za nedostatek. (...) Souhrnná společenská efektivnost (...) je vyšší, celospolečenské zájmy v tomto případě převyšují zájem jednotlivců.“³⁵

Kvalitou k vyšší efektivitě a trvanlivosti

Experimentální projekty, neurčené pro realizaci, měly prověřit nové urbanistické a architektonické navrhování a představit stavební konstrukce odvíjející se od vyššího bytového standardu a požadavku integrace více funkcí. Charakterizoval je sevřenější způsob zastavění, který šetřil zemědělskou půdou a spolu s novými technologiemi (solárními panely, tepelnými čerpadly apod.) přispíval k nižší energetické náročnosti komplexů, což vzhledem k rostoucí nákladnosti výroby energie znamenalo silný argument a splnění deklarované vládní priority. Vysoce aktuální byla rovněž snaha chránit obyvatele před znečištěným prostředím a redukovat automobilovou dopravu zodpovědnou za hluk a zplodiny.

Všechny zmíněné návrhy však vyžadovaly nárůst investičních nákladů při výstavbě, především kvůli budování podzemních garáží. Nová technologická zařízení, například pro využití solární energie, by cenu také navýšila. Objem investovaných prostředků v době, kdy se výstavba orientovala na kvantitu, znamenal zásadní ukazatel. Právě s tím se ale autoři studií rozhodli polemizovat. Všimli si, že soudobá sídliště rychle zastarávají a přestávají dostačovat nárokům uživatelů i požadavku úspory energií.

Pracovali s kategorií efektivnosti, „tj. (s) hlediskem užitkové hodnoty, připadající na jednotku prostředků a zdrojů“.³⁶ Vyšší cena nových čtvrtí podle nich nemusela znamenat ekonomickou ztrátu oproti soudobým sídlištím, pokud je překoná v míře užitnosti. Konkrétně byly užitné hodnoty obytného souboru jako celku spatřovány v městotvornosti zástavby, prostorové

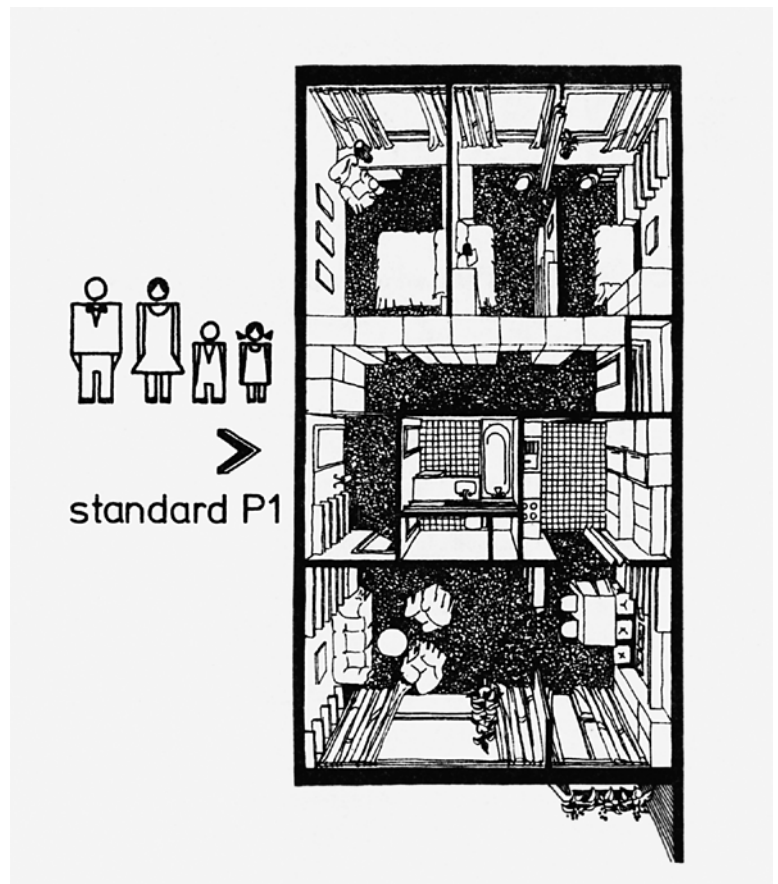
33 Ludmila Englichová – Vladimír Sýkora et al., *Modelová řešení obytných souborů*, Praha 1987, s. 88.

34 *Studie k dlouhodobému výhledu bydlení. Úvod, shrnutí výsledků a závěry I*, Praha 1978, s. 42.

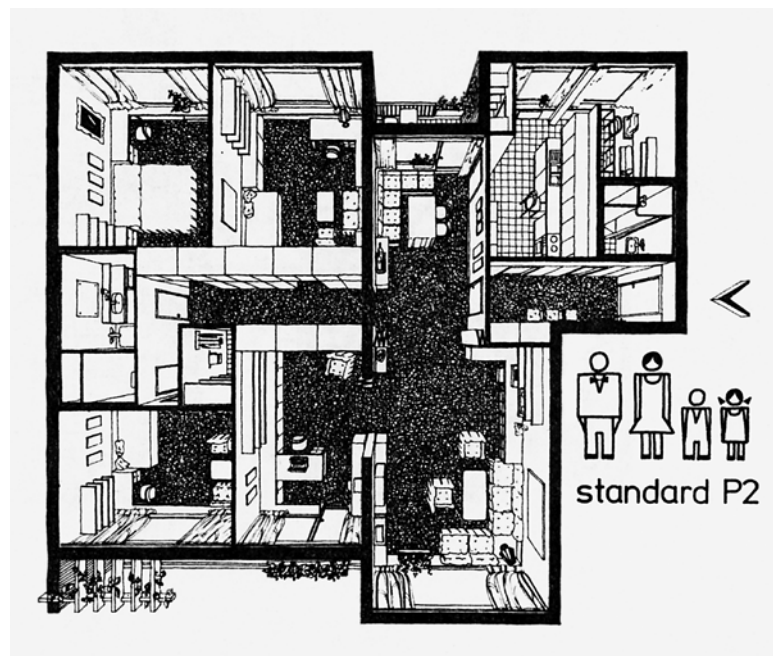
35 Ludmila Englichová – Vladimír Sýkora et al., *Modelová řešení obytných souborů*, Praha 1987, s. 88.

36 *Ibidem*, s. 106.

Byty standardu P1 pro čtyřčlenné domácnosti, Architektonický ateliér experimentálního projektování, 1982-1984 (Ludmila Englichová - Vladimír Sýkora et al., *Modelová řešení obytných souborů*, Praha 1987, s. 93)

Byty standardu P2 pro čtyřčlenné domácnosti, Architektonický ateliér experimentálního projektování, 1982-1984 (Ludmila Englichová - Vladimír Sýkora et al., *Modelová řešení obytných souborů*, Praha 1987, s. 95)

a funkční nápaditosti, výskytu prvků odbourávajících anonymitu a uniformitu, ve snadnosti orientace, diferenciaci prostorů na veřejné a klidové, estetickém účinku tras, souborů a objektů a obytné hodnotě venkovního prostoru – rozšířeného obydlí.³⁷ Podobné kategorie užítosti autoři formulovali i pro občanské a technické vybavení, dopravu a zeleň.

Nešlo o negování ekonomického uvažování, pojímalo se však jiným způsobem: čím lépe navržené, funkčnější bydlení se bude stavět, tím více se ušetří, protože z něho vzejde větší užitek pro obyvatele a bude se déle využívat. Prvotním vyšším vkladem do integrované výstavby a alternativních zdrojů energie vzniknou v dlouhodobém horizontu velké provozní úspory. Investicí do velkorysých bytů spojených se zelení se ušetří půda a délka vedení inženýrských sítí, protože přesvědčí zájemce o rodinný domek o výhodách bydlení v nadstandardních bytových domech.

Kromě toho autoři experimentálních projektů vycházeli ze širokého chápání ekologie, kdy ekologickou úroveň obytného souboru rozuměli přírodní podmínky a krajinný reliéf, v němž se soubor nachází, ale také míru kontaktu se zelení pro obyvatele, obytnost uličního parteru, vhodné odstraňování odpadu, regulaci negativních vlivů dopravy a elementů znečišťujících ovzduší, technické vybavení čtvrti a kontinuitu „vnitřního a vnějšího prostředí se zřetelem na vybraná hlediska sociálně-ekologická“.³⁸

Chápání ochrany životního prostředí v návrzích pro Olomouc a Slaný-Kvíčok tedy sahá od snahy šetřit zemědělskou půdou a energiemi přes citlivé začlenění souboru do krajiny, minimalizaci znečišťujících vlivů přímo v něm a co největší uplatnění zelených ploch, až po kvalitní urbanistický a architektonický návrh respektující požadavky obyvatel. Těm mělo sídliště nabídnout komfort, možnosti aktivní rekreace, častější pěší pohyb po čtvrti a hustou síť městské hromadné dopravy. Zásadně se naproti tomu měly redukovat plochy parkovišť a obslužných komunikací.

Navrhované soubory vytvářely stále převážně obytnou enklávu. Můžeme v nich ale sledovat zřetelný návrat k městskosti prostřednictvím ulic s živým parterem a centrálních obchodně-společenských prostorů. Projekty tak představovaly alternativu k dobovým sídlištím a snahu vyrovnat se s palčivými otázkami ochrany životního prostředí. Ilustrují dobové užší chápání propojení lidského a přírodního a z toho vyplývající uzpůsobování výstavby přírodním podmínkám a ochraně krajiny. Můžeme je tak zařadit k projevům „proměny myšlení a senzitivity“ v osmdesátých letech směrem k větší citlivosti vůči historickému a přírodnímu, které popisuje historik Matěj Spurný.³⁹

Žádný z uvedených projektů se nerealizoval. Přes snahu o kvantifikaci „měkkých“ kvalít života prostřednictvím kategorie užité hodnoty muselo pojetí autorů nutně narazit na ekonomický apel a meze porozumění pozdní, zvolna kolabující socialistické technokracie.

37 Gorazd Čelechovský et al., *Zpracování experimentálních projektových studií obytných souborů*. Zpráva ke kritické diskuzi, Praha 1984, s. 49.

38 „Pro případ hodnocených variant EOS Olomouc IV. obvod bylo použito celkem 36 kritérií užitných charakteristik pro hodnocení míry ekologické úrovně vnějšího obytného prostředí, rozdělených do 13 skupin: 1) geologická; 2) hydrogeologická; 3) hydrologická; 4) bioklimatologická; 5) rozmanitosti (diverzity) funkčních ploch; 6) zabezpečení zařízení pro oddech včetně pohybové rekreace; 7) zvýšení obytnosti uličního parteru; 8) protistrategie stávající kvalít současné MTZ výstavby; 9) vhodného odstraňování odpadu; 10) vlivu nadměrného hluku, vibrací a znečištění ovzduší od dopravy; 11) omezení škodlivých vlivů znečištěného ovzduší vnějšího obytného prostředí; 12) zabezpečování technického vybavení; 13) kontinuity vnitřního a vnějšího prostředí se zřetelem na vybraná hlediska sociálně-ekologická.“ Ibidem, s. 46.

39 Matěj Spurný, *Mezi vědou a politikou. Ekologie za socialismu a kapitalismu (1975-1995)*, in: Michal Kopeček (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*, Praha 2019, s. 267-304.

ZDROJE:

- Studie k dlouhodobému výhledu bydlení. Úvod, shrnutí výsledků a závěry, svazek I, Praha 1978;*
- Irena Lérová, *Koncepce výzkumné činnosti VÚVA v 7. pětiletce, Praha 1979;*
- Gorazd Čelechovský et al., *Architektonická koncepce nových forem bydlení, svazek I a II, Praha 1981;*
- Gorazd Čelechovský, *Ověření koncepce výstavby pro bydlení formou experimentálních projektových studií. Podklad pro kritickou diskuzi k návrhu dílčích úkolů Rozvoj komplexního bydlení v ČSR do roku 2010, Praha 1981;*
- Jiří Hrůza, *Města, stavby, zdroje, Architektura ČSR XLI, 1982, č. 2, s. 50-51;*
- Deset let Ústavu krajinné ekologie ČSAV, Praha 1982;*
- Gorazd Čelechovský et al., *Komplexní ověření směrů hromadné bytové výstavby formou experimentální studie Kladno-Ostrovec, in: Architektonická koncepce nových forem bydlení, sv. III, Praha 1982;*
- Jan Fibinger - Jiří Vasiluk, *K otázkám hektarových hustot v současné výstavbě, Architektura ČSR XLI, 1982, č. 2, s. 71-76;*
- Gorazd Čelechovský, *Zhodnocení výsledků celostátní soutěže na novou generaci bytů a obytných souborů pro výstavbu po roce 1990, Praha 1982;*
- Gorazd Čelechovský - Vladimír Langr, *Bydlení po roce 1990, Architektura ČSR XLII, 1983, č. 1, s. 2-24;*
- Gorazd Čelechovský et al., *Zpracování experimentálních projektových studií obytných souborů. Zpráva ke kritické diskuzi, Praha 1984;*
- Eliška Součková - Milan Barvík (eds.), *Perspektivní vývoj a diferenciací standardů bytů a regulace vývoje investičních nákladů v bytové výstavbě. Výsledky panelové diskuze, Praha 1984;*
- Ludmila Englichová - Vladimír Sýkora et al., *Modelová řešení obytných souborů, Praha 1987;*
- Miroslav Vaněk, *Nedalo se tady dýchat, Praha 1996.*

Proti panelovému hegemonu

— sloupový systém s deskovými stropy

Martin Pospíšil

Společným znakem socialistického „velkého stavebnictví“¹ byla snaha o zprůmyslnění, tedy o postupný přesun maximálního možného objemu stavební činnosti do výrobních hal (tzv. prefabrikací). Odhlédneme-li od raných pokusů s prefabrikací ve Zlíně v období 2. světové války a krátce po ní, byly jako první tímto způsobem realizovány stavby podélně nosných zděných stěnových systémů² přibližně od přelomu čtyřicátých a padesátých let do první třetiny šedesátých let 20. století. Jednalo se o kvádřovou montáž, při níž byly stěny budov vyzdívány z cihelných bloků vysokých cca polovinu výšky podlaží, připravených předem ve stavební výrobě a dovezených na staveniště. Kvádřové stěnové systémy však stále ještě představovaly poměrně vysokou staveništní rozpracovanost. V průběhu šedesátých let proto došlo k omezování jejich využití pouze na individuální a svépomocnou výstavbu, případně na dostavbu vnitřních městských celků.³

Snaha o další snížení staveništní pracnosti a o zvýšení produktivity průmyslové výroby staveb pak postupně vedla k realizacím montovaných betonových stěnových systémů (tzv. panelů). Prvním vývojovým typem panelové výstavby byly od roku 1954 systémy „G“⁴ s příčnou orientací nosných stěn při modulu rozponu 3,6 m s celostěnovými strusko-pemzobetonovými panely a později i se železobetonovými panely.⁵ Na počátku šedesátých let byl zaveden další malorozponový příčně nosný systém T-06B s osovými vzdálenostmi nosných panelů 3,6 m a 4,8 m a od roku 1962

- 1 „Velké stavebnictví“ bylo v dobové neoficiální odborné terminologii souhrnné označení pro velké stavební organizace (řádově s tisíci až desetitisíci zaměstnanci) a z hlediska státního rozpočtu investičně významnou komplexní bytovou výstavbu (KBV), výstavbu administrativních budov, výrobních objektů, případně rozsáhlých dopravních nebo energetických staveb. „Malým stavebnictvím“ byly naproti tomu označovány podniky místního hospodářství, například městské stavební podniky a specializované stavební podniky na úrovni krajů (řádově s desítkami až stovkami zaměstnanců) a stavební činnosti zaměřené na drobnější novostavby, rekonstrukce, zemědělské objekty apod.
- 2 Řada T, která byla od druhé poloviny padesátých let změněna na typizované projekty T-01B, T-02B a T-03B: Michaela Janečková, *Panelové konstrukční soustavy – cesta k hromadně stavěnému typu a výčet základních soustav na území České republiky*, Beton TKS XVII, 2017, č. 3, s. 32-37; Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Eva Novotná – Karolína Jirkalová (eds.), *Paneláci 1*, Praha 2016; Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Martina Koukalová – Eva Novotná (eds.), *Paneláci 2*, Praha 2017.
- 3 Zdeněk Půbal – Zdeněk Bill, *Konstrukce pozemních staveb* (skripta), Praha 1988, s. 7-9.
- 4 G-40, G-55, G-56, G-57 a G-58.
- 5 Jaroslav Keželuha – Matylda Dufková, *Chronologický vývoj panelových domů od roku 1940 do roku 1960 v práci Výzkumného ústavu pozemních staveb Gottwaldov*, *Stavební listy*, sv. 5, 1999, s. 15-17.
- 6 Václav Rojík, *Nosné konstrukce panelových budov*, Praha 1988, s. 19.
- 7 Panelovou technologií bylo jenom v Praze postaveno cca 200 tis. bytů, z toho 40 % do roku 1970, 25 % v letech 1970-1980 a 35 % po roce 1980, což i v současnosti představuje téměř 40 % veškerého pražského bytového fondu: *Územně analytické podklady hl. m. Prahy* (IPR), 2012, čl. 2.8, s. 141.

středněrozponový systém T-08B s osovými vzdálenostmi 6,0 m. Nosné panely byly řešeny již jako železobetonové, štítové nosné panely jako sendvičové se střední vrstvou tepelné izolace z polystyrenu, nenosné fasádní panely jako sendvičové parapetní s doplňujícími meziokenními dílci.

V sedmdesátých letech došlo ke kvalitativnímu posunu v prefabrikaci komplexní bytové výstavby zavedením požadavků na vyšší požární bezpečnost, tepelnou izolaci, prostorovou tuhost a výrobní přesnost panelových konstrukcí. Ty vyústily jak v návrh nové konstrukční soustavy (NKS), která zahrnovala úpravu některých starších systémů, například T-08B na nový systém VVÚ-ETA, tak i v návrh zcela nových malorozponových až středněrozponových soustav, jakými byly BA-NKS, B70, OP1 nebo licenční Larsen+Nielsen.⁶ Jejich charakteristický rys představoval vyšší počet prvků, který umožnil relativně rozmanitější dispoziční i pohledovou skladbu. Tyto systémy byly s drobnými úpravami užívány až do počátku devadesátých let. Panelové domy tak představovaly bezkonkurenčně nejvyšší podíl v domácí bytové výstavbě několika dekád 20. století.⁷

Výzkum

Výzkum, který se do roku 1948 odehrával spíše v rovině inovací v projektových kancelářích a stavebních firmách a jen výjimečně na specializovaných výzkumných pracovištích, například ve výzkumném středisku Baťových závodů ve Zlíně, byl po drobných pokusech o podporu vynálezectví⁸ v průběhu padesátých let přeorganizován do struktury centrálně řízených rezortních výzkumných ústavů.⁹ Ty plnily požadavky státních výzkumných úkolů zadávaných na základě pětiletých hospodářských plánů, které však svým monotematickým nasměrováním neumožňovaly pružnou reakci ani na aktuální světový vývoj v technologiích, ani na běžné potřeby domácích stavebních podniků.

Velké stavební organizace, sdružené do výrobně hospodářských jednotek (VHJ)¹⁰ typu Stavebních závodů Praha,¹¹ proto začaly zakládat vlastní výzkumné a vývojové ústavy, které měly řešit aktuální zadání stavební výroby.¹² Jednalo se však o výzkum specifický, z principu omezený na sortiment, s nímž jejich mateřské stavební organizace pracovaly, povětšinou tedy na různé prefabrikované systémy komplexní bytové výstavby.¹³ Touto situací tak byly panelové konstrukční soustavy dále petrifikovány a následný technologický vývoj jen rozbředl do krajských variant jinak de facto shodných panelových staveb.¹⁴ Dogma centrálně zadávaného výzkumu pak v roce 1983 stvrdilo i ustavení Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj, jež dostala za úkol řídit mezirezortní aktivity výzkumných ústavů.¹⁵

Určitá nezávislost na převládajícím celostátním systému výzkumu ale zůstala vysokým školám, a to paradoxně i vzhledem k jejich omezenému přístupu k *materiálně technické základně*.¹⁶ Nezávislost to tedy byla spíše jen myšlenková, některé pokročilé projekty však bylo možné experimentálně ověřit právě díky spolupráci vysokých škol s resortními výzkumnými ústavami.

V protiproudu panelovému hegemonu tak v průběhu osmdesátých let vzniklo několik originálních pokusů o překonání zavedeného a hluboko zakořeněného systému plošné prefabrikace prefabrikací prostorovou. Kromě starších návrhů trojrozměrných soustav založených na skladebnosti prostorových buněk, jejichž základní nevýhoda spočívala v obtížném

transportu,¹⁷ to byl zejména návrh skladného sloupového systému s deskovou stropní konstrukcí, jenž na počátku osmdesátých let vyvinulo ČVUT v Praze, a to až do fáze úspěšného experimentálního ověření,¹⁸ a pozdější návrh skladebně variabilního kombinovaného deskostěnového systému.¹⁹

Inovativní deskosloupová prefabrikace

Koncepce sloupového systému s deskovou stropní konstrukcí byla z technologického hlediska postavena na záměru omezit druhovost prefabrikovaných dílů a zároveň usnadnit převoz díky tvarové, hmotnostní a statické optimalizaci hlavních nosných prvků. Z architektonického hlediska se hlavním znakem systému stal uvolněný vnitřní prostor s variabilní fasádou a možností pozdějších stavebních úprav. Tato koncepce vzešla z prosté úvahy, že nosná konstrukce je nejdélehodoběji sloužící částí stavby, která by měla být navržena tak, aby sama fakticky nedotčena umožňovala i následná časově nezávislá a prostorově různorodá dispoziční a architektonická řešení. Cílem tak bylo rozvolnit prostor uvnitř stavby a poskytnout tím možnost budoucím uživatelům jednotlivých podlaží nebo sekcí zcela nezávisle budovat i přebudovávat jak plošné či víceúrovňové dispozice, tak případně měnit i samotný vzhled stavby. To vše bez zásahu do nosné konstrukce, tedy s minimálními náklady na realizaci budoucích modernizací a přestaveb.

Princip určité omezené adaptability byl v té době praktikován již na ocelových nebo železobetonových skeletech; jejich prefabrikace však vycházela ze sestavy tyčových prvků v kombinaci s plošnými prvky užívanými hlavně pro konstrukci stropních desek, případně ztužujících stěn. Deskosloupová prostorová prefabrikace se tak stala řešením zcela novátorským.

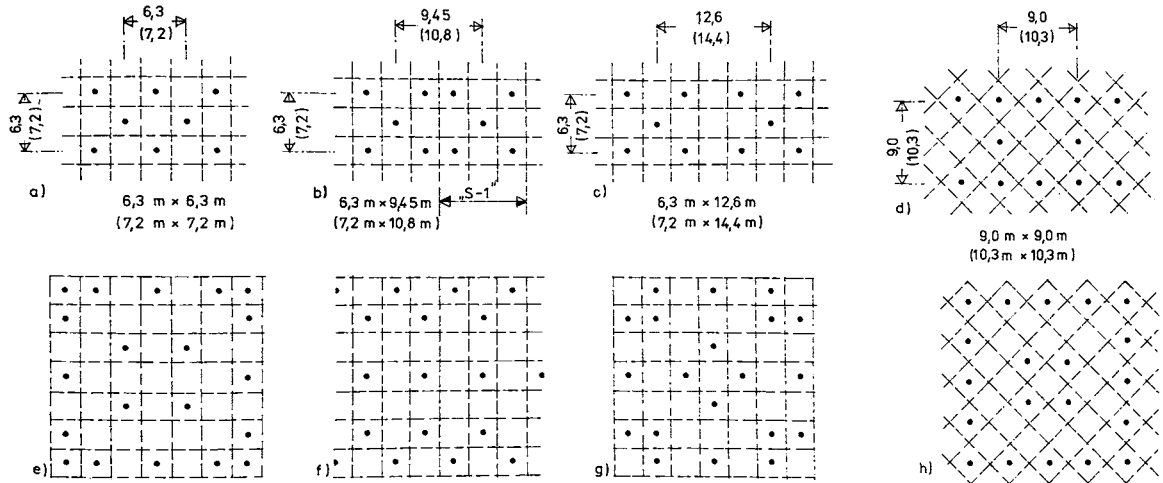
Koncepce deskosloupového systému vznikla na konci sedmdesátých let v rámci výzkumu²⁰ pod vedením profesora Karla Janů a Jiřího Witzanyho. V návaznosti na ni byla na Fakultě stavební ČVUT v Praze na počátku osmdesátých let vyvinuta a experimentálně ověřena týmem Jiřího Witzanyho deskosloupová kombinovaná konstrukční soustava pro bytové a občanské stavby.²¹

Konstrukční princip soustavy spočíval v kombinaci *podporovaných desek* a *vložených mezipodporových desek*, čímž vznikla variabilní dispozice sloupového systému se zcela plochým stropem. *Podporované desky*, tj. deskosloupové prvky tvořené čtvercovou železobetonovou deskou podporovanou uprostřed vetknutým sloupem,²² byly v půdorysné dispozici střídavě rozmístěny tak, aby se v rozích vzájemně dotýkaly. Vložením *mezipodporových desek*, tj. čtvercových železobetonových desek o shodném rozměru s podporovanými deskami, do volných polí a jejich vzájemným spojením prostřednictvím přímkových kloubových styků pak byla vytvořena prostorově tuhá soustava se štíhlými sloupy a tenkou deskou.

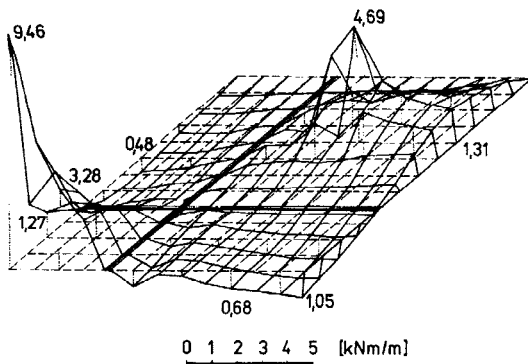
Základní autonomní stabilní celek označovaný v dokumentaci jako *základní sestava* tvoří spojení minimálně tří podporových polí a jedné mezipodporové desky. Základní sestavy jsou pak v ploše rozmístěny tak, aby mezi nimi vznikla volná pole, do nichž se vkládají mezipodporové, případně další podporované desky. Skladbou základních sestav a mezipodporových desek lze, v závislosti na modulu, dosáhnout volných půdorysných ploch bez sloupů až 9 × 9 m, případně 7,2 × 10,8 m, a to při tloušťce stropní desky 120, resp. 160 mm! Uvědomíme-li si, že v té době byla prefabrikovaná bytová

- 8 Viz vyhláška č. 284/1952 Ú. I. o poskytování bezplatných porad a pomoci vynálezci a zlepšovatelům.
- 9 Výzkumný ústav pozemních staveb Praha vznikl v roce 1958 jako rozpočtová organizace Ministerstva stavebnictví Československé republiky.
- 10 Výrobně hospodářská jednotka (VHJ) bylo označení podniků sdružených podle druhu hospodářské činnosti do větších skupin podléhajících příslušnému ministerstvu. VHJ vznikly v rámci hospodářské reformy provedené v roce 1958.
- 11 Největší stavební organizace v Praze s cca 30 tisíci zaměstnanci byla založena v roce 1965. Tvořilo ji šest podniků: Pozemní stavby Praha, Konstruktiva Praha, inženýrské a průmyslové stavby Praha, Prefa Praha, Montované stavby Praha a Stavoservis Praha.
- 12 Výzkumný a vývojový ústav Stavebních závodů Praha.
- 13 Výzkumný a vývojový ústav Stavebních závodů Praha modifikoval licenční panelový systém Larsen+Nielsen, který byl postupně rozšířen až na 350 nomenklaturních dílců: *Systém řízení výroby, dopravy a montáže dílců konstrukční soustavy Larsen+Nielsen* (Výzkumný a vývojový ústav Stavebních závodů Praha), Praha 1980.
- 14 *Stěnové panely bytových panelových domů východočeské materiálové konstrukční soustavy HK, TP 1.30.6. Profesis (ČKAIT), Praha 2014; Panelové soustavy olomouckého kraje, TP 1.30.7. Profesis (ČKAIT), Praha 2016 ad.*
- 15 Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj byla transformována v roce 1983 z předchozího Federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj založeného v roce 1970. Náplň její činnosti spočívala v řízení státních (tj. mezirezortních) výzkumných úkolů: Národní archiv ČR, fond č. 1623, Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj, Praha, 1983–1990.

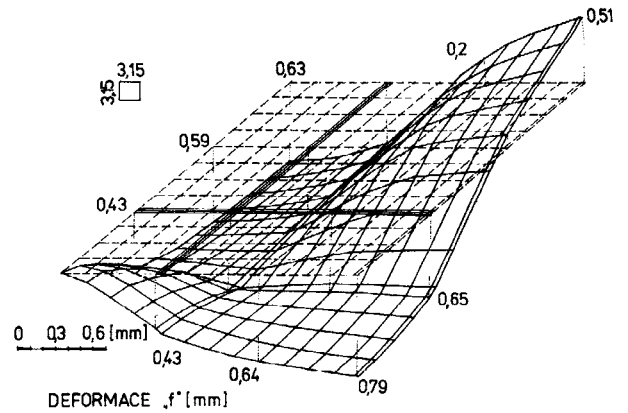
Sloupový systém s deskovou stropní konstrukcí, Jiří Witzany, 1984 - schémata různých uspořádání podporových a mezipodporových polí (Pozemní stavby, 1984, č. 11, s. 483)

Sloupový systém s deskovou stropní konstrukcí, Jiří Witzany, 1984 - posouzení pomocí metody konečných prvků (Pozemní stavby, 1984, č. 11, s. 484)

MÉRNE MOMENTY $„m_y”$ $[\text{kNm/m}]$

DEFORMACE $„f”$ $[\text{mm}]$

Jiří Witzany k inovativnímu sloupovému systému s deskovou stropní konstrukcí:

„Základní konstrukčně statické a skladebné principy sloupového systému s deskovou stropní konstrukcí byly uplatněny jak pro řešení stropní konstrukce ze čtvercových desek, tak i pro řešení systémů s deskami obdélníkovými, trojúhelníkovými a šestiúhelníkovými. V tom byla poměrně velká variabilita a univerzálnost systému. Ve všech případech tvaru desek měly tzv. podporové a mezipodorové desky shodný rozměr. Aplikace čtvercových, trojúhelníkových a šestiúhelníkových desek umožňovala vytvářet netradiční a členitá půdorysná řešení, připomínající v některých případech biologické struktury a vytvářející v jednotlivých podlažích ‚umělé pozemky‘ pro individuální výstavbu generačních bytových objektů. Součástí navrhovaného řešení byly volné partery pro zeleň, komunikace a rekreaci.“

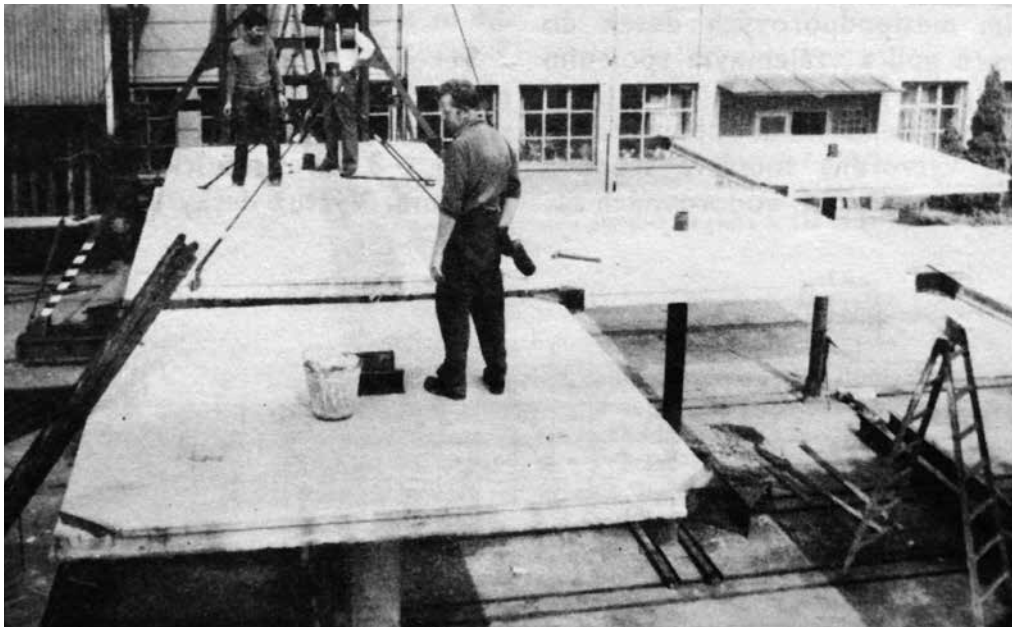
(Martin Pospíšil, korespondence s Jiřím Witzanym, květen 2020)

Jiří Witzany k inovativnímu deskostěnovému systému:

„V polovině osmdesátých let byl naším týmem na Fakultě stavební ČVUT v Praze v rámci výzkumu navržen a na dvou prototypech experimentálně ověřen ‚deskostěnový kombinovaný konstrukční systém‘ pro bytové a občanské stavby. Deskostěnový kombinovaný systém pro bytové a občanské stavby byl navržen a prosazován jako ‚protialternativa‘ k v té době (pozn.: druhá polovina osmdesátých let) připravovanému pokračování výstavby panelových domů s tradiční uzavřenou stěnovou konstrukcí a středněrozponovými stropními panely, které měly být vyráběny na investičně náročných nových zařízeních. Deskostěnový kombinovaný systém umožňoval do té doby zcela vyloučené ‚otevřené‘ řešení půdorysů, propojení jednotlivých travé velkými otvory a realizaci multifunkčních objektů. Na rozdíl od připravované technicky náročné výroby stropních panelů na rozpon 6-7,2 m (dutinové, převážně předpjaté stropní panely tl. až 250 mm) byla v rámci vývoje, ve zkušebnách a následně na realizovaných experimentálních objektech z deskostěnového konstrukčního systému, prokázána reálnost vytvoření stropní konstrukce s rozponem 6-7,2 m z nepředpjatých plných stropních panelů tl. 150 mm. Deskostěnový kombinovaný konstrukční systém umožňoval zásadní a významnou změnu uspořádání svislé konstrukce po výšce objektu (přechod stěn do pilířů a naopak), vytváření funkčně a konstrukčně integrovaných objektů (uvolnění parteru, volné propojování travé). Řešení deskostěnového systému vyžadovalo na rozdíl od připravované tradičně pojaté ‚inovace panelových systémů‘ minimální - nesrovnatelně nižší investice (nepřesahující 15-20 % plánovaných!). Byly vypracovány komplexní projektové podklady deskostěnového kombinovaného konstrukčního systému pro bytové a občanské stavby a deskostěnový systém se nakonec podařilo proti připravovanému řešení uzavřených panelových staveb prosadit. K jeho rozsáhlejšímu použití nedošlo v důsledku útlumu prefabrikace na počátku devadesátých let. Principy deskostěnového systému ale byly uplatněny později v několika stavbách z monolitického železobetonu.“

(Martin Pospíšil, korespondence s Jiřím Witzanym, květen 2020)

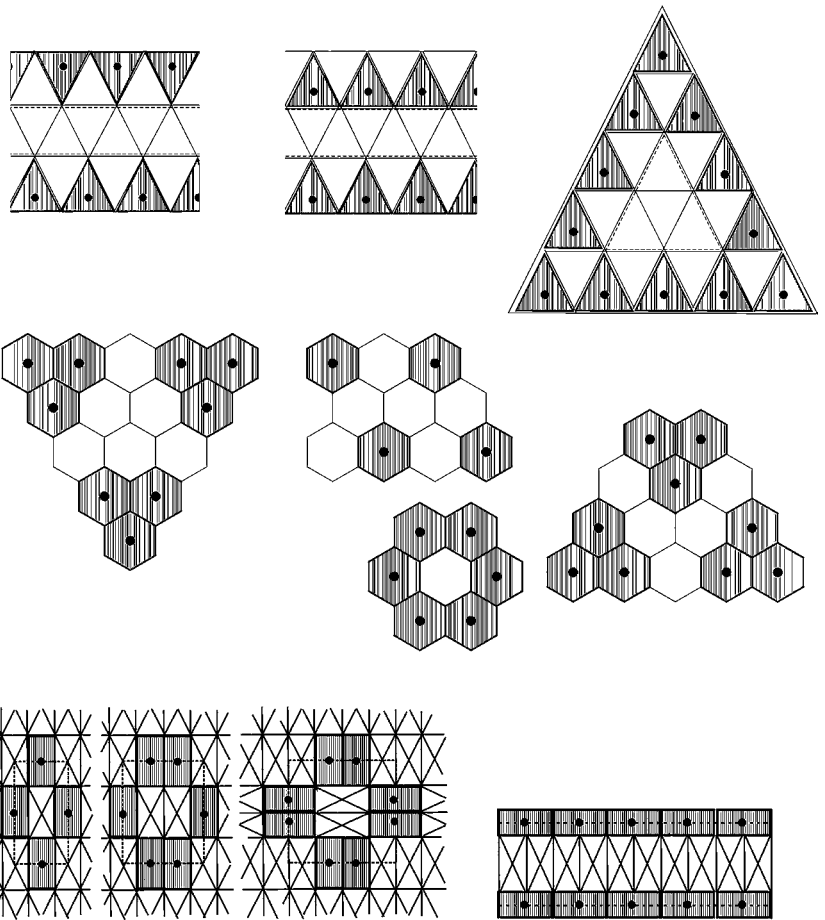
Sloupový systém s deskovou stropní konstrukcí - experimentální montáž ve Veselí nad Lužnicí (*Pozemní stavby*, 1984, č. 11, s. 484)

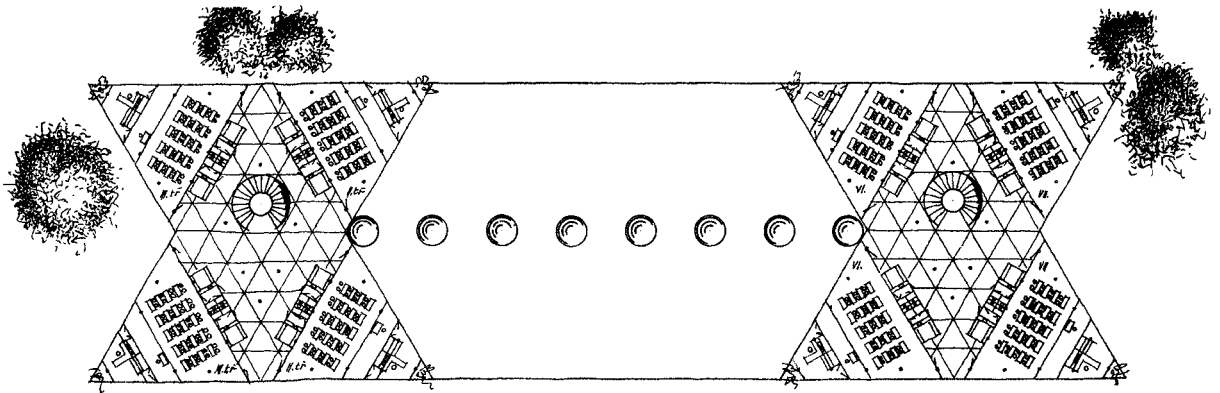
Sloupový systém s deskovou stropní konstrukcí - experimentální zatěžování ve Veselí nad Lužnicí (*Pozemní stavby*, 1984, č. 11, s. 487)

Schématy uspořádání sloupového systému s trojúhelnými, šestiúhelnými a obdélníkovými deskami (Jiří Witzany, *Konstrukce pozemních staveb 70* (skripta ČVUT), Praha 2003, s. 25)

Základní devítiletá škola se sloupovým systémem s trojúhelnou deskovou stropní konstrukcí, 1979 (Karel Janů, *Kombinovaná konstrukční soustava, Zpráva pro VÚPS Gottwaldov, Fakulta stavební ČVUT v Praze, Praha 1979*)

výstavba modulově odvozována od rozponu 3,6 m, se světlou šířkou místnosti 3,4 m (T-06B), případně 6 m (T-08B), a to při tloušťce stropního panelu 190 mm a s těžkopádným plným podepřením nosnými stěnami, působila deskosloupová prefabrikace s rozpony přes 9 m, tloušťkou stropní desky 120 mm a sporadickým podepřením štíhlými sloupy jako zjevení přicházející z příštího tisíciletí.

Testy

Jednalo se o stále stejnou fyziku, jenom promyšleněji aplikovanou. Teoretické výpočty provedené na Fakultě stavební ČVUT v Praze pomocí tehdy zaváděné metody konečných prvků vycházely z předpokladu dokonalé spojitosti stropní konstrukce nad podporami a jejího rozdělení systémem přímkových kloubů, které zajistily posunutí nulových ohybových momentů do poloh nevytuzených spojů při současném bezproblémovém přenosu posouvajících sil. Protože výpočty ukázaly velmi příznivý průběh napětí i deformací, přikročilo se k experimentálnímu ověření modelu.

První zkoušky na podporovaných deskách v měřítku 1 : 1 probíhaly ve Stavebním ústavu ČVUT v Praze (dnešní Kloknerův ústav), kde byla vyšetřována oblast mezi lineárně pružným a pružně plastickým chováním desek. Podle výsledků zkoušek bylo možné předpokládat omezený vznik trhlin a dlouhou životnost konstrukce.²³ Z mezního zatížení před porušením²⁴ byla odvozena plošná únosnost vyšší než 22 kN/m², což představuje zatížení například čtyřmetrovou vrstvou borového dřeva. Po těchto velmi slibných výsledcích pokračovaly experimentální zkoušky na celé sestavě,²⁵ smontované na pracovišti Výzkumného ústavu pozemních staveb (VÚPS Praha) ve Veselí nad Lužnicí. Sestava byla zkoušena na osm kombinací zatížení včetně šachovnicových, vodorovných a kombinovaných. Při zatížení odpovídajícím bytům nebo kancelářím, s připočtením vlastní tíhy konstrukce, se maximální deformace desky pohybovala na úrovni přibližně 50 % mezní deformace povolené tehdy platnou normou ČSN 73 1201. K porušení styku podporové a mezipodporové desky došlo až při jejím téměř trojnásobném přetížení.²⁶

Navržená konstrukce tak vykazovala nejenom podle výpočtů, ale následně i při experimentálním ověření úctyhodné výsledky ukazující na její vysokou únosnost i prostorovou tuhost, a to vše při nenáročném transportovatelnosti a nízké staveništní pracnosti. Hodnoty dimenzí plochých stropních desek na nezvykle velké rozpony (tl. 120–160 mm na 9–10,8 m), kterých inženýři během experimentů dosáhli, jsou obdivuhodné i v současnosti. Centrální systém financování vědy a výzkumu²⁷ přesto výzkumný projekt zastavil. Stalo se tak pravděpodobně proto, že investice vynaložené do staveb paneláren a jejich technologií v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let dosáhly takové výše, že nebylo politicky myslitelné přiznat jejich nízkou efektivitu. A to ani vytvořením prostoru pro rozvoj jiné, progresivnější technologie.

- 16 Materiálně technická základna (MTZ) bylo souhrnné označení pro výrobní a dopravní zařízení a materiály: Václav Jelen a kol., *Organizace a plánování výstavby*, Praha 1987, s. 137.
- 17 Moravský zemský archiv v Brně, fond č. 2 557, zn. K677, Pozemní stavby Gottwaldov, n. p., Zlín, Stavební dokumentace a plány 1967.
- 18 Zpráva o výsledcích experimentálních ověřovacích zatěžovacích zkoušek montované deskové – hřibové konstrukce kombinovaného konstrukčního systému, Zpráva č. Z-11/Ve-1983, VÚPS Praha, pracoviště Veselí nad Lužnicí, 1983.
- 19 Jiří Witzany, Prefabrikovaný deskostěnový konstrukční systém vícepodlažních budov se spojitou stropní konstrukcí, Beton TKS XIII, 2013, č. 5, s. 52–56.
- 20 Karel Janů, *Kombinovaná konstrukční soustava. Zpráva pro VÚPS Gottwaldov*, Fakulta stavební ČVUT v Praze, Praha 1979.
- 21 Jiří Witzany, Montovaný sloupový systém s deskovou stropní konstrukcí, *Pozemní stavby*, 1984, č. 11, s. 483–488.
- 22 Desky byly navrženy v modulu o rozměrech 3,0 × 3,0 až 3,6 × 3,6 m, sloup byl buďto železobetonový o čtvercovém průřezu 0,25 × 0,25 až 0,4 × 0,4 m, nebo ocelový s kruhovým průřezem o průměru 168 až 200 mm.
- 23 Zkoušky ukázaly na převládající lineární pružné chování, kdy podíl trvalých plastických deformací desek nepřekročil 25 %.
- 24 Zatížení se při zkoušce pohybovalo v rozmezí 450–500 kN.
- 25 Sestavu tvořila jednopodlažní konstrukce o výšce 3,3 m a ploše 9,45 × 9,45 m s pěti podporovanými a čtyřmi mezipodporovými železobetonovými deskami, všemi o půdorysných rozměrech 3,15 × 3,15 m a tloušťce 120 mm. Tři podporované desky byly podepřeny ocelovými sloupy z bezešvých trubek o průměru

168 mm, dvě desky byly podepřeny železobetonovými sloupy o průřezu $0,3 \times 0,3$ m.

- 26 Při zatížení $3,5 \text{ kN/m}^2$ se deformace desky se vzdáleností podpor $l = 6,5$ m pohybovala v hodnotách $2,6$ až $6,5$ mm, tj. cca $1/2400$ až $1/950$ rozpětí, při zatížení $8,4 \text{ kN/m}^2$ se hodnoty průhybů zvětšily na $4,5$ až $22,5$ mm, tj. cca $1/1400$ až $1/280$ rozpětí. Pro plné zatížení $3,5 \text{ kN/m}^2$ plus vlastní tíhu byly podle tehdy platné ČSN 73 1201 naměřeny deformace v hodnotě $11,5$ mm, tj. v diagonálním směru cca $1/390$ a v ortogonálním směru cca $1/540$ velikosti rozpětí, tj. na úrovni $51,1$ %, resp. $36,5$ % limitní deformace povolené normou. K porušení styku podporové a mezipodorové desky došlo až při zatížení $9,42 \text{ kN/m}^2$.
- 27 Např. vyhl. č. 41/1980 Sb., o financování neinvestičních výdajů na rozvoj vědy a techniky.

ZDROJE:

Karel Janů, *Kombinovaná konstrukční soustava. Zpráva pro VÚPS Gottwaldov, Fakulta stavební ČVUT v Praze, Praha 1979;*
Zpráva o výsledcích experimentálních ověřovacích zatěžovacích zkoušek montované deskové - hřibové konstrukce kombinovaného

konstrukčního systému, Zpráva č. Z-11/Ve-1983, VÚPS Praha, pracoviště Veselí nad Lužnicí, 1983;

Jiří Witzany, *Montovaný sloupový systém s deskovou stropní konstrukcí, Pozemní stavby, 1984, č. 11, s. 483–488;*
 Martin Pospíšil, rozhovory s Jiřím Witzanym, říjen 2019, květen 2020.

Odlehčit prefabrikaci

— mobilní a modulární architektura

Petr Vorlík

Normalizační sedmdesátá a osmdesátá léta zpravidla nahlížíme optikou monotónní uniformity sídlišť. Nadvláda výrobních postupů nad humanistickým úsilím o příjemné prostředí se však stala předmětem ostré kritiky už v šedesátých letech a výstavbu sídlišť od počátku provázely také experimenty a hledání rozmanitých variací výrazu, vybavenosti a prostorového komfortu. Stejnou měrou, jakou se zvyšovala rezignace stavební výroby a zplošťovala nabídka prefabrikovaných dílců, v opozici rostlo i úsilí mnoha tvůrců z rozjeté mašinerie vystoupit a najít vlastní cestu. Únikových zákoutí se nabízela řada (jak ostatně dokládá obsah této knihy), jedno z nejzajímavějších nabízela mladší generace tvůrců, jež viděla perspektivu k obohacení a osvobození naší architektury v extrémních polohách tzv. lehké prefabrikace.

Na vizualitě i konceptu těchto myšlenek se jistě značnou měrou podepsala inspirace ze zahraničí - zejména projekty britského Archigramu, obdivované dílo Jamese Stirlinga a hravé tvarosloví konstruktivněji laděných poloh postmoderny. Kromě všeobecně známého okruhu libereckého SIALu padly tyto podněty na úrodnou půdu i u řady jiných architektů nejmladší generace. Svou roli v tom jistě sehrála i nestárnoucí elegance a subtilní svěžest našeho meziválečného funkcionalismu nebo technicistněji orientovaných experimentů šedesátých let. A pověstné české kutilství, schopnost vykřesat i z omezeného sortimentu dostupných banálních prvků pozoruhodně kreativní, bohaté, „stavebnicové“ koláže. Předvýroba stavebních dílců v továrně neměla být po zkušenosti s těžkopádnými panely a montovanými skelety úplně zatracena, jen opatrně reformována. S cílem dodat výtvarnou i prostorovou pestrost a navrátit architektuře lidské měřítko nebo užší sepětí s členitým přírodním kontextem.

Mobilní program a kouzlo modularity

V sérii projektů, jež se zaměřily na hledání modulárních alternativ průmyslové výroby, si asi největší pozornost vysloužily práce sdružení Lo-tech. Jan Louda, Tomáš Kulík a Zbyšek Stýblo myšlenky modulární nebo mobilní architektury začali rozvíjet na sobě nezávisle už jako studenti. Zbyšek Stýblo vzpomíná, že podstatnou roli sehrálo i strojírenské vzdělání a rodinné zázemí Jana Loudy. A skutečnost, že mnoho svých projektů tohoto alternativního ražení připravovali ve specifickém režimu přes tzv. Fondy,¹ jako designový produkt nebo výtvarné dílo.² V dobové recenzi jejich práce Eva Poláčková konstatovala, že „autoři mobilních programů se vědomě odvracejí od stavařiny ke strojařině, protože tu pořád ještě vidí jako přesnější a kvalitnější než dostupné degradované stavební řemeslo“. Architekti uvádí jako zdroje inspirace také GO-BUŇKO Zdeňka Hölzela a Jana Kerela³ nebo zarputilé prosazování dílcové prefabrikace Karlem Janů. Podstatnou motivaci dodalo jistě i působení těchto architektů v pozoruhodném mezioborovém týmu Karla Pragera a jeho příklad spektakulárně, hydraulicky zvedané vierendeelové nástavby Federálního shromáždění nebo úspěšného modulárního nábytkového systému Gama.⁴

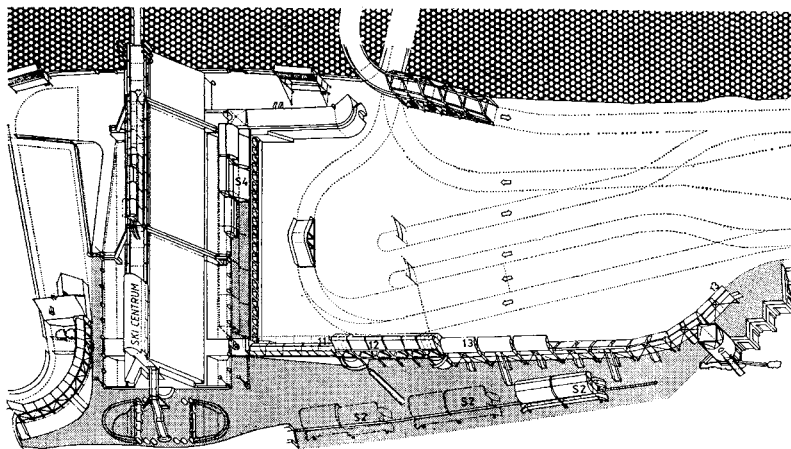
Kouzlo mobilního, resp. modulárního programu z dílny Lo-tech spočívá především ve hravosti, jemnosti a barevnosti strojařského detailu a široké škále prostorových skladeb, jichž mohly i poměrně jednoduché skladebné jednotky nabývat. Práce s kovem a menším měřítkem (daným záměrně omezenými možnostmi přepravy) tak z principu nabýzela zcela odlišnou, optimističtější vizualitu než všudypřítomné robustní železobetonové panely nebo skelety pokryté těžkým obvodovým, či aspoň zemitě působícím lehkým pláštěm (viz typická dobová režná keramika a tmavá skla nebo hnědě eloxovaný hliník).

Architekti své úsilí o vykročení mimo pokřivenou stavební mašinerii překvapivě otevřeně popsali v rozhovoru pro dobový časopis: „Jan Louda: V Račicích je například cílová věž více architekturou, zatímco prvky plovoucí na vodě jsou výrobky ryze designéřskými. Úzce to souvisí s důrazem, který klademe na architektonický detail... Tomáš Kulík: Vybíráme si prvky, které se v malých sériích průmyslově vyrábějí a používají k jiným účelům, hlavně v průmyslu a zemědělství. Umožňujeme tak setkání výrobkům, které se dosud v životě nikdy neseťkaly. A právě díky jejich sloučení vytváříme novou kvalitu... Jan Louda: Těžiště naší práce teď vidíme ve vytvoření komplexního stavebního systému, který by do budoucna dlouhodobě řešil naše architektonické představy. Tomáš Kulík: Otázkou je, zda naše prvková stavebnice se dále ještě rozšíří; co z ní vypustíme, co přidáme. Rozhodující je skladebnost, jak z minimálního počtu prvků dosáhnout maximálně variant. Zbyšek Stýblo: Že odbočují: takto by to vlastně mělo fungovat i v komplexní bytové výstavbě, a ne hotové panelové domy posazovat do území.“⁵

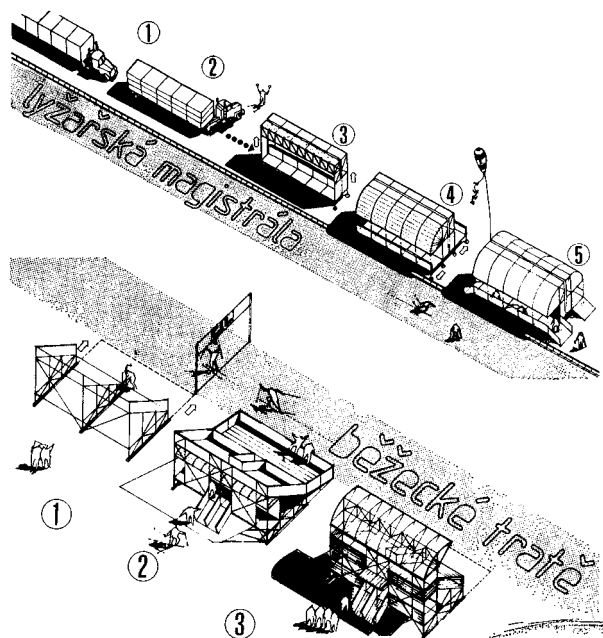
Pozornost na sebe tyto myšlenky strhly i díky úspěšným realizacím Lo-tech, které aspoň v náznacích odhalují, jak by mohl do důsledku provedeny mobilní program vypadat. Umělý veslařský kanál v Račicích (1980–1986) rozvíjel především poetickou „konstruktivistickou“ lehkost, expresivitu a pestrost technicistního detailu, velín zdymadla na Štvanici (1984–1987) provokativně přenášel průmyslový design do architektury (jádro tvoří skutečný železniční vagon) a Skicentrum v Harrachově (1980–1989) nepředpojatě mísí zdánlivě

- 1 Výtvarná díla byla osazována do architektury na základě tzv. „procent na umění“. Ministerská vyhláška stanovila podíl umění v rozpočtu stavby na 1 až 4 procenta dle její společenské role. Zadáání, kvalitu i ideologickou nezávadnost navrhovaného díla pak posuzovaly umělecké komise Českého fondu výtvarných umění (odtud termín „Fondy“). Pro mnohé nekonformní výtvarníky tato spolupráce s osvěcovanými projektanty představovala klíčový zdroj obživy. A pro některé architektky naopak cestu, jak zařazením celé plánované architektonické realizace mezi „výtvarná díla“ obejít zkosnatělý systém projekčních ústavů a v důsledku si i přivydělat více peněz. Další možností pro podnikavější architektky bylo působení v roli umělce, tzn. oficiálně v zařazení „svobodného povolání“, díky čemuž šlo pod hlavičkou různých (nejen) uměleckých svazů či družstev uskutečňovat mimořádné zakázky mimo systém a přes tyto instituce pak „melouchy“ danit pevným procentem.
- 2 Petr Vorlík, rozhovor se Zbyškem Stýblem, Praha 19. 6. 2019.
- 3 Viz text Únik z reality Terezy Poláčkové.
- 4 Petr Vorlík – Klára Brůhová, *Beton, Břasy, Boletice / Praha na vlně brutalismu*, Praha 2019, s. 118–119.
- 5 Olga Myslivečková, Smaltovaný program, *Československý architekt XXXIV*, 1988, č. 2, s. 1 a 5.

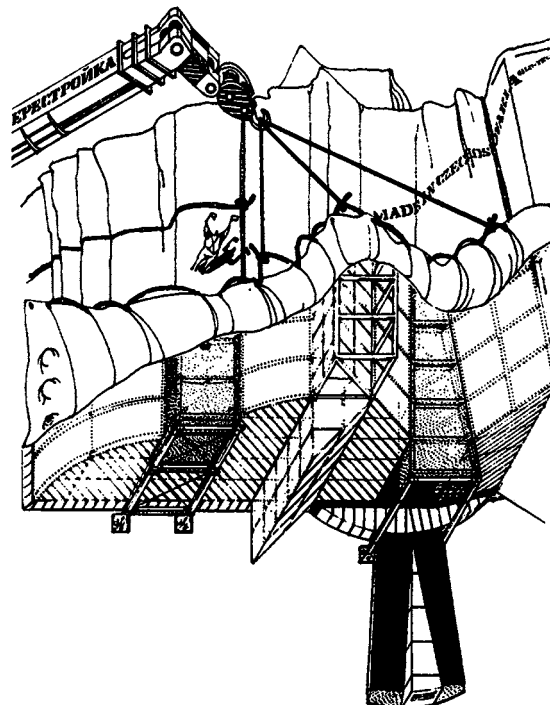
Skicentrum Harrachov, Lo-tech -
 generel s mobilním programem 1987
 (Československý architekt XXXIV, 1988,
 č. 2, s. 5)

Skicentrum Harrachov, Lo-tech -
 mobilní program pro běžecké tratě
 (Architektura ČSR XLVIII, 1989,
 č. 4, s. 57)

Spořitelna, Naberežnyje Čelny, Lo-tech,
 1989 - plán slavnostního odhalení
 (Architektura, 1990, č. 2, s. 54)

protikladné tradiční a soudobé prostředky (jakkoliv se tak dělo spíše pod tlakem zkostnatělé stavební výroby – výsledkem je objekt s obrysem gigantické sedlové střechy s vikýři, oživené technicistními či postmoderními motivy a s konstrukcí z běžného železobetonového montovaného skeletu Konstruktiva).⁶ A právě v Harrachově se měl mobilní program uplatnit v plné šíři, okolí Skicentra a přidružených lyžařských či běžeckých terénů měly totiž následně dovybavit rozmanité pevné i mobilní pavilony stanovišť a zázemí. K jejich realizaci bohužel nedošlo.

Tvůrci Lo-tech se však v představách modulární nebo mobilní architektury nespokojili pouze se stavbami drobného měřítká a specifickými, okrajovými typologickými druhy (např. návrh mobilní výstavy animovaného filmu). Svůj program prověřili i na větší veřejné budově u projektu spořitelny do Naberežnyje Čelny v Sovětském svazu (1989). Návrh oblíbeným komiksovým způsobem vysvětluje postup modulární výstavby, variabilitu možných urbanistických sestav a ve výkresech interiéru můžeme najít také ryzí high-tech tvarosloví nebo skříňové příčky Gama z produkce Pragerova ateliéru. Kuriózní dobový bonbonek nabízí kresba plánovaného slavnostního odhalení, na které oponu s nápisem „Made in Czechoslovakia“ ze spořitelny strhává jeřáb „perestrojka“.⁷ Ironická nadsázka vykresluje nejen atmosféru posledních měsíců režimu a napjaté očekávání změn, ale patrně vypovídá i o tom, že architekti s realizací ani nepočítali a celý projekt brali spíše jako pouhé koncepční cvičení.

V návratu k malému měřítku prefabrikace a prověřování alternativ skladebnosti ale nebyli tvůrci Lo-tech sami. Zdeněk Hölzel a Jan Kerel svůj ironický „výsměch stacionární panelárně“ vtělili do provokativní studie drobné, mobilní zábavně-rekreační platformy JOTRS (přesmyčka slova STROJ).⁸ A student Milan Beláček z Fakulty architektury VUT v Brně naopak ve velkém měřítku přetavil vize Archigramu do košaté figury města budoucnosti.⁹

Modularita lehké, maloměřítkové prefabrikace na pomezí stavby a designu samozřejmě představovala i podpory hodný rozvojový úkol, zajímavý pro okrajová odvětví stavební výroby v menších městech.¹⁰ V rámci tematických úkolů Svazu architektů ČSR vznikla třeba půvabná studie Jiřího Stuchlíka na stánek hlídače a hygienické zázemí pro motoristy (únor 1981).¹¹ Nutno připomenout, že právě v této době akcelerovala výstavba dálnice a mnoha hlavních dopravních tahů, na kterých se hrubě nedostávalo potřebného zázemí, tj. čerpacích stanic, restaurací, motorestů¹² a v neposlední řadě i toalet (s nepříjemným důsledkem tragikomického koloritu zastavování na nevábných, frekventovaných odbočkách „u lesíka“). Stuchlík navrhl skladebný systém, jehož základní jednotku tvořily vzájemně provázané osmistěny univerzální velikosti, jež vyhovovala jak malé ložnici hlídače s kuchyňkou a úklidovému zázemí pro správu parkoviště, tak i několika toaletám, úpravně nebo foyer. Sestava mohla dostat podobu pouhých dvou krčkem propojených buněk, ale i velkorysé srostlice o 26 modulech (dle kapacity obsluhovaného dopravního tahu). Samozřejmost představoval lehký, zateplený modulární dvouplášť na kovové kostře, integrovaná vedení infrastruktury a na střeše osazené solární kolektory pro ohřev vody. Kosý půdorys a skladebnost buněk se promítaly i do celkového obrysu, čímž návrh plně zapadal do tehdy módního technicistního tvarosloví.

- 6 Jiří Ševčík, Umělý kanál pro veslování v Račicích, Roudnice nad Labem, *Architektura ČSR XLVI*, 1987, s. 253–255; Eva Poláčková, Mobilní program – Zatím bez happy endu?, *Architektura ČSR XLVIII*, 1989, č. 4, s. 56–59; Jiří Ševčík – Jana Ševčíková, Skicentrum Harrachov – Krkonoše, *Architektura*, 1990, č. 3, s. 42–49; Benjamin Fragner – Jiří Ševčík, *STL. Středotlaci* (katalog výstavy), Praha 1989, nestránkováno; *Czech Architecture 1988–89*, Praha 1990, s. 58–67; Olga Myslivečková, Smaltovaný program, *Československý architekt XXXIV*, 1988, č. 2, s. 1 a 5; Skicentrum Harrachov / 10 (zbytečných) let práce pro Harrachov aneb hra na architekturu, *Československý architekt XXXV*, 1989, č. 19, s. 3.
- 7 Eva Poláčková, Mobilní program – Zatím bez happy endu?, *Architektura ČSR XLVIII*, 1989, č. 4, s. 59; Nová skupina, *Architektura*, 1990, č. 1, s. 54.
- 8 Viz text *Únik z reality Terezy Poláčkové*.
- 9 Útok na budoucnost, *Československý architekt XXVIII*, 1982, č. 1, s. 1 a 3.

O mobilním programu:

„Autoři o své práci říkají, že se ujali ‚odloženého dítěte‘ a pokračují: Lehká prefabrikace není využita. Jestli se dnes stala postrachem nebo možností doplnit klasickou výstavbu, my ji chceme využít pro tvorbu domů. Nejsou to domy, které by měly zaplavit republiku, ale mohly by přinést velké zpestření současné výstavby. Problém československé architektury je v tom, že je úporně šedivá. I věci, které se zde považují za velké výstřelky, jsou z jednoho soudku našeho stavebnictví. Jediný útek z tohoto stavu vidíme v tom, že se rozšíří paleta toho, co se dá, a toho, jak se dá stavět.“

(Eva Poláčková, Mobilní program – zatím bez happy endu?, Architektura ČSR XLVIII, 1989, č. 4, s. 56–59)

O realizovaném autobusovém nádraží v Harrachově:

„Od roku 1982 (první zpracování PÚ) každoročně procvičovaná úloha, jejíž výsledná varianta byla stavebně zahájena na podzim roku 1989. Konečný výraz, navržený postup výstavby a použité materiály dokumentují naši tradiční nedůvěru v tradiční postupy současného stavebnictví. Postup navrhované výstavby: jednotlivé prvky (díly) se vyrobí dílensky podle samostatné dokumentace, zkompletované dopraví na staveniště, kde je montují na předchozí samostatně dokončenou část. Předpoklad: na maximální míru se tak omezí stavitelská fantazie dodavatele při obvyklé absenci projektové dokumentace na stavbě. Výsledek předpokladu: rychlá montáž, rychlé dokončení objektu, rychlé výsledky práce... Realizace: 1989–1990 (?), základní montáž 4 měsíce.“

(Středotlací, Architektura, 1990, č. 1, s. 60)

O frustraci z výstavby Skicentra v Harrachově:

„Protagonisté: Investor – tělovýchova, jenž by rád, ale nikdy neví, co vlastně chce. Projektant – dva mladí nezkušení a jeden zkušený architekt, kteří také často nevědí, co chtějí. Generální dodavatel – meliorační podnik, ten ovšem bezpečně ví, že domy stavět neumí a nechce.

Program hry (a stavebnictví): Polyfunkční objekt podle hesla investora... ,tak máme konečně peníze na barák, tak tam nacpeme, co se dá' (a několikrát to v průběhu výstavby změníme).

Pravidla hry: Za všechno může projektant.

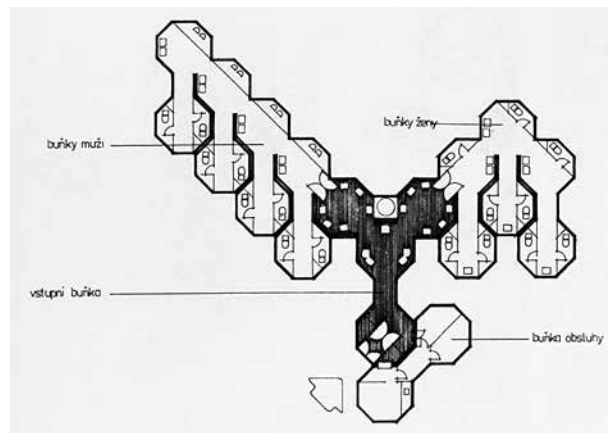
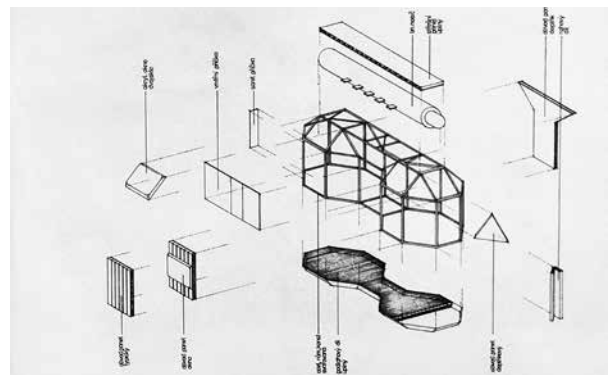
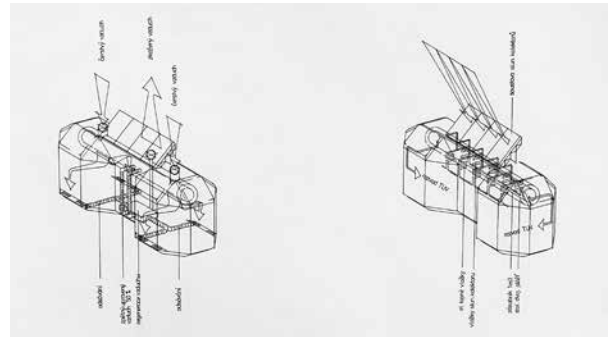
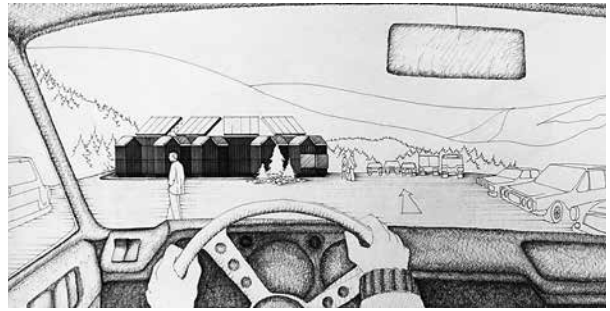
(...)

Hra třetí (prohra): Po deseti letech výstavby otevřen ještě nedokončený dům, v němž soutěží kompletace interiéru s ,pinglismem' uživatele. Projevuje se snahou o zaplňování a zkrášlování ,prázdného' domu v intencích soudobé české televizní kultury a zlepšovacími návrhy na přepatrování vstupní haly (většina těchto samozvaných autorů – horských zlatokopů – vydrží na této štaci tak jednu sezónu).

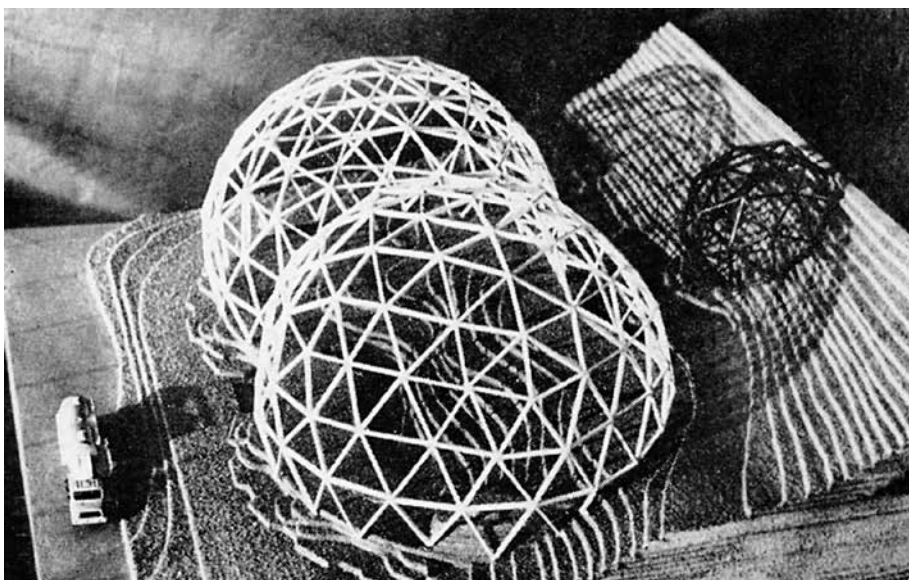
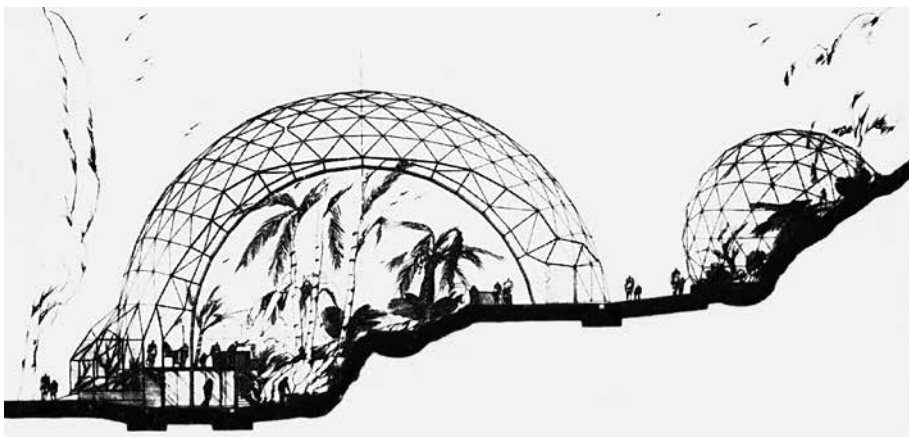
Epilog: Nedávno nám bylo nejvyšším investorem doporučeno: ,Dělejte rovné baráky nebo emigrujte!' Protože jsme odmítli zvolit jednu z těchto variant, jsme po deseti letech nuceni z Harrachova odejít..."

(Skicentrum Harrachov / 10 (zbytečných) let práce pro Harrachov aneb hra na architekturu, Československý architekt XXXV, 1989, č. 19, s. 3)

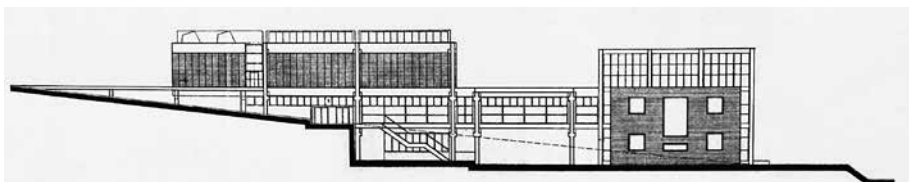
Stánek hlídače a hygienické zázemí
pro motoristy, Jiří Stuchlík, 1981
(Národní technické muzeum, Muzeum
architektury a stavitelství, fond 189,
Architektonická služba)

Voliéra pro zoologickou zahradu
v Praze-Troji, Jiří Mojžíš, 1986
(Architektura ČSR XLVII, 1988,
č. 2, s. 63 a 64)

Oblastní galerie umění,
Gottwaldov/Zlín, Ivan Příklad,
1981 (Národní technické
muzeum, Muzeum architektury
a stavitelství, fond 189,
Architektonická služba)

Stavebnice podle západního vzoru

Svébytnou odnož lehké, resp. prvkové prefabrikace představují konstruktivně laděná díla, operující s kovovými nebo dřevěnými tyčovými prvky. Osvěžující zahraniční import tohoto typu najdeme v geodetických kupolích Jiřího Mojžíše. V osmdesátých letech jich navrhl celou řadu, z nerealizovaných, ale publikovaných dobovým tiskem mezi nimi vyčnívají vyhlídkový altán pro Jihozápadní Město v Praze (1988)¹³ a především pavilon exotických ptáků v zoologické zahradě v Troji (1986). Dvojice éterických geodetických voliér pokrytých pouze sítí zde měla umožňovat průchod návštěvníků „pod širou oblohou“ a volný pohyb ptáků v optimálním kulovém prostoru. Náročnější péči a pobyt v zimních měsících by pokrývaly přidružené ubikace. „Ocelová prostorová síťovina je tvořena z krátkých prutů přesně vypočtené délky a rozvržení, které jsou vzájemně sešroubovány v ocelových styčnicích. Tato síťová struktura se montuje podle schématu a nevyžaduje žádné přesné a nákladné montážní konstrukce a zařízení.“¹⁴ Ideální koncept pro svérázné prostředí normalizačního nedostatku a rezignace. Princip montáže z jednoduchých, všeobecně dostupných tyčových prvků dokonale vyhovoval atmosféře totální improvizace a zároveň díky němu šlo docílit nových, bohatších a přírodněji laděných forem. Menší geodetickou kupoli se podařilo Mojžíšovi realizovat pro plachtaře v Rané (1980).¹⁵

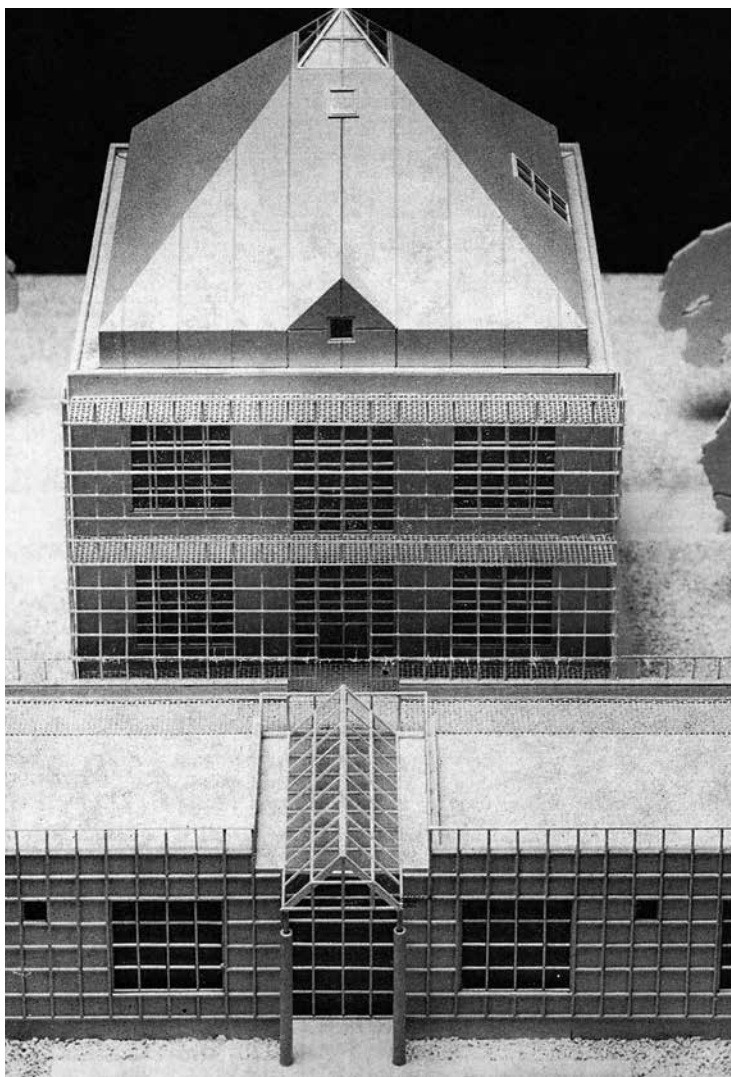
Podobně osvěžující, nepokrytě „západácký“ import najdeme i v projektech D. A. Studia, tj. skupiny architektů, jimž se podařilo ještě před sametovou revolucí vykročit ze stísněných náručí centrálně řízených projekčních ústavů. Díky osobní zkušenosti z Kanady, získané při realizaci pavilonu Roundhouse ve Vancouveru, už v polovině osmdesátých let vyprojektovalo D. A. Studio inovativní (rozuměj provokativní) provozní budovu TOS Čelákovice, jejíž konstrukci měla tvořit struktura dřevěných fošen připomínající tradiční americký koncept balloon frame (generální projektant Krajský projektový ústav – Petr Kutnar, Jan Jaroš, D. A. Studio – Martin Rajniš, Tomáš Prouza, Lev Laueremann, Markéta Cajthamlová ad., 1986–1987). Modulární charakter konstrukce se měl navíc přirozeně promítnout i do vnějšího výrazu. Architekti v dobovém článku konstatovali: „To nejlepší nakonec: postup výstavby a rychlost jsou součástí experimentu. Stavba by podle představ vedení TOS Čelákovice měla být hotova od výkopů v červenci 1987 do 15. prosince 1987 k nastěhování. Český architekt jen tiše žasne, že by se opravdu něco změnilo? Nechme se příjemně překvapit.“¹⁶

Překvapení nepřišlo, přesto o několik let později psal týž časopis opět s optimismem: „Když jsme se později ptali v D. A. Studiu, jak vypadá realizace platform frame construction, dozvěděli jsme se, že TOS Čelákovice od stavby upustil. Nicméně zarpullost a invence projektantů přinesly přece jen ovoce. Dnes představujeme dva z plodů spolupráce s Agrokombinátem Šumava.“ Jednalo se o bytové domy a situace měla být příznivější díky lepší dostupnosti dřeva v Národním parku (sic!). Nicméně zatímco výstavba malého pokusného domu v Kyselově ještě proběhla, dva publikované ambicióznější, větší, ale přesto poeticky kontextuální řadové domy se sedlovou střechou v Máři a čtvrtálcovou střechou ve Vyšném už realizovány nebyly.¹⁷

Zkušenost s výrazem staveb z přiznaných tyčových prvků přesto v díle D. A. Studia zakořenila a jistě konvenovala také inspiracím ze západní konstruktivně laděné architektury high-tech (byť jaksí místně

- 10 Viz text *Za obytnější každodennost* Jany Bukačové.
- 11 Archiv NTM, fond Architektonická služba, složka Studijní úkol Svazu architektů ČSR, Stánek u autoparkoviště, hlídač a hygienické zařízení pro motoristy, 1981, Jiří Stuchlík.
- 12 Veronika Vicherková, *Česká highway*, in: Petr Vorlík (ed.), *(a)typ / architektura osmdesátých let*, Praha 2019, s. 223–227.
- 13 Viz text *Za obytnější každodennost* Jany Bukačové; *Vyhlídkový altán v Jihozápadním Městě – Nových Butovicích*, *Architektura ČSR XLVIII*, 1989, č. 4, s. 66–67.
- 14 *Pavilony exotických ptáků v pražské ZOO*, *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 2, s. 63–64.
- 15 3× s Jiřím Mojžíšem, *Architektura ČSR XLV*, 1986, s. 460–461.
- 16 Martin Rajniš, *Provozní budova TOS Čelákovice (experiment „platform frame construction“ v Čechách)*, *Československý architekt XXXIII*, 1987, č. 19, s. 1 a 3.
- 17 *Dřevěný dům na Šumavu*, *Československý architekt XXXV*, 1989, č. 25, s. 5.

Provozní budova TOS Čelákovice, Krajský
projektový ústav a D. A. Studio, 1986–
1987 (Československý architekt XXXIII,
1987, č. 19, s. 1)

Dřevěné řadové domy, Vyšné na Šumavě,
D. A. Studio, 1988–1989 (Československý
architekt XXXV, 1989, č. 25, s. 5)

transformovaným). Vizualitu TOS Čelákovice v monumentálnějším, velkoměstském měřítku a za použití prosklené ocelové konstrukce tak architekti souběžně prověřovali na projektu Muzea vědy a techniky do pražských Bubnů, u něhož ani nepředstírali očekávání realizace (1986–1987, Martin Rajniš, Lev Lauermann, Tomáš Prouza, Markéta Cajthamlová, Jaroslav Zíma, Jan Mleziva, Jana Němečková).¹⁸ A do praxe se jí podařilo aspoň částečně přenést u dílčích prvků při přestavbě vily na prominentní dětské zdravotní středisko v Praze – Velké Chuchli (1983–1987, ve spolupráci s Krajským projektovým ústavem).¹⁹

Nebyli však sami, stejnou „kostrovou“, okázale odlehčenou a proti masivní šedi sídlišť jistě záměrně kontrastní estetiku najdeme u řady (zpravidla nerealizovaných) návrhů osmdesátých let. Například u projektu přístavby Oblastní galerie umění ve Zlíně (1981), kde architekt Ivan Příkryl zúročil standardní montovaný skelet Integro s rozpony 9 m a konzolami 3 m nejen jako cestu k provzdušněnému a univerzálnímu výstavnímu prostoru, ale i jako prostředek navázání na zlínskou tradici modulového skeletu, uplatněného i pro bezprostředně sousední Bařův památník (tehdy Dům umění).²⁰ Experimentální, technicistnější tvary mělo dostat také Vzdělávací a školicí středisko pro JZD Slušovice (Vladimír Štulc, Jan Vrana),²¹ kde měla vypjatá konstruktivní expresivita stejně jako ve Zlíně evokovat pokrokovost prominentního klienta.

Subtilní „kostrový charakter“ a modulární řád se však jako červená nit touhy po odlišnosti podobně prolíná i celou řadou soutěžních návrhů na ČSOB do proluky Myslbek v Praze,²² dílem Aleny Šrámkové, Ladislava Lábuse, Jana Bočana nebo Josefa Pleskota. Dlužno dodat, že v dobových realizacích se často ušlechtilý záměr posunul spíše do podoby těžší standardizované montované konstrukce, pouze vizuálně odlehčené předsazenou konstrukcí.

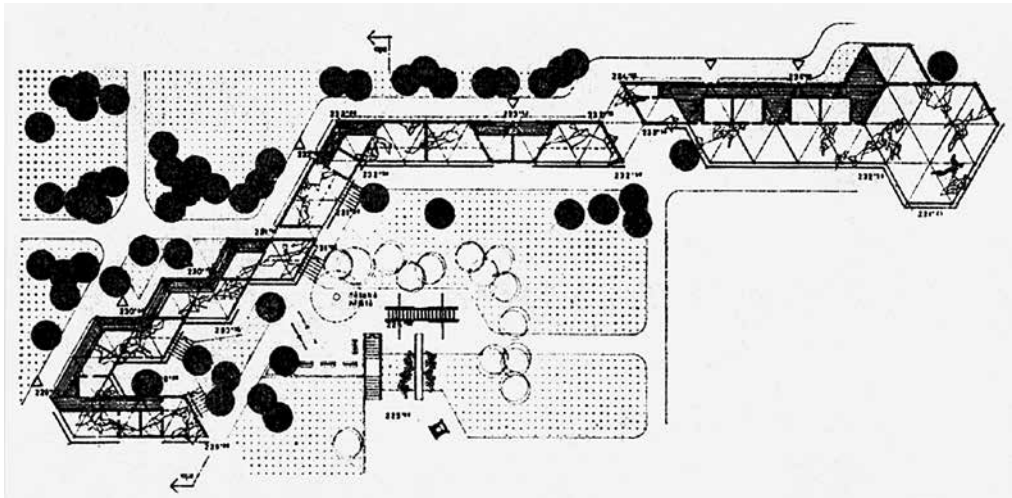
... a vlídněji do přírodní nebo městské krajiny

Úsilí o rozvolnění architektury, sevřené v kleštích těžké prefabrikace, se však netýkalo pouze citlivějšího, méně „institucionálního“ uchopení staveb pro lidi. Zajímavou analogickou proměnu zaznamenalo i prostředí zoologických zahrad. Snaha dodat pavilonům organičtější tvary, evokovat pro návštěvníky i chovaná zvířata přírodnější prostředí a více propojit tuto architekturu s krajinou vedla i v této specifické typologii k prosazování velkorozponové a zároveň odlehčené, kostrové a modulární koncepce. Ani v tomto případě se samozřejmě autoři nemohli spoléhat na flexibilitu stavební výroby; tím spíše, že pavilony v zoo rozhodně nepředstavovaly prioritu hospodářského nebo politického plánování a v takto úzkém segmentu šla jen těžko uplatnit cesta typizace nebo při nedostatku řemeslníků běžná stavební technologie. Reálnou alternativu proto nabízely zejména modifikované, smíšené a do jiných souvislostí uvedené standardní prvky.

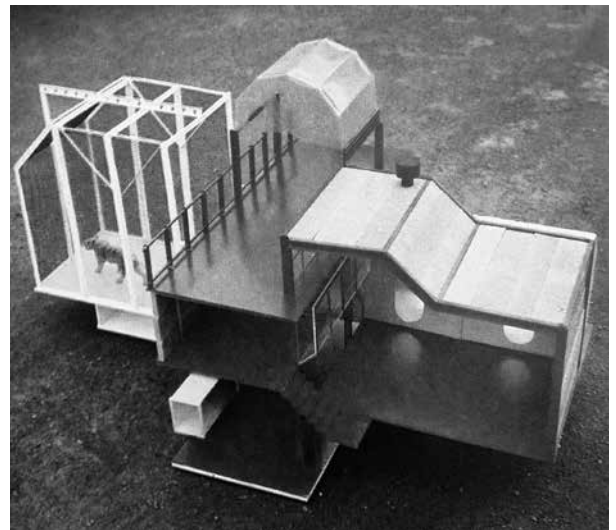
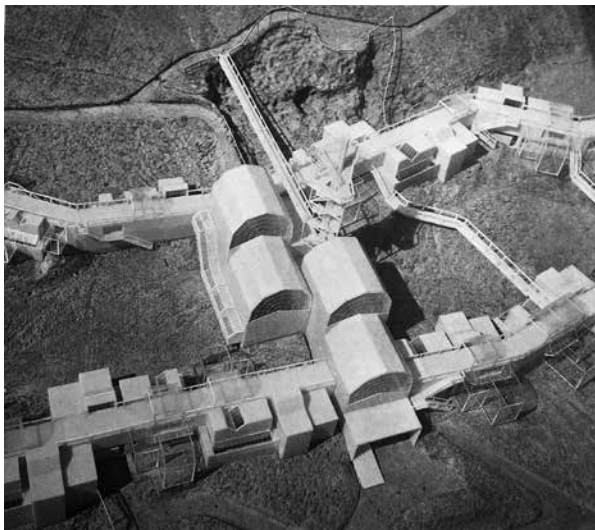
Ladislav Knitl a Zdeněk Kotas tak pro zoologickou zahradu v Děčíně (1981, předpoklad dokončení až 2000) zvolili univerzální koncept kostrových pavilonů na trojúhelníkové půdorysné osnově (rovnostranný trojúhelník o straně 6 m). Modularita měla umožnit etapizaci, jednoduchou výrobu, variabilitu rozměrů a tvarů pro různé druhy zvířat a zároveň volnější skloubení struktury pavilonů s volnými výběhy nebo jejich zapojení do pokud možno

- 18 D. A. Studio, *Projekty a realizace 1986/1996* (katalog výstavy v GJF), Praha 1995, s. 14–15.
- 19 Ibidem, s. 18–19. S časovým odstupem však nelze přehlédnout skutečnost, že právě tyto prostředky po komerčním intermezzu devadesátých let zúročil Martin Rajniš ve své současné práci.
- 20 Archiv NTM, fond Architektonická služba, složka Studijní úkol Svazu architektů ČSR – MO Gottwaldov, Dostavba oblastní galerie výtvarného umění v Gottwaldově, červen 1981, Ivan Příkryl.
- 21 Vzdělávací a školicí středisko pro JZD Slušovice, *Československý architekt XXXI*, 1985, č. 9, s. 4.
- 22 Prostor naplněný stavbou, *Architektura ČSR XLVIII*, 1989, č. 2, s. 62–69; Vladimír Šipler, Další banka na Příkopě, *Československý architekt XXXV*, 1989, č. 4, s. 6.

Zoologická zahrada, Děčín, Ladislav Knitl,
Zdeněk Kotas, 1981 (Československý
architekt XXVIII, 1982, č. 2, s. 5)

Šelminec pro zoologickou zahradu
v Praze-Troji, Vlado Milunić, Jan Líněk,
1974 (soukromý archiv Vlada Miluniće)

neporušeného přírodního rámce náhorní plošiny Pastýřské stěny (kliše zplanýrování zalesněné plochy a následného vytvoření zcela nového umělého prostředí už tehdy asi působilo nepatříčně, obzvláště v průmyslem devastovaném Děčíně). V kompletně inovovaném, přírodně laděném areálu neměla chybět ani tehdy oblíbená vyhlídková věž jako poutač a robinzonádní dětské hřiště. Míru nejistoty, se kterou museli autoři při mnohaleté etapizaci a v podmínkách socialistického stavebnictví operovat, výmluvně dokládá popis v dobovém časopise: „*Základní nosnou konstrukci by tvořily rámy z ocelových trubek doplněných opláštěním z borových fošen, zastřešením plechovou krytinou, či tradiční zděnou technologií.*“²³

Podobnou cestu zvolili také Vlado Milunič a Jan Líněk u staršího projektu Šelmince pro zoologickou zahradu v Praze-Troji (1974). Dostal podobu volné, krajinné soustavy subtilních pavilonů a chodeb, kličkových na svažitém pozemku mezi stromy (s oddělením tří tras – pro šelmy, návštěvníky a chovatele). Komplikovanou terénní a provozní situaci zde architekti obrátili ve výhodu a příležitost pro svobodnější, jemněji členěnou architekturu s nepokrytě technicistním high-tech tvaroslovím. Návrh ztroskotal patrně nejenom kvůli zkostnatělému socialistickému stavebnictví, ale dle vzpomínek Vlada Miluniče i na komplikované dobové síti osobních vztahů a zájmů: „*Nic se nepostavilo. Sice tam byl skvělý ředitel Veselovský, ale pořád někde pryč. Zastupoval ho technický ředitel, kterého jsme měli podplatit. A my jsme ho nepodplatili, takže to šlo celý do prdele. Škoda.*“²⁴

Rozjetý vlak už ale nešlo zastavit. Motiv lehkých, prosklených kovových konstrukcí, přisazených jako oživující, polidšňující prvek k politicky protežované (a jediné možné) robustní hmotě realizované cestou těžké prefabrikace, v díle Jana Línka a Vlada Miluniče zdomácněl; např. u nerealizovaného souboru ekologických bytových domů v Lipencích (1978),²⁵ proslulých pražských domovů pro seniory v Bohnicích (1972–1982), Malešicích (1972–1987), Hájích (1976–1994), na Chodově (1983–1989)²⁶ nebo u ubytovny zdravotních sester v Praze-Proseku (1977–1985).²⁷ Soustavy improvizovaných prosklených kovových světlíků, lodžii, treláží a portálů se nakonec staly i typickým projevem celé humanističtější orientované nastupující vlny osmdesátých let a vykročením ke svobodnější architektuře následující éry.

- 23 Děčínská zoologická zahrada v roce 2000, *Československý architekt XXVIII*, 1982, č. 2, s. 5. Titíž architekti zpracovali také návrh nových pavilonů pro zoo v Jihlavě (1982–1984, dílčí části realizovány, předpoklad dokončení 2010), kde hlavní vstup, exotarium, pavilony pro lidoopy a tlustokožce uspořádali do aranžované scénografie evokující přirozený biotop, přičemž vnitřní konstrukci tvořily především lehké ocelové příhradoviny a síťová kopule, zatímco vnějšímu výrazu dominoval tehdy běžný pohledový beton, režná keramika, dřevo a u kiosku občerstvení poetičtější plátno: *Zoologická zahrada v Jihlavě, Československý architekt XXXII*, 1986, č. 14, s. 4.
- 24 Jakub Peterka – Matěj Dědek – Dominik Kos, rozhovor s Vladem Miluničem, Praha 2. 4. 2017.
- 25 Jiří T. Kotalík – Marie Judlová – Jiří Ševčík et al., *Prostor, architektura, výtvarné umění* (katalog neuskutečněné výstavy, Severomoravský KV SSM), Ostrava 1983, nestránkováno.
- 26 Benjamin Fagner – Jiří Ševčík, *STL. Středotlačí* (katalog výstavy), Praha 1989, nestránkováno; Tereza Poláčková, *Ohnout panel pro spokojené stáří*, in: Petr Vorlík (ed.), *(a)typ / architektura osmdesátých let*, Praha 2019, s. 149–157.
- 27 Radomíra Sedláková, *Svobodárna sester v Praze na Proseku, Architektura ČSR XLV*, 1986, č. 9, s. 386–391; *Československý architekt XXIX*, 1983, č. 23, s. 3.

ZDROJE:

- Děčínská zoologická zahrada v roce 2000, *Československý architekt* XXVIII, 1982, č. 2, s. 5;
- Martin Rajniš, Provozní budova TOS Čelákovice (experiment „platform frame construction“ v Čechách), *Československý architekt* XXXIII, 1987, č. 19, s. 1 a 3;
- Dřevěný dům na Šumavu, *Československý architekt* XXXV, 1989, č. 25, s. 5;
- Pavilóny exotických ptáků v pražské ZOO, *Architektura ČSR* XLVII, 1988, č. 2, s. 63–64;
- Eva Poláčková, Mobilní program – Zatím bez happy endu?, *Architektura ČSR* XLVIII, 1989, č. 4, s. 56–59;
- Benjamin Fragner – Jiří Ševčík, *STL. Středotlaci* (katalog výstavy), Praha 1989, nestránkováno;
- Archiv NTM, fond Architektonická služba, složka Studijní úkol Svazu architektů ČSR – MO Gottwaldov, Dostavba oblastní galerie výtvarného umění v Gottwaldově, červen 1981, Ivan Příkryl;
- Archiv NTM, fond Architektonická služba, složka Studijní úkol Svazu architektů ČSR, Stánek u autoparkoviště, hlídač a hygienické zařízení pro motoristy, 1981, Jiří Stuchlík;
- Soukromý archiv Vlada Miluniče;
- Soukromý archiv Zdeňka Hölzela;
- Jakub Peterka – Matěj Dědek – Dominik Kos, rozhovor s Vladem Miluničem, Praha 2. 4. 2017;
- Petr Vorlík, rozhovor se Zbyškem Stýblem, Praha 19. 6. 2019.

Únik z reality

— projekty „do šuplíku“, utopie a výstavy

Tereza Poláčková

Po normalizačním útlumu, způsobeném represemi začátku sedmdesátých let, kdy se zárodky občanské společnosti schovaly do ulity a země rezignovala na své touhy po alternativě, začala v průběhu osmdesátých let nejdřív velmi pozvolna, avšak s čím dál větší intenzitou vířit energie nových snů.

I na architektonické scéně se ozývaly nové hlasy související zejména s narůstající nespokojeností s výsledky masivní sídlištní výstavby. Přání citlivě reagovat na místo, individualitu uživatele či historické město, aplikovat myšlenky pronikající skrze železnou oponu na stránkách západních časopisů o architektuře, osvobodit formální podobu staveb z okleštěnosti montovaných prefabrikátů, navrátit jí hravost a lehkost, to vše architektky přitahovalo. Míra kompromisů, k níž byli stavebním aparátem, typizovanými stavebními soustavami i složitostí schvalovacích procesů nuceni u realizací, na nichž pracovali, však často vedla k tomu, že se výsledek téměř absolutně lišil od původního záměru. V kombinaci s dobou vzniku projektu, která se nezdá protahovala až na celých dvacet normalizačních let, byla možnost reakce architekta na aktuální podněty velmi omezená. Mnozí architekti tak unikali k architektuře nejsvobodnější, architektuře „malované“, která mnohdy ani nebyla zamýšlena pro realizaci, avšak nejvěrněji zrcadlila dobové úvahy.

Obrození

Paralelně s oficiálně budovanou „jednotnou kulturní frontou“ začala vznikat kultura alternativní. S uvolněním, které přinesly reformy Michaila Sergejeviče Gorbačova, tato vrstva umělecké scény v čase stále rostla a velmi početná byla zejména ve druhé polovině osmdesátých let.¹ Diskuse o změnách v tuzemském stavitelství začínaly na úrovni jednotlivých projektových ateliérů a formou večerních schůzek v restauracích a kavárnách. Kroužky pořádající debaty a přednášky nejen o architektuře vznikaly v celém Československu a postupně tyto iniciativy místně získávaly charakter uměleckých skupin.

V roce 1987 byla založena skupina Středotlaci, která sdružovala zejména architektky střední generace uskupené okolo Jiřího Ševčíka, ve stejném roce sepsali Ivan Vavřík a Petr Krajčí výzvu V.E.S.P.A., která byla o rok později následována ustavením sdružení Vokolo osmého. V roce 1989 pak vznikla celá řada dalších iniciativ, mezi nimi Zlatí Orli, Obecní dům, volná skupina DNA – Dílna nejmodernější architektury, Aktiv mladých architektů v Brně nebo Klub čtyř měst v Náchodě.² Situace mezi mladými architektky zrcadlila obecnější tendence doby. Ihned jak to bylo možné, vznikaly skupiny výtvarných umělců, se kterými byli mladí architekti v přátelském kontaktu – Tvrdohlaví (1987), Volné seskupení 12/15 – Pozdě ale přece (1987). „Svou existenci oznámily obě skupiny bez okolků bezradnému svazu výtvarníků.“³ U veřejnosti si rychle získaly ohlas, který byl podnícen také relativně velkou publicitou.⁴ V roce 1987 z iniciativy Jindřicha Chaloupeckého vznikla také Nová skupina sdružující teoretiky, umělce i architektky napříč generačním spektrem.⁵ Mezi aktivity, které nejvíce rezonovaly ve veřejné debatě, patřily zejména výstavy pořádané z iniciativy samotných architektů či teoretiků. Již na tomto místě je třeba poznamenat, že jen málo z přehlídek, které zde budou popsány, stálo skutečně zcela mimo oficiální struktury (některé byly pořádány dokonce na půdě Galerie Jaroslava Fragnera, zřizované přímo Svazem českých architektů), zásadní však je, že podněty pro tyto výstavy i projekty na nich představené vznikaly mimo ně.

Architekti Petr Kolář a Jaroslav Kosek z vlastní touhy po sdělení uspořádali v Praze v roce 1982 výstavu *Architekti, malíři, sochaři v Ústavu makromolekulární chemie* (ÚMCH), která měla propojit mladé tvůrce napříč obory. Po období uzavření umělců i architektů v oborových svazových institucích⁶ byla první podobnou akcí, která podnítila řadu dalších událostí. Jednalo se o vyzvanou přehlídku, již měli organizátorskou dvojici oslovení autoři obeslat svými projekty. Všechny zasláné příspěvky byly vystaveny. Ústředním tématem se mělo stát zkoumání lidského působení na okolní prostředí.⁷

Vystavované předměty a projekty byly v mnohém nesouměřitelné, koncepce výstavy nemohla projektům poskytnout patřičnou kritickou reflexi a instalace působila spíše dojmem nepřehledného depozitáře, přesto Petr Kolář s Jaroslavem Koskem otevřeli Pandořinu skříňku. Jejich niterná potřeba sdílet s ostatními tvůrci a veřejně prezentovat své úvahy i tvorbu vyvolala obrovský zájem oslovených autorů a veřejnosti. Po skončení výstavy vznikl katalog s medailony umělců i fotografiemi z akce. Součástí katalogu byly texty teoretiků – Jiřího T. Kotalíka, Marie A. Judlové a Jiřího Ševčíka, kteří opakovaně kriticky reagovali na „kolísavou úroveň“ a „zmatečnost instalace“, zároveň však vyzdvihovali průlomovost události.⁸

Leporelo JOTRS

Mezi vystavenými projekty vynikal jeden, od dvojice architektů Zdeněk Hölzel a Jan Kerel. Jejich Leporelo JOTRS (přesmyčka slova „stroj“) představovalo humorným způsobem jednoduchý systém prefabrikované stavební soustavy a možnosti jeho využití. JOTRS měl sloužit jako stroj na výrobu sloupů a čtvercových panelů, jichž je možno použít k sestavení čehokoliv: „Universální, řešící všechny problémy.“⁹

- 1 Jiří Šetlík, Léta sedmdesátá a osmdesátá, in: Rostislav Švácha – Marie Platovská (eds.), *Dějiny českého výtvarného umění VI/1*, Praha 2007, s. 373.
- 2 Monika Mitášová – Jiří Ševčík, *Česká a slovenská architektura 1971–2011, Texty, rozhovory, dokumenty*, Praha 2011, s. 184.
- 3 Jiří Šetlík, Léta sedmdesátá a osmdesátá, in: Rostislav Švácha – Marie Platovská (eds.), *Dějiny českého výtvarného umění VI/1*, Praha 2007, s. 378.
- 4 Například časopis *Mladý svět* udělil Tvrdohlavým cenu *Bílé vrány*.
- 5 Tereza Poláčková, *Neoficiální československá architektonická scéna v 80. letech 20. století* (diplomová práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2018 (dspace.cuni.cz), s. 24.
- 6 Tereza Poláčková, rozhovor s Miroslavem Masákem, Praha 13. 6. 2018.
- 7 Petra Zaccpalová, *Prostor – architektura – výtvarné umění, katalog výstavy, která nebyla*, in: Jan Wollner – Karel Císař (eds.), *Svést Labe do Berounky, K neuskutečněným projektům československého umění 60.–80. let*, Praha 2011, s. 93.
- 8 Petr Kolář – Jaroslav Kosek (eds.), *Architekti, malíři, sochaři v ÚMCH* (samizdat), Praha 1982.
- 9 Soukromý archiv Zdeňka Hölzela, Jan Kerel – Zdeněk Hölzel, Leporelo JOTRS.

V době těsně předcházející výstavě v ÚMCH pracovali Zdeněk Hölzel, Jan Kerel, Petr Keil a Jaroslav Šafer v ateliéru A13 Projektového ústavu Českého svazu výrobních družstev na teoretické studii aplikovatelnosti montovatelných kapslí z prolamovaného plechu – GO-BUŇKO. Ačkoliv tento výzkumný úkol zadalo Ministerstvo stavebnictví, otcem této technologie důsledně prefabrikace byl Karel Janů, jeden z ideových původců typizace u nás již v meziválečném období.¹⁰ Od konce padesátých do začátku sedmdesátých let působil jako pedagog na pražském ČVUT, kde mladé architektky dokázal při svých přednáškách strhnout jako málokterý další vyučující.¹¹ Jeho prostřednictvím získávalo zprůmyslnění stavebnictví a zejména typizace přitažlivou lehkost a hravost. Věřil v ideje pokroku a ve svých názorech byl velmi přesvědčivý. V šedesátých letech, kdy byli Hölzel s Kerelem jeho studenty, navíc myšlenky prefabrikace souzněly s odvážnými návrhy hvězd ze Západu.

GO-BUŇKO – továrně vyráběná modulární stavebnice mohla dle metodiky připravené Zdeňkem Hölzelem, Janem Kerelem, Petrem Keilem a Jaroslavem Šaferem sloužit zejména k sestavování občanské vybavenosti, která chyběla především na sídlišťích – škol, školek, obchodů, úřadů ad.: „*Chtěli jsme buňkizovat celou zemi.*“¹² Při tvorbě se architekti inspirovali Archigramem a jeho Plug-in či Clip-in City, Reynerem Banhamem a Françoisem Dallegretem a jejich UN-house – environmentální nafukovací bublinou¹³ či Marshalllem McLuhanem. Výsledkem byla studie natolik progresivní a otevřeně se odkazující k západním ikonám, že ji ministerstvo nejdříve odmítlo přijmout, později však ustoupilo a studii akceptovalo.¹⁴ Posléze byl dokonce jeden pavilon dle prováděcího návrhu Jaroslava Šafera realizován na Výstavě úspěchů národního hospodářství SSSR.

S postupující prací na teoretických studiích k prefabrikovaným konstrukcím se Zdeněk Hölzel a Jan Kerel zalekli, že se svým směřováním snad až příliš přiblížili levicovým ideologům stavitelství. „*Když jsme udělali Go-Buňko, kde jsme aplikovali všechny myšlenky marshalllo-mcluhanovské a archigramovské, tak jsme zjistili, že jsme se ocitli příliš na straně avantgardy a myšlenek pokroku, a tudíž že jsme najednou na jedné lodi s bolševikama, a tak jsme se toho lekli. A vytvořili jsme to srandovně lepoporelo, kde jsme z toho udělali všechno možné – náhrobky a takové voloviny. A to je taky ten náš pocit kopřivky z toho, když začnete být nositelem pokroku. Smutný konec, vidíte, mladých pokrokářů.*“¹⁵

Ve druhé polovině sedmdesátých let je oslovil Karel Janů, tentokrát aby dokázali, že je možné jeho nejnovější ideu – betonové panely 3 × 3 m podepřené sloupy v šachovnicové sestavě – použít jako zcela univerzální stavební systém. Důsledky aplikace prefabrikace v tuzemském kontextu byly tou dobou evidentní a architektky zasáhla obava, jak by vypadalo převedení jejich myšlenek do praxe centrálně řízeného stavebnictví: „*Ono to ale nešlo (sestavit pomocí nejnovějšího vynálezu Karla Janů cokoliv), a my jsme se s Kerelem od celého toho blbnutí s efektivitou a řešením všeho jediným nepluralitním nástrojem vysvobodili lepoporelem JOTRS.*“¹⁶

Skrze absurdní příklady uplatnění geniálně banální dvouprvkové stavebnice se vyrovnali se svou frustrací. Sestavili jejich pomocí náhrobky, zahradní lavičky, sluneční hodiny, vítězný oblouk, patníky u silnice i Berniniho kolonádu na Svatopetrském náměstí ve Vatikánu. Jiří Ševčík ve svém textu *Poučení z Leporela JOTRS* hovoří o tom, jak hravost, kterou se návrh

10 Karel Janů, jeden ze členů skupiny PAS (Pokroková architektonická skupina), která po vzoru sovětského stavebnictví promýšlela možnosti typizace a sociálního bydlení. Po únorovém převratu se stal generálním ředitelem stavebních závodů a ideologem státního stavebnictví. Dostal tak možnost myšlenky meziválečné avantgardy převést do praxe. Působil jako pedagog na Fakultě stavební ČVUT v Praze.

11 Tereza Poláčková, rozhovor se Zdeňkem Hölzelem, Praha 5. 6. 2018.

12 Ibidem.

13 Reyner Banham, *A Home Is Not a House, Art in America*, v. 2, April 1965.

14 Prvním výstupem byla svépomocně vydaná publikace *Go-Buňko*, jejíž jeden výtisk se dnes nachází v Národním technickém muzeu v Praze. Posléze na zadání Generálního ředitelství Závodů lehké prefabrikace byla v podstatně vyšším nákladu vydána publikace: Zdeněk Hölzel – Jan Kerel, *Ocelové prostorové jednotky, Informační katalog*, Praha 1976.

15 Tereza Poláčková, *Neoficiální československá architektonická scéna v 80. letech 20. století (diplomová práce)*, FF Univerzity Karlovy v Praze, 2018 (dspace.cuni.cz), s. 56; Tereza Poláčková, rozhovor se Zdeňkem Hölzelem, Praha 5. 6. 2018.

16 Tereza Poláčková, korespondence se Zdeňkem Hölzelem, 2. 3. 2020.

- 17 Jiří Ševčík, Poučení z Leporela JOTRS, in: Jiří T. Kotalík – Marie Judlová – Jiří Ševčík et al., *Prostor, architektura, výtvarné umění*, Ostrava 1983, nestránkováno.
- 18 Petr Kratochvíl, Léta osmdesátá, in: Miroslav Baše et al., *Česká architektura 1945–1995 = Czech Architecture 1945–1995*, Praha 1995, s. 62.
- 19 Tento základní přístup souzněl s myšlenkami Charlese Jenckse a především jeho knihou *Adhocism*, jejíž myšlenky vyhovovaly tuzemské nutnosti improvizovat s prefabrikovanými stavebními dílci a seskupovat je nepůvodním způsobem. Patřil u nás k nejoblíbenějším zahraničním teoretikům, zejména díky osobnosti Jiřího Ševčíka a jím podníceného samizdatového překladu *Jazyka postmoderní architektury*: Charles Jencks – Nathan Silver, *Adhocism: the Case for Improvisation*, Doubleday 1972; Charles Jencks, *The Language of the Postmodern Architecture*, London 1977.
- 20 Tereza Poláčková, *Neoficiální československá architektonická scéna v 80. letech 20. století* (diplomová práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2018 (dspace.cuni.cz), s. 48–54.
- 21 Jiří Ševčík, Poučení z Leporela JOTRS, in: Jiří T. Kotalík – Marie Judlová – Jiří Ševčík et al., *Prostor, architektura, výtvarné umění*, Ostrava 1983, nestránkováno.
- 22 Tereza Poláčková, rozhovor s Marií Klimešovou, Praha 26. 6. 2018.
- 23 Přehled předrevolučních i porevolučních výstav v Ústavu makromolekulární chemie: Galerie Makráč, imc.cas.cz/cz/umch, vyhledáno 20. 1. 2020.
- 24 Petra Zaccpalová, *Prostor – architektura – výtvarné umění*, katalog výstavy, která nebyla, in: Jan Wollner – Karel Císař (eds.), *Svět Labe do Berounky, K neuskutečněným projektům československého umění 60.–80. let*, Praha 2011, s. 93.

vyznačuje, může pomoci „uvolnit naši přecpanou, ale křečovité staženou paměť“, a zároveň osvobozuje myšlenky modernismu i jeho architektonické prostředky k volnému nakládání s nimi.¹⁷ Uvolněnost JOTRS tak zrcadlí širší dobovou tendenci novátorského přístupu k prefabrikovaným prvkům, snahu „ohnout panel“ k jinému účelu, než bylo jeho standardní využití.¹⁸ Nejjednodušší prvek tak může sloužit jako základ čehokoliv.¹⁹

Kromě Zdeňka Hölzela a Jana Kerela byl tento přístup příznačný pro tvorbu výrazných osobností téže generace: Jana Línka a Vlada Miluniče, Tomáše Brixu, Martina Kotíka, Václava Králíčka i trojici Lo-Tech – Zbyška Stýbla, Tomáše Kulíka a Jana Loudu.²⁰ Jejich projekty jsou důkazem, že stačí elementární konstrukce a novátorský přístup ke stavebním prvkům, jež jsou k dispozici, aby bylo možno navázat na místní i historický kontext, aniž by tvůrce rezignoval na lehkost či humor.

„Můžeme je odbýt jako ohrané vtípkování na účet strojové technologie, ale můžeme přes ně také uvidět, oč dnes jde v architektuře i ve výtvarném umění (...) nejde o vynález, ale spíše o průmyslovou archeologii, nejde o sci-fi, ale spíše o rozpomenutí nebo inventuru minulé zkušenosti, nejde o exkluzivní řešení, ale o úsporné a obyčejné přijetí současného stavu, nejde o novost prvků, ale o přeskupení již existujících (které však mohou navázat překvapivě mnohoznačné vztahy), nejde o originalitu vynalezených prvků a struktur, ale o využitování banálního, už použitého, co zkrátka není původní.“²¹

Přehledka *Prostor, architektura, výtvarné umění*

V období normalizace byly mnohdy výstavy i jiné akce balancující na hraně oficiality pořádány na méně exponovaných místech. Témata, kterými se zabývaly, stála na hranici kritiky společenského uspořádání, a proto se organizátoři snažili uniknout pozornosti dozorujících institucí.²² Ústav makromolekulární chemie ČSAV na Petřínách byl příkladem lokálního centra, kde bylo možné uspořádat přehlídky nonkonformní umělecké scény. V přízemní chodbě „Makráče“ či „Makrokoule“ proběhlo od počátku normalizace do sametové revoluce na 250 výstav.²³ Mnohé z nich byly věnovány umělcům, kteří ve standardních výstavních institucích nesměli být vystavováni, např. Adrieně Šimotové, Václavu Boštíkovi, Karlu Neprašovi a mnohým dalším.²⁴ Výstavy se dále pořádaly například v Junior klubu Na Chmelnici, v menších institucích mimo centrum města – v Galerii Opatov, v muzeu v Roztokách nebo místech zcela negalerijní povahy – na malostranských dvorcích, sportovních stadionech, ve starých fabrikách či ve volné přírodě. Výstavní katalogy vznikaly svépomocí či pod záštitou výjimečných institucí, které na sebe byly ochotné toto riziko vzít.

Z podnětu výstavy v ÚMCH v Praze na Petřínách vznikla myšlenka na uspořádání další, rozsáhlejší výstavy s ambicí o organizovanější pohled na dobovou nonkonformní uměleckou scénu. Přehledka *Prostor, architektura, výtvarné umění* byla zamýšlena pro ostravské výstaviště na Černé louce, kde v té době častěji probíhaly výstavy podobného charakteru pod taktovkou Milana Webera z Klubu přátel výtvarného umění.

K ostravské výstavě rovněž vznikl katalog, vydaný díky podpoře Jazzové sekce Svazu hudebníků ČSSR v Praze – svého času zásadního centra kultury stojícího mimo hlavní státem podporovaný proud.²⁵ Součástí katalogu

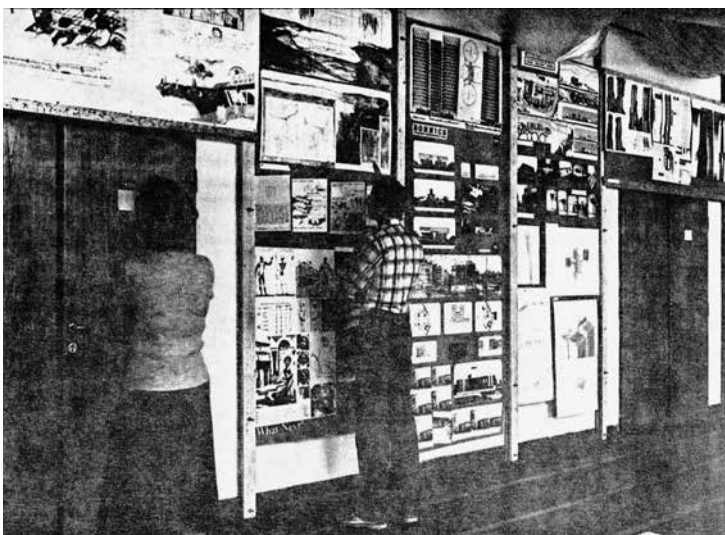
Výstava Architekti, malíři, sochaři v Ústavu makromolekulární chemie, 1982 - pozvánka (Petr Kolář - Jaroslav Kosek (eds.), Architekti, malíři, sochaři v ÚMCH (samizdat), Praha 1982, nestránkováno)

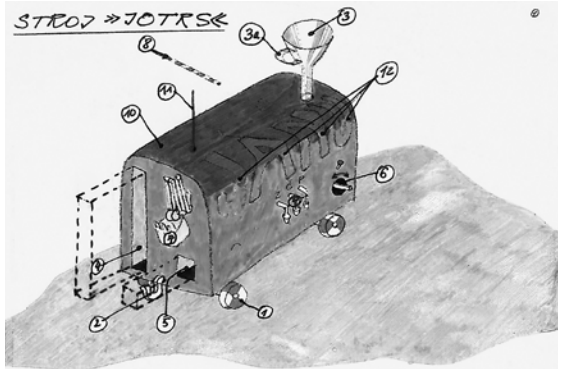
zv roh ústavu makromolekulární chemie vás zve na výstavu prací architektů malířů a sochařů která bude zahájena 22 března '82 v 17 h odin ve výstavní síni ústavu v praze 6 petřiny heyrovskét 10 náměstí 2 / tram 2 / 20 / 31 bus 120 / 179 / 191 o hudba m k ocáb filmová projekce baumb ruck / tintěra o výstava potrvá do 2 dubna / pondělí-pátek 8-18

judl / ševčík / liessler / janák / krotký / boháček v k novák / klimeš / jankovská / kařka / zoubek štulc / vrana / jansa / hruschka / špaček / sbo rwitz / j novotný / smetana / krátký / suhomel eisler / přikryl / rajniš / sajner / kosek / beran / kořková / sozaňský / sosna / trnka / borl / urban jeřábek / j kovár / p kovár / hařtal / gebauer ouhel / franče / lindovský / šembera / mansfeld / rittstein / hölzel / kerel / hron / načeradský / bukovský / vořtárek / f novotný / moravec / filsaková / pošmourný / jetelová / koza / kozová / mysliveček / vavřln / gabriel / holub / holubová / hančl / mojžiš / vokáč / heřmanská / dlouhý / schleger / jeniček /

Výstava Architekti, malíři, sochaři v Ústavu makromolekulární chemie, 1982 - pohled do výstavních prostor v přízemní chodbě (Petr Kolář - Jaroslav Kosek (eds.), Architekti, malíři, sochaři v ÚMCH (samizdat), Praha 1982, nestránkováno)

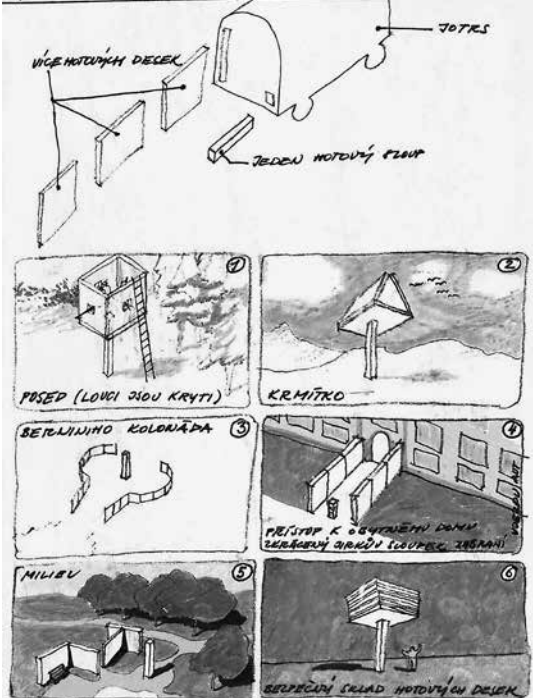
Leporelo JOTRS, Zdeněk Hölzel, Jan Kerel,
1982 (soukromý archiv Zdeňka Hölzela)

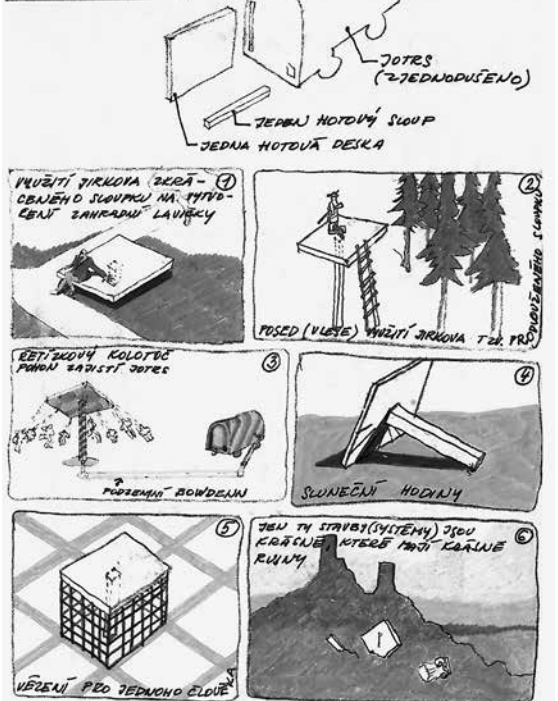
LEGENDA

- ① KOLA - MOBILITA, VŠECH STACIONERNÍ PANELÁRNĚ
- ② HÁK - DTTO 1 - POSÍLENÍ
- ③ TRYCHTÝR - VÝEZ OTEVĚRNOSTI
- ④ UCHO - TRYCHTÝR MOŽNO POUŽÍT I JINDE A JINAK A JINAK
- ⑤ OTVOR DESKY - ZDE VYCHÁZÍ MOTOVÉ DESKY
- ⑥ OTVOR SLOUPU - " " SLOUPY
- ⑦ HĚDEL NÁHONU - POUŽITÍ: POMOC KOLOTOČE, ŠKRABÁNÍ, BEARSBOR, BROŠENÍ NOŽŮ (I KAPRNÍCH), SOUSTŘEŽENÍ BALUSTER, S BOWDENOVÝM VEDENÍM MOŽNO VETAT I VELMI DALEKO (I ŠKRABAT, BROŠIT, SOUSTŘEŽIT...)
- ⑧ BABR - K BAGROVÁNÍ
- ⑨ OTVOR ARMOVACÍ - PRO PŘÍŠUN VÝSTUŽNÝCH ŽELEZ PRO (I ŽINČICH)
- ⑩ OSVĚŽUJICÍ ZAŘÍZENÍ (STYK ČLOVĚK - STROJ)
- ⑪ CAPOTTAGE - CARROSSAGE (CAROISERIE)
- ⑫ ANTÉNA - PRO DÁLKOVÉ OVLÁDÁNÍ STROJE ČLOVĚKEM A NAOPAK
- ⑬ NÁPIS

VYUŽITÍ MNOHA HOTOVÝCH DESEK
A JEDNOHO HOTOVÉHO SLOUPU

VYUŽITÍ JEDNĚ HOTOVÉ DESKY A JEDNOHO HO-
TOVÉHO SLOUPU

byly medailony všech devadesáti tří vystavujících umělců s přehledem jejich umělecké činnosti doplněné o texty kurátorů ke koncepci výstavy. Vzácné výtisky katalogu nabízejí přehled o generačně i umělecky široké škále osobností alternativní umělecké scény této doby. Veškeré tiskoviny vydávané Jazzovou sekcí však musely projít oficiálním cenzurním procesem, při němž byla připravovaná výstava v Ostravě shledána potencionálně protistátní, zakázána a celý náklad katalogu měl být skartován. Několik svazků se však podařilo zachránit.²⁶

Jádrem koncepce kurátorského týmu bylo mnohostranné zkoumání prostoru a důraz na proces tvorby a jeho zachycení prostřednictvím skic a náčrtků.²⁷ Oslovení umělci přislíbili díla zkoumající prostorovost pro svou dobu velmi progresivním způsobem – happening, land art, environmentální projekty.

Architektonickou sekci organizoval Jiří Ševčík. Katalog obsahuje zejména zaslané skici připravovaných či realizovaných architektonických projektů, někteří tvůrci se však prezentovali fantaskními kresbami architektury (Jaroslav Kosek) či ironickými reflexemi vlastní činnosti (Zdeněk Hölzel a Jan Kerel, znovu Leporelo JOTRS). Na hranici architektonické kritiky se však ocitla například instalace Michaela Rittsteina, který svou soustavou papírových krabic a krabiček glosoval utilitarismus sídlištní výstavby.

Malovaná architektura a Urbanity

Ve druhé polovině osmdesátých let se *Technický magazín*, takzvané *Téčko*,²⁸ věnující se dlouhodobě zejména novinkám na poli techniky, stal kritickou platformou umožňující zveřejnění textů, které bylo takřka nemožné otisknout jinde. „*Téčko* bylo jednoznačně neloajálním prostředím, vyznění jako celku bylo do značné míry k režimu kritické.“²⁹ V té době zde jako šéfredaktor působil Vladimír Petřík a mezi autory se řadili například sociální ekolog Bohuslav Blažek, o ekonomii psal Miloš Zeman, k tématu ekologie přispíval Bedřich Moldan. Někteří autoři publikovali pod pseudonymy.

Redakce organizovala také výstavy výtvarného umění, pořádané nejprve v muzeu v Roztokách. Jedna z takových přehlídek byla věnována skupině kreslířů a karikaturistů ilustrujících články v *Technickém magazínu*. Mezi vystavovanými jmény nechyběli Vladimír Jiránek či Karel Nepraš, jenž v té době nemohl volně vystavovat.³⁰ Díky Státnímu nakladatelství technické literatury (SNTL), pod jehož hlavičkou časopis vycházel a díky němuž v činnosti *Téčka* nikdo z cenzorů nehledal informace o neloajálních umělcích, byli účastníci výstav předem oficializováni: „*Téčko* ani SNTL nebyly kulturní instituce, výstavní plán neexistoval, a proto se nemusel schvalovat.“³¹

Od roku 1979 působil jako stálý člen redakce a editor *Téčka* Benjamin Fragner, který inicioval sérii výstav o architektuře. Benjamin Fragner vycházel z teorie komunikace a přesvědčení, že kresba i stavba navrhovaná, i když není určena pro realizaci, vypovídá o hlubších pohnutkách autora, o jeho niterných úvahách, aniž by v prvním plánu došlo ke konfrontaci s realitou. Architektonická kresba měla být komunikačním médiem mezi architekty navzájem i mezi architektem a veřejností.³² První výstavu Benjamin Fragner připravil ve spolupráci se Zdeňkem Lukešem. Nazvali ji *Projekty z archivu* a představovala autorský výběr nerealizovaných projektů pro Prahu z archivu architektonické sbírky Národního technického muzea v Praze. Nedlouho

25 Ibidem, s. 94.

26 Podle oficiálního prohlášení však byla výstava odvolána kvůli poruše vodovodního potrubí: Ibidem, s. 94.

27 Mezi kurátory byli Kurt Gebauer, Marie Judlová, Ivan Kafka, Jaroslav Kosek, Jiří T. Kotalík, Petr Kovář, Jiří Ševčík, Vladimír Šlapeta, dále se přípravy účastnil také Bohuslav Blažek: Jiří T. Kotalík, in: Petr Kolář – Jaroslav Kosek (eds.), *Architekti, malíři, sochaři v ÚMCH* (samizdat), Praha 1982, nestránkováno.

28 *Technický magazín* vycházel od roku 1958 do roku 1998.

29 Tereza Poláčková, rozhovor s Benjaminem Fragnerem, Praha 3. 5. 2018.

30 Ibidem.

31 Tereza Poláčková, *Neoficiální československá architektonická scéna v 80. letech 20. století* (diplomová práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2018 (dspace.cuni.cz), s. 61; Tereza Poláčková, rozhovor s Benjaminem Fragnerem, Praha 3. 5. 2018.

32 Maroš Krivý, *Urbanita 86* a kritika sídliště počas neskorého socializmu, in: Rostislav Koryčánek (ed.), *Paneland. Největší československý experiment* (katalog výstavy), Brno 2017, s. 178.

poté v návaznosti na neuskutečněnou výstavu v Ostravě a s vědomím zázemí SNTL uspořádal v roce 1985 Benjamin Fagner první ze série výstav papírové architektury přiléhavě nazvanou *Malovaná architektura*. Sám svůj zájem o zkoumání uměleckého rozměru architektury popisuje jako okouzlení utopiemi a latentní obavu z jejich převádění do praxe. Ukázkou tohoto okouzlení provázaného s obavou pro něj byly například sny meziválečných avantgardistů i Le Corbusierova *Zářícího města* – a následná realita masové výstavby v Československu.³³ „Pro mě byla osmdesátá léta o hledání odpovědi na otázku: Kde je hranice utopií a kde utopie přechází v reálnou architekturu?“³⁴

Malovaná architektura (1985)³⁵ proběhla v muzeu v Roztokách. Vladimír Petřík, šéfredaktor, požadoval, aby se autoři vyhnuli politickým a ideologickým problémům a spíše se věnovali obecnějším společenským otázkám.³⁶ Osloveni byli nejen architekti, ale také výtvarní umělci. Název *Malovaná architektura* v sobě skrývá zpochybnění důvěryhodnosti projektů takto označovaných, malují si děti, okřídlená česká rčení ukazují, že co je „malované“, mnohdy sebe samo zpochybňuje, třeba když si někdo „maluje budoucnost“ nebo „maluje čerta na zeď“... Název výstavy byl tedy současně výzvou k utopickým plánům i jejich potencionálním popřením. Pro velký zájem tvůrců i veřejnosti proběhla hned o rok později další výstava, *Urbanita 86* – následovaná *Urbanitou 88* a *Urbanitou 90*. Výzvy k zaslání projektů byly otištěny v *Téčku*. Redakce žádné ze zaslanych projektů nevyřadila. A výstavy tak nabízely mimořádně pluralitní pohled na architekturu i společnost.

Všechny tři *Urbanity* proběhly v Galerii Jaroslava Fagnera provozované Svazem českých architektů. Název *Urbanita 86* byl vysvětlen v jednom z doprovodných článků v *Technickém magazínu* dle *Slovníku spisovného jazyka českého* jako „úhlednost, zdvořilost a urbánnost“ a zároveň dle *Slovníku cudzích slov* jako „snaha po dosiahnutí priaznivého mestského vzhľadu životného prostredia ľuďi“.³⁷ Projekty všech osmdesáti přihlášených účastníků na první z *Urbanit* měly být komentářem, dotvořením, vylepšením či zabydlením sídlišť.³⁸ Pohybovaly se na celé paletě od uměleckých objektů pro veřejný prostor (socha *Hlava a keř* od Čestmíra Sušky) přes drobné zásahy pro konkrétní sídlištní situaci (*Snění o jednom sídlišti*, proměna pohledu z okna od Jaromíra Kneipa) až po projekty promyšlené koncepce přestavby celého města (přenesení urbanistického rozvržení a městotvorných prvků ze starého města Most do struktury nového města Most od Jiřího Kučery a Jaroslava Ouřeckého).³⁹

O dva roky později proběhla *Urbanita 88*, která doslovněji hodnotila důsledky kroků garnitury na pustošení městského prostředí i krajiny. Přehlídka prací sto třiceti účastníků přilákala svým kritickým nastavením ještě větší množství návštěvníků. Novým tématem, které se zrcadlilo v mnoha projektech jako reakce na probíhající či stále plánované asanace měst, se stala otázka zásahu prefabrikované výstavby do historických center (např. návrh přestavby Kladna s omezeným množstvím demolice a respektem k charakteru malého města od Michala Sborwitze, Milana Brzáka a Tomáše Smrže; trojice Lo-Tech – Tomáš Kulík, Jan Louda a Zbyšek Stýblo – přispěla projektem pomáhajícím přehuštěné dopravě v centru Prahy s pomocí sítě městských lanovek).⁴⁰ Hlavní cenu obdržel projekt Ivo Obersteina a Jiřího Zavadila, kteří prezentovali návrh na rekreační areál postavený s pomocí stavebního odpadu nahromaděného při stavbě Jižního Města.⁴¹

33 Tereza Poláčková, rozhovor s Benjaminem Fagnerem, Praha 3. 5. 2018.

34 Tereza Poláčková – Jan Zikmund, rozhovor s Benjaminem Fagnerem, Praha 27. 2. 2020.

35 Jiří Ševčík – Jana Ševčíková, *Malovaná architektura, Architektura ČSR XLV*, 1986, s. 175–176; Benjamin Fagner, *Malovaná architektura, Technický magazín XXVIII*, 1985, č. 9, s. 34–39.

36 Tereza Poláčková, rozhovor s Benjaminem Fagnerem, Praha 3. 5. 2018.

37 Benjamin Fagner, *Urbanita 86, Technický magazín XXIX*, 1986, č. 9, s. 34.

38 Ibidem; Benjamin Fagner, *Urbanita 86, Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 6, s. 28–29.

39 Tento projekt zrcadlil výstupy zásadní studie autorského týmu kolem Jiřího Ševčíka, která v návaznosti na koncepci mentální geografie Kevinu Lynche zkoumala rozdílné principy orientace ve městě obyvatel přestěhovaných ze starého do nového města Most: Jiří Ševčík – Jan Benda – Ivana Bendová, *Město Most v obrazu svých obyvatelů. Metoda výzkumu obrazu města a její využití*, in: *Acta Polytechnica*, Praha 1978.

Příspěvek pro neuskutečňenou výstavu
Prostor, architektura výtvarné umění, Michael
 Rittstein, 1982 (Jiří T. Kotalík – Marie Judlová –
 Jiří Ševčík et al., *Prostor, architektura, výtvarné
 umění*, Ostrava 1983, nestránkováno)

Výstava *Malovaná architektura*, Roztoky u Prahy
 (soukromý archiv Benjaminu Fagnera)

Výstava *Malovaná architektura*, Roztoky u Prahy
 (soukromý archiv Benjaminu Fagnera)

Výstava *Malovaná architektura*, Roztoky u Prahy
 (soukromý archiv Benjaminu Fagnera)

Benjamin Fragner k práci editora v Technickém magazínu v osmdesátých letech:

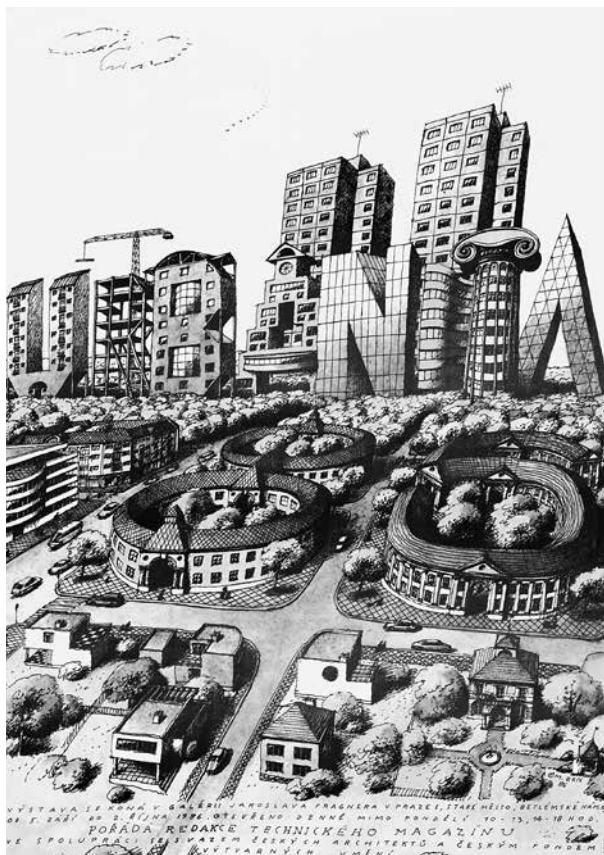
„Chtěl jsem se věnovat osudům utopií a nenaplněným architektonickým vizím, minulým i současným, a tak jsem je jako kurátor výstav začal sbírat a časem iniciovat (Projekty z archivů, Malovaná architektura, Urbanita 86, Urbanita 88, Urbanita 90, Jatky – prostor střetu). Byla v tom záminka, jak se přiblížit jejich čtení. Pak jsem je publikoval různě rozptýlené po časopisech, v knížce, v ročence Téčka. Aktuální motivací určitě bylo balancování mezi okouzlením, zpochybněním a zavržením, jak téma utopií a ‚malované architektury‘ v těch letech rezonovalo v odborných diskusích. Právě tak záměr téměř bezbřehé plurality přístupů, stylů, vkusu, užití a forem, reakce na situaci v umění a stav společnosti, jistě i vypořádávání se s modernitou a prožívanou deziluzí z nenaplněné utopie, a také znovuobjevený význam architektonické kresby v procesu projektování, prostředník v deformované komunikaci. Zdálo se to důležitější, než co se kolem staví.

Těch rovin je ale víc, byly to akce, spíš než jen výstavy, a neúčastnili se jich pouze architekti, také výtvarníci, fotografové. Podstatně to ovlivnilo atmosféru a přispělo k širší odezvě. Soustředěné kresby, projekty, modely nebo to, co zobrazovaly, navrhovaly a prosazovaly, byly zprávou o čemsi jiném, spíš otázkou než prvoplánovým sdělením. O realitě v ne zrovna nejlepším světle. Na což, myslím, ještě ani ne tak Malovaná architektura, ale především série Urbanit vlastně zkoušela dát odpověď.

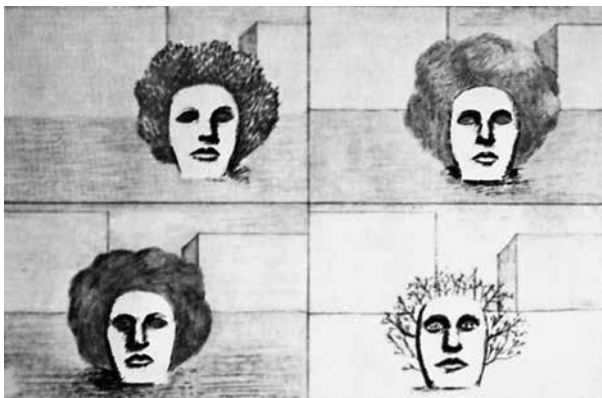
Platí dodnes. Vidíte, kdo přistupuje plynce a aby oslnil. Anebo kde se objevují generační pochybnosti a sebereflexe. Jako ‚středotlaká nejistota z poznání je obranou proti sebevědomí banality‘, jak ještě koncem osmdesátých let poznamenávám v katalogu výstavy Středotlakých. A také kdo vycítí, když problém je hlubší, než aby ho jen idealizoval podbízivou grafikou, a vykročí z uzavřeného kruhu tehdy oficiálních, dnes spíš komerčních zakázek či profesních zájmů. Proto jsem vždycky měl raději konceptuálněji orientované práce, ty skutečně přesvědčivé směřují k podstatě a smyslu, ne k vytváření nové iluze. Jakou se teď leckdy stane umně vyrendrovaný developerský obrázek, s lelkujícími postavami a klamavou zelení mezi budovami.“

(Tereza Poláčková – Jan Zikmund, rozhovor s Benjaminem Fragnerem, Praha 27. 2. 2020)

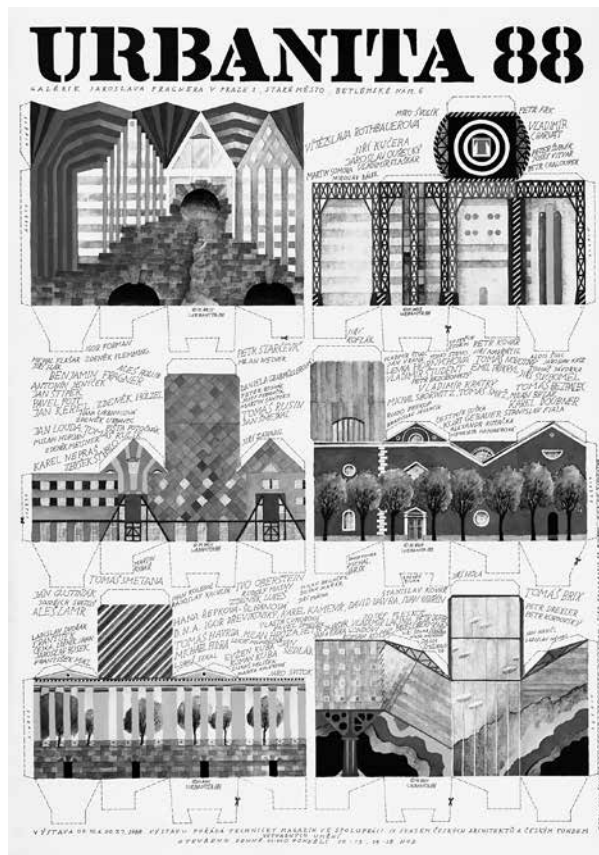
Urbanita 86 – plakát výstavy, Michal Brix,
1986 (soukromý archiv Michala Brixeho)

Urbanita 86 – Hlava a keř, Čestmír Suška, 1986 –
„Betonová skočepina krásné ženské hlavy před
živým keřem, který nahrazuje vlasy a s ročním
obdobím mění barvu i charakter místa.“ (Technický
magazín XXIX, 1986, č. 9, s. 36)

Urbanita 88 – plakát výstavy, Michal Brix,
1988 (soukromý archiv Michala Brixeho)

Urbanita 88 – plakát výstavy, Michal Brix,
1988, složil Benjamin Fragner (Technický
Magazín XXX, 1989, č. 1, s. 8-9)

- 40 Tereza Poláčková, *Neoficiální československá architektonická scéna v 80. letech 20. století* (diplomová práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2018 (dspace.cuni.cz), s. 67; Benjamin Fagner, *Urbanita 88, Technický magazín XXIX, 1988*, č. 6, s. 37.
- 41 Benjamin Fagner, *Urbanita 88, Technický magazín XXIX, 1988*, č. 6, s. 37; Benjamin Fagner, *Druhá zpráva o Urbanitě, Technický Magazín XXX, 1989*, č. 1, s. 6.
- 42 Tereza Poláčková, *Neoficiální československá architektonická scéna v 80. letech 20. století* (diplomová práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2018 (dspace.cuni.cz), s. 67; Tereza Poláčková, rozhovor s Benjaminem Fagnerem, *Praha 3. 5. 2018*.
- 43 Ibidem.
- 44 Pavilony v Mariánských Lázních, v Praze a architekt *Michal Brix, artycok.tv*, vyhledáno 20. 2. 2018.
- 45 Tereza Poláčková – Jan Zikmund, rozhovor s Benjaminem Fagnerem, *Praha 27. 2. 2020*.
- 46 Josef Hons, *Stavíme svět*, Praha 1983; Jiří Hruža, *Město: Praha*, Praha 1989; Pavel Preiss, *Italští umělci v Praze: Renesance, manýrismus, baroko*, Praha 1986; Vladimír Křížek – Richard Švandrlík, *Stošestkrát Mariánské Lázně*, Plzeň 1990; Benjamin Fagner, *The Illustrated History of Architecture: the Development of Towns and Cities*, London 1994; *Michal Janata, Velkoměsta v 19. a 20. století – křížovatky změn: urbanistické strategie v komparativní perspektivě*, Zlín 2016.
- 47 Petr Kratochvíl, *Architektura sedmdesátých a osmdesátých let*, in: Rostislav Švácha – Marie Platovská (eds.), *Dějiny českého výtvarného umění VI/1*, Praha 2007, s. 412.
- 48 Tereza Poláčková, rozhovor s Benjaminem Fagnerem, *Praha 3. 5. 2018*.

Poslední *Urbanita* s číslem 90 proběhla v prvním porevolučním roce. Své příspěvky zaslaly i některé zahraniční kanceláře, ale z vystavované kolekce a návštěvnosti bylo zřejmé, že zájem tvůrců i veřejnosti v té době přitahovala jiná témata: „*Dle Benjaminu Fagnera byla z příspěvků cítit touha po experimentu a oživení architektury, stejně jako touha obrátit list a začít nanovo.*“⁴²

Kresby, plány i umělecká díla vystavovaná v rámci výstav organizovaných *Technickým magazínem* přinášely podněty výtvarné, ekologické, společenské i urbanistické. Benjamin Fagner nejvíce oceňoval projekty, které nesklouzly k apriorní líbivosti a zdobnosti, jejichž hlavním cílem nebylo vylepšení či zkrášlení, ale obsahovaly zmíněnou dvojznačnost utopií a respekt k vlastní nedokonalosti.⁴³ V té době ani západní teorie nebyla jednoznačná – mezi podněty pronikajícími skrze „železnou oponu“ k architektům promlouval postmodernismus, nový realismus, racionalismus, participativní architektura. Všechna tato témata byla nosná i pro *Urbanity*.⁴⁴

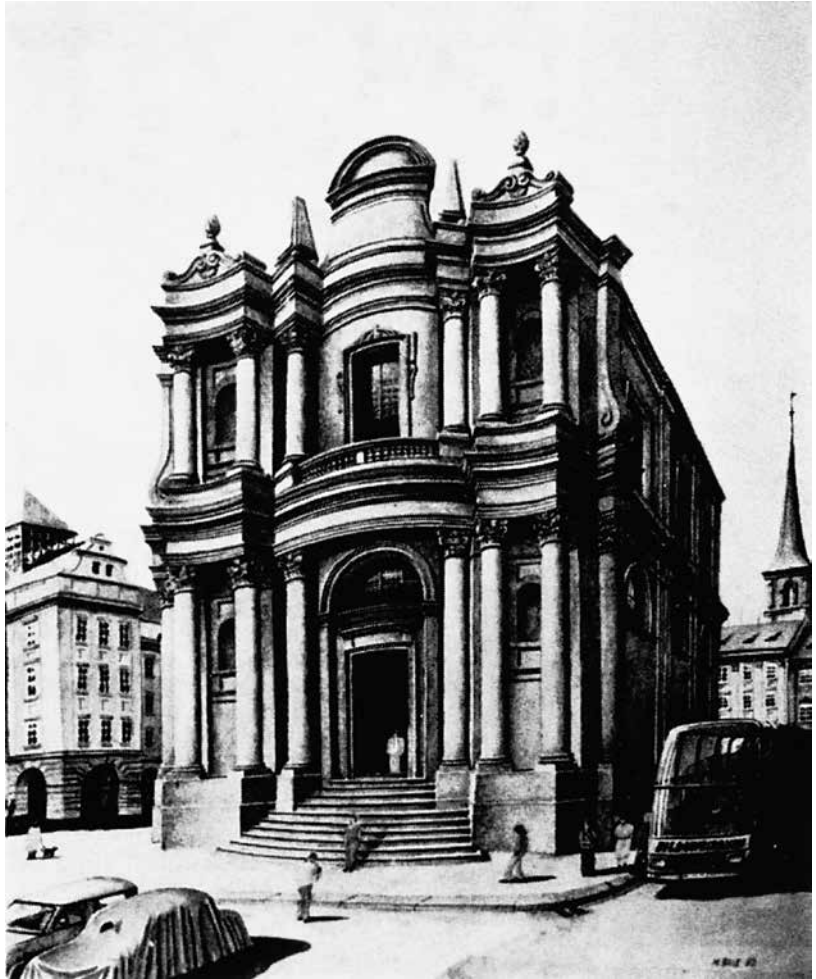
Poezie kresby

S Benjaminem Fagnerem na přípravě výstav opakovaně spolupracoval a na všechny popsané přehlídky svými kresbami přispěl Michal Brix.⁴⁵ Jako absolvent Vysoké školy uměleckoprůmyslové mohl pracovat na volné noze, několik svých realizací uskutečnil přes Český fond výtvarného umění (ČFVU), jinak se živil zejména přípravou instalací výstav (např. *Židle 20. století*, Uměleckoprůmyslové museum v Praze, 1982; *Princip Thonet*, Valdštejnská jízdárna v Praze, 1990), ilustrací knih o dějinách architektury⁴⁶ a jeho kresby doprovázely také články v *Technickém magazínu*.

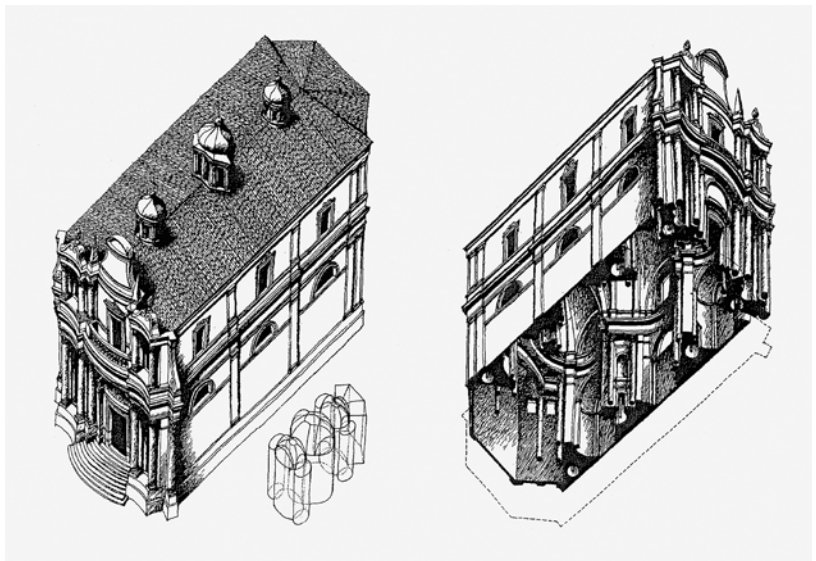
Michal Brix byl autorem instalace i plakátů u *Urbanit 86 a 88*. Na plakátu pro první z nich zobrazil fantaskní město, nad nímž se tyčí dva vysoké sedé panelové domy. Kompozici však dominuje slovo *URBANITA*, v němž každé písmeno představuje nápaditou stavbu rozličných architektonických přístupů, promlouvá svou mnohoznačností ke každému divákovi a předznamenává tak i pluralitu vystavovaných projektů. Druhý plakát, zvoucí na výstavu *Urbanita 88*, byl zároveň vystřihovánkou, s pomocí které si každý návštěvník doma mohl složit vlastní malé městečko a kus snového barevného světa výstavy tak učinit součástí reality svého domova.

O Brixově znalosti historické architektury a stavebních dějin Prahy svědčí hypotetická rekonstrukce nerealizovaného kostela Teatinů v Praze, kterou představil už na výstavě *Malovaná architektura*.⁴⁷ Jeho plakáty viděnou či rekonstruovanou skutečnost rozšiřují o Brixův osobní pohled na ni, interpretují ji, zvýrazňují typické rysy či vytvářejí realitu zcela novou, barevnou a pitoreskní. Čtenáře knih i návštěvníky výstav podněcují k zapojení vlastní obrazotvornosti. Fantaskní svět Brixovy myslí, přeplněný inspiracemi a poučený regionální tradicí, však zrcadlí nejen jeho kresby, ale číší také z architektonických realizací, především z pavilonů v Mariánských Lázních.⁴⁸ Zatímco pavilon Antonínova pramene (1986) ukazuje Brixovo okouzlení barokně-gotickou tradicí nedalekých Santiniho Kladrub, Hudební pavilon (1989–1991) odkazuje ke klasicistní lázeňské architektuře okolního města. Propojení obou poloh jeho práce – kresby i architektury – je zřejmé nejen ze svobody, s níž se odkazuje k historickým vzorům, ale též z jeho slov: „*Není rozpor mezi architekturou a malbou, podle mě je to jedna množina výtvarných disciplín.*“⁴⁹

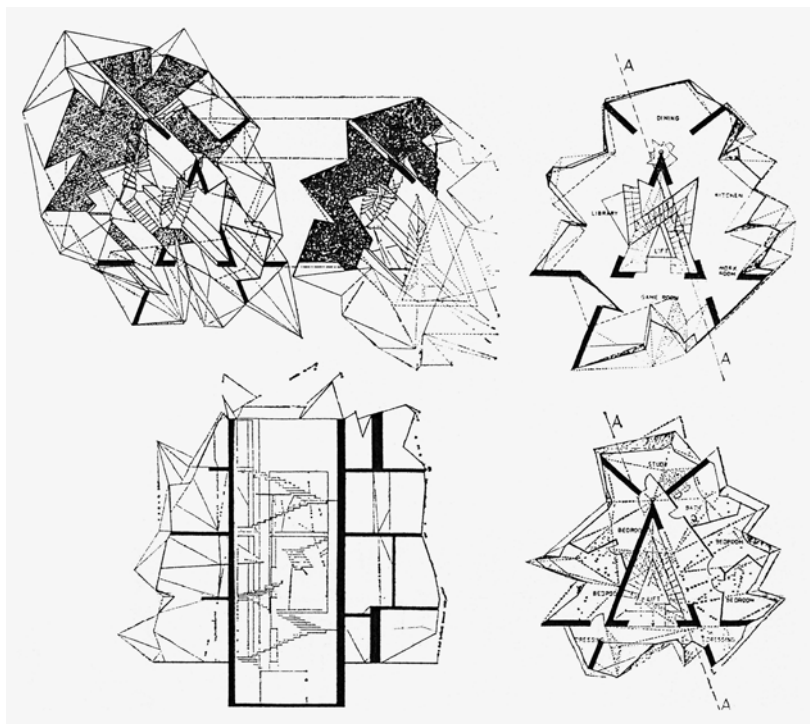
Hypotetická rekonstrukce nerealizovaného kostela Teatinů od Guarina Guariniho v Praze, Michal Brix, 1985 (Architektura ČSR XLV, 1986, č. 4, s. 175)

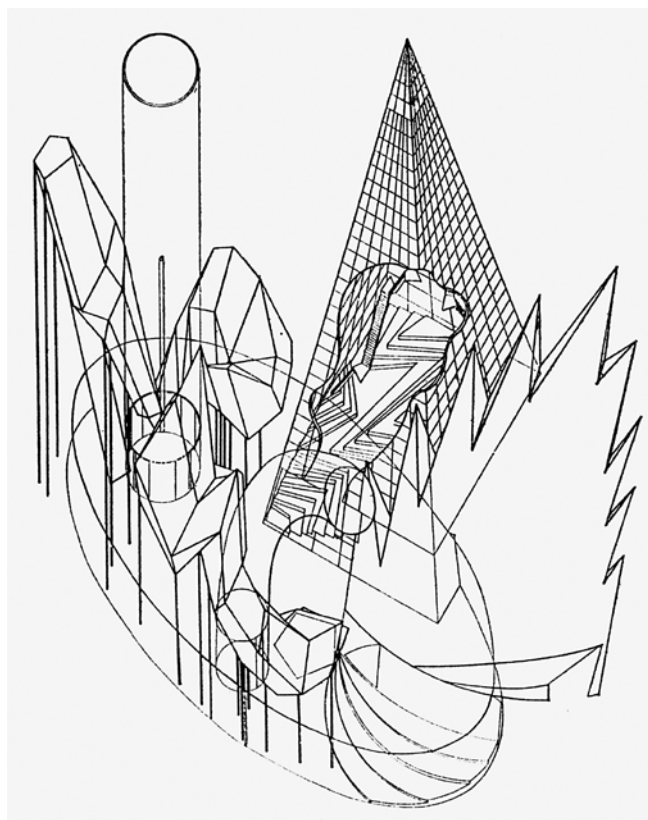
Hypotetická rekonstrukce nerealizovaného kostela Teatinů od Guarina Guariniho v Praze, Michal Brix, 1985 (soukromý archiv Michala Brix)

Velký rodinný dům Šperk,
Milan Knížák, 1970–1983
(Československý architekt
XXXV, 1989, č. 16, s. 8)

Chrám pro všechna nebo žádné
náboženství, Milan Knížák, 1985
(Československý architekt
XXXV, 1989, č. 16, s. 8)

Jedním z těch, kteří intenzivně rozvažovali možnosti architektury skrze své architektonické kresby, byl Jaroslav Kosek. I on díky svému studiu na Akademii výtvarných umění mohl ve druhé polovině osmdesátých let působit na volné noze a pracoval tak na drobnějších realizacích prostřednictvím Architektonické služby a Českého fondu výtvarného umění. Společně s Petrem Kolářem inicioval výstavu v Ústavu makromolekulární chemie a posléze svými grafikami přispíval i na všechny další přehlídky malované architektury, které jsou v tomto příspěvku zmíněny. Jak píše Radomíra Sedláková, jeho kresby představují „otevřeně fantaskní větve architektury“⁵⁰ Jeho listy, zpravidla vystavované v obsáhlejších souboru, představovaly monumentální městské struktury snad inspirované americkými velkoměsty, utopické sídelní celky ve svých formách asociující archaické památky nejruznějších kultur, města stojící na pylonech, pod nimiž by mohla v několika úrovních cirkulovat doprava, jak snily již generace architektů před Koskem, obří amfiteátry a konstrukce na způsob babylonských věží, stavby formami připomínající dětské stavebnice... Jeho fantazie v kresbách nabírá nespočet poloh, které ve své rozmanitosti svědčí o mimořádné tvůrčí energii autora.⁵¹

V souladu s dobovou snahou o mnohostranný pohled na architekturu, vyšel v roce 1989 na stránkách časopisu *Československý architekt* článek o výstavě Milana Knížáka – především o jeho skicách architektury a nábytkového designu.⁵² Milan Knížák jednoznačně překračoval hranice mezi architekturou, designem a výtvarným uměním, ve svých architektonických kresbách se soustředil na utopické návrhy mnoha podob – architekturu organickou, transparentní, plynou, adaptabilní.⁵³ Jeho kresby balancují mezi soudobým uměleckým jazykem a množstvím historických inspirací – italským futurismem, který asociuje struktura na pomezí stereometrického cvičení a volného umění (Chrám pro všechna nebo žádné náboženství, 1985), i domácím kubismem, jež evokují krystalické formy rodinného domu Šperk (1970–1983), sestaveného z množství trojúhelných ploch do ostatného kokonu, který popírá základní architektonické kompoziční zákonitosti i funkčnost. Jak ale píše Jiří Ševčík: „Navrhuje-li Knížák totální popření funkčnosti, pak jen proto, aby nefunkčnost podněcovala objevení nových funkcí.“⁵⁴ Příspěvky Milana Knížáka rezignující na konstrukční či materiálovou doslovnost, ale rozehrávající do krajnosti svobodu výtvarnosti, dokazují, nakolik mohou tyto interdisciplinární vstupy být osvěžením a osvobozením v malované architektonické diskusi.

Přes imaginaci ke svobodě

Články o výstavách malované architektury v *Technickém magazínu* na mnoha stranách barevných reprodukcí podávají asi nejvýmluvnější svědectví o mnohosti podob této dvojrozměrné architektonické disciplíny. Dokládají pluralitu dobových přístupů k architektuře jako takové, která v našem prostředí byla přítomna, ačkoliv většinová výstavba působila uniformně. Některé projekty nabízely pohledné obrázky, jiné pojmenovávaly hlubší problémy. Tu formou rýpavé ironie, jinde coby koncepční plán rozvoje konkrétní lokality. Společně ale tvořily to nejrecentnější, co si mohla veřejnost prohlédnout. Byly různě hlubokým kritickým uvažováním o aktuálních otázkách, bez zdržení stavební mašinerií, bez korekce časovým odstupem, bez kompromisů schvalovacích procesů. Vystavované práce si navzájem

49 Tereza Poláčková, rozhovor s Michalem Brixem, Praha 9. 5. 2018.

50 Radomíra Sedláková, Architektonické fantazie Jaroslava Koska, *Architektura*, 1990, č. 2, s. 26–27.

51 Ibidem.

52 Výstava – Milan Knížák: 1953–1988, *Dům pánů z Kunštátu*, 11. 4. – 21. 5. 1989, Brno.

53 Jiří Valoch – Alice Štefančíková – Jiří Ševčík, Milan Knížák, *Československý architekt XXXV*, 1989, č. 16, s. 8.

54 Jiří Ševčík, Milan Knížák, *Československý architekt XXXV*, 1989, č. 16, s. 8.

nastavovaly zrcadlo, nabízely vzájemnou polemiku, byly potvrzením dvojznačnosti utopie a stále nabíhající otázky její uskutečnitelnosti. Architektonická kresba promlouvala a promlouvá jazykem pro publikum srozumitelnějším než stavební dokumentace a autorům nabízí možnost akcentovat konkrétní prvky. Výstavy byly oblíbené a navštěvované, a to nejen kvůli článkům v *Téčku*,⁵⁵ ale také díky textům publikovaným v *Architektuře ČSR*, časopise *Domov* i denním tisku. Důležitou roli hrála také pluralita, víceznačnost i latentně přítomná společenská kritika, které byly návštěvníky vděčně hltány.⁵⁶

Právě pluralita stylů i přístupů propojuje všechny výše zmíněné výstavy malované architektury. Svoboda v hledání vlastní polohy v této mnohosti vycházela ze společné touhy architektů, kteří se na vernisážích a výstavách scházeli. Bylo by neúplné shrnout jejich kritiku pouze coby reakci na sídlištní výstavbu či vládnoucí politickou stranu. Výstavy hrály důležitou úlohu v utváření komunity – setkávali se zde architekti nejmladší a střední generace, kteří jinak tvořili oddělená uskupení (např. Středotlačí, V.E.S.P.A., DNA či Zlatí orli), a jejich přístupy tak vstupovaly do dialogu. Bohuslav Blažek ve svém příspěvku do katalogu k neuskutečněné ostravské výstavě, nazvané *Spříznění čím?*, definuje společenství vystavujících tvůrců pojmem „sítě“, tedy společenské struktury, v níž má každý vztah alespoň k jednomu dalšímu článku a zprostředkovaně na sebe působí s celkem, zároveň jako pavouci i mouchy v této síti.⁵⁷

Zájem o proces vzniku myšlenky a schopnost akcentovat podstatné problémy skrze architektonickou kresbu se kolem poloviny osmdesátých let projevily na více místech v Evropě. V časopise *Architectural Design*, takzvaném *Áděčku*, vyšlo několik čísel věnovaných architektonické kresbě – kolážím Hanse Holleina či kresbám Alda Rossiho. Ve Frankfurtu nad Mohanem bylo otevřeno *Deutsches Architekturmuseum*, věnující se prezentaci architektonických myšlenek, kreseb a plánů, ve Vídni byly pořádány výstavy o malované architektuře.

*„Doba byla nazrála touhou po výstavách malované architektury bez nutné závislosti na zemi, kde člověk žil. U nás byl hlad po podobných akcích velký, možná jsme to prožívali více než v zahraničí. Byla to potřeba vypořádat se jinou stránkou architektonické tvorby – s vizualitou a prázdnotou obsahu. Tehdy vizualita a výtvarná prezentace architektury chyběly.“*⁵⁸

V našem prostředí architekti skrze malovanou architekturu získávali zkušenosti, prověřovali podněty ze zahraničních periodik, domácích seminářů i diskusí v restauracích. V mnohém se kresby staly impulzem pro další debaty a promítly se i do projektů, na nichž pracovali v rámci svého zaměstnání v projekčních kancelářích. Malovaná architektura pomáhala určovat kolektivní uvažování o architektuře, společně si tříbit pohled na ni. Umožnila osahat si hraniční polohy přístupů, na papíře se například architekti nebojácně vydávali na pole nejodvážnějších postmoderních fantazií a oproti jindy umírněným evropským inspiracím navazovali na velikány divokého amerického postmodernismu. Ačkoliv mnozí z účastníků nyní banalizují význam malované architektury a projektů, které v rámci zmiňovaných přehlídek vystavovali, tak právě tyto projekty ukazovaly dobové uvažování o architektuře mnohem bezprostředněji a svobodněji než kterýkoliv architektonický plán i většina realizací, přičemž spoluutvářely a spoluutvářejí pozdější projekty svých tvůrců.

55 *Technický magazín* vycházel v nákladu 80 tisíc výtisků, v době kolem konání výstav nabízel výzvy k přihlašování, zprávy z výstav, přehled vystavovaných děl a v průběhu roku další architektonické články a texty o zahraniční architektuře.

56 Tereza Poláčková, rozhovor s Benjaminem Fragnerem, Praha 3. 5. 2018.

57 Bohuslav Blažek, *Spříznění čím?*, in: Jiří T. Kotalík – Marie Judlová – Jiří Ševčík et al., *Prostor, architektura, výtvarné umění*, Ostrava 1983, nestránkováno.

58 Tereza Poláčková, *Neoficiální československá architektonická scéna v 80. letech 20. století* (diplomová práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2018 (dspace.cuni.cz), s. 67–68; Tereza Poláčková, rozhovor s Benjaminem Fragnerem, Praha 3. 5. 2018.

Nejednoznačnost – společná charakteristika aktivit i výstav balancujících na hraně oficiální kultury – byla pro veřejnost důležitým tahákem pro návštěvu výstavy a pro tvůrce vítanou změnou v projekční šedi panelové výstavby. Ačkoliv některé postoje vyznívaly velmi důrazně (např. kresba Kurta Gebauera se sovětskými znaky či návrh Jaroslava Koska na plošnou demolici sídliště), jednalo se spíše o výjimky. Ze souborného působení projektů ale vyplývalo sdělení o situaci v profesi i o společnosti jako takové jednoznačně kriticky. To, co nebylo možné pojmenovat přímo, bylo kresbami interpretováno a díky nejednoznačnosti si mnohdy návštěvníci sdělení ještě přibarvili. Ve zpětném pohledu však tvůrci výstav jejich protirežimní náboj pojmenovávají velmi opatrně: *„Tady bylo několik skupin obyvatel – loajální, šedá zóna, disidenti. My jsme byli nejspíš šedá zóna. Někteří měli děti a prostředků, jak mohli komunisti znepříjemnit život, bylo docela dost. Byla to skupina lidí, kteří nechtěli jít do přímé konfrontace, ale chtěli jen tak douchat. Takhle bych to řekl.”*⁵⁹

Ač se dlouho zdálo, že se nic neděje, pomalu docházelo k politickému uvolňování, doba byla nazrála změnou, zespoda postupně stoupala energie mající sílu změnit zemi. Ve druhé polovině osmdesátých let se výstavy papírové architektury staly součástí myšlenkového hnutí směřujícího k „sametové revoluci“. Pro své tvůrce ale byla malovaná architektura (ať už ta vystavovaná, nebo ta uložená do šuplíku) od nepaměti okamžitým únikem do světa, kde nic není nemožné, kde není třeba kompromisů, kde lze tvořit naprosto svobodně a kde vždy zůstává prostor pro snění.

⁵⁹ Tereza Poláčková, rozhovor s Michalem Brixem, Praha 9. 5. 2018.

ZDROJE:

- Jiří T. Kotalík, in: Petr Kolář – Jaroslav Kosek (eds.), *Architekti, malíři, sochaři v ÚMCH* (samizdat), Praha 1982, neustránkováno;
- Petr Kolář – Jaroslav Kosek (eds.), *Architekti, malíři, sochaři v ÚMCH* (samizdat), Praha 1982;
- Jiří Ševčík, Poučení z Leporela JOTRS, in: Jiří T. Kotalík – Marie Judlová – Jiří Ševčík et al., *Prostor, architektura, výtvarné umění*, Ostrava 1983, neustránkováno;
- Benjamin Fragner, Malovaná architektura, *Technický magazín XXVIII*, 1985, č. 9, s. 34–39;
- Benjamin Fragner, *Urbanita 86*, *Technický magazín XXIX*, 1986, č. 9, s. 34–39;
- Benjamin Fragner, *Urbanita 86*, *Architektura ČSR XLVII*, 1988, č. 6, 28–29;
- Benjamin Fragner, *Urbanita 88*, *Technický magazín XXIX*, 1988, č. 6, s. 36–41;
- Benjamin Fragner, Druhá zpráva o Urbanitě, *Technický Magazín XXX*, 1989, č. 1, s. 6–11;
- Benjamin Fragner, Komunikace na pomezí: *Urbanita*, in: Miroslav Baše et al., *Česká architektura 1945–1995 = Czech Architecture 1945–1995*, Praha 1995;
- Petra Zaccpalová, *Prostor – architektura – výtvarné umění*, katalog výstavy, která nebyla, in: Jan Wollner – Karel Císař (eds.), *Svést Labe do Berounky, K neuskutečněným projektům československého umění 60.–80. let*, Praha 2011;
- Monika Mitášová – Jiří Ševčík, *Česká a slovenská architektura 1971–2011*, *Texty, rozhovory, dokumenty*, Praha 2011;
- Maroš Krivý, *Urbanita 86 a kritika sídliska počas neskorého socializmu*, in: Rostislav Koryčánek (ed.), *Paneland. Největší československý experiment* (katalog výstavy), Brno 2017;
- Tereza Poláčková, *Neoficiální československá architektonická scéna v 80. letech 20. století* (diplomová práce), FF Univerzity Karlovy v Praze, 2018 (dspace.cuni.cz);
- Michaela Janečková: přednáška *Sídlště mezi „akcelerací moderny“ a postmodernou*, Uměleckoprůmyslové museum v Praze, 10. 4. 2018;
- Tereza Poláčková, rozhovor s Benjaminem Fragnerem, Praha 3. 5. 2018;
- Tereza Poláčková, rozhovor s Michalem Brixem, Praha 9. 5. 2018;
- Tereza Poláčková, rozhovor se Zdeňkem Hölzelem, Praha 5. 6. 2018 a 12. 6. 2018;
- Tereza Poláčková, rozhovor s Marií Klimešovou, Praha 26. 6. 2018;
- Jana Bukačová – Tereza Poláčková, rozhovor se Zdeňkem Hölzelem, Praha 10. 12. 2019;
- Tereza Poláčková – Jan Zikmund, rozhovor s Benjaminem Fragnerem, Praha 27. 2. 2020;
- Tereza Poláčková, korespondence se Zdeňkem Hölzelem, 2. 3. 2020;
- Soukromý archiv Zdeňka Hölzela, Jan Kerel – Zdeněk Hölzel, Leporelo JOTRS.

Slunce svítí a hřeje

— počátky ekologické architektury

Veronika Vicherková

V říjnu roku 1973 došlo v důsledku událostí na Blízkém východě k tzv. ropnému šoku. Státy OPEC skokově navýšily cenu ropy na světových trzích o 70 % a během následujících šesti měsíců vzrostla cena strategické suroviny bezmála o 400 %. Československo zůstalo zprvu stranou bezprostředních dopadů ropné krize, její důsledky se projevily oproti západním státům se zpožděním, na sklonku sedmdesátých let. Těžiště československé energetiky totiž spočívalo v domácích uhelných ložiscích a spalovacích elektrárnách, jež doplnila velká vodní díla šedesátých let. O energetické soběstačnosti státu sice nemohla být řeč, nedostatky tuzemských zdrojů ale dotovaly dodávky levné energie – ropy a zemního plynu ze Sovětského svazu.¹ I tak ovšem panovala v Československu energetická nejistota, která se v každodenní realitě ozývala v hlášeních o dodávkách energií, plynu a svítíplynu i tepla a projevovala se i jejich občasnými výpadky. Ropná krize a zhoršující se klimatické podmínky vyvolaly celosvětové energetické bilancování. Revize dostupných zdrojů a nepříznivé prognózy vedly k hledání nových tzv. měkkých, obnovitelných zdrojů energie i k technologickým úsporným inovacím v její spotřebě. Ani socialistické Československo nemohlo zůstat stranou, i když se k těmto vytyčeným cílům ubíralo poněkud jinou, politicky směřovanou cestou. V národním hospodářství těžkého průmyslu, které trpělo nízkou efektivitou práce, vysokými náklady a spotřebou, se stala prvořadým úkolem úsporná opatření, která stát podporoval socialistickou soutěží po celá sedmdesátá i osmdesátá léta. Prioritu měla spíše tvrdá, dosud investičně náročná řešení jako zdokonalení přenosové soustavy nebo rozvoj teplárenství.² V oblasti zdrojů pak jaderná energie.³

Průkopníci

- 1 Dodávky zemního plynu do ČSR saturoval Sovětský svaz v roce 1989 dokonce ze 100 %, ropy pak z 94 % z celkového dovozu: Václav Průcha a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, Brno 2009, 2. díl, s. 868.
- 2 Od začátku osmdesátých let se prosadila tendence velkokapacitní kombinované výroby tepla a energie na úkor využití lokálních výtopen a individuálního vytápění, což znamenalo velký přínos pro zvýšení životní úrovně a snížení imisního znečištění ovzduší.
- 3 Československo uzavřelo dohodu o spolupráci v oblasti jaderné energetiky se Sovětským svazem už roku 1955. První jaderná elektrárna Jaslovské Bohunice byla spuštěna v roce 1972. Odsíření elektráren, byť připravované už v osmdesátých letech, se začalo pořizovat teprve po roce 1989.
- 4 V osmdesátých letech se programově přistoupilo k obnově a budování malých vodních elektráren, začaly pokusy s výrobou bioplynu a využití biomasy, pracovalo se i na procesech rekuperace odpadního tepla apod.
- 5 Fotovoltaika patřila od padesátých let do sféry vrcholné technologie a první křemíkové fotočlánky se užívaly např. v kosmonautice.
- 6 Od roku 1968 provádí Státní statistický úřad každoročně energetickou bilanci paliv a energie, ve stejné době začala s pravidelným sledováním spotřeby Hospodářská komise OSN, jejíž analýza z roku 1969 byla podkladem pro knihu *Limits to Growth*.
- 7 Údaj uveden na stránkách Ministerstva životního prostředí, s odkazem na Study on the Energy Savings Potentials in EU Member States, Candidate Countries and EEA Countries: Studie EU: obytné budovy tvoří 40 % celkové spotřeby energie, *mzp.cz*, vyhledáno 15. 5. 2020.

Racionalizační program vyhlášený na počátku sedmdesátých let otevřel cestu pro hledání úspor v mnoha oblastech. Pozornost se zprvu zaměřila hlavně k zamezení ztrát a efektivnějšímu využití stávající energie, ale také surovin (primárních i druhotných), v čemž dosud spočívaly značné rezervy. Dotované ceny energie i technologická náročnost alternativních zdrojů nepředstavovaly velkou motivaci k inovacím. Přesto – a to hlavně z ekologických pohnutek – se i tady našel prostor k položení základů (staro)nových oborů energetiky, na kterých stavíme dodnes.⁴

Zdaleka největší progres, který se na rozdíl od dalších směrů vcelku široce prosadil v praxi, zaznamenal odvětví helioenergetiky. Přímé využití energie slunce, prozatím výhradně v termální podobě,⁵ mělo v národě chatařů a chalupářů příznivé podmínky a vlastně i dlouhou tradici. Kutlisky vyrobeným ohřívačem vody disponovala leckterá zahrádka či domek a známé byly koneckonců i principy skleníkové klimatizace. Stačilo jen znalosti rozvinout na pokročilejší úrovni. Slibný potenciál této cesty naznačila analýza spotřeby energie,⁶ která ukázala, že téměř celých 40 % spotřebovávané energie připadá na stavbu a provoz budov⁷ a z toho pak dobrá polovina na výrobu nízkopotenciálního tepla (do 100 °C), které by bylo možné snadno získat i šetrnějším způsobem, třeba právě pomocí slunečního ohřevu a vytápění.

Povědomí o možnostech solární energetiky se tak u nás rychle rozšířilo, i díky osvětě a propagaci, na kterých se podílela Československá vědeckotechnická společnost, Domy techniky a ministerstva (zemědělství, stavebnictví aj.), stejně jako populární časopisy, například *100+1*, *Věda a technika* nebo *Mladý svět*. Právě posledně zmíněný se díky osobnosti Josefa Velka stal šířitelem ekologické myšlenky a prostřednictvím soutěže *Hledáme dokonalé projekty* napomohl k prosazení a realizaci mnoha inovativních řešení.

V polovině sedmdesátých let už byly k dostání tepelné kolektory nejružnější konstrukce,⁸ užívané hlavně v potravinářství a zemědělské výrobě. Solární zařízení ale dosud sloužila hlavně pro ohřev vody a zřizovala se ve volném terénu či jako přílepkové stávající budov s vhodnými střechami. Další krok k solárnímu vytápění vyžadoval už promyšlenější úpravy objektů, jejichž výraz určovaly aktivní i pasivní prvky solární technologie. *Solární funkcionalismus* se mohl do budoucna stát novým architektonickým stylem, který by šel ruku v ruce s vizí *solárního urbanismu*, jenž by optimalizoval užití solárních systémů a přizpůsobil ho místním geografickým podmínkám. Přes značnou atraktivitu myšlenky, nadšenecké rozvíjení technologie, i státem placené výzkumy ale nebylo v rozjeté mašinerii typizované a prefabrikované výstavby snadné takové inovace prosadit. Do určité míry se to podařilo pouze u nečetných individuálních staveb, a i tady za cenu velkého nasazení autorů. V oblasti hromadného bydlení, kde by jejich využití přineslo největší efekt, u nás nedostaly solární technologie příležitost. O projekty přitom nebyla nouze. Postavení solární a ekologické architektury mimo systém je však docela příznačné – navazuje na myšlenky *autonomního bydlení* a na úvahy inspirované kosmickými cestami i na společensko-kritické hnutí konce šedesátých let. Paradoxem ale zůstává, že přes proklamovanou plánovanou úsporu energií a státem placené výzkumy se solární architektura na oficiální úrovni takřka neuplatnila.

SIAL, solitéry

Uvést známé jednoduché principy solárního vytápění do praxe stavebnictví bylo složitým úkolem. K založení technické koncepce budovy na solární energii zcela chyběly zkušenosti. Inspirace se hledala v zahraničí, přičemž technologie, jejich spolehlivost a fungování byly následně ověřovány v našich zeměpisných podmínkách. Československo se zapojilo do solárního výzkumného programu zemí RVHP, a i na domácí půdě se (ve vybraných kruzích) věnovala solární energii velká pozornost.⁹ O architektonicky pokročilejší a vědecky podložené uchopení tématu se jako jedni z prvních pokusili architekti z libereckého Stavoprojektu, právě i pod vlivem sdílení zkušeností ze zahraničních pobytů. Ateliér se od svého vzniku profiloval úzkou spoluprací mezi architekty a inženýry, a jeho dlouhodobé zaměření k progresivním technickým řešením bylo pro solární systémy vhodnou půdou, obzvláště u záměrů staveb do náročných horských podmínek. K otevření solární kapitoly v okruhu liberecké Školky SIAL přispěla mj. přednáška vzduchotechnika Ctibora Dattla během tzv. *Letní školy* v restauraci Na Jedlové, v níž Dattel popisoval své dánské zkušenosti s energeticky úspornými stavbami. Inspirativní koncepce *nul-energi-hus*,¹⁰ kombinující aktivní a pasivní energeticky šetrné prvky, mezi mladými architekty silně rezonovala, a i díky podpoře Karla Hubáčka nasměrovala jejich další vývoj.

Z představy autonomních objektů pro extrémní prostředí vzešla vize České boudy pro Sněžku. Stavba měla sloužit jako koncová stanice lanovky a horská bouda s ubytováním, restaurací a zázemím, včetně např. heliportu. Karel Hubáček svěřil prestižní úkol mladým kolegům Daliboru Vokáčovi, Zdeňku Zavřelovi a Jaromíru Stránskému. Ti v konzultaci se statiky Jiřím Kozákem, Jiřím Izákem a Milanem Martiničkem zvolili do horských podmínek stabilní tvar koule, otevřeně se hlásící k předobrazu geodetické kupole Richarda Buckminstera Fullera. K dosažení příznivé tepelné bilance objektu měla vedle masivní izolace přispět rekuperace tepla z větracího vzduchu a akumulací podlahy vložených pater zahřívávané baterií solárních kolektorů na venkovních terasách.¹¹ Návrh prošel od svého vzniku v roce 1973 mnoha úpravami, které značně proměnily jeho podobu. Po Zavřelově emigraci v roce 1978 projekt převzal Jiří Suchomel. V nové soutěži se stejným zadáním v roce 1986 nabyla ve vítězném Suchomelově podání bouda kompaktní tvar půlválce, který odkazoval i k jedné z úvodních variant Dalibora Vokáče (emigroval roku 1981). I když měla mít Česká bouda mimořádně ekologické parametry, její realizaci zamezila přísná ochrana Krkonošského národního parku.

V té době měl už Jiří Suchomel na tvůrčím kontě i další solární stavby. V roce 1976, pod čerstvým dojmem z Dattlovy prezentace, upravil už započatou studii kulturního domu pro Českou Lípu, aby jeho šikmá fasáda sloužila jako obrovský vzduchový kolektor pro klimatizaci budovy. Koncepci, kterou umožnila vhodná orientace i konfigurace terénu, rozpracovali spolu s Otto Valouchem, Janem Žemličkou, Jaroslavem Peterkou, Karlem Novotným a Františkem Bielikem. K realizaci kulturního domu mohlo dojít až s letitým zpožděním, po roce 1984, ale touha vyzkoušet solární vytápění v praxi přinesla záhy další projekty.

Ještě na sklonku sedmdesátých let, kdy už se solárními systémy počítaly i státní plány,¹² chyběla možnost exaktního – měřitelného a dlouhodobého ověření technologií v reálném prostředí. K tomu měla

- 8 Vývojem a výrobou se zabývalo hned několik podniků, např. OPS Kroměříž, ČKD Dukla Praha, Gumotex Břeclav, ZSNP Žiar nad Hronom, Elektrosvit Nové Zámky ad.
- 9 Tématu se věnovaly výzkumné instituce vědecké i podnikové, experimentovalo se s nejrůznějšími technickými řešeními. Pro další vývoj měla velký význam tematická konference v Kroměříži, poprvé svolaná do hotelu Hvězda už v roce 1975. Vůdčí osobností a zakladatelem české solární energetiky se stal konstruktér Jaroslav Sum, který brzy navázal spolupráci se špičkovými odborníky českého topeništví, i řadou kapacit v zahraničí.
- 10 Ctibor Dattel, Konstrukce a tepelná bilance „Nul-energi-hus“, *Elektrotechnický obzor* LXVI, 1977, č. 7, s. 415–418.
- 11 Jaroslav Peterka, Rok nula české solární energie, *Alternativní energie*, 2011, č. 5, s. 14–16; Vendula Hnidková, Česká bouda na Sněžce, in: Rostislav Švácha (ed.), *Sial*, Olomouc 2010, s. 166–173; Zdeněk Zavřel – Dalibor Vokáč, *Nová Česká bouda na Sněžce*, *Projekt XX*, 1978, č. 1, s. 30–32.
- 12 Především *Cílový program pro úsporu paliv a energie* vyhlášený pro sedmou pětiletku.

posloužit experimentální stavba Slunečního domku, kterou Suchomel se svými kolegy navrhnul pro Akademii věd do Ondřejova.¹³ Projekt z roku 1978 představoval (kvůli možnosti měření) uzavřený systém s nuceným větráním, rozdělený na dvě identické části, vytápěné odděleně aktivními a pasivními solárními sestavami, které by se pro srovnání zapojily paralelně. Drobná stavba, obsahující laboratoř, měřicí stanici, strojovnu a sociální zařízení (pochopitelně se solárním ohřevem vody), se měla celá ukrýt v zemním valu, viditelná měla být pouze exponovaná jižní fasáda, zčásti tvořená Trombeho stěnou, zčásti vzduchovými kolektory. Zemní překryv měl sloužit jako izolace budovy i jako jeho extenze pro tepelný výměník. O účast na experimentální stavbě projevil velký zájem i samotné podniky, které solární zařízení vyráběly. Architekti si tak mohli vybírat hned z pěti nabídek.¹⁴ Dva roky rozvíjený, komplexně rozpracovaný a k realizaci připravený projekt byl nakonec na poslední chvíli zastaven. Jeho autoři se už ale solární architektury nevzdali a nedlouho poté přišli s dalším námětem – tentokrát už s celým souborem slunečních domů.

Sluneční sídliště

Podle propočtů i zahraničních zkušeností je hromadná výstavba nejeefektivnější formou uplatnění solárních systémů, neboť výhody i náklady technologických zařízení může sdílet více vhodně rozmístěných bytových jednotek.

Jiří Suchomel s Karlem Novotným se v roce 1982 s projektem souboru energeticky úsporných domů přihlásili do soutěže o studentské bydlení do Liberce. Autoři se chtěli vyhnout složité a drahé technologii, a tak vsadili na základní princip jednoduché tepelné výměny. Koleje pro Vysokou školu textilní a strojní měly dostat podobu řadových domků, formálně plně podřízených požadavkům solárního provozu. Obytný okrsek domků, sdružených do bloků po šesti či deseti, by obsadil jižní svah, severní fasády by přitom zůstaly z velké části vetknuty v terénu a rovněž ploché střechy měla pro izolaci překrýt vrstva zeminy. Právě důkladná izolace představovala jeden z nosných bodů konceptu, kterým tvůrci chtěli docílit tepelné stability v zahloubené části objektů. Naopak část exponovaná slunečnímu svitu měla přinášet možnost regulované klimatizace za pomoci představeného skleníku s automatickou ventilací a díky vnitřním izolačním okenicím s absorpčními žaluziemi, jejichž uzavřením by se okna proměnila ve vzduchové kolektory. Akumulační funkci by plnila samotná betonová konstrukce objektů. Předpokládalo se, že domky budou ve stálém celoročním provozu, přičemž pro období s malými teplotními zisky autoři počítali s podlahovým topením (které v tu dobu zdaleka nebylo běžné), napojeným na centrální elektrickou kotelnu. Opačnému problému přehřívání chtěli pak čelit výklopnými markýzami a běžným větráním otvíravých oken. Subtilnost práce s nízkopotenciálním teplem dokládá i skutečnost, že autoři do celkové bilance promítli i zbytkové hodnoty vysálané provozem běžných spotřebičů, ba i přítomností samotných obyvatel domu.¹⁵ Přitažlivá jednoduchost tepelného provozu měla jednu slabinu, společnou pro všechny solární objekty té doby. Byla jí relativně malá dostupnost automatické regulace, která vyžadovala pro správné fungování určitou kázeň uživatelů, spojenou i s manuální obsluhou systému.

13 Iniciátorem projektu byl náš světově proslulý astrofyzik Josip Kleczek, který se stal také nadšeným propagátorem solární energetiky. Vedle řady odborných a popularizačních publikací také: Josip Kleczek, *Sluneční energie - úvod do helioenergetiky*, Praha 1981.

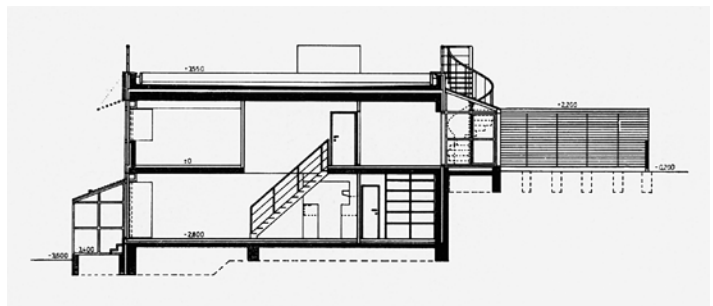
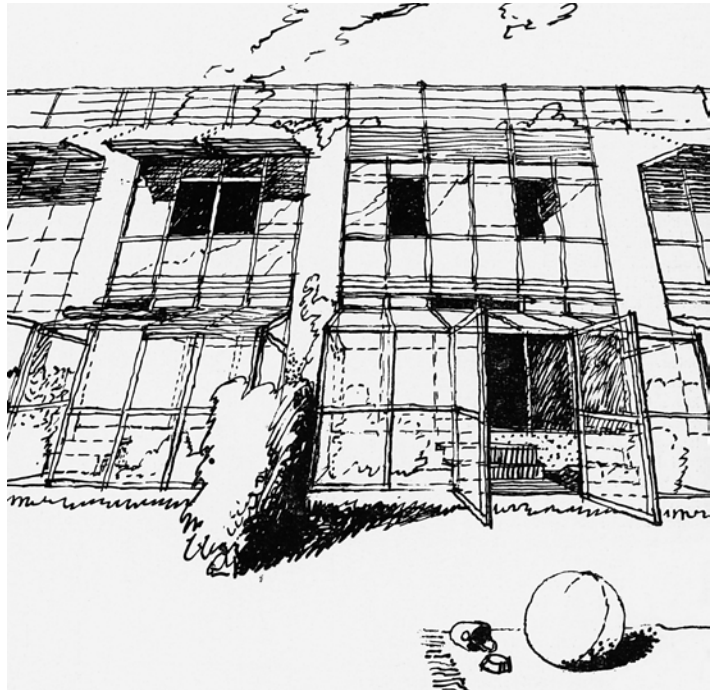
14 Šlo o podniky OKS Kroměříž, SNP Žiar nad Hronom, Likov Liberec, Inklemo Praha a Konventa Česká Třebová: Jaroslav Peterka, *Historie solárních a termických soustav, Topenářství instalace*, 6. 12. 2016, č. 6.

15 Jiří Suchomel, *Energeticky úsporné domky VŠST v Liberci, Architektura ČSR XLI*, 1982, s. 223.

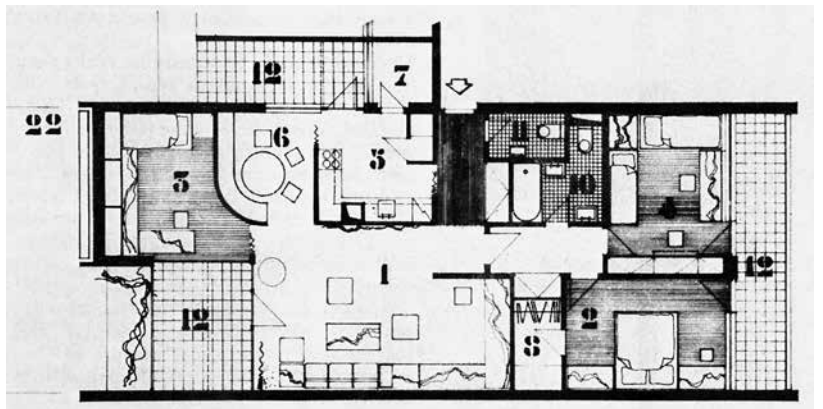
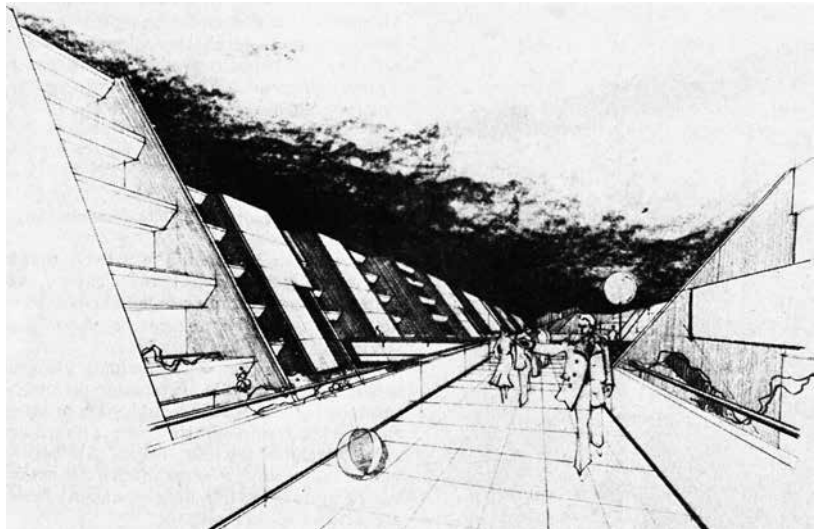
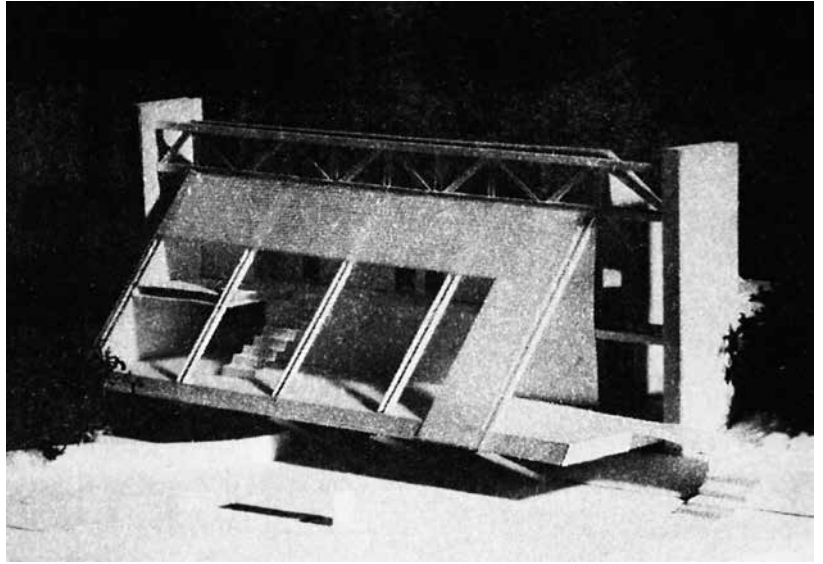
Instalace solárních kolektorů
(Zápisník, 1982, č. 5, s. 40)

Studentské bydlení, Liberec,
Jiří Suchomel (Architektura
ČSR XLI, 1982, s. 223)

Solární řadové domky, Martin
Svoboda (*Domov*, 1982, č. 2, s. 33)

I když architekti z Liberce urbanistickou stránku studentského bydlení příliš neakcentovali, je právě celkový rozvrh a vzájemné postavení jednotlivých objektů v solárních okrcích klíčové. Koncem sedmdesátých a počátkem osmdesátých let se objevila celá řada návrhů obytných solárních souborů, prověřující rozličné urbanistické rozvrhy. Mnohé vzešly ze zadání studentských prací na četných stavebně-technických školách v Československu. Například podobnou ideu řadových domků rozvíjel diplomant Martin Svoboda z brněnské Fakulty architektury VUT. Ve své závěrečné práci pod vedením docenta Jaroslava Ryšky na hlavní osu pěší ulice navěsil nestejně vysoké domy, pod pěší zónu svedl dopravu, garáže, i společnou technickou infrastrukturu objektů.¹⁶

Obecně výhodnější než řadová zástavba se ale jevila možnost kaskádovitěho rozmístění objektů ve svažitém terénu. Vertikální rozvrstvení totiž při vhodné orientaci snáze eliminuje riziko vzájemného stínění. Na pozadí takového respektu k přirozenému terénu je můžeme vnímat jako záblesk tvůrčího dobrodružství a jako jistou formu opozice vůči diktátu stavební mechanizace. V neposlední řadě mohl stát za volbou hůře zastavitelného nerovného staveniště legislativně zpřísněný zákaz záborů zemědělské půdy nebo také předpokládané zdravotně příznivější podmínky z hlediska rozptylu škodlivin.

Všechny z těchto jmenovaných ohledů nacházíme v poněkud dystopické studii autonomního umělého ekosystému pro regeneraci velmi narušeného prostředí mostecké hnědouhelné pánve. Architekt Jan Velek, absolvent AVU, zde navrhoval uzavřený obytný soubor, chráněný před negativními vlivy otevřeným skleníkem se vzrostlou zelení, který plní úlohu kolektoru i filtru. Sluneční energie by se užívala pro vytápění, větrné generátory na výrobu elektřiny a zplynovací jednotky na výrobu bioplynu z odpadu. Pro navýšení energetických zisků mohla být použita i energie turbín poháněných vodou z přečerpávacích nádrží.¹⁷

Velmi podobný úkol řešil na půdě Výzkumného ústavu výstavby a architektury rovněž architekt Michal Flašar. Jeho okrsek o 139 bytech pro 1 200 obyvatel s občanskou vybaveností (prodejna a služby, školka, restaurace, podzemní garáže) pro Kladno-Ostrovec měl rovněž svou urbanistickou strukturu omezit negativní dopady průmyslem devastovaného prostředí na obyvatele. K omezení ekologické zátěže Flašar kombinoval různé nekonvenční zdroje energie v podobě slunečních, vzduchových i zemních kolektorů anebo rekuperace tepla z odpadních vod.¹⁸ Dalším z vytyčených cílů bylo rovněž prověření možnosti implementace podobných technologií v budovách z typizovaných konstrukcí. Flašar proto vtisknul svým vícepodlažním domům charakteristicky zešikmené jižní průčelí, které vedle solární funkce představovalo i kýžené překročení tolik kritizované tvarové monotonie.

Sestavit solární domy z prefabrikovaných sekcí chtěla také Yvona Boháčková, která obdobným způsobem vypracovala projekt obytných budov o deseti bytech pro kanadské Ontario. Žačka mistrovského ateliéru profesora Františka Cubra na pražské Akademii řešila ve svém návrhu zadání soutěže pro mladé architektky, pořádané v návaznosti na první světový kongres o udržitelných lidských sídlech – *Habitat* ve Vancouveru.¹⁹ Terasové objekty ve formě komolého jehlanu pro polovenkovské prostředí využívaly kromě aktivních plochých slunečních kolektorů na fasádě také klimatizační

- 16 Jaroslav Ryška, *Zadáno pro FA VUT, Domov*, 1982, č. 2, s. 33–34.
- 17 Jan Velek, *Nekonvenční zdroje energie III, Bydlení*, 1984, č. 2, s. 56–62.
- 18 Michal Flašar, *Příklad koncepce obytné skupiny s perspektivními standardy a využitím solární energie, Architektura ČSR XLI*, 1982, s. 236; Michal Flašar, *Cesta za sluncem, Československý architekt XXVII*, 1981, č. 19, s. 3; více rovněž text Lenky Kužvartové *Trochu jiná sídliště* v této publikaci.
- 19 Prvního summitu Společenstva národů na téma lidských sídel se v roce 1976 účastnilo i Československo, mj. prostřednictvím Oddělení teorie urbanismu a tvorby životního prostředí ČSAV. Doporučení výsledné Vancouverské deklarace snad do určité míry ovlivnila i domácí vývoj. Studentskou soutěž *EPRON, Environment Protecting Model*, pořádal AIA – American Institute of Architects s cílem posunout výzkum na poli udržitelnosti architektury, který sleduje od sedmdesátých let dodnes: Otakar Nový – Zdeněk Voženílek, *Urbanistický region Československo*, Praha 1976; *New design concepts for energy-conserving buildings. Results of a national competition among students in schools of architecture, Ontario 1976; Summary and Observation on Proceeding of Habitat, U.N. Conference on Human Settlements*, Vancouver 1976.

skleníky s pěstební funkcí. Určitou „samochodnost“ budovy mělo umožnit kompostování organických zbytků spojené s výrobou bioplynu. K završení techno-ekologické vize autorka počítala i s pokročilou recyklací vody a neopomněla ani umístit na střešní terasu větrné dynamo pro záložní provoz, parabolický kolektor pro solární vařiče, a dokonce světlovodné tubusy pro přímé denní osvětlení v mezonetových bytech s hlubokou dispozicí.²⁰

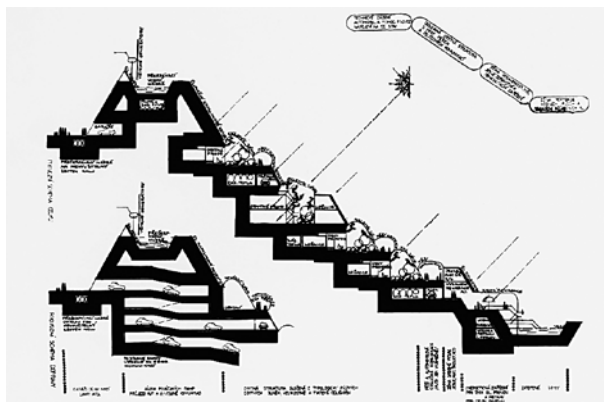
O něco blíže československé realitě i skutečné realizaci zůstal plán slunečních domů pro sídliště Nové Butovice v souboru Jihozápadního Města v Praze. Architektka Emílie Mergerová z kolektivu Ivo Obersteina navrhla centrální bytový dům pro hlavní náměstí v podobě rozměrného monobloku tří tesákovitě tvarovaných obytných věží na společné podnoži. Trojdům měl poskytovat bydlení pro 1 500 osob, tedy 456 bytových jednotek, 272 automobilových stání v podzemních garážích a širokou paletu dalších funkcí a služeb. Kromě možnosti nákupu se myslelo dokonce i na společenské využití obyvatel sídliště. Sluneční dům měl do jisté míry suplovat i funkci „kulturáku“ celého okrsku a počítalo se zde např. s loutkovým divadlem, podzemní galerií, ale i s dílnami a klubovny pro zájmové kroužky. Mimo to se tím měla testovat právě možnost využití solární energie v sídlištní zástavbě s velkým počtem obyvatel. Vytápění i ohřev užitkové vody v rámci domu by podle projektu zajistily rozměrné ploché kolektory na jižní fasádě, stejně jako plně zasklené lodžie s funkcí klimatizačního skleníku. Přispět měla také rekuperace tepla z odpadních vod i z podzemí metra, na něž objekt navazoval. Podle investiční studie se mohl jeho realizace monolitickou technologií ujmout právě Metrostav po dokončení stavby metra, někdy kolem roku 1992. A k témuž horizontu se vztahovaly i celkové parametry domu, včetně dispozic jednotlivých bytů, které svou užitnou plochou 84,4 m² se dvěma lodžiami o 10 m² překračovaly dobové výměrové normy.²¹

Sluneční domky...

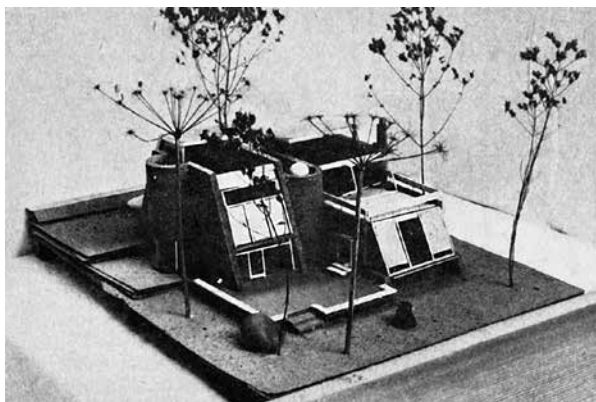
Přes tyto a podobné pokusy se Československo svého Slunečního města před listopadem 1989 nedočkal. Podstatně větší úspěchy ovšem čekaly ve sféře rodinných domků soukromých stavebníků, které vznikaly nejčastěji svépomocí, mimo mašinérii stavebních podniků. I těm vycházely vstříc dostupné studie výzkumných či projektových ústavů, navrhuující solární i další otopné systémy. Například už zmiňovaný Michal Flašar spolu s Arnoštem Kotíkem a Alešem Vyjídákem rozpracovali hned několik takových projektů včetně jednoho s neobvyklým řešením centrálního akumulčního jádra domu, jež by bylo zároveň retenční nádrží na dešťovou vodu.²² Velkým průkopníkem se v oblasti rodinných domů stal rovněž architekt Jan Velek.²³ Jako akademický architekt působil ve spolupráci se svou ženou, architektkou Irenou Velkovou, na volné noze a oba jsou tak podepsáni skoro pod desítkou realizací solárních domů – novostaveb i adaptací – na různých místech Moravy. Jejich oblíbeným motivem, s výraznou architektonickou figurou, jsou představené klimatizační skleníky. Kvůli naprosté absenci „technologie na klíč“ Jan Velek „vynalezl“ řadu šikovných řešení, často založených na prostých postupech lidového či zlidovělého stavitelství. Právě adaptace různých starších zejména hospodářských staveb se stala důležitou kapitolou vývoje české architektury osmdesátých let.

- 20 Jana Urbánková, Slunce v architektuře, *Zápisník*, 1980, č. 11, s. 35–37.
- 21 Vlastimír Talaš, Sluneční dům, experiment naší architektury, *Zápisník*, 1986, č. 12, s. 40–42.
- 22 Arnošt Kotík, Sluneční energie a rodinné domky, *Domov*, 1980, č. 1, s. 40–42.
- 23 Jan a Irena Velkovi, Návrh na přestavbu funkcionalistického domu v Brně, *Architektura ČSR XLIII*, 1984, s. 216–217: Tento projekt zůstal nerealizován kvůli etickému rozporu v přípustnosti zasahovat v podobném rozsahu do kvalitní a autenticky dochované stavby; šlo o velmi zničenou vilu manželů Kudělových od architekta Jana Vášky, která se o čtyři roky později dostala na seznam kulturních památek. A dále viz Jan Velek, *Nekonvenční zdroje energie III, Bydlení*, 1984, č. 2, s. 56–62.

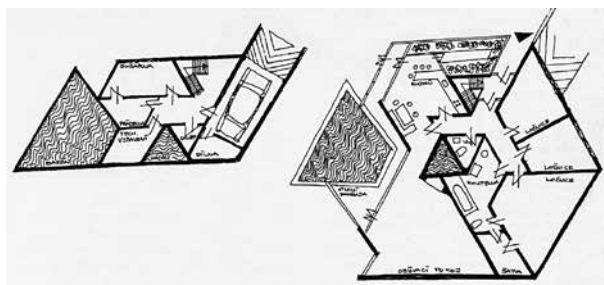
Obytný soubor pro devastované prostředí,
Jan Velek (Bydlení, 1984, č. 2, s. 62)

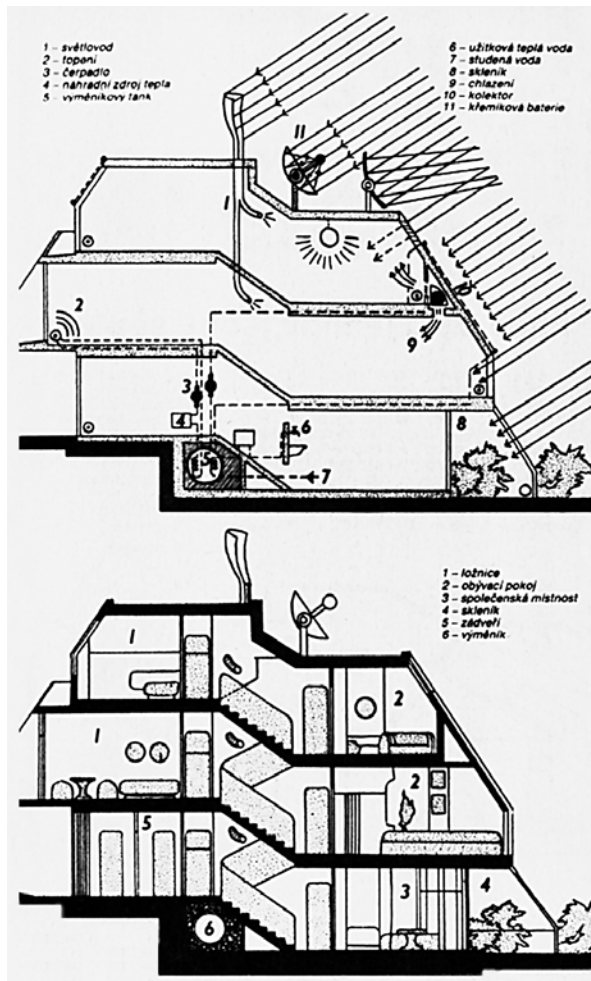
Solární domek, Michal Flašar, VÚVA
(Dům, 1980, č. 1, s. 40-42)

Domky se solárním systémem, Arnošt Kotík,
Michal Flašar, Aleš Vyjádák, Magda Šourková,
VÚVA (Dům, 1980, č. 1, s. 40-42)

Bytový dům pro Ontario, Yvona
Boháčková (Zápisník, 1980, č. 11,
s. 35-37)

Dobové poznámky o energetickém kontextu architektury:

„Posledních sto let vývoje techniky vedlo ke stále většímu odloučení vlastní stavby, řešené architektem a konstruktérem, od jejích technických systémů navrhovaných specializovanými projektanty. Zdánlivé osvobození stavby od energetických souvislostí bylo ovšem vyváženo růstem složitosti technických systémů a spotřeby energie. Zároveň byla starost o energetickou koncepci převedena téměř výhradně do sféry technických zařízení budovy. Je proto logické, že po otřesu z energetické krize to byl právě průmysl topenářské techniky, který rychle reagoval na novou situaci. Na světovém trhu se objevila plejáda nových, stále složitějších systémů, slibujících snížit spotřebu energie. Architekt a konstruktér se mohou cítit ještě více než dříve odkázáni na tyto prostředky, pokud se nepokusí sami nově využít možnosti stavebního provedení. Tato cesta klade sice na jejich práci větší nároky a přináší určitá omezení v řešení budovy, umožňuje však dosáhnout energetických úspor bez použití složité techniky.“

(Jiří Suchomel, Energeticky úsporné domky VŠST v Liberci, Architektura ČSR XLI, 1982, s. 223)

„Dá se říci, že většina stavebních konstrukcí je u nás energeticky poddimenzovaná. Opojil nás přebytek levné energie a šli jsme na izolační minima, na tenké obvodové pláště, vůbec nás netrápily různé tepelné mosty, odvádějící teplo ze staveb do atmosféry, do země. Naše stavebnictví si nečinilo problémy ani s tzv. akumulací funkcí staveb a smáli jsme se stavitelům domů se silnými zdi – teď se nám toto přehlížení vrací formou neúnosných ztrát. Podíváte-li se na celosvětový vývoj stavebnictví, poznáte, že jsme ctili to, co ctil svět – maximální materiálové úspory, minimální pracnost a co nejvíce suchých procesů. Dohromady: zprůmyslnění stavebnictví s cílem vyrobit stavbu v kryté hale panelárny, a abychom na staveništi, v nepříznivých klimatických podmínkách, dělali co nejméně. Přineslo to významné technologické zkušenosti, které jsou třeba i nadále základem „tovární“ výroby mostů. V pozemním stavitelství však tento trend zlomila nepředpokládaná energetická krize. Ale ani tak bych tuto průmyslovou etapu stavebnictví nezatracoval.“

(Josef Velek, Mikrorozhovor s ing. Lubomírem Paříkem, Mladý svět XXIII, 31. 03. 1981, č. 14, s. 21)

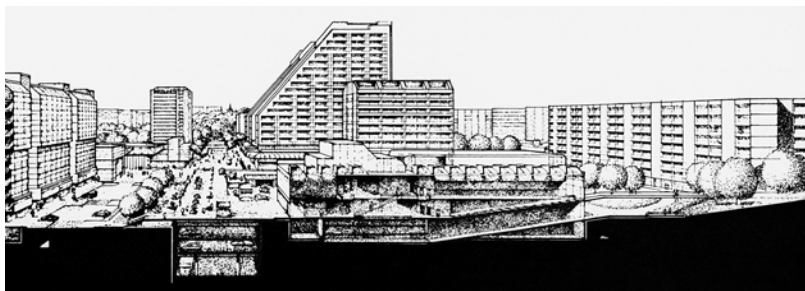
Centrum Nových Butovic, Jihozápadní Město, Praha, Ivo Oberstein, VHMP – Ateliér 7 (Architektura ČSR XLI, 1982, s. 257)

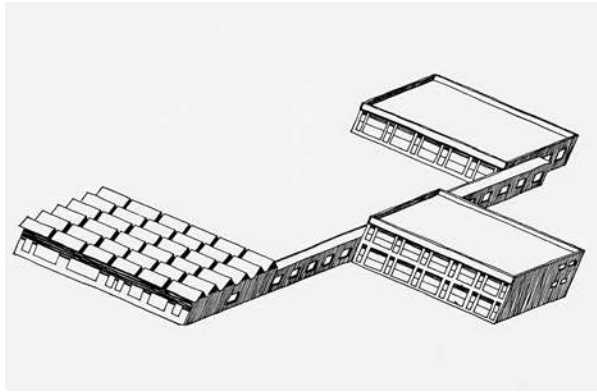
Centrum Nových Butovic a Sluneční domy, Jihozápadní Město, Praha, Ivo Oberstein, Emílie Mergerová a kol., VHMP – Ateliér 7 (soukromý archiv Ivo Obersteina)

Centrum Nových Butovic a Sluneční domy, Jihozápadní Město, Praha, Ivo Oberstein, Emílie Mergerová a kol., VHMP – Ateliér 7 (Architektura ČSR XLI, 1982, s. 257)

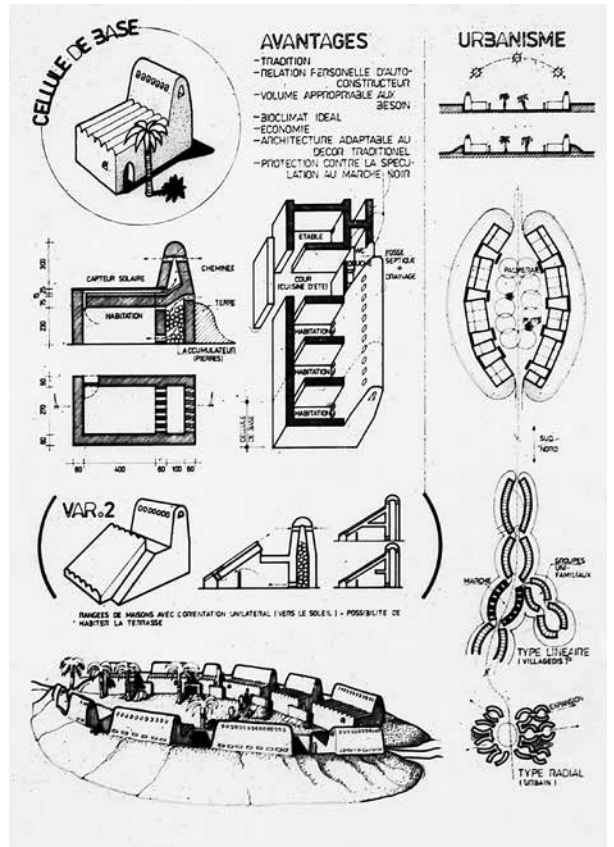
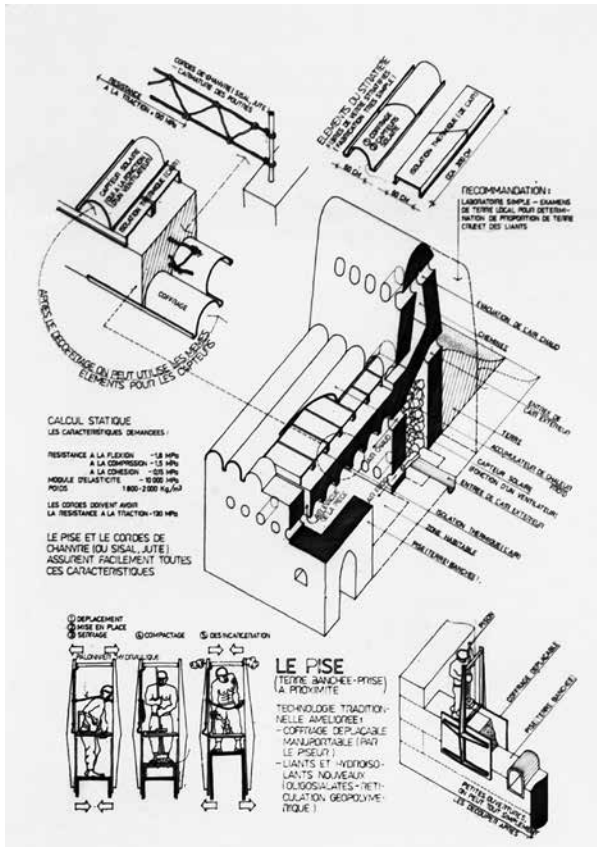
Mateřská škola MŠ 90 se solární úpravou, Příbyslav, Šárka Leffová a Vývojový a projektový ústav ČVUT (Československý architekt XXVI, 1980, č. 7, s. 2)

Mateřská škola MŠ 90 se solární úpravou, Příbyslav, Šárka Leffová a Vývojový a projektový ústav ČVUT - komise ČFVU nad návrhy školky (Mladý svět, 18. 08. 1981, s. 15)

Domy pro bezdomovce, soutěž vypsána španělským králem Juanem Carlosem pro Afriku, Petr Suske, 1987 (soukromý archiv Petra Suskeho)

... a školy a další občanské stavby

Přes veškeré ambice i vzrůstající zájem se plošné zavádění solárních technologií nedařilo. V posledku stojí za každou realizací vždy konkrétní a přes veškerá úskalí prosazovaný požadavek – zpravidla drobnějšího – investora. (Suchomelův kulturní dům v České Lípě, kde se „soláry“ realizovaly tak trochu v utajení, je vsutku ojedinělý husarský kousek.)

Takto nadšenecky, na koleně, často v akci Z vznikla řada lépe nebo hůře fungujících, ale přeci jen ekologicky přínosných staveb. Příkladem za všechny budiž drobná prodejna Jednoty v jihočeských Bolešínách u Klatov, kde se její zapálený vedoucí Jan Šperl – i pod pobídkou „úkolové akce Vytápění malých a středních prodejen“ – rozhodl, spojil s architektem Václavem Fraňkem a společně se dvěma sty bolešinských obyvatel vystavěli prodejnu, zcela nadstandardně vybavenou plochými střešními kolektory, podzemním akumulátorem, podlahovým vytápěním kolektory, solárním ohřívačem vody, a dokonce i větrným generátorem elektřiny.²⁴

Že ale „jen chtít“ nestačí, o tom svědčí projekt solární mateřské školky pro 90 dětí, který vznikl původně jako školní práce architektky Šárky Leffové a jenž získal ocenění v soutěži *Mladého světa*. Ohas po zveřejnění byl obrovský a doslova strhnul vlnu poptávky, která měla být završena realizací. Z početných uchazečů padl výběr na město Přibyslav na Vysočině, tedy v dostatečně chladném podnebí pro testování otopného systému. Pod záštitou kapacit dobového stavebnictví – Zdeňka Šamana či Lubomíra Pařika – se pak přípravy celé akce agilně ujal samotný časopis *Mladý svět*, respektive jeho redakce, a školka měla následně na oplátku nést jeho jméno. Časopis o přípravě referoval v několika reportážích, kde informoval čtenáře nejen o technickém řešení objektu, ale i o přípravě interiérů, vybavení a uměleckých děl, nad kterými se sešlo na dvacet výtvarníků, vesměs studentů pražské Uměleckoprůmyslové školy. Školka měla být vzorovou experimentální stavbou s řadou originálních prvků, včetně atypického dětského nábytku, osvětlovadel, bytového textilu či nádobí. Pro zahradu pak navrhla sochařka a keramička Jana Remešová brouzdaliště s umělým potokem a keramickou fontánou.

Samotný architektonický koncept vzešel z typového projektu MŠ 90, který pocházel z typizačního návrhu ČVUT z roku 1973. Návrh školky sestával ze tří samostatných pavilonů, propojených chodbami, které zároveň rozdělávaly plochu zahrady do intimních zákoutí. Pro solární vytápění měly být v podzemí zřízeny kapalinové akumulátory s hadicovým podlahovým rozvodem (v úvodní fázi se zvažovalo horizontální vedení ve stropech) a na střeších pavilonů ploché kapalinové kolektory o celkové ploše více než 300 m², obsluhované hned šesticí tepelných čerpadel. Technologii na svou dobu u nás v neobvyklém rozsahu měly dodat podniky Inklema Praha a OPS Kroměříž. U vrchního objektu měla tepelné ztráty maximálně omezit zesílená izolace – 15 cm polystyrenu či 25 cm minerální vaty, a k tomu vakuová trojskla oken v kónusových rámech, doplněná okenicemi a žaluzií. Stavbu provedly Pozemní stavby Praha pod dohledem inženýrů Josefa Jiráska a Petara Nádvorníka v supervizi profesora Oldřicha Dudka z Projektového a vývojového ústavu ČVUT. Už v počátku realizace se ovšem vyskytly pochybnosti o návratnosti rozsáhlé investice, jelikož se domácím technologiím – které měly v rámci souboru v Přibyslavi figurovat – dosud nedostalo praktického využití

v takovém rozsahu. Právě tato nedůvěra zřejmě²⁵ nakonec převážila, a tak dnes najdeme na přibyslavských Panských polích pouze běžnou typovou pavilonovou školku s vylepšenou izolací.²⁶

A přeci hřeje!

Přibližně od poloviny sedmdesátých let po devadesátá léta byla v bývalém Československu zavedena poměrně úspěšná výroba různých typů fototermických kolektorů (kovových, skleněných, textilně-plastových či pouze plastových, a vedle toho i kolektorů vzduchových) určených zejména pro ohřev vody a vytápění. Před rokem 1990 jich bylo osazeno více než 100 tisíc m² do velkých systémů (vedle nezjistitelného množství systémů privátních, amatérských apod.). Z nich se údajně do roku 2000 na místě dochovalo cca 3 000 m², přibližně polovina funkčních.²⁷ Také z hlediska uplatnění alternativních otopných systémů v architektuře se v osmdesátých letech udělal velký kus práce. A zároveň se docela úspěšně podařilo založit svébytnou disciplínu solární architektury. Mezi desítkami nakonec realizovaných budov patří k nejúspěšnějším a bezesporu nejoblíbenějším sluncem vyhřívané bazény pražských architektů Eduarda Schlegera a Lukáše Lieslera, které právem získaly i zahraniční obdiv. Vedle šetrného provozu se vyznačují také mimořádně funkčním dispozičním rozvrhem, a především osobitým výtvarným rukopisem, díky kterému se zařazují mezi nejhodnotnější stavby osmdesátých let 20. století.²⁸

Přirozená architektura

Sedmdesátá léta a vancouverská konference otevřely také řadu témat, která zůstávají více než aktuální dodnes. Zjištění o nutnosti udržitelného a nezávislého stavění dovedla mnohé architektky k potřebě vymanit se z mašinerie technizovaného stavitelství. Jednou z alternativ panelových skládaček se tak stalo znovuoobjevování tradičních dovedností, které mechanizace vytěsnila na samotný okraj tvůrčího proudu. (Svůj podíl na tom mělo samozřejmě chalupářské osídlování českého venkova, etablování vernakulární architektury jako svébytného objektu vědeckého bádání i nového druhu historických památek, nebo takové události, jako třeba masově navštívená výstava *Architektura bez architektů* v roce 1971 v Betlémské kapli.) Přirozené stavitelství a „jeho environmentálně zodpovědný přístup“ s domy přesně šitými na míru do daných přírodních podmínek se staly inspirací pro architekta Petra Suskeho, i další autory v neformálním Sdružení ekologické architektury SEA, které vzniklo v první půli osmdesátých let. Mladý architekt se tehdy shodou rodinných okolností dostal do Alžiru, kde nějaký čas učil na fakultě architektury v EPAU Alger. Vzhledem k politickým okolnostem a neustálým stávkám výuka příliš neprobíhala, a tak měl Suske příležitost blíže poznat specifika „domorodé architektury“, která s jeho široce ekologickým zájmem hluboce rezonovala. Šlo mu totiž nejen o ekologickou energii, ale i o využití dostupných materiálů. V Africe byly tradiční stavby z nepaléne hlíny považovány za architekturu chudoby. Přitom ale poskytovaly v tamních extrémních podmínkách – horkých dnech a ledových nocích – doslova báječný komfort. „V tradiční architektuře byl tento komfort zajišťován specifickým chováním vody v nepaléne hlíně a průvanem – když foukalo.“

- 24 Petr Lužický, Stačí chtít, *Mladý svět*, 1984, č. 38, s. 5.
- 25 Dle slov paní učitelky a zástupkyně ředitelky školy Zuzany Musilové škola žádným speciálním otopným systémem nedisponuje: Veronika Vicherková, telefonní rozhovor se Zuzanou Musilovou dne 10. 5. 2020.
- 26 Šárka Leffová, Slunečná mateřská škola, *Československý architekt XXVI*, 1980, č. 7, s. 2; Miloslav Vltavský, Školou polapené slunce, *Rudé právo LIX-LX*, 5. 6. 1980, s. 5; Miloslav Vltavský, Jak dostat slunce do školy, *Rudé právo LXI-LXII*, 6. 6. 1981, s. 5; Josef Velek, Škola ve znamení slunce, *Mladý svět XXIII*, 31. 3. 1981, č. 14, s. 19-21; Jan Kašpar, Komise, *Mladý svět XXIII*, 18. 8. 1981, s. 14-15.
- 27 Antonín Bufka, *Vývoj a instalace solárních termálních systémů v ČR*, Praha 2009.
- 28 Plavecký bazén v Tachově aktuálně (2020) aspiruje na zápis do seznamu kulturních památek ČR. Více k bazénu Petr Vorlík, *Odplavit strasti všedního dne*, in: Petr Vorlík (ed.), *(a)typ / architektura osmdesátých let*, Praha 2019; k tématu solární architektury Veronika Vicherková, *Slunce místo uhlí. Počátky solární architektury v Československu, Zprávy památkové péče*, 2019, č. 2, s. 50-55.

A právě koncept prostého stavitelství využil Suske i v architektonické soutěži na *domy pro bezdomovce*, kterou vypsal španělský král Juan Carlos v roce 1987. Obvyklý způsob větrání pomocí komínu rozpracoval a rozšířil na dvojitý chod zajišťující pohyb vzduchu skrze akumulátor, který odebíral větracímu vzduchu teplotu pro využití v chladné noci. I když projekt v soutěži neuspěl, Suske měl jako jeden z mála československých architektů příležitost zamýšlet se i nad problémy sociální segregace, které se v Československu začaly řešit – velmi zvolna – teprve po roce 1989, protože předtím v podstatě „neexistovaly“.²⁹

29 Veronika Vicherková, rozhovor s Petrem Suskem, Praha 25. 5. 2020.

ZDROJE:

- Ctibor Dattel, Konstrukce a tepelná bilance „Nul-energi-hus“, *Elektrotechnický obzor LXVI*, 1977, č. 7, s. 415–418;
- Zdeněk Zavřel – Dalibor Vokáč, Nová Česká bouda na Sněžce, *Projekt XX*, 1978, č. 1, s. 30–32;
- Arnošt Kotík, Sluneční energie a rodinné domky, *Domov*, 1980, č. 1, s. 40–42;
- Šárka Leffová, Slunečná mateřská škola, *Československý architekt XXVI*, 1980, č. 7, s. 2;
- Jana Urbánková, Slunce v architektuře, *Zápisník*, 1980, č. 11, s. 35–37;
- Miloslav Vltavský, Školou polapené slunce, *Rudé právo LIX–LX*, 5. 6. 1980, s. 5;
- Michal Flašar, Cesta za sluncem, *Československý architekt XXVII*, 1981, č. 19, s. 3;
- Jan Kašpar, Komise, *Mladý svět XXIII*, 18. 8. 1981, s. 14–15;
- Josip Kleczek, *Sluneční energie – úvod do helioenergetiky*, Praha 1981;
- Josef Velek, Škola ve znamení slunce, *Mladý svět XXIII*, 31. 03. 1981, č. 14, s. 19–21;
- Josef Velek, Mikrorozhovor s ing. Lubomírem Paříkem, *Mladý svět XXIII*, 31. 03. 1981, č. 14, s. 21;
- Miloslav Vltavský, Jak dostat slunce do školy, *Rudé právo LXI–LXII*, 6. 6. 1981, s. 5;
- Michal Flašar, Příklad koncepce obytné skupiny s perspektivními standardy a využitím solární energie, *Architektura ČSR XLI*, 1982, s. 236;
- Jaroslav Ryška, Zadáno pro FA VUT, *Domov*, 1982, č. 2, s. 33–34;
- Jiří Suchomel, Energeticky úsporné domky VŠST v Liberci, *Architektura ČSR XLI*, 1982, s. 223;
- Petr Lužický, Stačí chtít, *Mladý svět XXVI*, 11. 9. 1984, č. 38, s. 5;
- Jan Velek, Nekonenční zdroje energie III, *Bydlení*, 1984, č. 2, s. 56–62;
- Jan a Irena Velkovi, Návrh na přestavbu funkcionalistického domu v Brně, *Architektura ČSR XLIII*, 1984, s. 216–217;
- Vlastimír Talaš, Sluneční dům, experiment naší architektury, *Zápisník*, 1986, č. 12, s. 40–42;
- Václav Průcha a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, Brno 2009, 2. díl, s. 868;
- Antonín Bufka, *Vývoj a instalace solárních termálních systémů v ČR*, Praha 2009;
- Vendula Hnídková, Česká bouda na Sněžce, in: Rostislav Švácha (ed.), *Sial*, Olomouc 2010, s. 166–173;
- Eva Josková, Jižní okraj jádra České Lípy, in: Rostislav Švácha (ed.), *Sial*, Olomouc 2010, s. 226;
- Jitka Kubištová, *Sial v České Lípě*, *Umění* 59, 2011, č. 1, s. 59–70;
- Jaroslav Peterka, Rok nula české solární energie, *Alternativní energie*, 2011, č. 5, s. 14–16;
- Jaroslav Peterka, Historie solárních a termických soustav, *Topenářství instalace*, 6. 12. 2016, č. 6;
- Jiří Suchomel, Průkopníci zelené architektury, *Architect+*, 2018, č. 8, s. 68–71;
- Veronika Vicherková, Slunce místo uhlí. Počátky solární architektury v Československu, *Zprávy památkové péče* 79, 2019, č. 2, s. 50–55;
- Veronika Vicherková, telefonní rozhovor se Zuzanou Musilovou, 10. 5. 2020.

Městský land art

— stoka K a hlava V

Veronika Vicherková

V úvahách o životním prostředí hrálo v socialistickém Československu důležitou roli výtvarné umění. V duchu modernistické tradice spočívalo těžiště vztahu člověka ke světu v jeho přetváření a životní prostředí bylo chápáno jako produkt plánovité lidské práce. Ekologické myšlení v dnešní podobě v podstatě neexistovalo a idea ochrany cílila na zachování lidského zdraví, hospodářsky významných přírodních zdrojů, případně vybraných přírodních a historických památek. Jelikož systém centrálního plánování postrádal zastřešující instituci i samotnou právní úpravu, oblast životního prostředí spravovaly roztržštěně, v rámci dílčích zájmů nejrůznější orgány.¹ To přirozeně vedlo k mnoha excesům.

Široce vymezená úloha tvorby životního prostředí, kterou bychom dnes řadili do kategorie environmentalistiky, spadala už tradičně² do působnosti inženýrů a architektů. Jejich úkolem bylo vytvářet prostředí funkční, přívětivé a estetické, umožňující všestranný rozvoj jednotlivce i společnosti. Tomu měly napomáhat výtvarné dotvoření vědeckotechnického rozvoje a průmyslu i výtvarné umění, jako prvek humanizace a integrace složitého celku. V této poloze se výtvarné umění, stejně jako architektura i samotné životní prostředí staly součástí národního hospodářství a dílčí položkou pětiletých plánů. Úloze výtvarného umění na spoluvytváření světa přikládal socialistický stát mimořádný význam, o čemž i svědčí finanční prostředky, které tomu účelu připadly. Známý zákon č. 355/1965, o řešení otázek uplatnění výtvarného umění v investiční výstavbě, ukládal u každé veřejné stavby vyčlenit pro výtvarné dotvoření částku,³ v rozpočtu označovanou jako hlava V. Praxe ale příliš dobrých výsledků nepřinášela. Zákonem uložená povinnost v konfrontaci s extenzivní výstavbou i důraz na splnění (překonání) množstevních norem vedly často k rozmělnění původních autorských koncepcí a ke stereotypnímu užití zažitých vzorců a typizovaných náhradních řešení. Stejně tak zásahy komisí do výběru autorů i korekce návrhů nivelizovaly kvalitu výtvarných děl ve prospěch neproblematické srozumitelnosti či dekorace. Problém, spočívající ve vyprázdňení obsahu, byl nicméně spatřován zejména v nedostatečné spolupráci architektů a výtvarníků.

- 1 Bylo to Ministerstvo zemědělství a výživy, Ministerstvo lesního a vodního hospodářství, Ministerstvo zdravotnictví, Ministerstvo kultury a Ministerstvo průmyslu, stejně tak legislativní opatření byla rozptýlena mezi různé další zákonné normy, např. zákon na ochranu zdraví lidu č. 20/1966, zákon o ovzduší č. 13/1967 Sb., tzv. vodní zákon č. 130/1974, zákon o ochraně zemědělského půdního fondu č. 124/1976. Ministerstvo životního prostředí vzniklo k 1. 1. 1990, zákon o životním prostředí roku 1991: Milan Damohorský, *Právo životního prostředí*, Praha 2010.
- 2 U nás navazuje hlavně na myšlenky Karla Teigehe, Karla Honzika, Ladislava Žáka.
- 3 Částku určoval propočít zohledňující mj. „ideovou závažnost“ nebo návštěvnost objektu, přičemž výsledek se pohyboval mezi 0,6–4,2 % z rozpočtu stavební investice. Výtvarné umění pro každou stavbu „procházel komisemi“ již v průběhu schvalování územní a projektové dokumentace, což mělo zaručit dokonalou souhru architektonické a výtvarné složky.
- 4 Bylo dohodnuto po známém společném prohlášení socialistických umělců v Národním divadle 28. ledna 1977. Symposium proběhlo na zámku v Liblicích ve dnech 25.–26. března 1977: Výtvarné dílo v architektuře, zvláštní příloha časopisu *Československý architekt XXIII*, 1977.
- 5 Výstava *Architekti, malíři, sochaři v Ústavu makromolekulární chemie*.
- 6 Marie Klimešová, *Alternativa, underground, umění a společnost*, in: Tomáš Bittrich – Josef Alan (eds.), *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945–1989*, Praha 2001, s. 413.
- 7 Usnesení vlády ČSR č. 333/1982 *Poslání a směry dalšího rozvoje socialistické architektury a urbanismu* v souladu s programem pro osmou pětiletku ve zkratce požadovalo

K pokusům o nový přístup a ke snaze o intenzivnější spolupráci mezi oblastmi architektury a výtvarného umění přispělo v závěru šesté pětiletky vystoupení Charty 77, které kromě vlny represí přece jen vyvolalo pohyb i v oficiální sféře. Za jednu z prvních reakcí lze označit seminář v Liblicích,⁴ který společně uspořádaly Svaz českých architektů a Svaz českých výtvarných umělců. Setkání si kladlo za cíl mj. překonat – údajnou – dosavadní vzájemnou izolaci ve prospěch tvorby „skutečně kulturního a humaního prostředí“. Ačkoliv podobné proklamace zdaleka nezněly poprvé, lze už tady vysledovat nakročení k budoucí legislativní úpravě, která měla mít na architektonickou tvorbu osmého desetiletí značný dopad. Nutno ovšem připomenout, že zmiňovaná izolace byla stavem velmi relativním a v paralelní neoficiální sféře mimo organizované svazy naopak panovaly velmi čilé styky, které na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let vyústily v řadu společných realizací a akcí. Za všechny jmenujme alespoň známou výstavu v tzv. Makráči,⁵ slavné *Malostranské dvorky* nebo neotevřenou výstavu *Prostor, architektura, výtvarné umění*, připravenou pro Ostravu.⁶

Cestu ke kulturnímu prostředí mělo usnadnit usnesení vlády ČSR č. 333/1982,⁷ které připravil Výzkumný ústav výstavby a architektury (VÚVA)⁸ ve spolupráci se Svazem architektů, ČVUT v Praze, Ministerstvem výstavby a Ministerstvem kultury. Zdeněk Lakomý,⁹ jakožto oficiální expert na životní prostředí, v diskusi o důležitosti a možnostech výtvarného umění v architektuře vysvětloval, že právě v tuto chvíli na prahu osmdesátých let architektura a stavebnictví dosáhly významné mety (technická, materiální, organizační a vědecká vyspělost), umožňující kvalitativní převrat směrem ke kultivovanému životnímu prostředí. To mělo být syntézou technicky vyspělé architektury, designu, krajinářství i volného umění.¹⁰ V otázkách vztahů výtvarného umění a architektury převládal v jednom ohledu vzácný konsenzus napříč obory (byť pohnutky k tomu byly různorodé), prosazující postupně stále větší uplatnění tzv. užitého umění/designu, a to i na úkor umění volného. Pozornost výtvarníka měla být nadále upřena například (výslovně) na různá technická zařízení ve městě i v krajině, a to s velkým ohledem i k okolnímu prostředí a jeho hodnotám.¹¹

Debaty i pojednání kolem výtvarných děl v architektuře, které se periodicky v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let objevovaly, většinou měly podobný scénář, kdy se nejprve konstatovala pokrokovost socialistického státu, který tuto sféru tak štědře dotuje, následoval bod rozpaků nad množstvím stereotypně opakovaných *Mateřství* a *Stromů života* a *Nových jar*, rozestých po neutěšených sídlištích. Dřívější burčující otázky stylu zůstávaly zpravidla stranou, zda je pojetí abstraktní, či realistické již v tu dobu nehrálo takovou roli. Důležitá ale pořád byla „sdělnost a ideologická působivost“. Nepřesvědčivost výsledků, shledávaná stejně tak v sedmdesátých jako v osmdesátých letech, pak byla stále do určité míry přisuzována nedostatku tvůrčí spolupráce mezi obory. V roce 1975 architekt Jiří Lasovský doufal, že nápravě napomůže nová úprava vyhlášky o dokumentaci staveb¹² a nový stavební zákon.

Ještě v roce 1987 však komentoval situaci na poli spolupráce (již bývalý) rektor AVU, sochař Miloš Axman slovy: „Ale jak se tyto problémy řeší? (...) tvrdě komerčně, dodavatelskými vztahy. Jako: ‚Sochaři, něco tam udělej za tolik a za tolik, do tehdy, hlavně dodrž finanční limit a termín, tohle přeci není žádná integrace výtvarného umění, architektury a urbanismu

Metro, Praha – pěší zóna na Příkopech,
Miroslav Suchý (*Patnáct let Metroprojektu:
1971-1986: 15 let, 30 km tras metra,
Praha 1986, s. 92*)

Kmenová stoka K, Praha – trojstopá
shybka pod Vltavou u Branického mostu
(*Praha '76, měsíčník NVP, 1976, č. 3, s. 20*)

Metro, Praha – světelná fontána u stanice
metra Národní třída, Pavel Trnka, Jan Benda
(*soukromý archiv Pavla Trnky*)

šetrnější nakládání se zdroji i prostředky, větší a pružnější koordinaci jednotlivých výrobních sektorů, větší variabilitu a pestrost, možnost uplatnění individualizovaných a experimentálních postupů, a zejména větší kvalitu technickou, materiálovou i estetickou a výtvarnou: *Poslání a směry dalšího rozvoje socialistické architektury a urbanismu v ČSR: usnesení vlády ČSR č. 333/1982*, 2. komentované vydání, Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha 1988. Usnesení mělo v mnohém napomoci prosazování již dříve platných norem, které ovšem nebyly (např. v důsledku nedostatečných prostředků či časového tlaku) důsledně dodržovány; ke kontrole jeho dlouhodobého naplňování byla ustavena mezirezortní vládní komise a o dílčích pokrocích informováno v odborném i veřejném tisku: *ibidem*, s. 11–12; články v *Architektuře ČSR*, *Rudém právu*, *Domově* atd. K ilustraci vládního usnesení č. 333/1982 viz kapitoly Jany Bukačové *Za obytnější každodennost*, Lenky Kužvartové *Trochu jiná sídliště*, Petra Vorlíka *Roztrhané město*.

- 8 Více k VÚVA viz kapitola Lenky Kužvartové *Trochu jiná sídliště*.
- 9 Spoluzakladatel a vedoucí Kabinetu teorie architektury a tvorby životního prostředí při VÚVA, přesvědčený marxista a spolutvůrce věcného záměru zmíněného vládního usnesení, autor četných publikací, mj. *Člověk mění svět*. Mistr ptydepe, přezdíváný „zaklánač hadů“: Pavel Halík, *Vzpomínka na Kabinet teorie architektury, Architektúra & Urbanizmus L*, 2016, č. 3–4, s. 222–225.
- 10 Zdeněk Lakomý, *Spolupráce výtvarníka a architekta při tvorbě architektonického díla*, *Architektura ČSR XLIV*, 1984, s. 344–350.
- 11 Jaroslava Pecharová, *Architektura, výtvarné umění a kulturní rozvoj společnosti*, *Architektura ČSR XLIV*, 1984, s. 343–344. Ke vztahu k životnímu prostředí zde Pecharová cituje pasáž

*ani tvůrčí spolupráce.*¹³ Na stranu druhou se už opatrně připouštěly i jiné důvody. Tak např. Jiřina Loudová, badatelka v oboru sémantiky a axiologie architektury na VÚVA, je shrnula v prostém konstatování, že jde o ztrátu autenticity výtvarného díla i tvůrčího aktu, na kterém se podílejí mj. také nekvalifikované zásahy investorské sféry do vztahů architektury a výtvarného umění. Schematická řešení, nevhodné umístění nebo nesoulad účelu budovy a námětu, případně zanedbané okolí, podle Loudové mohou vzbudit dokonce „pocit trapnosti a zbytečnosti výtvarného díla v architektuře“.¹⁴ „Kulturní péče“ a uplatnění výtvarného umění v architektuře zůstávaly i přesto pro společnost nepostradatelné, bylo ale jasné, že musí do budoucna projít racionalizací, jejíž výzvou bylo opustit výtvarná klišé a hledat i nové progresivní výtvarné formy, které budou lépe odrážet aktuální situaci.¹⁵ Právě tento požadavek ale paradoxně nejlépe splňovaly práce režimem nepodporované, které koexistovaly v paralelním veřejném prostoru a do oficiální sféry se jim podařilo proniknout jen zřídka.

Praha na prahu osmdesátých let

Situaci hlavního města Prahy osmdesátých let můžeme vnímat jako rekonvalescenci pacienta po těžké operaci. Pod „narkózou normalizace“ se v průběhu předchozího desetiletí podařilo rozběhnout a někdy taky dokončit to, co se v dobovém jazyce označovalo jako „komplexní přestavba a dostavba ve vzorové socialistické velkoměsto“.¹⁶ Stav životního prostředí metropole, která koncem šedesátých let překročila mystickou hranici milionu obyvatel, patřil k nejhorším v republice a jeho zlepšení se stalo prioritou pro další období (5. a 6. pětiletka, 1971–1975, 1976–1980),¹⁷ pro kterou státní rozpočet vyčlenil dohromady přes 100 miliard korun (41 mld. pro 5. a 61 mld. Kč pro 6. pětiletku). Celková přestavba obnášela množství celkem protichůdných úkolů, na kterých se podílelo na osmdesát stavebních podniků a jejich 85 tisíc pracovníků stavebně-technických profesí. (Firmy i jejich zaměstnanci přitom pocházeli ze všech koutů republiky i ze zahraničí, část nové ubytovací kapacity tedy byla rovnou určena pro jejich potřebu.) K jejich koordinaci byl zřízen podnik Výstavba hlavního města Prahy (VHMP, k 1. lednu 1968).¹⁸

Pod režii VHMP se vedle setrvalého budování sídlišť na okrajích města pracovalo hlavně na obnově a propojení „nervového systému“ inženýrských sítí, což bylo pro budoucí fungování rozrostlého organismu nezbytné. Největší investice představovala doprava – realizace Základního i Doplňkového komunikačního systému (ZKS, DKS) a navazujících dálničních přípojek, přestavba železničního uzlu, výstavba metra. K budoucímu zlepšení ovzduší cílila modernizace vytápění, plynofikace (1973 dostavěna plynárna v Měcholupech, do roku 1978 práce na tranzitním plynovodu) a elektrifikace domácností (např. výstavba měniřen napětí a kabelových tunelů), s čímž částečně souvisela i rozsáhlá výstavba kolektorové sítě (v osmdesátých letech), která ovšem sloužila např. i dálkové komunikaci a spojmům.¹⁹ S otázkou ekologie souviselo i další posílení životně nezbytných funkcí – například zásobování pitnou vodou²⁰ nebo nakládání s pevným²¹ i tekutým odpadem. K tomu všemu se dlouho zanedbávané centrum města stalo v roce 1971 památkově chráněnou rezervací. Ačkoliv byly význam a hodnota historických objektů i samotné městské struktury neustále zdůrazňovány, rekonstrukce

probíhala jen pozvolna a výběrově, i v závislosti na koordinaci s ostatní výstavbou.²² Každá ze zmíněných stavebních akcí přitom přinášela ve svém závěru požadavek výtvarného dotvoření. Celkový obraz města byl ovšem docela tristní, na mnoha místech se tyčily hradby lešení a plachtoviny, často zakrývající celá průčelí domů, ulice se leckde zužovaly na úzké koridory, občas zpestřované lávkami a schodišti nad otevřenými výkopy hlubokých jam. Spolu s hromadami výrubu, které nákladáky rozvážely po městě, i důlními věžemi svědčily o čilé aktivitě, která se ovšem v mnoha oblastech Prahy stáhla – obrazně i doslova – ze značné části do podzemí.

Umění ve městě jinak

Velké podzemní stavby otevřely městu dosud netušenou dimenzi a představovaly výzvu i pro výtvarné umění. Rozsáhlá a dlouho okupovaná staveniště, zdevastovaná těžkou technikou, probouzela potřebu ekologické nápravy a finanční podíly z nákladných investic mohly umožnit celistvý přístup. Na několika místech se to podařilo, i když vyšší dotace odpovídala i míra kontroly a vnějších zásahů. Pražské metro²³ bylo už v době svého vzniku označováno za „galerii pod zemí“, i když z hlediska výtvarného umění nepředstavovalo až na výjimky (např. Ciglerova světelná plastika na Náměstí Míru) zrovna progresivní díla. Jeho hodnota spočívala právě v komplexnosti spojení autorského designu, uměleckého řemesla a (druhově tradičních) solitérních artefaktů. V intencích zkvalitnění životního prostředí, byť dosud v myšlenkovém diskurzu modernismu, byla jako přínosná hodnocena místa, kde se podařilo propsat podzemní urbanismus na povrch a vytvořit celistvé pobytové prostředí. Vedle nejvíce citované „nejkrásnější stanice“ Malostranské je třeba připomenout aspoň vyústění trasy B na Palackého náměstí (Zdeněk Drobek, Petr Kouřimský a Petr Lapka, výtvarníci Naděžda Slavičková, Jaroslav Svoboda), kde plující vestibul kontinuálně přechází od uliční struktury do Zítkových sadů, nebo dopravní terminál Nádraží Holešovice (Josef Šolc, Jiří Dušek, Jan Marek, Marie Piroutková, krajinář Jiří Finger, výtvarníci Vlastibor Klimeš, Zbyněk Hřivnáč, Josef Vajce a další) s intimními interiéry a zahradními respirii.

K vytvoření klidové zóny v hustě zastavěném centru směřoval rovněž projekt stanice metra Národní třída. Prostranství pro stanici vzniklo po nešťastné demolici celého bloku historických domů v těsné návaznosti na pražský obchodní dům Máj. Návrh, výrazově založený na využití všemožných podob skla, vypracovala architektka Rada Mirvaldová-Staňková z Metroprojektu. Usilovala o propojení s obchodním domem, což se podařilo nejen provozně, ale i esteticky – návštěvník Máje mohl projít krytou kolonádou a sestoupit do podzemí metra provázen stejně technicistním designem, a dokonce i barevností. Žluté označení trasy B, které se nejvýrazněji uplatnilo na rourových sběračích osvětlení, patrně shodou okolností odpovídalo barevnému ladění obchodního domu. Součástí kompozice byla i pobytová plošina za pavilonem metra, architektonicky ztvárněná Zbyňkem Kabeláčem (Metroprojekt). Kabeláč zpracoval návrh kombinované dlažby, do které se propsal nálezh archeologické stopy Vyšehradské stezky a rovněž design dalšího vybavení – sedacích rondelů ze žuly a dřeva a mohutných květníků pro osmnáct vzrostlých lip. Těmi ale množství zeleně nekončilo, soklové truhlíky s jehličnany členily i prostor při ulici Spálené a zejména

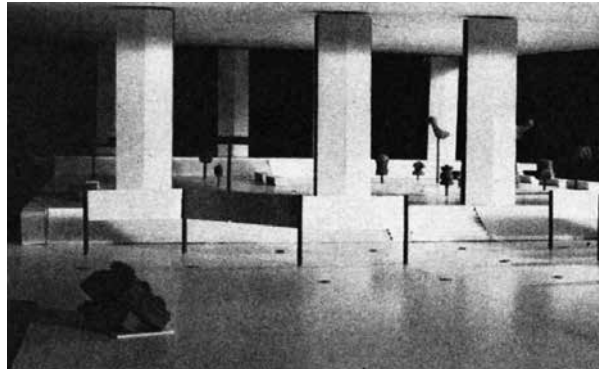
o povinnosti zachování jeho hodnot ze závěrů XV. sjezdu KSČ.

- 12 Vyhláška FMTIR č. 163/1973 nařizující postupné průběžné rozvádění výtvarného generelu od územní studie až ke konečné kolaudaci. Nově byly vyžadovány zákresy a fotomontáže apod. dokumentující vztah výtvarného a architektonického díla, schválení příslušné výtvarné rady či komise bylo nezbytným dokladem pro stavební povolení: Jiří Lasovský, Výtvarné dílo v architektuře, *Rudé právo*, 19. 4. 1975, s. 3.
- 13 Ohlédnutí za III. sjezdem Svazu českých výtvarných umělců, *Rudé právo*, 12. 6. 1987, s. 5.
- 14 Jiřina Loudová, Výtvarné dílo v architektuře, *Architektura ČSR XXXVIII*, 1978, s. 198–200.
- 15 Jiří Lasovský – Martin Sladký, Integrace výtvarného díla s architekturou, *Architektura ČSR XLIV*, 1984, 8, s. 354.
- 16 Zdeněk Haller, Pro další rozvoj hlavního města Prahy, *Památky a příroda II*, 1977, č. 8, s. 470–474. Autor byl předsedou nově ustavené komise NV Prahy pro životní prostředí.
- 17 Zákon č. 101/1971 Sb. Zákon o státním plánu rozvoje národního hospodářství Československé socialistické republiky na léta 1971 až 1975 (zákon o pátém pětiletém plánu), zakonyprolidi.cz (vyhledáno 28. 2. 2020); Milan Sekanina, Úvaha pátá (Hospodářský vývoj v Československu v letech 1971–1975, v období páté pětiletky), in: *Národohospodářský obzor*, Brno 2006, s. 79–90.
- 18 Jana Ratajová – Tomáš Rataj, Výstavba v Praze v období 1945–2000, in: Václav Ledvinka (ed.), *Osm století pražské samosprávy: výstava o vývoji pražské městské správy od 13. století do roku 2000* (Clam-Gallasův palác 4. května – 6. července 2000: průvodce výstavou), Praha 2000, s. 107–110; Jiří Kohout – Jiří Vančura, *Praha 19. a 20. století: technické proměny*, Praha 1986, s. 235; VHMP sestávala

Magistrála, Praha - Park Švermovy sady,
Jiří Lasovský a Martin Sladký při práci
(Československý architekt XXXII, 1986,
č. 2, s. 8)

Magistrála, Praha - model expozice
(Československý architekt XXXII, 1986,
č. 2, s. 8)

Centrální park na sídlišti Jižní Město I,
Praha - model (Architektura ČSR XLIV,
1984, s. 354)

Sídliště Malešice, Praha - plastika
Obr, velryba a žába, Čestmír Suška
(Jiří Olič, Čestmír Suška, Praha 2012, s. 26)

se plánovalo v další fázi projektu vybudovat zahradu na střeše nízkého pavilonu. Uplatnění uměleckých děl bylo ve shodě se svým okolím středně, omezilo se na skleněnou reliéfní stěnu vestibulu metra (Stanislav Libenský, Jaroslava Brychtová), patrnou z interiéru i exteriéru, a konstruktivistickou desetimetrovou fontánu z oceli a skla na venkovní ploše. Sochař Pavel Trnka ve spolupráci s Janem Bendou realizovali i barevnou animaci šikmé vodní stěny za pomoci integrovaných podvodních reflektorů, která snad chtěla suplovat nerealizovanou „mediální fasádu“ Máje.²⁴

Vnitřní město neposkytovalo příliš mnoho prostorů, kde by se mohla nově prosazovaná koncepce „výtvarného prostředí“ naplno rozvinout. Oceňovaná „první pražská pěší zóna“ (Miroslav Suchý, otevřena 1986) zůstala na úrovni designerského řešení – vybavena sedátky, květináky a pítky, s novým typem osvětlení (Michal Flašar, Zdeněk Flemming); volná výtvarná díla byla odkázána do intimnějších zákoutí – například do nádvoří paláce Platýz, sídla ČFVU, nebo do později rekonstruované Františkánské zahrady (Otakar Kuča, výtvarníci Peter Lehocký, Jaroslav Hladík, 1988–1990).

Pozoruhodná byla snaha o výtvarné ztvárnění technických prvků – jako např. výdechových větráků podzemních staveb, jejichž pestrý výrazový repertoár se v nedávné době dočkal umělecko-historické reflexe,²⁵ a až dojemné úsilí o estetizaci z dnešního pohledu urbanisticky brakového prostoru, devalvovaného ve valné většině neblahým vlivem dopravních staveb. Jedním z takových byla nová úprava prostranství bývalých Švermových sadů v předpolí Muzea hlavního města Prahy. Sem vtrhla na přelomu šedesátých a sedmdesátých let estakáda magistrály a později i výstup z metra, takže z původní podoby parku nezbylo prakticky nic. Po dokončení okolních stavebních prací se prostoru ujali často spolupracující architekt Jiří Lasovský s malířem a mozaikářem Martinem Sladkým. Společně dotvořili torzo parku kaskádovitými terasami pod mostní konstrukcí, které posloužily jako sokly pro venkovní expozici. Torzo parku²⁶ se tak stalo výstavní plochou pro reliekty zbořených pražských budov. Nejspíš tu našla své místo i architektonická dekorace z nedávno strženého Těšnovského nádraží. I toto torzo však již zaniklo – v souvislosti se stavbou provozovny rychlého občerstvení, která byla v devadesátých letech otevřena v prostoru pod tělesem magistrály.

Titíž autoři se podíleli i na dnes už legendárním (post)landartovém projektu krajinného reliéfu s podzemními objekty Magdaleny Jetelové²⁷ pro jihoměstský Centrální park. Tento návrh spočíval v rekultivaci plochy po otevřeném výkopu metra mezi stanicemi Kosmonautů a Družby (dnes Háje a Opatov). Osa mezi paneláky o šíři 100 a délce kolem 1 200 m s hromadami výkopové zeminy se stala inspirací i základem ke zformování „české pahorkatiny“ v malém vydání. Intimní zákoutí mezi kopečky měla poskytovat zázemí pro rozličné funkce od kulturního zařízení přes sportoviště a dětská hřiště až po sklady nářadí a zahradnictví pro údržbu parku. Pahorkaté centrum služeb ale zůstalo, podobně jako celé Jižní Město I deformovaným fragmentem. Nedobrá zkušenost Jižního Města I otevřela pro další sídliště cestu k lepším výsledkům. Nejenom z hlediska občanské vybavenosti či drobné architektury, ale i z hlediska tvarosloví samotných obytných domů. Už následující soubor Jižní Město II Vítězslavy Rothbauerové, Milana Hroudý a Jana Zeleného získal barevné rozčlenění, grafický orientační systém a funkční i dekorativní výtvarná díla (Petr Trmač, Josef Vajce, Jiří Kryštůfek), odvozená ze symboliky čtyř živlů. Maximu naznačené tendence „všeho

z inženýrsko-investorských útvarů pro: 1) výstavbu sídlišť, 2) inženýrských staveb, 3) účelových budov; a dále z projektových organizací – Pražský stavební podnik, Projektový ústav VHMP, SURPMO Praha a PÚDIS; a dále byla nadřizena dalším důležitým pražským podnikům, jako např. Pražské vodárny, Pražské komunikace, Pražské teplárny, Elektropodnik, Dopravní podnik, Pražské kanalizace ad.

- 19 Realizace ÚTB – Ústřední komunikační budovy, Centrálního dopravního dispečinku, tzv. Transgasu – centrálního dispečinku plynovodu, dílčích telefonních ústředí a dalších spojovacích zařízení. Nejstarším kolektorem sítí byl žižkovský kolektor, postavený v letech 1975–1984.
- 20 Vodní dílo Želivka bylo dokončeno r. 1968, avšak stavba přivaděče, vodojemů a přečerpávacích stanic i samotného vodního řadu byla rozvržena postupně až do konce 7. pětiletky: Jaroslav Buchtík, *Pražský vodovod: Historie a současnost: Výstavba a výhled*, Praha 1973.
- 21 Část, která nebyla recyklována či skládkována, našla využití ve spalovnách pro výrobu tepla a energie; Vysočanská spalovna, projektovaná Františkem Roithem, uvedená do provozu ve třicátých letech 20. století prošla zásadní obnovou v období 1959–1982; roku 1997 byl její provoz nahrazen spalovnou v Malešicích; po r. 2003 celý areál zdemolován a nahrazen sídlištěm Nová Harfa (Finep / AHK architekti): Vladimír Czumalo, *Co jsme ve Vysočanech a Libni už neviděli*, *Czumalova nástěnka*, 7. srpna 2013, czumalo.wordpress.com (vyhledáno 27. 2. 2020).
- 22 V sedmdesátých letech probíhala podrobná bloková pasportizace objektů v rezervaci, na základě vládních usnesení č. 14/72 a 25/73 vznikl program obnovy památek a jejich dalšího využití. Širší regenerace historického centra hl. města byla plánována pro 7. pětiletý

- plán 1981–1985 a v tuto chvíli se rekonstrukce věnovala jen vybraným areálům a památkám.
- 23 Výtvarnou výzdobou metra se zabývá v poslední době řada publikací, např. Veronika Rollová, „Nemůžeme tam dát nějakého kopáče!": Program výzdoby pražského metra v sedmdesátých letech 20. století, *Umění LXVI*, 2018, č. 6, s. 489–503; Josef Šrejma, *Metroart: Výtvarná monografie metra: 1974–1994*, Praha 2019.
- 24 Fontána zanikla v roce 2009 v souvislosti s výstavbou Quadria. Bohuslava Lhotková, Čtvrtá na Běčku, *Mladá fronta XLI*, 3. 9. 1985, s. 2.
- 25 Jan Charvát – Jan Třeštík, *Nádech výdech*, Praha 2018.
- 26 Olga Myslivečková, *Obraz parku*, Československý architekt XXXII, 1986, č. 2, s. 8.
- 27 Markéta Mráčková – Barbora Šimonová – Viktor Vejvoda (eds.), *Legenda o sídlišti*, Praha 2004, s. 92–102, zvl. 97. V dobovém tisku se ale o autorství Magdaleny Jetelové nedozvíme nic, tam figurují pouze jména Jiří Lasovský a Martin Sladký (Jan Jelínek, *Krajina na objednávku*, *Mladá fronta*, 6. 3. 1979, s. 2), a to i v roce 1979, tedy ještě v době před její emigrací. Magdalena Jetelová patřila už dlouho k nejméně tolerovaným autorkám. Martin Sladký měl patrně podíl na formování „reliéfu" ve chvíli, kdy už bylo zřejmé, že projekt ve svém původním záměru nevznikne, a jako člen Výtvarné rady NVP nejspíš i na tom, že byla realizována alespoň tato reminiscence. Termín (post) *land art* směřuje k plánované užitenosti krajinářského artefaktu: Jiří Zemánek, *Projekt centra služeb pro ozelenění duše*, *Ateliér XI*, 1998, č. 13, s. 2.
- 28 Oddělený systém kanalizace disponuje oddělovači dešťové vody (odlehčovacími komorami), které za běžného stavu zachycují přepadem přívalové srážky, čímž zabraňují zpětnému vzedmutí obsahu stok.

v jednom" – tedy spojení funkce, estetiky a krajiny v typologii obytných okrsků představují v koncentrované podobě domovy pro seniory Jana Línka a Vlada Miluniče. Jejich tvarově i barevně pestré objekty, sestavené obdivuhodně převážně z prefabrikovaných prvků, doplňují artefakty nonkonformních umělců v krajinářsky pojednaném exteriéru. V Malešicích vybudoval obří sochy-skalska Čestmír Suška, zahradní atrium obohatila besídka, nesená charakteristickými sošnými atlanty od Karla Nepraše, který vytvořil i zahradní instalaci slunečních hodin – z keramických plastik znamení zvěrokruhu pro domov v Bohnicích (pro Nepraše netypická zahradní instalace).

Jak už ale bylo naznačeno výše, výtvarné umění bylo ze zákona povinnou součástí veškeré veřejné investiční výstavby, včetně např. průmyslových komplexů a infrastruktury. Na pořadu jednání pražské Výtvarné rady se tak mnohokrát ocitla třeba Severojižní magistrála, vodní čerpací stanice nebo průmyslový polookruh. A výtvarný doprovod náležel i spalovně odpadu v Malešicích nebo kanalizaci. Směrem k osmdesátým létům se charakter výtvarných realizací postupně proměňoval, ubývalo ideologických památníků a přibývalo prací užitého designu. Otevřená prezentace ideologie se přesouvala do roviny symbolické. A často z ní zbyl jenom název výtvarného díla (např. zmiňovaná abstraktní skleněná plastika ve stanici metra Národní třída nesla název *Společný vývoj a spolupráce Čechů a Slováků ve společném státě*).

Stoka K a hlava V

Kanalizace spolu s čistírnou odpadních vod patřila od konce 19. století k vrcholně reprezentativním inženýrským dílům Prahy. Podle projektu inženýra Williama Heerleina Lindleyho byla od roku 1892 realizována stoková síť o délce 120 km spolu s parní čistírnou vody v Bubenči. Výhledově se počítalo s pozdějším připojením vnějších obcí i s navýšením kapacity až na 1 mil. obyvatel. Přes všechny plány čistírna – po elektrifikaci a rozšíření – přesluhovala až do počátku šedesátých let, kdy byla konečně zprovozněna nová ÚČOV na Trojském ostrově (1962). Valná část Lindleyovy kanalizace je dodnes stále v provozu jako součást běžné stokové sítě. Nárůst počtu obyvatel s připojením dalších rozsáhlých odvodných území ovšem znamenal v sedmdesátých letech definitivní naplnění kapacity stok. To se citelně projevilo při každém, třeba mírném dešti, kdy přetéající splašky procházely bez čištění odlehčovacími komorami²⁸ rovnou do Vltavy.

Dostavba nové páteřní stoky byla jednou z největších vynucených investic, která přesáhla výši 1 miliardy Kč. Liniová stavba v délce přes 11 km, o vnitřním profilu 2–3,6 m představuje dodnes jeden z největších kanalizačních objektů v ČR a dobový tisk ji průtokem srovnával s Lužnicí. Prochází z Braníku pod Vyšehradskou skalou k železničnímu mostu, kde trojstopou shybkou podstupuje Vltavu, na smíchovské straně pokračuje Zborovskou ulicí na náměstí Kinských (dříve Sovětských tankistů). Odtud pak tunelem pod Petřínem do Bubenečské čističky. Cestou přejímá odpadní splašky přiváděné z oblasti od Jižního Města po Modřany, na levém břehu pak obsluhuje Jihozápadní Město, oblast od Barrandova až po Řepy, části Radotína a Zbraslavi. Zadavatelem stavby byl podnik VHMP-VIS, projektantem Hydroprojekt, realizaci zajistila Výstavba dolů uranového průmyslu Závod 1 a úsek pod Vltavou Vodní stavby. Část byla provedena klasickou důlní

Petr Kovář o praxi výtvarného umění v architektuře v osmdesátých letech:

„V branži výtvarné práce do architektury vždy existoval tvrdý politický, ideologický tlak. Bylo moc těžké, skoro nemožné, tohle překonat, byla to schizofrenie. Změnilo se to až kolem poloviny 80. let – Jihozápadní Město (architekti dílčích celků a parterových prvků Šrámková, Lábus, Mojžíš, T. Brix, výtvarníci Hugo Demartini, Jiří Kašťák, Kurt Gebauer...) a pak sídliště Barrandov (architekt Hölzel, Kerel, výtvarníci Preclík, Gabriel...), možná tomu trochu napomohly ty naše výstavy, a asi i zvenku přicházející perestrojka. (...) V téže době dělal například také Jirka Sozanský a další různé figurální environmenty v devastovaných objektech, které neměly zdobit, ale zahrnovaly je do celku ve smyslu výpovědi o době...”

(Veronika Vicherková, rozhovor s Petrem Kovářem, Praha 25. 2. 2019)

Čestmír Suška o realizaci sousoší Obr, velryba a žába alias umělé skály v Malešicích:

„Nejtěžší bylo projít s návrhy přes uměleckou komisi Svazu výtvarných umělců, což se po několika neúspěšných pokusech nakonec podařilo, avšak pouze díky Milunićově buldočímu tlaku a taktizování. Když komise přijela na kolaudaci, tak se nejprve z volhy vykutálel úplně ožralej sochař Bartoš, načež komise prohlásila, že jsem se zbláznil a že tu skálu nezkolaudujou. Problém byl v tom, že výsledná skála neodpovídala modelu schválenému komisí. Musel jsem vyrobit nový model podle finálního stavu skály a ten opatřit razítkem svazu, které jeden můj kamarád vyřezal do brambory. S tímto modelem jsem vyhrál soudní spor a svaz musel dílo zkolaudovat a zaplatit. Od té doby jsem už ale do komise až do roku 1989 nesměl.“

(Čestmír Suška – Jiří Olič, Čestmír Suška, Praha 2012, s. 20)

Jan Líněk o výtvarných dílech v architektuře:

„Výtvarná díla byla pro nás záležitost, která nám umožňovala pokračovat nerušeně v práci, protože výtvarný díla dělali výtvarníci pod hlavičkou Fondu výtvarných umění a dostávali za to oproti mzdě architekta řádově řekl bych až desetinásobky, i víc. No a my jsme vždycky – něco z toho jsme si nechali, pochopitelně, ale investorovi (...) jsme vždycky z těch peněz z výtvarných děl odvedli desátky a on byl pak na nás hodnej a my jsme byli o něco volnější a svobodnější. Takže my jsme se vykupovali. A my jsme pak zase hledali, jak pomoci lidem v nemilosti, páč když jsme přišli do fondový komise, tak ti vynikající umělci, co tam seděli, říkali: ‚A proč tam neuděláte chutnou ženu, chutnou babu?‘ Chutná baba to byl jejich cíl (...) a my jsme tam přišli se Standou Zippem a ten tam dělal neony. (...) Dneska už ty výtvarný díla neděláme, páč na to ti investoři většinou nedaj prachy...“

(Markéta Mráčková – Bára Šimonová – Jana Pavlová, Domovy seniorů od Jana Línka a Vlada Miluniće v Praze, cosa.tv, 2018)

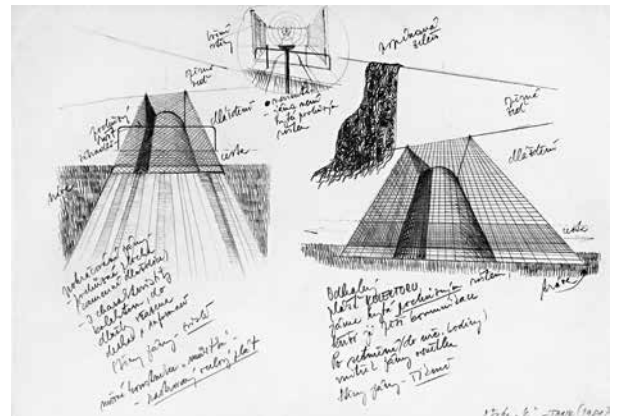
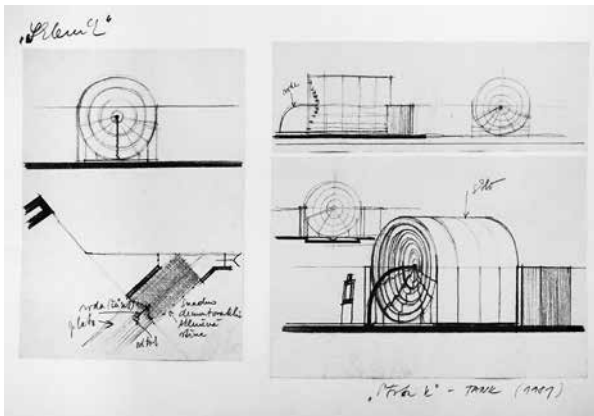
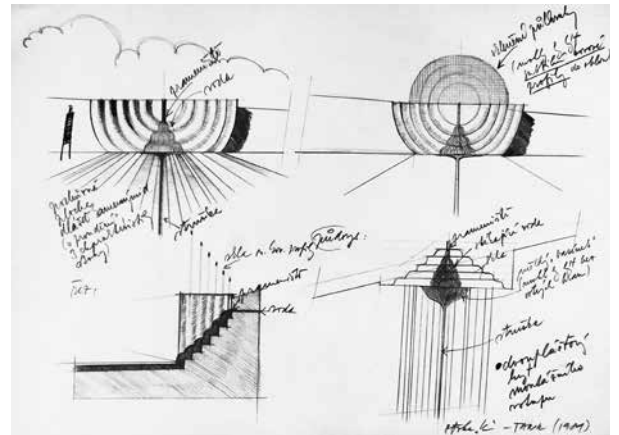
Památníky stoky K, Praha – stanoviště
Smíchov – „ekozeď“, Petr Kovář, 1980
(soukromý archiv Petra Kováře)

Památníky stoky K, Praha – stanoviště
Hydroprojekt Tábořská – varianty, Petr Kovář,
1980 (soukromý archiv Petra Kováře)

Památníky stoky K, Praha - stanoviště
náměstí Sovětských tankistů / náměstí
Kinských, Petr Kovář, 1980 (soukromý
archiv Petra Kováře)

ražbou, úseky v Braníku a ve Zborovské hloubeně v otevřeném výkopu. Podobně jako při budování metra i zde se v průběhu času uplatnily některé technické či technologické inovace, zejména v použití nového odolného materiálu berolu pro vnitřní ostění stok, případně sklolaminátu v jedné ze tří podvltaevských trub. I díky těmto urychlovacím zlepšením se podařilo stavbu zprovoznit takřka dle plánu, roku 1980.

Naplnění hlavy V u stoky K byl úkol záladnější než u ostatních pražských podzemních staveb. Kanalizační stoka měla zůstat dle možnosti skryta pod zemí, včetně veškerých technických vstupů. Výtvarné dotvoření se tak stalo předmětem opakovaných jednání Výtvarné rady²⁹ v letech 1977–1981. Možná, že i samo téma kanalizační stoky bylo jako námět výtvarného zpracování vnímáno poněkud s rozpaky, na což reagoval vzletný průvodní komentář výtvarného libreta dochovaný v archivní dokumentaci, který jako by chtěl potlačit jakékoliv námitky: „*Toto velkolepé finančně náročné a technicky ojedinělé dílo zachovalo v mysli lidí svoje místo. Při výstavbě to znamenalo, a ještě znamená mnoho dopravních a komunikačních potíží pro obyvatele bydlící podél trasy Stoky K. Pracovní úsilí budovatelů tohoto díla si zaslouží pro zapamatování na tuto grandiosní stavbu svoje památníky.*“³⁰

V závěru roku 1977 předložil Hydroprojekt výtvarný záměr celé akce, který počítal zprvu jen se dvěma pamětními deskami. Z konzultací ve Výtvarné radě i Výtvarné komisi ČFVU následně vzniklo libreto,³¹ které mělo za cíl přispět ke zlepšení životního prostředí zřízením parkových ploch a vodních prvků, doplněných tabulemi nebo volnými plastikami s didaktickým obsahem. V dalším rozpracování byla vybrána pětice konkrétních lokalit na trase stoky a šestá mimo trasu, u sídla generálního dodavatele stavby, národního podniku Hydroprojekt v Nuslích. Všechny pět lokací při stoce sledovalo její podzemní urbanismus a bylo navázáno na místa zvláště náročných technických úseků. Libreto přineslo i předběžné parametry děl – velikost, materiál, orientaci, rámcovou cenu a ve prospěch dobově preferované „sémantické pravdivosti“³² i doporučený námět, např.: „*Vlastní dílo by vycházelo z motivu kanalizačního prvku s motivem podzemních staveb kanalizačních, které jsou charakterizovány cévní spletností. Tak jako v lidském těle cévní oběh, tak pro život města je důležitá i kanalizační síť v podzemí.*“³³ Někde tak měla být umístěna pamětní deska, zpracovaná ze segmentu kovové roury, evokující kanalizační potrubí, jinde alespoň fontána, naznačující důležitost vody pro lidstvo. Ačkoliv předběžně zamýšlená forma jednotlivých děl ještě nijak nevybočovala z tradičního dobového repertoáru památníků, prostorový koncept procházející městem už navazoval – i když možná nevědomě – na aktuální myšlenky o změnách možnostech sochařství,³⁴ které většinou nedostaly v oficiální sféře prostor.

Mezi posuzovanými návrhy se kromě projektů konvenčního charakteru objevil i jeden nezvyklejší, který předložil kolektiv sochařů Zdeňka Kolářského a Eduarda Hájka a architektů Jaroslava Břejchy, Dany Fenclové a Petra Kováře.³⁵ Návrh zpracovával pro všechny z předurčených lokalit místně specifický environment, vycházející z konkrétní situace prostoru. Výtvarně upravené prostředí, revitalizované z poškození způsobených podzemní výstavbou, zprostředkovalo funkci estetickou, rekreační i informativní. Výtvarné prostředky, které k tomu sloužily, byly čistě architektonické či krajinářské, zacházely jednak s estetikou inženýrských staveb, a zároveň

- 29 Výtvarná rada, která měla na starosti umění v investiční výstavbě v hl. m. Praze, na rozdíl od jiných měst spadala pod ÚHA už od roku 1972, namísto odboru kultury, jak bylo v jiných městech běžné až do roku 1978. Zdánlivě drobný organizační detail měl velký dopad ve smyslu kontroly a dohledu. Souhlas Výtvarné rady byl nezbytným dokladem už pro územní řízení. V radě zasedali zástupci profesních organizací, Útvaru hlavního architekta, Národního výboru i Ministerstva kultury a FMTIR. Scházela se pravidelně každých 14 dní.
- 30 Zápis z jednání Výtvarné rady NVP, Tl. 7. 1978, AMP, nad č.: 2887, Výtvarná rada NVP 1972–1991, ič. 109, karton 10.
- 31 Libreto bylo předběžným přípravným materiálem, který byl předán jako zadání k dalšímu zpracování konkrétním výtvarníkům nebo k soutěži. Na libreto zde se patrně podílel sochař Zdeněk Kolářský, jemuž měla být podle všeho zakázka svěřena, a pravděpodobně architekt Jiří Prek, který měl již s výtvarnými projekty pro průmyslové areály bohatou zkušenost. Dalšího vývoje zakázky pro stoku K se však už neúčastnil.
- 32 Jaroslava Pecharová, *Architektura, výtvarné umění a kulturní rozvoj společnosti, Architektura ČSR XLIV*, 1984, s. 343–344.
- 33 Jaroslav Buchtík, *Pražský vodovod: Historie a současnost: Výstavba a výhled*, Praha 1973.
- 34 Rosalind Krauss, *Sochařství v rozšířeném poli*, in: Karel Císař (ed.), *Sochy v ulicích. Stav věcí*, Brno 2011, 130–143.
- 35 Šlo o účelové seskupení; Eduard Hájek požádal otce Dany Fenclové Ferdinanda Fencla o doporučení architekta ke spolupráci. Představované projekty jsou nicméně dílem Petra Kováře, sochaři se měli následně ujmout fyzického provedení pamětních desek a výtvarných návrhů.

i s principy městského land artu. Jednotlivé „památníky“ v návrhu ve shodě se zadáním tematizovaly důležitost vodního živlu pro člověka, koloběh vody v přírodě i ve městě. První vybraný pozemek v blízkosti sídla Hydroprojektu na rozdíl od ostatních lokalit ležel mimo trasu stoky K a nebyl postižen výstavbou. Nabízel kompozičně ucelený prostor s dominantním prvkem schodiště, sevřeným z obou stran frontou domů ulice Pod Terebkou. Tento přirozený městský terénní útvar se stal nosným bodem i nově navrhované kompozice – měl vytvořit podklad vodní kaskádě, spuštěné svažitou ulicí. Na malém náměstíčku pod schodištěm by se rozprostřela vodní hladina bazénku, respektive rozměrné kaluže bez obruby, do níž by proudil pramen, svedený ze schodopádu ocelovým potrubím. Roura o průměru 60 cm by sémanticky pravdivě a postmoderně doslovně zpřítomňovala (v Nuslích) nepřítomné inženýrské dílo. Technický prvek potrubí přitom odkazoval dále než ke konkrétní splaškové stoce, celý prostor jím měl vstoupit do diskurzu široce chápaného tématu sítí jako prostředníků informace (pro srovnání stačí připomenout celý okruh zahraničních prací, z nichž nejslavnější je asi realizace *Medialinien* Olympijského městečka v Mnichově od Hanse Holleina, 1971–1972).³⁶

Tematiku kanálu v různě metaforických polohách rozvíjel tým Kolářský – Hájek – Brejcha – Fenclová – Kovář rovněž v rámci dalších stanovišť (Výtoň u celnice, dvě místa na Smíchovském nábřeží, náměstí Sovětských tankistů pod Petřínem a Chittussiho ulice v Dejvicích). Ještě před omezením investičního záměru památníků zvolili autoři pro všech pět míst navázaných na stoku společný motiv, který by se jako užitný i informační prvek odrazil v nové parkové úpravě. Byla jím faktická stopa potrubí – jeho průmět do roviny terénu, převedený do úseku parkové cestičky, sypané pískem. Co na tom, že stezka vedla odnikud nikam a libovolně křížovala skutečné cesty. Její hlavní poslání bylo zprostředkovat informaci o velikosti a trasování podzemní stavby a po vzoru prezentace archeologických stop připomenout nedávnou historii výstavby jako jizvy v městské krajině. Každou z lokalit měla doplnit tradiční informační deska, formálně evokující kryt technického vstupu. Ekologickou notu – jako další důležité téma – rozvíjela plastika fontánky pro smíchovské nábřeží, zcela závislá na rozmarech počasí. Komorní dílko mělo pracovat výhradně s dešťovou vodou, s hladinou čefenou větrem, přeléváním, vysycháním i přirozeným znečištěním v bezodtoké nádrže. Nejpropracovanější návrh upravoval v několika variantách prostranství v předpolí Kinského zahrady. V „civilní“ verzi projekt akcentoval podle požadavku investora přístupovou cestu k montážní šachtě, ke které připojoval do opěrné zdi plastiku s pramínkem vytékajícím na šikmé plato směrem do náměstí. V dalších polohách se pracovalo s památníkem v podobě exkavovaného úseku samotné stoky, překrytého pochozím roštem, skýtajícím pohled přímo na oslavované dílo. Prameník postupně nabýval podoby obří záchodové mísy či obrovského kanálu, který obohatil prostor památníku synestetickou kvalitou pachové stopy a zvukového efektu. Moment absurdity byl už od samého počátku jedním z charakteristických rysů úlohy památníků stoky K. Na náměstí Sovětských tankistů by býval mohl vyvrcholit v podobě funkční plastiky – „grandiózního veřejného WC“, spojeného s průtočným vodním prvkem, který by podcházel pod prosklenou podlahou toalet. Tím se více než naplnila požadovaná podmínka rekonstrukce přilehlých městských toalet.

36 *Lineární nosič a Potrubnice*
viz kapitola Jany Bukačové
Za obytnější každodennost.

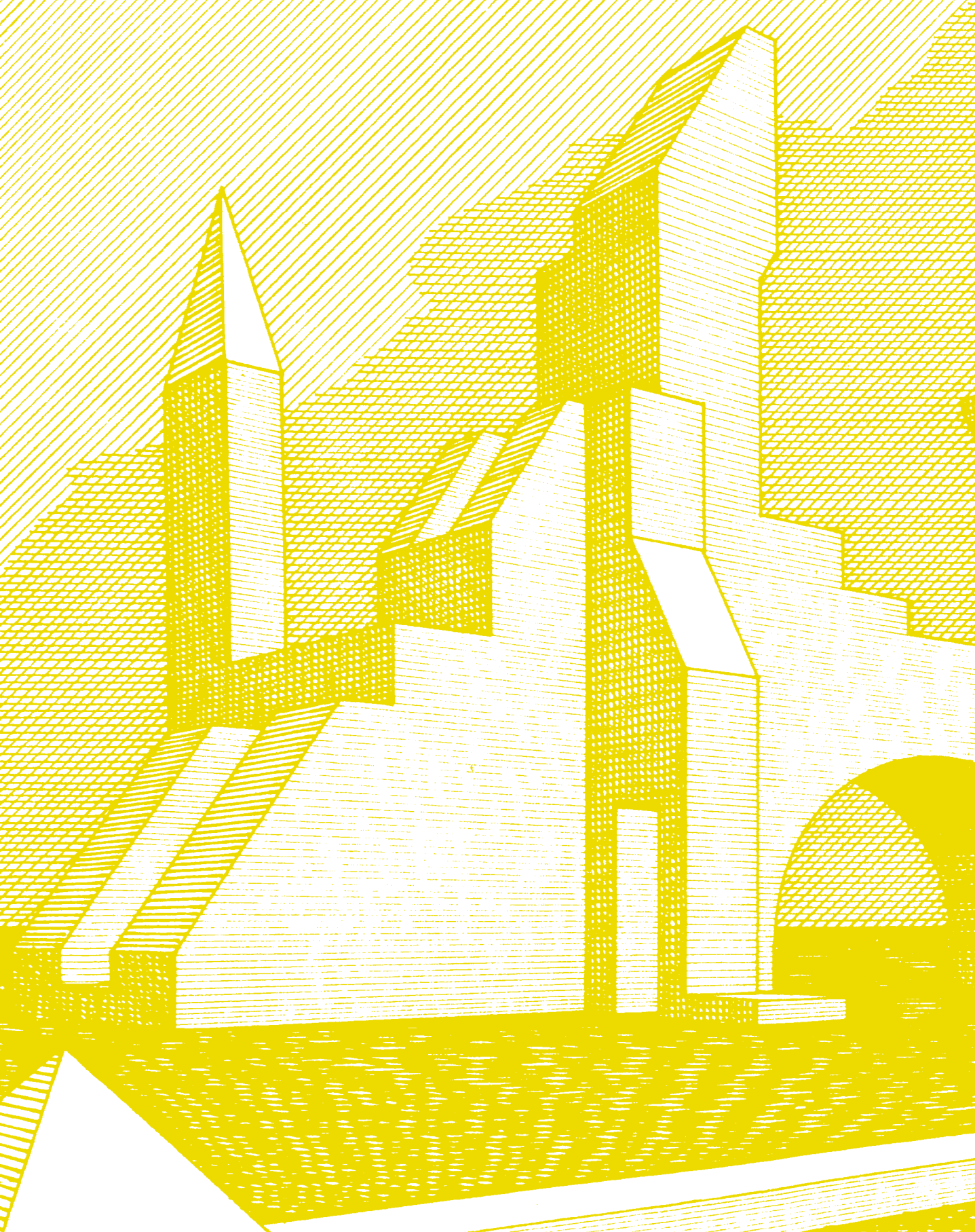
Projekt širokého týmu výtvarníků Zdeňka Kolářského, Eduarda Hájka a architektů Jaroslava Brejchy, Petra Kováře a Dany Fenclové, byl nakonec odmítnut Výtvarnou radou UHA. Realizace se však nedočkaly ani vize jejich konkurentů. Náměstí Kinských získalo svou fontánu klasických proporcí (od Jana Laudy) teprve roku 2002, stanoviště Pod Terebkou najdeme dodnes v nezměněné podobě. Mezi památníky s budovatelskou tematikou by kterákoliv z variant řešení pro stoku K představovala nepochybné novum, ačkoliv kupodivu ne úplný precedens! Do téže doby totiž spadá obsahem i formou blízká realizace *Památníku budovatelů přehrady Dalešice* z let 1978–1984 Tomáše Rullera, Karla Rechlíka a Ivana Rullera, s rozdílem v námětu i situaci města a krajiny.³⁷

Pokus o proniknutí do hájemství přísně střeženého oficiální kulturou nevyšel, poloha byla až příliš exponovaná, téma až příliš choulostivé, v době tak vycvičené k hledání a čtení kryptických odkazů na cokoliv. To byl patrně také důvod, proč se nakonec budovatelé stoky svého památníku nedočkali vůbec. Jeho projekt se ale zařadil mezi stále častější akce postupného naťukávání tvrdého režimního krunýře, které se snažily ani ne o politický převrat, ale o to získat zpátky ukradený prostor, město, krajinu. Už jenom o pár let později by to třeba dopadlo jinak.

37 Památník budovatelů Dalešické přehrady, in: Radoslava Schmelzová – Dagmar Šubrtová – Radek Mikuláš, *Současná umělecká díla v krajině*, Praha 2014, s. 198–199. Také v Rullerově památníku je patrná ekologická tematika – jde o krajinářsky pojedenanou rekultivaci staveništní skládky s využitím materiálu z výstavby hráze, s ústředním motivem ocelových potrubí.

ZDROJE:

- Emanuel Hruška, Od ochrany památkové péče k ochraně a tvorbě životního prostředí, in: Zdislav Buřival (ed.), *Staletá Praha: sborník Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody*, Praha 1975, s. 67-75;
- Jiří Lasovský, Výtvarné dílo v architektuře, *Rudé právo*, 19. 4. 1975, 55-56, s. 3;
- Jan Ušák, Tlusté střevo hlavního města, *Praha '76, měsíčník NVP*, 1976, č. 3, s. 20-21;
- Zdeněk Haller, Pro další rozvoj hlavního města Prahy, *Památky a příroda II*, 1977, č. 8, s. 470-474;
- Výtvarné dílo v architektuře, zvl. příloha časopisu *Československý architekt* XXIII, 1977;
- Jiřina Loudová, Výtvarné dílo v architektuře, *Architektura ČSR XXXVIII*, 1978, s. 198-200;
- Jan Jelínek, Krajina na objednávku, *Mladá fronta XXXIV*, 6. 3. 1979, s. 2;
- Zdeněk Lakomý, Spolupráce výtvarníka a architekta při tvorbě architektonického díla, *Architektura ČSR XLIV*, 1984, s. 344-350;
- Jaroslava Pecharová, Architektura, výtvarné umění a kulturní rozvoj společnosti, *Architektura ČSR XLIV*, 1984, 343-344;
- Bohuslava Lhotková, Čtvrtá na Běčku, *Mladá fronta XLI*, 3. 9. 1985, s. 2;
- Poslání a směry dalšího rozvoje socialistické architektury a urbanismu v ČSR: usnesení vlády ČSR s. 333/1982*, 2. komentované vydání, Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha 1988;
- Ohlédnutí za III. sjezdem Svazu českých výtvarných umělců, *Rudé právo*, 12. 6. 1987, s. 5;
- Jiří Lasovský - Martin Sladký, Integrace výtvarného díla s architekturou, *Architektura ČSR XLIV*, 1984, č. 8, s. 354;
- Jiří Kohout - Jiří Vančura, *Praha 19. a 20. století: technické proměny*, Praha 1986;
- Olga Myslivečková, Obraz parku, *Československý architekt XXXII*, 1986, č. 2, s. 8;
- Metroprojekt Praha. *Patnáct let Metroprojektu: 1971-1986: 15 let: 30 km tras metra*, Praha 1986; Milena Slavická - Marcela Pánková (eds.), *Zakázané umění I. a II., Výtvarné umění*, 1995, č. 3-4, a 1996, č. 1-2;
- Jiří Zemánek, Projekt centra služeb pro ozelenění duše, *Ateliér XI*, 1998, č. 13, s. 2;
- Milan Sekanina, Úvaha pátá (Hospodářský vývoj v Československu v letech 1971-1975, v období páté pětiletky), in: *Národohospodářský obzor*, Brno 2006, s. 79-90;
- Jana Ratajová - Tomáš Rataj, Výstavba v Praze v období 1945-2000, in: Václav Ledvinka (ed.), *Osm století pražské samosprávy: výstava o vývoji pražské městské správy od 13. století do roku 2000* (Clam-Gallasův palác 4. května - 6. července 2000: průvodce výstavou), Praha 2000, s. 107-110;
- Marie Klimešová, Alternativa, underground, umění a společnost, in: Tomáš Bittrich - Josef Alan (eds.), *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945-1989*, Praha 2001;
- Rosalind Krauss, Sochařství v rozšířeném poli, in: Karel Císař (ed.), *Sochy v ulicích. Stav věcí*, Brno 2011, 130-143;
- Čestmír Suška - Jiří Olič, *Čestmír Suška*, Praha 2012;
- Markéta Mráčková - Barbora Šimonová - Viktor Vejvoda (eds.), *Legenda o sídlišti*, Praha 2014, s. 92-102, zvl. 97;
- Památník budovatelů Dalešické přehrady, in: Radoslava Schmelzová - Dagmar Šubrtová - Radek Mikuláš, *Současná umělecká díla v krajině*, Praha 2014, s. 198-199;
- Archiv hl. m. Prahy, Zápisy z jednání Výtvarné rady NVP, 1978-1982, nad č.: 2887, Výtvarná rada NVP 1972-1991;
- Soukromý archiv Petra Kováře;
- Soukromý archiv Pavla Trnky;
- Veronika Vicherková, rozhovory s Petrem Kovářem, Praha a Chýně, 2019 a 2020;
- Online archiv Hanse Holleina, dostupné na hollein.com (vyhledáno 10. 4. 2020);
- Sbírka zákonů a mezinárodních smluv, psp.cz (vyhledáno 13. 4. 2020).

New Atlantis, Jaroslav Kosek, 1985
(soukromý archiv Benjamina Fragnera)

Unbuilt / Architecture of the 1980s

Every era, unfortunately, has some projects that are never built and, fortunately, others that never make it off the page. This is usually because of changes in society, economic conditions, the loss of a client, or the visionary nature of a project. Even in the eighties there were of course designs that were left 'in the drawer', and more than just a few of them. Usually this was due to a lack of political will, time, money, or capacity on the part of the building industry. This book focuses, however, on projects of a different nature, projects that were experimental and alternative and that from the start few people really expected would ever be built. They reflect a wide range of intentions, from serious long-term visions (alternative plans for Žižkov and modernisation of the housing stock) and bold experiments aimed at testing new ideas, often imported from abroad, to playful projects that took ironic and subversive jabs at a weakening regime. All these projects shared a desire to push past the firm boundaries of design work in the normalisation period, provoke discussion, and move architecture in a more humane and environmentally accountable direction. Many of them warrant attention for their freshness and originality and remain a source of inspiration even today.

This book represents the second outcome in a series of publications planned under the project 'Architecture in the 1980s in the Czech Republic – the Distinctive Quality and Identity of Architecture and Parallel Reflections against the Backdrop of Normalisation' (DG18PO2OVV013) conducted under the NAKI II programme of applied research and development of the Ministry of Culture of the Czech Republic.

'Not a Single Atypical Panel Building' read a headline on the cover of the magazine *Československý architekt* (Czechoslovak Architect) in 1982 introducing an article on the first stage of the project to redevelop Žižkov, which was scheduled to begin in 1973 and envisioned the construction of several new four- to eight-storey panel buildings on the site of the old, low-rise, smaller residential structures that were demolished in the area around the intersection of Táborská and Lupáčova streets. Although the article describes the advantages of modern 'category A' flats located close to the centre of Prague, the author to some degree also recognised the controversial nature of the project, both in terms of its architecture and its urban design. The main argument the article cites as the reason for this redevelopment project, like the clearance of the Jewish quarter eighty years earlier, was public health: 'The reasons have been known for years now. (...) The last century is to blame,

as it (...) managed to squeeze as many as nine-hundred people into a single hectare. (...) and though after the Second World War there was a slight decrease in density (...), the neighbourhood remained below the Prague-wide average in terms of the quality of its housing and the overall living environment.' There is certainly no denying that the redevelopment of Žižkov brought some improvement in standards with respect to how well equipped the flats were, like the first redevelopment project of the Jewish quarter in Prague the one in Žižkov sparked debate – especially over the disproportionately large size of the new buildings in relation to the smaller-scale historical structures and hilly terrain, and over the lack of services on the grounds around the new buildings and the monotony of the architecture.

The 1982 article notes that the architects themselves had described the new buildings as 'slightly out of scale' compared to their surroundings and had complained about the insufficient attention to the public space around the buildings. It also mentions that, because of the directly imposed technology required to use the VVU ETA type of panel building, any attempts to apply atypical building components failed. Although the headline immediately presents this fact as an asset that the designers were to be proud of, reading between the lines it is possible to see that there was nothing for them to be proud of. It could even be said that an article that was supposed to be laudatory had, perhaps somewhat inadvertently, captured several basic problems of everyday construction practice, which Žižkov was not alone in contending with at the time. There was a growing sense of dissatisfaction among architects, planners, and the wider public as well. With slight exaggeration it can be said that even in this case of modern history, it was this redevelopment that pushed things to the threshold of change, albeit this time without public condemnations as passionate and caustically crushing as Vilém Mrštík's *Bestia triumphans* almost a century before.

A determination to transform, at least to some extent, the practices of architectural design and break free of the rigidity of the state-socialist, centrally controlled building industry surfaced primarily (though not exclusively) in the younger generation of architects, and this propelled them in their search for atypical and more creative new designs. As tends to be the case with experiments and efforts to break new ground, many of the projects driven by this impulse were destined in advance never to be built (and often the designers never

expected them to be); however, this in no way detracts from their strength. With a purity untainted by the reality of building production and the often mundane nature of the everyday work of it, unbuilt designs in many ways offer a more meaningful statement about a particular time than the projects that were built to. They reveal the dreams there were of a brighter future, they challenge and inspire. If we want to understand Czech architecture from the 1980s, then we should not overlook these unbuilt visions, which point to attempts to rethink the creation of an environment and find more room in which to manoeuvre within the machinery of the centrally controlled building industry.

The creators of innovative projects in the 1980s were trying through them to find new ways of looking at a whole range of issues and standards. This book therefore presents both designs for small-scale adjustments to the urban parterre or installations of art in the urban space (see the chapters *Za obytnější každodennost*, *Městský land-art* / 'For an Inhabitable Everyday Life' and 'Urban Land-Art') and new ways of thinking about buildings, complexes, and whole urban areas (see the chapters *Trochu jiná sídliště*, *Na sklonku epochy* / 'Slightly Different Housing Estates' and 'At the End of an Era'). Moreover, the search for new approaches and answers spread through the field of design work and across all its formal organisational structures. Some of these projects were created in the design institutes for the purpose of official commissions, while others were the outcome of the individual initiative of architects or even the product of somewhat unofficial 'underground' activities.

A look at the serious issues that surface repeatedly in unbuilt visions from the eighties and proved to be key issues for that decade is provided in the article cited in the introduction on the project for the redevelopment of Žižkov. Understandably, these issues most notably included the rigid nature of the construction market and the planning process, which only rarely permitted atypical and original designs; this problem was most pronounced in the areas of housing construction, especially the absence of public facilities on new estates or the lack of landscaping and public space. There was also evident dissatisfaction with the somewhat crude way in which existing urban structures were dealt with – especially in historic towns. Moreover, even an official resolution pointed to the need to reassess what had to that time been the focus of the Czechoslovak building industry, which 'for decades had

been concentrating almost exclusively on activities in the area of new construction, while reconstruction and modernisation were the exceptions rather than the rule'. In 1981 the deputy chair of the Union of Czechoslovak Architects, Václav Kasalický, responding to the results of the 16th Congress of the Czechoslovak Communist Party, wrote: 'Now the situation should within a very short period of time see a change in its basic proportions, reconstruction and modernisation will predominate.' However, setting out new directions understandably did not mean that practices changed immediately. The path from radical redevelopment projects to attempts at more sensitive additions to fit alongside historical structures was neither direct nor simple and ran up against not just the tremendous inertia of the normalisation economy but also an unwillingness to change established methods and theories across the engineering professions (see the chapters *Roztrhané město*, *Na sklonku epochy* / 'A City in Pieces' and 'At the End of an Era'). An important level in the discussion came to be the question of creating or restoring the identity and authenticity of important public spaces (see the chapter *Věčné úkoly* / 'Eternal Tasks').

Nevertheless, this reassessment ultimately did not apply just to projects involving historical structures in towns and cities but also to the building of new structures, which up to then had been favoured. One important aspect of this rethinking that affected the work of architectural design, primarily pertaining to large complexes, can again be observed in the conclusions from the 16th Congress of the Czechoslovak Communist Party in 1981, which was then also adopted by the Union of Czechoslovak Architects. Václav Kasalický wrote: 'Recently architects and designers have been discussing in especial depth the question of the requisitioning of agricultural land and the measures adopted in this respect for the purpose of planning housing estate construction in particular.' In studies with this new outlook there increasingly appeared attempts to fundamentally reform the structure of development, especially its density, complexity, and diversity of forms, which were often coupled with efforts to ensure better protection of nature or reduced consumption of energy. Although care for the environment in the seventies and eighties was dealt with in a more technocratic manner and in the interest of conserving natural resources for the purpose of production rather than out of any moral imperative to do so, this perspective in many ways became inscribed in thinking about urbanist and architectural visions (see

the chapters *Trochu jiná sídliště, Slunce svítí a hřeje* / 'A Slightly Different Housing Estate' and 'The Sun Shines and Provides Warmth').

In the process of testing solutions to specific practical questions, architecture understandably also underwent a less specific and less apprehensible shift, one that had to do with style and contextually-aesthetic thinking about architectural forms. Ideas and reports filtered into Czechoslovakia about the construction of post-modern works of architecture, the ethos of which also appealed to a number of local artists. A shift in the direction of a post-modernist form of diversity and playfulness led both to more prosaic attempts to widen the array of structural elements used, resulting in greater architectural variety, and to more contextualised internal changes and a more pronounced turn towards tested values from the past. In 1990 Jan Sedlák commented on recent developments thus: *'In truth, progress means the greater cultivation of the good in traditions, to take them as our starting point if we know them, instead of always and at any price thinking up something new that often repudiates what came before. It is a kind of view of the world where, on the one hand, you can't and, on the other, you can "step into the same river twice"; endless transformation and at the*

same time endless unity and continuity. What matters are good decisions.' Even this more 'philosophical' dimension is, in a slightly backgrounded way, present in contemporary discourse and propels the search for refreshing correctives and wild 'ideal utopias' (see the chapter *Únik z reality* / 'Escape from Reality'). However, as well as post-modern visuality and humanism, Western inspiration in high-tech architecture also trickled in at the same time. It landed on fertile ground and yielded innovations primarily amongst artists who wanted to break out of construction's established parameters and favoured building technologies, and thereby achieve an entirely new and more authentic architecture (see the chapter *Odlehčit prefabrikaci* / 'Reducing the Weight of Prefabrication').

'The socialist architect must be at the helm of these changes, which signify progress, perfecting the past, and opening the road to the future,' urged Václav Kasalický in exalted tones in the contemporary press. The book you hold in your hand shows how in the 1980s, in an atmosphere marked by limitation and resignation, this exhortation was fulfilled – albeit often 'only' as unbuilt, utopian visions, and sometimes in unexpectedly critical or even ironic forms.

- Alinče, Jan 47–49
 Aulický, Václav 44
 Axman, Miloš 169
 Balšánek, Antonín 72
 Banham, Reynier 136
 Bánský, Vladimír 84, 85
 Bareš, Pavel 62
 Baše, Miroslav 50
 Beláček, Milan 123
 Bém, Alex 44
 Benda, Jan 170, 174
 Beránková, Hana 92
 Bernini, Gian 136
 Bezpalec, Tomáš 50
 Bielik, František 154
 Blažek, Bohuslav 140, 149
 Bočan, Jan 130
 Boháčková, Yvona 158, 160
 Borkovec, Josef 53
 Borovička, Blahomír 25, 77, 94
 Bořkovec, Aleš 50
 Boštík, Václav 137
 Brejcha, Jaroslav 180–182
 Brix, Michal 72, 73, 74, 75, 76, 86, 87, 89, 144, 145, 146
 Brix, Tomáš 54, 137, 176
 Brotánek, Aleš 57
 Brychtová, Jaroslava 174
 Brzák, Milan 50, 141
 Brzobohatý, Petr 50, 52, 54
 Caban, Šimon 66
 Cajthamlová, Markéta 128, 130
 Cigler, Václav 172
 Cihelka, Miroslav 44
 Cubr, František 158
 Čelechovský, Gorazd 24, 98
 Černošorský, Jaroslav 20, 22
 Dallegret, François 136
 Dattel, Ctibor 154
 Demartini, Hugo 176
 Deyl, Zdeněk 72, 73
 Doležel, František 53
 Doubner, Karel 55, 57
 Drexler, Petr 91
 Drobniak, Zdeněk 172
 Dudek, Oldřich 164
 Dušek, Jiří 172
 Dvořák, Antonín 51, 52
 Dvořák, František 57
 Dvořáková, Naděžda 51, 52
 Engel, Antonín 72
 Englichová, Ludmila 101, 102, 103, 104, 105, 107
 Erban, Libor 51
 Fencel, Ferdinand 180
 Fenclová, Dana 180–182
 Fiala, Stanislav 29
 Fialová, Irena 29
 Filandr, Václav 50
 Finger, Jiří 172
 Flašar, Michal 97, 99, 158, 159, 160, 174
 Flemming, Zdeněk 174
 Fagner, Benjamin 88, 89, 140, 141, 143, 144, 145
 Franěk, Václav 164
 Fuk, Josef 92
 Fuller, Richard Buckminster 154
 Gabriel, Michal 176
 Gavlas, Michal 63, 64, 67, 68
 Gebauer, Kurt 140, 150, 176
 Gehry, Frank 51
 Gorbačov, Michail Sergejevič 134
 Graves, Michael 67
 Guarini, Guarino 146
 Hájek, Eduard 180–182
 Hána, Jan 70
 Hanzal, Stanislav 54
 Havaš, Peter 84, 85
 Havrda, Tomáš 98
 Heidler, Stanislav 56
 Heidlerová, Blanka 56
 Hermoch, Josef 54
 Heteša, Petr 51
 Hexner, Michal 80
 Hladík, Jaroslav 174
 Hnilička, Eduard 62
 Hnízdil, Ivan 63, 67–70, 77
 Hollein, Hans 67, 149, 181
 Hölzel, Zdeněk 51, 54, 76, 91, 121, 123, 135–137, 139, 140, 176
 Honzík, Karel 95, 169
 Horák, Stanislav 21
 Horák, Martin 22
 Horniecký, Zdeněk 47
 Hrouda, Milan 174
 Hruška, Emanuel 19
 Hruža, Jiří 20, 94, 103
 Hřivnáč, Zbyněk 172
 Hubička, Stanislav 70, 89
 Hubíková, Marie 23, 25, 27
 Hubka, Jiří 51
 Hůrka, Jiří 27, 29
 Chalupecký, Jindřich 135
 Izák, Jiří 154
 Janků, Michal 91
 Janků, Zdenka 91
 Jansa, Milan 54
 Janů, Karel 112, 117, 121, 136
 Janů, Milan 27
 Jarosch, Erhard 55, 56
 Jaroš, Jan 128
 Jašek, Jan 44
 Jencks, Charles 67, 137
 Jetelová, Magdalena 174, 175
 Jiránek, Vladimír 140
 Jirásek, Josef 164
 Juan Carlos 164, 166
 Judlová, Marie A. 135, 140, 142
 Kabeláč, Zbyněk 172
 Kafka, Ivan 140
 Kahn, Louis Isador 76
 Kantová, Olga 50
 Kasalický, Václav 188, 189
 Kasl, Jan 24
 Kašťák, Jiří 176
 Keil, Petr 75, 76, 136
 Kerel, Jan 51, 54, 91, 121, 123, 135, 136, 137, 139, 140, 176
 Kleczek, Josip 155
 Kletenský, Aleš 26, 27
 Klika, Josef 54
 Klimeš, Vlastibor 172
 Kneip, Jaromír 141
 Knítl, Ladislav 130, 131
 Knížák, Milan 147, 148
 Knotek, Jaroslav 50
 Koblík, Josef 57
 Kocián, Tomáš 26, 27
 Kolář, Petr 135, 138, 148
 Kolářský, Zdeněk 180–182
 Komrska, Jan 26, 27
 Kordovský, Petr 91
 Kosek, Jaroslav 72, 73, 74, 92, 135, 138, 140, 148, 150, 185
 Kosnác, Pavol 84, 85
 Kotalík, Jiří T. 135, 140
 Kotas, Zdeněk 130, 131
 Kotík, Martin 54, 137
 Kotík, Arnošt 159, 160
 Koucký, Roman 29
 Koula, Jan 72
 Kouřimský, Petr 172
 Kousal, Radim 53
 Koutský, Karel 51
 Kovář, Jan 51, 55, 56
 Kovář, Petr 140, 176, 178, 179, 180–182
 Kozák, Jiří 44, 154
 Kozel, Jan 51
 Kraiczy, Roman 26, 27
 Krajčí, Petr 27, 135
 Králíček, Václav 54, 137
 Krátký, Vladimír 47–49
 Krier, Leon 63, 67, 68
 Krier, Rob 63
 Krise, Martin 43
 Kročák, Jaromír 51, 52
 Kroha, Jiří 62
 Kroupa, Ivan 29
 Kryštůfek, Jiří 174
 Kříž, Bohumil 28, 38
 Kuča, Otakar 174
 Kučera, Jiří 63, 68, 141
 Kulík, Tomáš 15, 121, 137, 141
 Kurokawa, Kisho 67
 Kutnar, Petr 128
 Lábus, Ladislav 80, 130, 176
 Lakomý, Zdeněk 95, 169
 Lapka, Petr 172
 Lasovský, Jiří 88, 169, 173, 174, 175
 Lauda, Jan 182
 Laueremann, Lev 128, 130
 Le Corbusier 141
 Leffová, Šárka 163, 164
 Lehocký, Peter 174
 Lejčar, Ivan 32, 34
 Lérová, Irena 95, 98
 Libenský, Stanislav 174
 Lindley, William Heerlein 175
 Líněk, Jan 80, 131, 132, 177
 Linha, Jan 63
 Loos, Ivo 62, 63
 Louda, Jan 15, 121, 137, 141
 Loudová, Jiřina 171
 Lukeš, Zdeněk 90, 91, 140
 Lynch, Kevin 68, 141
 Machonin, Vladimír 48, 63, 68
 Machoninová, Věra 63, 68
 Machová, Ludmila 50

- Májek, Petr 50
 Májková, Renata 50
 Malátek, Jindřich 62, 63
 Malina, Václav 32–34
 Malinský, Petr 29
 Marek, Jan 172
 Martiniček, Milan 154
 Mašek, Ladislav 94, 103
 Matějů, Martin 91
 Matyáš, Josef 50
 McLuhan, Marshall 136
 Mergerová, Emílie 159, 162
 Mikoláš, Alexander 47
 Mikula, Miroslav 54
 Milunič, Vlado 44, 51, 80, 131, 132, 137,
 175–177
 Mirvaldová-Staňková, Rada 172
 Mleziva, Jan 130
 Mojžíš, Jiří 92, 127, 128, 176
 Moldan, Bedřich 95, 140
 Moore, Charles 67
 Mrňák, Ivan 57
 Mrštík, Vilém 11, 187
 Münzová, Hana 47
 Mužík, Jan 25
 Nádvořík, Petar 164
 Nebeský, Jaroslav 54
 Němečková, Jana 29, 130
 Nepraš, Karel 137, 140, 175
 Nobile, Peter 76
 Noll, Giambattista 68
 Norberg-Schulz, Christian 67, 68
 Nouvel, Jean 34
 Nováček, Jan 54
 Novotný, Karel 154, 155
 Obenaus, Milan 53
 Oberstein, Ivo 28–30, 48, 49, 54, 141, 159,
 162
 Ouřecký, Jaroslav 63, 68, 141
 Pařík, Lubomír 161, 164
 Patrný, Josef 53
 Peterka, Jaroslav 154
 Petřík, Vladimír 140, 141
 Pína, Václav 53
 Piroutková, Marie 172
 Pleskot, Josef 58, 76, 130
 Plicka, Ivan 44
 Poláčková, Eva 121, 124
 Portoghesi, Paolo 67
 Poštolka, Václav 51
 Pračka, Martin 53
 Prager, Karel 28–31, 34, 35, 38, 121, 123
 Preclík, Vladimír 176
 Preininger, Petr 32
 Prek, Jiří 180
 Prouza, Tomáš 29, 128, 130
 Přikryl, Emil 77
 Přikryl, Ivan 127, 130
 Rajniš, Martin 29, 86, 87, 89, 128, 130
 Rathouský, Jiří 83, 84
 Rechlík, Karel 182
 Remešová, Jana 164
 Rittstein, Michael 140, 142
 Roith, František 174
 Roskovec, Jakub 79, 80, 81
 Rossi, Aldo 63, 68, 149
 Rothbauerová, Vítězslava 52, 54, 174
 Ruller, Ivan 182
 Ruller, Tomáš 182
 Růžička, Vratislav 70
 Rydlo, Libor 57
 Ryška, Jaroslav 158
 Ryvolová, Pavlína 66, 69, 70
 Santini-Aichel, Jan Blažej 145
 Sborwitz, Michal 50, 141
 Scott Brown, Denise 63
 Sedlák, Jan 63, 64, 67–71, 77, 91, 189
 Sedlák, Martin 63, 65, 67–69
 Sedláková, Radomíra 22, 148
 Seho, Hana 48, 49
 Sekal, Luboš 90, 91
 Semrád, Stanislav 62
 Schinkel, Karl Friedrich 68
 Schneider, Jaroslav 52, 54
 Schwarz, Kamil 63
 Sitte, Camillo 63, 68, 69
 Skřivan, Eduard 62
 Sladký, Martin 173, 174, 175
 Slavíčková, Naděžda 172
 Smrž, Tomáš 50, 141
 Souček, Jan 76
 Sozanský Jiří 176
 Spurný, Matěj 95, 108
 Stempel, Ján 55, 57
 Stiborek, Pavel 50
 Stirling, James 120
 Stránský, Jaromír 154
 Strýtecký, Jiří 51
 Stuchlík, Jiří 123, 126
 Stýblo, Zbyšek 15, 30, 31, 34, 38, 121, 137,
 141
 Suhomel, Jiří 154, 155, 156, 161, 164
 Suchý, Miroslav 170, 174
 Sum, Jaroslav 154
 Suske, Petr 163, 165, 166
 Suška, Čestmír 141, 144, 173, 175, 176
 Svoboda, Jaroslav 172
 Svoboda, Martin 13, 157, 158
 Svoboda, Petr 31
 Sýkora, Vladimír 101, 102, 103, 105, 107
 Šafer, Jaroslav 136
 Šaman, Zdeněk 164
 Ševčík, Jiří 19, 51, 56, 76, 77, 135–137, 140, 141,
 142, 148
 Šimotová, Adriena 137
 Šindelka, Gustav 63
 Škamrada, Antonín 45
 Šlapeta, Vladimír 76, 140
 Šmarda, Petr 55, 56
 Šolc, Josef 172
 Šourková, Magda 160
 Šperl, Jan 164
 Šrámková, Alena 80, 130, 176
 Štěpánek, Miloslav 57
 Štulc, Vladimír 78, 80, 130
 Šusta, Jaroslav 76
 Šváb, Pavel 63
 Švácha, Rostislav 77
 Teige, Karel 95, 169
 Trmač, Petr 174
 Trnka, Pavel 170, 174
 Vajce, Josef 172, 174
 Valouch, Otto 154
 Vančura, Jan 53
 Vaněček, Pavel 51
 Vavřík, Ivan 27, 38, 135
 Vejrych, Jan 72
 Velek, Jan 158, 159, 160, 161
 Velek, Josef 153
 Velková, Irena 159
 Venturi, Robert 63, 67
 Veselovský, Zdeněk 132
 Veselý, Zdeněk 54
 Veverka, Karel 51
 Víšek, Jan 159
 Vokáč, Dalibor 154
 Vondra, Michal 26, 27
 Vondráček, František 47
 Vrana, Jan 78, 80, 130
 Vrátník, Ladislav 76
 Vyjídák, Aleš 97, 99, 159, 160
 Weber, Milan 137
 Wiehl, Antonín 72
 Witzany, Jiří 112, 113, 114, 115, 117
 Zavadil, Jiří 141
 Zavřel, Zdeněk 154
 Zelený, Jan 54, 174
 Zeman, Miloš 140
 Zima, Jaroslav 29, 39, 130
 Zipp, Stanislav 177
 Žák, Ladislav 95, 169
 Žemlička, Jan 154
 Žižkovský, Antonín 32

nepostavená

architektura osmdesátých let

Editoři Petr Vorlík, Klára Brůhová

Texty Klára Brůhová, Jana Bukačová, Kateřina Čechová, Lenka Kužvartová,
Tereza Poláčková, Martin Pospíšil, Veronika Vicherková, Petr Vorlík

Recenze Eva Špačková, Richard Biegel

Jazykové korektury Jan Kovanda

Překlad Robin Cassling

Rejstřík Blanka Kynčlová

Zdroje zobrazení viz popisy ilustrací

Grafická úprava a sazba Jan Forejt / Formall

Úprava obrazových předloh Jiří Klíma / Formall

Produkce Gabriel Fragner / Formall

Tisk Tiskárna Helbich

Papíry Fedrigoni Arcoprint Milk 120 g/m² a 300 g/m²

Počet stran 192, náklad 300, první vydání

Vynasnažili jsme se dohledat autory nebo majitele práv k publikovaným ilustracím; pokud přesto došlo k opomenutí, přijměte tímto naši omluvu. Zvláštní poděkování patří vstřícným majitelům a uživatelům dotčených objektů, Michalu Brixovi, cosa.tv, Petru Dufkovi, Benjaminu Fragnerovi, Michalu Hexnerovi, Ivanu Hnízdilovi, Zdeňku Hölzelovi, Radanu Hubičkovi, Petru Keilovi, Jaroslavu Koskovi, Petru Kovářovi, Vladimíru Krátkému, Václavu Malinovi, Vladu Milunićovi, Jakubu Roskovicovi, Janu Sedláčkovi, Haně Seho, Matěji Spurnému, Jánú Stempelovi, Zbyškovi Stýbloví, Petru Suskemu, Vladimíru Šlapetovi, Vladimíru Štulcovi, Ivanu Vavříkovi, Janu Vranovi, Jiřímu Witzanymu, Zdeňku Zavřelovi, Jaroslavu Zimovi, dále Matúši Dullovi, Janu Caltovi, Gabriele Thompson, pracovníkům Ústřední knihovny ČVUT v Praze, knihovny Ústavu teorie a dějin architektury FA ČVUT v Praze, Národní knihovny České republiky, Národního technického muzea a studentům semináře Poválečná architektura na Fakultě architektury ČVUT v Praze. Děkujeme kolegům, přátelům a příznivcům poválečné architektury.

Vydalo České vysoké učení technické v Praze

Fakulta architektury

Thákurova 9, 166 34 Praha 6, tel.: 224 356 254

V roce 2020

architektura80.cz
povalecnaarchitektura.cz

ISBN 978-80-01-06734-5